

k
M. T. CICERONIS

DE

OFFICIIS

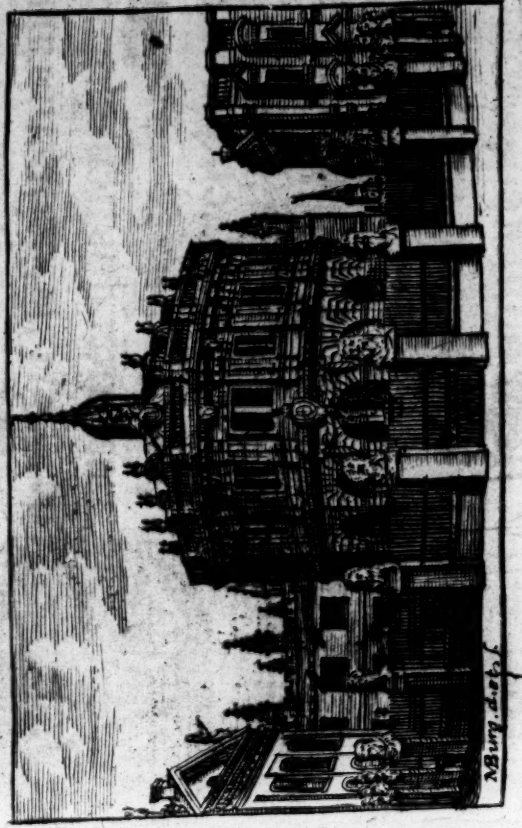
LIBRI TRES,

CATO MAJOR, LÆLIUS,
PARADOXA,
SOMNIUM SCIPIONIS.

Ex optimis Exemplaribus Recensuit, Selectisque Variorum
Notis nonnullas etiam suas adjecit

THO. TOOLY A. M. è Coll. D. Jo. BAPT.

Editio Secunda.

OXONIAE,

THEATRO SHELDONIANO. 1729.

Prostant venales apud Sam. Wilmot Bibliopol. Oxon.

Imprimatur,

JO. BARON

VICE-CAN. OXON.

Jan. 14. 1716.

DOMINO

D^{no} GULIELMO GIBBONS

M. D.

Coll. D. Jo. BAPT. olim Socio.

VERERER profecto, Vir
Ornatissime, ne, dum Ci-
ceronis hæc lucubratio-
nes, mea qualicunque cu-
ra recensitas, manibus
Tuis revolvendas vel-

lem, abstrusam illam Scientiam recolendam intemptivus interpellare videar, cujus in Arcanis perscrutandis non sine uberrima gloria bene actæ ætatis cursum confecisti, ni in omnigenarum Artium studiosos perspecta Tua benevo-

a 2

lencia

DEDICATIO.

lentia mihi penitus innotesceret; ni sententiarum summa consensio Te literarum omnium prædicaret non minus cultorem esse, quam patronum. Quapropter *Muse*, domicilii hujusce Nostri Antistites, quarum in gremiis nutritia studii, & doctrinæ pabula quondam decerpisti, & quicquid in Politiori Literaturæ enitet elegantiae, id totum feliciter consecutus es, Alumnum Suum fama indies efflorescere prospicientes, neque solum sterile arare, sed laborum fructuosorum reditus in commune hominum societatis emolumentum impendere, Tanti Viri propinquitate, & eruditione liberali sibi gratulantur. Cujus nomen non iisdem, quibus vita, terminis circumscribi; cujus munificæ voluntatis thesauros, intra Suæ Sedis patries abunde explicitos, neutiquam tam coarctatos, non facilius latere, quam exhauriri posse augurantur. Augusti scilicet, abjectique ingenii est, Sibi, Suisque vivere: Tui vero, Teipsum benignius diffundere, afflictorum solamen,

DEDICATIO.

men, languentium medelam, Reipublicæ literariæ decus, & præsidium, humanæ gentis sustentaculum. Quem in morbis subactò judicio explorandis non magis peritum, quam levandis, eruedisque radicitus exercitatum, Medendi Artem Augmentis quam amplissimis exornasse, imò potius ad absolutam, omnibusque numeris expletam maturitatem perduxisse Tui agnoscunt coætanei. Non tamen eatenus in *Hippocratis* Aphorismos operam contulisti, quominus præceptis, institutisque Philosophiæ, Medicinæ mentis saluberrimæ, abundares. Inter quæ non innum locum obtinent disciplinæ Moralis documenta: quæ dum legendo evolvis, in iisque cogitationem altius desigis, mirabili quodam Virtutis amore sensim inflammatur pectus, ad eandem assequendam, complectendamque ardentius anhelans. Nec fragilem solummodo, & caducam corporis humani fabricam *Lynceis* velut oculis perspectare, opiferque suffulcire soles; sed etiam, quotiescunque salus publica

DEDICATIO.

publica Te curis, negotiisque vacuum, ex hac turba, & colluvione, tanquam in portum ex Oceano procelloso, in solitudinem recedere, otiumque persequi finet; dum implorata ægritudinis levamina, & utilissimarum rerum varia, & laudanda procuratio parumper meditationi cedit, stupendas facultates, & immortalē animæ nobis divinitus infusæ naturam sedulo contemplaris: ad quam gravissimis testimoniis, & argumentis undique conquisitis demonstrandam sæpius per Hos Libros pro virili parte se accingit *Tullius*; qua si errat in sententia (talis enim fuit Ethnicorum doctissimorum, solo ingenii lumine, & quasi per caliginem hancce veritatem intuentium, incertitudo) se lubenter errare, nec sibi hunc errorem, quo delætatur, dum vivit, extorqueri velle profitetur. Has itaque *Ciceronianæ* Philosophiæ partes, ad perfectam sapientiæ normam dirigentes, singula Virtutis Officia excolenda, totamque honestatis rationem complexas, necnon viam, quæ
in

DEDICATIO.

ad solidum decus, ad animi tranquillitatem, adeoque summam vitæ beatitudinem adipiscendam pateat, erranti committer tanquam digito monstrantes, Patrocinio Tuo commendatas exhiberi placuit. Quod si pro consueta morum suavitate, exiguum utcunque observantissimæ memoriæ pignus, æqui, bonique consulas, gratiam habebit, quam refferre nequit,

Tibi omni Officio Devin&tifimus

OXON. è Coll. D. Jo. Bapt.
11. CAL. Decemb, 1716.

THO. TOOLY.

THE NEW ORLEANS JOURNAL

DE DICTO

M. T. CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, institutisque philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; ³ idem tibi censeo faciendum, ut par sis in ⁴ utriusque

¹ *Quanquam te*] Paucis verbis egregium artificium in cohortando ad Philosophiam filio expandit Tullius. Cratippum enim, Athenasque ideo laudat, ut ostendat turpe admodum fore, vi-
tioneque verti jure posse, si talem doctorem nactus, in ea præsertim urbe, quæ præstantissimorum Philosophorum copia semper floruerat, clarosque viros, liberalibus disciplinis exultos, in omnibus fere mundi partibus emisisset, præceptis tamen, & exemplis immotus, optimarum doctrinarum experts, inanil-
que domum rediret. *Manut.*

² *Abundare oportet*] Par est; credibile videtur; ratio postulat, ut abundes;

si non profeceris, culpam, infamiamque vitare non potes. *Idem.*

³ *Idem tibi censeo faciendum.*] Cicero monet filium, exemplo suo, ne à Græca linguam Latinam disjungat; veritus, ne, cum assidue Cratippum audiat Græco sermone Philosophiæ præcepta explicantem, Latinae orationis studium negligat. *Idem.*

⁴ *Utriusque orationis*] Hæc verba denotent aut utraque linguas, Græcam scilicet, & Romanam, aut etiam diversa styli genera, hoc exercitationibus forensibus, illud vero Philosophicis dissertationibus maxime contentum.

A

orationis

D E O F F I C I I S

2

orationis facultate. ¹ Quam quidem ad rem nos (ut videmur) magnum atulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos, & ² ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem discēs tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & discēs, quam diu voles; ³ tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non poenitebit. Sed tamen nostra leges, non multum à Peripateticis dissidentia: quoniam ⁴ utrique & Socratici, & Platonici esse volumus. ⁵ De rebus ipsis utere tuo iudicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorē. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim: nam philosophandi scientiam ⁶ concedens multis; quod est oratoris proprium, ⁷ apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, & qui se jam illis fere æquarunt, studiose legas: vis enim dicendi major est in illis; sed hoc quoque colendum est æqua-

¹ *Quam quidem ad rem*] Id est, Patres ut esse possent Romani in utriusque orationis facultate. Vult Cicero, ita à se locupletatam esse linguam Latinam, ut ex ea, Græcæ jam æquata, non minorem in posterum sperare gloriam possent Romani, quam si in Græcæ excellent, tot faculorum spatio, tot sumorum oratorum, & Philosophorum laboribus absoluta. *Manut.*

² *Ad dicendum, & ad judicandum*] Dicere est Oratoris, Judicium rerum, Philosophi. *Erasm.* Possunt igitur, inquit Cicero, nostrorum librorum lectione etiam docti inter Romanos non solum Latina lingua augeri, sed judicandi quoque scientiam consequi; & quamvis Græcos de Philosophia libros legant, aliquem tamen ex industria quoque nostra fructum capere. *Manut.*

³ *Tam diu autem velle debebis*] Quamdiu Cratippo magistro proficere te intelliges, tamdiu dandam ei operam esse existimare debes. *Item.*

⁴ *Utrique*] Id est, Ipse, licet Academicus, cum Cratippo Peripatetico con-

sensio, quatenus & Socratis, & Platonis placita ambo tueri volumus.

⁵ *De rebus ipsis utere tuo iudicio*] Probes, necne, mea scripta, quod ad præcepta attinet, non laboro. *Advocat* enim te ab ea doctrina, in qua Cratippo magistro studium locas, consilii nostri non est. *Manut.*

⁶ *Concedens multum*] Quasi dicat, Non repugno, quo minus alii Philosophia cognitione mihi non modo conferatur, sed etiam præferantur. *Idem.*

⁷ *Apte, distincte, ornate*] *Apte*, ad id scilicet, quod orator agendum suscipit; ut dicantur ea, quæ subiecta postulât materia: *Distincte*, ne rerum ordo perturbetur; frustra enim apte, qui suo quidque loco non dicit: *Ornate*, adhibitis Rhetorices figuris, ornamentisque. *Manut.* Hæ tres itaque vocēs videntur totum oratoris negotium continere; hoc est, Invenire præclare inventa disponere, disposita exornare.

⁸ *Qui se jam illis fere æquarunt*] Hoc est, Qui orationum numerum, granditatem, & molem fere æquarunt. *bile,*

LIBER PRIMUS.

3

bile, & temperatum orationis genus. Et id quidem ne-
mini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque
in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicen-
di, & hoc quietum disputandi genus: nisi forte Deme-
trius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator sub-
tilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti
discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utro-
que profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certe
secuti sumus. Equidem 2 Platonem existimo, si genus
forense dicendi tractare voluisset, gravissime, & copiosissi-
me potuisset dicere: & Demosthenem, si illa, quæ à Plato-
ne didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate,
splendideque facere potuisset. Eodemque modo de Aristo-
tele, & Isocrate iudico; quorum uterque suo studio de-
lectatus 4 contempsit alterum.

2. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribe-
re, & multa posthac; ab eo ordiri volui maxime, quod &
ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ. Nam
cum multa sint in philosophia & gravia, & utilia, accu-
rate, copioseque à philosophis disputata; latissime patere
videntur ea, quæ de 6 officiis tradita ab illis, & præcepta
sunt. 7 Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque pri-
vatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, ne-
que si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, va-
care officio potest; in eoque colendo sita est vitæ honestas
omnis, & in negligendo turpitud. Atque hæc quidem quæ-
stio communis est omnium philosophorum: quis est enim,
qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat

1 Forense dicendi] In orationibus con-
tentiosus, in disserendo sermo sedatus
est. Erasim.

2 Quietum] Caret enim actione so-
rensi, nec illam dicendi vim ad exci-
tandos animos requirit. Manut.

3 Platonem existimo] Platoni dicendi
exercitatio, Demostheni Philosophandi
desuit. Erasim.

4 Contempsit alterum] Aristoteles vi-
delicet oratorum dicendi genus, Iso-
crates Philosophicum contempsit, seu
tractare noluit. Lang.

5 Aetati tuæ esset aptissimum] Decet

enim erudiri adolescentem Officii po-
tissimum colendi notitia. Manut.

6 Officiis] Officium apud Ciceronem
nostrum interdu[m] significat obligatio-
nem ad producendos hos, vel illos
actus, interdum etiam actionem ipsam,
per quam persolvitur obligatio.

7 Nulla enim vitæ pars] Officium per
tres Ethicæ partes percurrit, Politi-
cam, quæ circa Remp. administran-
dam versatur; Oeconomicam, quæ cir-
ca rem familiarem bene gerendam;
Monasticam, quæ circa vitam unius-
cujusque privatam.

A 2

dicere?

DE OFFICIIS

4 dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis bonorum, & malorum finibus, officium omne pervertunt: nam qui summum bonum instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque ¹ suis commodis, non honestate metitur, hic ² (si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur) neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem; fortis vero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis ³ alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii præcepta firma, stabilia, ⁴ conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, ⁵ qui solam, aut ab iis, qui ⁶ maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque ⁷ propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jampridem ⁸ explosa sententia est; qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliam quem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. ⁹ Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in

1 *Suis commodis*] Refutatur Epicuri opinio, qui summum bonum in voluptate, summum malum in dolore posuit; dixitque, sapientem omnia sui commodi causa facit.

2 *Si sibi ipse consentiat*] Si semper idem sentiat, nec se doceri, & corrigi ab ipsa Natura patiatur, quæ nil, nisi bonum, suadet; turpe nihil patitur. *Manut.*

3 *Alio loco*] Tuscul. Quæst. & Libris de Finibus bonorum, & malorum.

4 *Conjuncta naturæ*] Quæ consentiant Naturæ humanæ, hoc est, rectæ rationis regulis. Neque enim quicquam fieri potest secundum Naturam, quod fiat repugnante ratione. Honestatis originem deducunt Stoici à Natura, secundum quam vivere, bene vivere est.

5 *Qui solam*] Sine adjunctione rerum exterarum. Hi vero sunt Stoici; ut illi, qui honestatem propter se, hoc est, ob suam vim, & intrinsicam dignitatem, dicunt expetendam, sunt Academici, & Peripatetici. *Græv.*

6 *Maxime honestatem*] Nam si quicquid aliud sit honestate magis expetendum, ad illud assequendum amoveatur honestas.

7 *Propria est ea præceptio*] Id est, præcepta de Officiis propriè pertinent ad Stoicos, qui solam virtutem, honestatemve amplectebantur, necnon ad Academicos, Peripateticosque, qui felicitatem in tribus bonis adipiscendis, maxime vero in honesto posuerunt.

8 *Explosa sententia*] Utpote absurdissima, à communi sensu abhorrens, & indigna, contra quam ulla Philosophorum secta disputaret. Quippe quæ discrimen omne veri, & falsi, boni, & mali, adeoque rerum omnium sustulit delectum; aditumque ad officii inventionem præclufit. Si enim omnia sint paria, ac indifferentia, quis virtuti loci paria, ac indifferentia, quis virtuti loci malique discernendis, his aucupandis, illis antem fugiendis?

9 *Sequemur igitur hoc tempore*] Cicerone, tanquam Academicus, nullius aditum

LIBER PRIMUS.

quæstione potissimum Stoicos: 'non ut interpretes; sed, ut solemus, de fontibus eorum, iudicio, arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod à Panætio prætermisissimum esse miror: omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

3. Omnis de officio duplex est quæstio: unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omnia officia perfecta sint? Num quod officium aliud melius majus sit? & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur; de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum officium, rectum (opinor)

aliud jurare in verba magistri, nunc hoc, nunc illud tuerur, quicquid in ulla disciplina sit probabile, & placita suæ rationi maxime consentanea semper implexatur.

1. Non ut interpretes.] Non verbum verbo fide reddere curando, sed addendo, minuendoque, ne alienæ tantum industria servire videremur.

2. Definire.] Hoc verbum non necessario significat explicare per genus, & differentiam, juxta sensum Logicum: laus hoc loco sumitur, implicatque litandam vocis significationem. Non gnarus enim Cicero non unam esse hominum actionem, sed multiplicem; quæ etiam varia officiorum genera; dicitur non posuit unam, ac simplicem officii definitionem tradere. Hac agitur de causa non subijcit, quid sit officium, sed dividit. Manus.

3. Quod pertinet ad finem bonorum.] Quod explicat, quid sit felicitas, sive summum hominis bonum.

4. Quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit.] Quorum observatione

totus vitæ cursus ad virtutem dirigatur, & acquiratur felicitas.

5. Perfecta.] Id est, eo & iudicio, & voluntate suscepta, & ad exitum perducta, ut nulla ignorantie nubecula, nulla pravæ cupiditatis labe admista contaminentur, ut ad verum scopum, citra ullas ambages, contendatur, nec usquam ab eo deerretur. Manus.

6. Pertinent ad finem bonorum.] Agnus scilicet justitiæ, temperantiæ, & consimiles; qui recta ad humanam tendunt beatitudinem, licet immediate ad vitæ ductum referuntur.

7. Alia diviso.] Philosophi tres virtutis gradus numerare solent. Primum, Inchoatum, mancum penitus, & imperfectum, priusquam acquiratur virtutis habitus: Secundum, Adhuc habitus aliquis laudabilem acquisivit quoriam, sed tamen in vitium relabi posse videtur: Tertium, Perfectum, consummatum, imo prorsus Heroicum quando passiones absolute rationis viribus debellantur, nihilque agitur, nisi quod rectæ rationi consonat. Tali autem

vocemus, quod Græci *κατὰ φύσιν*: hoc autem commune, *κατὰ φύσιν* vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio videtur, ³ consilii capiendi de liberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut ⁴ anquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem incunctitatemque, ad facultates rerum atque copias, ad ⁵ opes, ad ⁶ potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, conducant id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis ⁷ in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod ⁸ videtur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra ⁹ revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur deliberando animus, affectusque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, (cum ¹⁰ præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis ho-

tem virtute imbutus nusquam, nisi in Stoicorum Ideis, exitit.

¹ *κατὰ φύσιν*] Id est, Officium perfectum, quod iis solis conveniebat, qui credebantur Stoicis supernaturalem quandam vitam vivere, tanquam excessissent communem hanc vivendi rationem, & proximi Diis essent, imo Di. Stoici enim sapientem suum Deum esse persuasum habuerunt. *Græc.*

² *κατὰ φύσιν*] Id est, Officium medium, quod qui sequuntur, dicuntur secundum naturam vivere, virtutibus moralibus, ac politicis contenti. *Idem.*

³ *Consilii capiendi deliberatio*] Consilium capere hoc loco significat, deliberatum exequi, rem facere, de qua deliberabatur. *Græc.*

⁴ *Anquirunt*] Hoc verbo Cicero multis in locis utitur. Proprie autem denotat, circum quærere, ut scribit Festus: à quo *inquirere* diversum est. Qui igitur circumquæque omnia scrutans quærat, is *inquirere* Latine, & Ciceroniane dicitur. *Fabrit.*

⁵ *Opes*] Id est, Amicos, gratiam, au-

gustitatem. Non enim pecuniam tantum significat. *Manut.*

⁶ *Potentiam*] Id est, Defensionem suorumque, & adversariorum offensionem: non modo, ut tuti ab injuria verum etiam inimicis formidabiles, amicis autem solatio, præsidioque sint. *Idem.*

⁷ *In rationem utilitatis cadit*] Cicero igitur sub ratione utilitatis comprehendit non solummodo divitias, honoresque, sed etiam vitæ voluptates.

⁸ *Videtur esse utile*] Hominibus scilicet leviter eruditus, populariterque & sententibus, & loquentibus. *Manut.* Non est autem realis utilitas, sed tantum apparens, si cum honesto pugnet, licet nobis vitæ necessaria suppediet, fallaque utilitatis specie blandiatur.

⁹ *Revocare*] Hæc vox indicat hominem naturæ esse honestatis conjunctum, à qua interdum voluptatis illecebris, & fallaci emolumento abstrahitur.

¹⁰ *Præterire aliquid maximum vitium*] Secundum illam Diale&icorum legem, *Omnis divisio sit adequata divisio.*

nellis

estis, utrum honestius: itemque, duobus propositis utilis utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum, differendum.

4. ¹ Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur; omniaque, quæcunque ad vivendum sint necessaria, anquirat, & paret; ut pascuum, ut latibula, ut alia generis ejusdem. Commune autem animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, quod rationis est participes, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, ad eamque legendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, ut hominum coetus, & celebrationes esse, & à se obiri velit;

¹ *Principio generi*] Cum consistet inter Philosophos beate vivere esse, naturæ convenienter vivere, ante omnia naturæ humanæ vis inquirenda; ut consistet, quid homini commune sit cum cæteris animalibus, & quid proprium, idque sortiatur. Desiderium sese tuendi, genusque propagandi homo cum brutis habet commune: mens autem, & ratio homini soli competunt. Ex his agitur petendum summum hominis bonum. Wolf.

² *Tueatur*] Vim vi repellat. Hinc variis armis ad se tuendum muniumtur animalia. Idem. Vox autem latius patet, & significat, quovis modo salutem suam conservare. Grav.

³ *Conjunctionis appetitus*] Hinc Lucretius Lib. I. ad Venerem,

Omnibus incutens blandum per pectora amorem
Efficit, ut cupide generatim sacra propagent.

⁴ *Ad orationis, & ad vitæ societatem*] Ad sermonem conferendum, & simul vivendum. Natura societatem appetimus; hinc & instrumentum societatis colendæ nati sumus orationem. Grav.

⁵ *Præcipuum*] Id est, Multo ardentior, quam qui brutis incutus est, amorem utpote non à Naturali tantum instinctu, sed etiam à ratione provenientem.

⁶ *Cætus, & celebrationes*] Cicero vult hominem à ratione impelli, ut concursus publicos, & concilia celebrari, ac frequentari cupiat. Fabric.

ob

ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæterisque, quos caros habeat, tuerique debeat.

cura exsuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. In primisque hominis est propria veri inquisitio, at-

que investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis, curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addice-

re; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabi-

lium ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse

naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati

adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini pa-

tere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipien-

ti, aut docenti, aut utilitatis causa juste, & legitime im-

peranti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque

rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ est, ra-

tionisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit or-

do, quid sit, quod deceat, in factis, dictisque qui mo-

dos. Itaque eorum ipsorum, quæ ad speciem sentiuntur, nul-

lum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenient-

iam partium sentit: quam similitudinem naturæ, ratioque

ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pul-

chritudinem, constantiam, ordinem in consiliis, facisque

conservandum putat; cavetque, ne quid indecore, effæmi-

1. *Quæ cura exsuscitat*] Cura nos, nostrosque conservandi animos ab ignavia quasi somno suscitât, exacuitque, & vegetiores reddit aut ad artes excolendas, aut negotium quodlibet capeffendum.

2. *Inquisitio, atque investigatio*] Metaphora à venatoribus, qui è vestigiis lustra ferarum indagare solent. *Manus.*

3. *Appetitio quædam principatus*] Homini proprium est, cujus animum non ita neglexit Natura, ut nihil sublime, nihil unquam homine dignum cogitet, si non ingenio servili prædus sit, ut velit inter suos excellere, & cæteris imperare. Hinc J. Cæsar oppiduli primus, quam Romæ secundus, esse maluit.

4. *Jusse Imperante*] Magistratui legitime ob commune bonum consurgente ad discrimen Usurpantium Tyrannorum, qui liberam gentem opprimunt, proceres dignissimos aut vita spoliant, aut in exilium propellunt, vi, aut malis artibus regunt, neque civium voluntate, ac suffragiis, legibusve patriæ potestatem consecuti sunt.

5. *Humanarumque rerum contemptio*] Strenuo quippe libertatis vindici sortent opes, honores, dignitatesque, aut suis passionibus, aut Tyranni imperio inservire dedignant.

6. *Quid sit ordo*] Hoc quoque homini proprium est, quod solus inter omnia animalia nescit, judicatur, quale in omni actione, aut sermone sit observandum decorum. *Grav.*

nateve

LIBER PRIMUS.

9

nateve faciat; tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinoſe aut faciat, ¹ aut cogitet: quibus ex rebus conſtat, & efficitur id, quod quaerimus, ² honeſtum; quod etiam ſi ³ nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodque vere dicimus, etiam ſi à nullo laudetur, natura eſſe laudabile.

5. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides; quæ, ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientia. Sed omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perſpicientia veri, ſolertiaque verſatur; aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque ſuum cuique, ⁵ & rerum contraktarum fide; aut in animi excelsi, atque invidi magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ ſunt, quæque dicuntur, ordine, & modo, in quo ineſt modestia, & temperantia. Quæ quatuor quamquam inter ſe ⁷ colligata, atque implicita ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inventio veri; ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium. Ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique acutiſſime, & celerime poteſt & videre, & explicare rationem, is prudentiſſimus, &

¹ Aut cogitet] Hinc Juvenalis Sat. 13. v. 209.

-- ſcelus intra ſe tacitum qui cogitat ullum, Ejuſi crimen habet.

Porro legibus Romanis non tantum ſicta, ſed etiam puniebantur conſilia, & voluntas. Grav.

² Honeſtate] Quod nihil aliud eſt, niſi Natura, rectæque rationis in factis omnibus, diſtictique obſervatio. Conſtat ex quatuor Cardinalibus virtutibus; Juſtitia, ſive conſervanda inter homines ſocietate, & conſortio: Prudentia, ſive veritatis cultu: Fortitudine, ſive animi excelſitate; Temperantia denique, ſive Sobrietate, Modestia, & ſimilibus: de quibus omnibus ſigillatim in ſequentibus agit Cicero.

³ Nobilitatum] Multorum ſermoni-

bus, & admiratione celebratum. Man.

⁴ Amores ſapientie] Quiſquis honeſti venuſtatem intueri poſſet, neceſſario ſapientiam protinus ambiret. Quid aliud enim eſt ſapientia, niſi ipſa virtus, ipſa honeſtas? Impoſſibile enim eſt aliquem ſapientem fore, ſi non ſit honeſto, & virtute præditus.

⁵ Et rerum contraktarum fide] Dux ſunt juſtitia partes; Diſtributiva, qua, quod cujuſque proprium eſt, tribuimus: Commutativa, quæ circa commercia, contraktaque res verſatur.

⁶ Temperantia] Hæc virtus itaque, ſecundum Ciceronem, non circa cibum, potumque moderandum ſolummodo verſatur, ſed denotat etiam modum in omnibus rebus conſervandum.

⁷ Colligata] Qui enim unam poſſidet virtutem, reliquas item poſſidere dicitur. Manu.

B

ſapient.

comprehendere
prudens
appet.
transactio
Philosophia
concernit
 1 sapientissimus rite haberi solet: quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas.
 2 Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sumuntur: ut & societas hominum, conjunctioque servetur; & animi excellentia, magnitudoque, cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis³ despicendis, eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quandam, & ordinem adhibentes, honestatem, & decus conservabimus.

3. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque divissimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime⁴ naturam attingit humanam. Omnes enim⁵ trahimur, &⁶ ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem; in qua excellere pulchrum putamus; labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus; quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus; in geometria Sex. Pompejum ipsi cognovimus; multos in dialectica, plures in jure

1 Sapientissimus, & prudentissimus] Sapientia, & prudentia hic eadem est virtus: quas cum fecerit Aristoteles, sapientiam vocat, scientiam rerum multarum, & mirabilium; prudentiam vero, virtutem, quæ circa res ad vitam utiles versatur. *Gassend.*

2 Reliquis autem] Id est, Ceteræ tres virtutes, ut iustitia, fortitudo, temperantia, versantur in rebus necessariis parandis, conservandisque, sine quibus

vitam civilem agere commode non possumus. *Græv.*

3 Despicendus] Proprium est magnanimi officium res externas aspernari, & vili pendere.

4 Naturam humanam] Quæ potissimum in excellentia mentis ponitur. *Mauro.*

5 Traditur] Naturali instinctu, quasi

vi, citra voluntatem nostram.

6 Ducimur] Cognitionis nempe suavitatis maxime delectat, allicitque. *Mauro.*

civili:

LIBER PRIMUS.

II

civili: quæ omnes artes ¹ in veri investigatione versantur: cujus studio ² à rebus gerundis abduci contra officium est, virtutis enim laus omnis in actione consistit; à qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, ³ potest nos in studiis cogitationis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, ⁴ aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateque vivendum, aut in studiis scientiæ, cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

7. De tribus autem reliquis latissime patet ⁵ ea ratio, quæ societas hominum inter ipsos, & ⁶ vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus; ex qua boni viri nominantur: & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, ⁸ nisi laceffitus injuria: deinde, ut

¹ In veri investigatione] Est sane scientiarum prædictarum finis immediatus veritatis inventio; licet etiam ad vitam activam applicari possunt singula: velut Sulpicii paulo ante memorati Astrologia, qui, Lunaris Eclipsis rationem edisserendo, exercitum Romanum falsa formidine liberavit.

² A rebus gerundis abduci] Debemus interduci rebus agendis operam dare, non semper in rerum cognitione occupari, velut Archimedes, qui, periclitante civitate, pulveribus suis intentus fuit.

³ Potest nos in studiis cogitationu] Mens Ciceronis hæc est: Res sunt gerendæ: à quibus nimium rerum abstrusarum studium nos non debet avocare; præsertim cum sæpe possimus ab actione ad contemplationem reverti, horis nimium subsecivis, aut cum aliquæ veniant feriæ. Præterea, mentis agitatio, seu meditatio animæ semper cogitationi potest nos etiam sine applicatione nostra in studiis exercere. Grav.

⁴ Aut in consiliis] Secundum reprobam Scholasticorum divisionem intellectus in Activum, & Contemplativum. Prior considerat res in ordine

ad actionem, posterior ad scientiam. ⁵ Ea ratio, quæ societas] Absoluto loco de prudentia, transit ad secundam honestatis partem, quæ pertinet ad tuncdam hominum societatem: cujus partes duæ sunt, justitia, & Liberalitas. Muret.

⁶ Vita quasi communitas] Socialis illa vita hominibus præ ceteris animalibus propria. Grav.

⁷ Ne cui quis noceat] Cum enim justitia sit bonum, boni autem ea vis, ac natura sit, semper prodesse, nunquam nocere, necessario sequitur, justum nemini nocere. Muret.

⁸ Nisi laceffitus injuria] Huic primo justitiæ præcepto, nemini nocere, additur exceptio, ut qui injuria laceffitus sit, is juste ei, à quo laceffitus est, vicissim nocere posse videatur. Sed hoc intelligendum est ex suppositione, quod non aliter injuriam arcere possumus. In civitate enim, ubi jure licet agere, legibus, & judici committenda res est, qui inferentem injuriam puniat. Qui autem iræ explendæ causa se ulciscuntur, ab omnibus merito damnantur. Grav.

B 2

commu-

communibus utatur ¹ pro communibus, privatis, ² ut suis. Sunt autem ³ privata nulla natura; sed aut veteri occupatione, ut qui quondam ⁴ in vacua venerunt: aut victoria, ut qui bello poriti sunt: aut ⁵ lege, pactione, ⁶ condicione, ⁷ forte; ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum ⁷ descriptio: ex quo, quia suum cuiusque fit, eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat; ex quo si quis ⁸ sibi appetet, violabit ius humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem amici: atque (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, aliis aliis prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium asferre, ⁹ mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operatum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. Fundamentum est autem iustitiæ fides; id est, ¹⁰ dictorum, conven-

¹ *Pro communibus*] Communes res sunt vel omnium hominum, vel Reip. alienius, aut societatis. In his utendis officio boni viri fungitur, quisquis communibus utitur, ut communibus, nec sibi met ex iis privatim quicquam vendicat. *Rachel.*

² *Ut suis*] Ne tamen iis abutatur: interest enim Reip. ne sua re quis male utatur. *Grav.*

³ *Privata nulla*] Sicut in principio rerum, cum omnia erant communia, & indivisa omnibus unicum quasi patriumque sortitus. Proprium autem ex hominum pacto, conventuque ortum est. Cum omnia in medio posita erant, ex eorum autem usu oriebantur lites, sicut inter Lothi, & Abrahami familias, convenit illis de ulu singulorum, non quod usquam hoc præceperat Deus, sed quod id è re societatis humanæ videbatur esse. *Grav.*

⁴ *In vacua venerunt*] Occuparunt fundos domini expertes, aut regiones nondum habitatas coluerunt.

⁵ *Lege*] Cum nimirum ager publicus, aut ab hoste captus dividitur inter civis: aut cum lege naturæ, aut gen-

tium, aut etiam civili aliquid fit nostrum; sicut hæreditas, quæ ab intestato venit. *Grav.*

⁶ *Sorte*] Hic modus acquirendæ possessionis est quasi à Fortuna: unde dicit Justinianus, Fortunam iudicem esse in rebus dubiis, aut communibus dividendis, Sic Palæstinam partiti sunt Israelitæ. *Rachel.*

⁷ *Descriptio*] Hæc vox denotat iugurum quorundam definitionem, divisionem, dimensionem.

⁸ *Sibi appetet*] Appetere proprie et amplius petere, demum vehementer velle, atque etiam vi invadere; ut appetere regnum. Hoc enim vult Cicero, ex eo, quod alterius sit, neminem sine injuria abstrahere posse. *Lang. & Quintil.*

Quicquid jure possidetur, injuria auferitur.

⁹ *Mutatione*] Est translatio à mutatio mercium, cum officia, tanquam merces, mutamus, aliis officia præstando, ut vicissim nobis præstent. *Grav.*

¹⁰ *Dictorum, conventorumque consensu & veritas*] Est, cum quæ dicuntur, promittuntur,

orumque constantia, & veritas: ex quo quanquam hoc videbitur fortasse cuiusdam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus inferunt, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus asserre videtur socio; qui autem non defendit, nec obstitit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe² à metu proficiuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. ³Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ⁴ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia.

8. Expetuntur autem divitiæ cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem maior est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat⁵ ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in rep. princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset.

mituntur, & convenerunt, præstantur, & servantur vere, sincereque. cum non aliud in lingua promittitur, aliud clausum in pectore habent, sive ambitione, sive avaritia, suorumque commodorum studio incensi. *Grav.*

¹ *Tam est in vitio* Non dicit Cicero (ut aliqui volunt) æque graviter peccare, qui hominem non defendit, ac si parentem non defendat; sed æque peccare in iustitiam, qui injuriam, à quoquoque potest, non propulsat, ac illum, qui parentem, patriamve deserat. In hac locutione voxula *tam* non quantitatem, sed qualitatem denotat: sicuti tam in vitio est denarium, ac decies felerium furari, quamvis quoad gradum differunt crimina. *Idem.*

² *A metu* Vide Grotium de Jure Belli, & Pactis Lib. 2. cap. 1. Sec. 2. ubi

copiose hoc explicat, & simul ostendit, quando per justum, metum nobis liceat occupare injuriam illatam. ³ *Maximam autem partem* Hellenismus. Id est, Plerique homines.

⁴ *Ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt* Sic apud Romanos Tullia maritum, Tarquinius & uxorem, & Servium sacerum regni cupiditate necant. *Manut.*

⁵ *Ad opes* Id est, Honores, auctoritates, & potestates. *Manut.*

⁶ *Ad gratificandi facultatem* Ut potentes fiant, egenos adjuvent, multorum voluntates alliciant, & illis subveniendo illorum animos sibi met vinciant; sicut fecit Milo, qui tres amplissimas profudit hæreditates, quas impendit in populi studio captando. *Grav.*

Dele-

¹ Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo ³ temeritas C. Cæsar, qui omnia ⁴ jura divina, atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates; quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus, an consulto, & ⁵ cogitata fiat injuria. Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quæque, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

9. Prætermittendæ autem defensionis, deserendique officii plures solent esse causæ. Nam aut ⁶ inimicitias, aut la-

¹ Delectant etiam] Id est, Alii divitiis expetunt, ut lautissima epularum, rerumque omnium copia fruuntur.

² Nec fides regni] Aliam, & quidem maximam violandæ justitiæ causam docet esset ambitionem, & principatus cupidinem. Grav. Sic Lucanus Lib. I.

Nulla fides regni sociis, omni que potestas

Impatiens consortis erit.

Cujus rei exempla sunt Romulus, & Regius; Eteocles, & Polyvices.

³ Temeritas] Hæc vox denotat Cæsarem imprudenter, & sine consilio ad

principatum, dominiumque ruentem. Fabrit.

⁴ Jura divina, atque humana pervertit] Ingentem auri vim è Capitolio furando, templa Deorum donis referta expilando, ærarium invadendo, patriæ arma inferendo, libertatem Reipublicæ opprimendo, regna pretio vendendo, urbes ad deditionem paratas diripiendæ. Manut.

⁵ Cogitata fiat injuria] Talem injuriam intelligit, de qua inferenda diu meditati sumus. Grav.

⁶ Inimicitias] Quas sustinere grave est, si inopem contra potentem defendimus. Manut.

borem,

orem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam, occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque ¹ videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod ² in veri investigatione versentur, quodque ea³ quæ plerique venementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, continent, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam alterum iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria; ³ in alterum incidunt, discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est ⁴ voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut ⁵ odio quodam hominum suum se negotium agere dicant, ne facete cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiæ genere vacant; in alterum incurrunt: ⁷ deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conserunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quo-

nam igitur duobus generibus injustitiæ propositis adiungimus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur; facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, ⁸ nisi nosmetipsos valde amabimus, iudicare: est enim difficilis cura rerum alienarum: quan-

1 *Videndum est*] Hac dictio hic, ut expe alias, eandem vim habet, quam verendum est. *Giffan.*

2 *In veri investigatione versentur*] Epicturi dogma fuit, sapientem non accedere ad Rempubicam. Stroi autem & posse, & debere, nisi quid impedi-erit, stitiderunt. *Grav.*

3 *In alterum incidunt*] Sententia Ciceronis hac est: Philoſophi alteram quidem iustitiæ genus assequuntur, ne cui noceant in inferenda alteri injuria; id est, ut quod nemini injuriam inferant, iusti sunt: sed alterum iustitiæ genus non volunt, in id peccantes, quoniam discendi studio impediti eos non tueri, quos tueri debent. *Lambin.*

4 *Voluntarium*] Multum refert, quomodo aliquis quid gerat, suscipiatque. Distingunt enim Ethici inter *honestum*

sum, & *honestum* agere. Qui suum alteri tribuit, *honestum* agit; non autem honeste, si contra suum voluntatem, aut per vim legum coactus.

5 *Odio quodam hominum*] Quo morbo laboravit Timon Atheniensis, qui *Micæasporæ* nuncupatus est.

6 *Suum se negotium agere*] Nullas aliorum res curare, utpote à se prorsus alienas.

7 *Deserunt enim vitæ societatem*] Rerum enim, & officiorum communicatione servatur societas, sublata tollitur.

8 *Nisi nosmetipsos valde amabimus*] Id est, Quid nostri sit officii in alienis negotiis pro diversitate temporum, facile videbimus, nisi quietis nostræ, commodorumque nimis studiosi, molestiam, sumptumve alterius causa suscipere nolumus. *Grav.*

quam

quam Terentianus ille Chremes ¹humani nihil à se alienum putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt quam illa, quæ cæteris; quæ quasi longo intervallo interjecto videmus; aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quod circa bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsi per se; ² dubitatio cogitationem significat injuriæ.

10. ³ Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut reddendum depositum, promissum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ⁴ ea migrare interdum, & non servare sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ; primum, ut ne cui nocetur; deinde, ut communi utilitati serviat. ⁵ Ea cum tempesta commutantur, commutatur officium, & non semper est idem: potest enim accidere promissum aliquod, & ⁶ conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ⁷ ei, qui promiserit. Nam si (ut in fabulis est) Neptuneus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseo filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim operibus (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitus iratus optavit: quo impetrato ⁸ in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus

¹ *Humani nihil à se alienum*] Putat ad se, suamque curam pertinere aliorum hominum curas, molestias, negotia. Sic huncce versum intelligentiandum esse non solum ex ipso Comico pater, sed & hoc Ciceronis loco. *Græv.* Inepta est sententia vulgo huic versui ascripta, quasi omnibus humanis infirmitatibus, & erroribus obnoxium sese faciat Terentianus ille Chremes.

² *Dubitatio cogitationem significat injuriæ*] Si quis enim facit, quod, an æquum sit, dubitat, apparet eum ab inferenda injuria non satis abhorreere, suamque cupiditatem justitiæ antepone. *Græv.*

³ *Sed incidunt*] Pro temporum, circumstantiarumque ratione officii quodque mutatur conditio.

⁴ *Ea migrare*] Ea, quæ per se jussa sunt, interdum transilire, negligere seu violare jussi, bonique est officium *Lamb.*

⁵ *Ea cum tempore*] Quando tales occurrunt circumstantiæ, ut promissa justitiæ fundamentis repugnent, tum de eorum mutatur officium, neque servanda est promissio.

⁶ *Conventum*] Vox denotat duorum pluriumve contractum.

⁷ *Ea, qui promiserat*] Si promittentius plus nocet, quam ei prodest, cui promiserat. *Græv.*

⁸ *In maximos luctus incidit*] Postquam cognoverat, fatente Phædra, filium de stupro novæ oblati falso accusatum esse.

promiseris, inutilia; nec, si plus tibi noceant, quam illi profint, cui promiseris. Contra officium est, majus non imponi minori: ut, si constitueris te cuiusdam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ærotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiam æpe injuriæ calumnia quadam, & nimis callida, sed malignosa juris interpretatione: ex quo illud, *summam jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in rep. multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste, pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Quæ Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter audium habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus à senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, ne appeteret; atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare; quocirca in omni re fugienda est talis solertia.

1 Non sit contra officium, non facere] Quia filium ægrotum fovere majus est, quam amico cuiusdam advocati officium præstare.

2 Illis promissis standum non esse] Si quis præ metu, aut dolo deceptus aliquid promiserit, tale promissum non obligat conscientiam. Si autem promissum jurejurando fuerit firmatum, servandum id esse contendit Grotius Lib. III. de Jure Belli, & Pacis C. 19. Sec. 5. quia tum homo non hominum, sed etiam Deo obstringitur. Quæ res inter Jurisconsultos, Theologosque controversa est.

3 Jure Prætorio liberantur] Per prætores in integrum restituantur. Jus præ-

torium, & leges opponuntur. Leges enim proprie Romanis dicebantur, quæ suffragiis populi ferebantur. Nihil autem erat jus prætorium, quam edicta prætorum. Quilibet prætor, cum iniret magistratum, proponebat edictum, ex edictis decessorum suorum in id transferens, quod justum, & æquum putabat, nova etiam interponebat, veteribus repudiatis. Grav.

4 *Summam jus, summa injuria*] Hoc proverbium spectat ad legis verba rigide observata, & non moderatione quadam propter circumstantiarum rationem mitigata, adhibita æquitate, rationem Municipalis juris correctione.

II. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque ¹haud scio, an satis sit, eum, qui lacesierit, injuriæ suæ poenitere; ut & ipse ne quid tale posthac, & cæteri sint ad injuriam tardiores. Atque in re maxime conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ²ut sine injuria in pace vivatur. Patria autem victoria, conferendi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. nollem Corinthum: sed ³credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ut posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo ⁴si mihi esset obtemperatum, etsi non optimam, at aliquam rempub. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi devicisti, consulendum est, tum ii, qui, armis positus, ad imperium fidem confugient, ⁵quamvis murum aries percussent, recipiendi sunt: in quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem receperissent, ⁶earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime ⁷foeciali populi Romani

¹ Haud scio, an satis sit] Id est, Patrum adest, quia existimem satis esse. Manut.

² Ut sine injuriæ in pace vivatur] Bellum enim pacis leve causa suscipiatur. Rastel.

³ Credo aliquid secutos] Exercitus Tusculanus Romanos, quod Corinthum evenissent non crudelitate impulsit, sed bellam aliquam rationem secuti, maxime autem loci opportunitatem. Idem.

⁴ Si mihi esset obtemperatum] Cicero multa epistolis ad Catularem, & Pompeium semper bellum civile dehortatus est, cuius tamen consilium nequaquam secuti sunt.

⁵ Quamvis murum aries percussent] De officiis erga devictos agit Cicero, neque obsevantium jus alium summa belli, ut si oppidum, aditusque machinis, & arcibus, ita dediderim, non recipiemur, nisi direpto oppido, quasi esset vi expugnatum. Quod veteres in arietem obsevantem, ad limit nos bombardæ necemur.

⁶ Eorum patroni essent] Eæ & in bella, & in judiciis defendendum, utrumque curam haberent. Manut.

⁷ Foeciale] Romani veteres ann, mil confilio foecialium collegio ad illud iudicio, bella suscipiebant: ut, si quid esset, quod religionem posset injicere, ap.

ure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, & indictum. Popillius imperator tenebat provinciam; in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat. Cum autem Popillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popillum scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militis sacramento; quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit: se audisse, eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset: monet igitur, ut caveat, ne prociuum ineat: negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste.

12. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perbellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud majores adfuit is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Inducant ¹ duodecim tabulæ: ² aut, *status dies cum hoste*: itemque, ³ *adversus hostem aeterna auctoritas*. Quid ad hanc manifestudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quancquam id nomen durissimum esset ⁴ ventosas: à peregrino enim jam recessit, & proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. Cum vero de impetio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse nomen oportet eadem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii

aus mouerentur. Faciales scilicet erant: festinum, pacis, belli, indiciorum iudices.

¹ *Quoddecim tabulæ*] Corpus antiquarum legum Romanarum, fons omnis juris, præcipue juris, secundum Livium.

² *Aut status dies cum hoste*] Sic Festus: status dies vocatur, qui iudicium erant est constitutus cum hoste, id est, peregrino. Prætor enim Roma-

nus de causis peregrinorum dicebat.

³ *Adversus hostem aeterna auctoritas*]

Id est, Nullus peregrinus civis Romani bona quantumvis diuturno ullo acquirere, & usui capere potest: sed jus domini integrum, & inviolatum perpetuo manet. Manet, Verba legis ex 22 Tab. excerpta.

⁴ *Ventosas*] Id est, Longi temporis usus.

gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non ut imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni foedifragi; crudelis Hannibal; reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara;

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis,

¹ *Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:*

Ferro, non auro ² *vitam cernamus utrique.*

³ *Vosne velit, an me regnare vera; quidve ferat fors,*

Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum;

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,

Forundem me libertati parcere certum est:

Dono, ducite, doque, volentibus cum magnis diis.

Regalis sane, & digna Æacidarum genere sententia.

¹ 3. Atque etiam, si quid singuli, ⁴ temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, iurassetque se redditurum; primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ⁵ ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. [⁶ *Secundo autem Punico bello post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Roman adstrictos misit iur-*

¹ *Nec cauponantes bellum*] Pyrrhus rex Epirotarum his Ennii versibus ostendat, se non quæstus, lucrique gratia cum Romanis bellum gerere, sed regni tantum, gloriæque cupiditate. Idcirco se nolle ab illis pretium pro captivis, quos gratis liberavit, accipere. Non enim se *cauponari bellum*, hoc est, lucrum in bello sectari, sed simpliciter bellum gerere. *Salmas.*

² *Vitam cernamus*] Is vitam cernit, qui eam in discrimen adducit, & de ea disceptare paratur. *Turneb.*

³ *Vosne velit*] Id est, Experiamur, num vos, an me superiorem fore demonstrat domina Fortuna, quidve ferat illa, seu quem successum res sint habitura.

⁴ *Temporibus adducti*] Id est, Aliqua difficultate coacti.

⁵ *Ad supplicium*] Quod gravissimum subit vigiliis peremptus.

⁶ *Secundo autem*] Quæ uncis includuntur, in unico Parcenæ exemplari reperiuntur. An Ciceronis sint, non contendo. *Lang.*

jurando

quando se redituos esse, nisi de redimendis iis, qui capti
rant, impetrassent: eos omnes censes, quoad quisque eo-
rum vixit, qui pejerasent, in aerariis reliquerunt: nec mi-
nus illum, qui jurisjurandi fraude/culpam invenerat. Cum
nim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paulo
post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus
castris, iurejurando se solum putabat: & erat verbis,
ne non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non
quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum
est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cum
Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi da-
turum, & eum necaturum: senatus, & C. Fabricius per-
fugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, & potentis, &
bellum ulro inferentis, interitum cum scelere approbavit.]
Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Memine-
rimus autem etiam ¹adversus infimos justitiam esse servan-
dam. Est autem infima conditio, & fortuna servorum: qui-
bus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercena-
riis; operam exigendam, ²justa præbenda. Cum autem
duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus,
quasi vulpeculæ, vis, leonis videtur: utrumque homini a-
lienissimum; sed fraus odio digna majore. Totus autem
injustitiæ ³nulla capitalior est, quam eorum, qui cum ma-
xime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De
justitia satis dictum est.

14. Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia, ac li-
beralitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis ac-
commodatius; sed ⁴habet multas cautiones. Videndum
est enim primum, ⁵ne oblit benignitas & iis ipsis, quibus

¹ *Adversus infimos*] Hæcenus de jure
civilis, & bellico dixit Cicero. Sed ne
pariem aliquam hominum relinquat
inadamat, nunc agit de jure œcono-
mico, & de officiis justitiæ, quæ in ser-
vos observanda sunt.

² *Justa*] Viçum, vestitum, & quæ-
cunque more, merito, & quasi jure
quodam tribuantur. *Fabrit.*

³ *Nulla capitalior* est] Perniciosissima
est injustitiæ species bonum videri vel-
le, & non esse. Hinc etiam Salvator no-
tatur tantopere Pharisæos, & quos sacri

scriptores hypocritas vocant, detesta-
tur, qui vultum, habitumque à cæte-
ris dissidentem pessimis prætendebant
moribus. *Græv.*

⁴ *Habet multas cautiones*] Opus est
prudencia, ne in errores incidamus.
Quapropter liberalitatis officium ex cir-
cumstantiis, justitiæque metiri oportet.

⁵ *Ne oblit benignitas*] Sic Seneca:
*Sunt quidam impetrantius nocitura, quæ
non dare, sed negare, beneficium est.*
Qui autem contrarium faciunt, nequa-
quam benefici dici possunt; sicut ii,
qui

benigne videbitur fieri, & cæceris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. ¹ Id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificatur cuiquam, quod obicit illi, ² cui prodesse velle videatur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena contentant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui ³ eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. ⁴ Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ pro sit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio ⁵ à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri: nihil est enim liberale, quod non idem iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam reputatur, primum in eo peccant, quod ⁶ injuriosi sunt in proximis: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinquere, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. ⁶ Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur facere multa; quæ proficisci

qui pecuniam prodigis donant, quod illos in obliquo vitæ cursu pergere hortatur.

¹ *Id enim est*] Hæc verba ad cautionem primum referri videntur: quali dixerat, Hoc est primum iustitiæ fundamentum, ut beneficentia nostra nemini noceat. Nihil siquidem est beneficium, aut liberale, nisi quod regulis iustitiæ consonat.

² *Cui prodesse velle videantur*] Vel ob auram popularem, vel quod maiorem remunerationem expectent. *Manut.*

³ *Eripiunt aliis, quod alii largiantur*] Qualis Cætilina, alieni rapax, sui profusus. *Idem.* Talis perversa fuit liberalitas Caligulæ, Neronis, & Domitiani. *Græv.*

⁴ *A iustis dominis*] Ab iis, qui operas illas vel à maioribus acceperunt, vel propria industria sibi peperere. *Manut.*

⁵ *Injuriiosi sunt in proximis*] Qui inconsulta prodigalitate res suas produnt, proximis, hoc est, uxoribus, liberis, ceterisque cognatis, injuriam faciunt, quia his necessaria vitæ præsidia maxime debentur. *Græv.* Exigit humana societatis ratio, ut secundum gradus propinquitatis erogemus, & proximiorum primum beneficiamus. *Manut.*

⁶ *Videre etiam licet*] Plerique, non natura liberales, sed gloriæ cupiditate ducti largiuntur: quorum beneficentia ventosa quædam est jaçtancia. *Idem.*

b ostentatione magis, quam à voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia ¹ delectus esset dignitatis; in quo & ² mores ejus runt spectandi, in quem beneficium conferetur; & animus erga nos; & communitas, ac societas vitæ; & ad nostras utilitates ³ officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, prapabile est; sin minus, plures causæ, ⁴ majoresque ponderis plus habebunt.

15. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque sapientibus, sed cum iis, ⁵ in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ea quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus le-rioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus, & magnus in homine non perfectio, nec sapiente ⁶ ferventior plerumque est: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Arque hæc in moribus. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ⁷ ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: sed benevolentiam non ⁸ adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ utenda acceperis, majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provocati facere de-

¹ Delectus esset dignitatis] Id est, Ut dignior indigniori anteponatur. *Manut.*

² Mores erunt spectandi] Dandum est scilicet bonis, honestis, ac virtutis studiosis, non improbis, helluonibusve.

³ Officia ante collata] Alterius beneficiorum nos decet esse memores! Ingratitudine enim nullum vitium detestabilius est. *Maturant.*

⁴ Majores] Major causa est, ut sanguine conjunctis prius, quam alienis beneficiumus; civibus, quam exteris. *Idem.*

⁵ In quibus præclare agitur] Ordo, & sententia verborum perspicua est, nempe hæc: Vivitur cum iis hominibus, in quibus si insunt simulacra virtutis, præclare agitur. *Fabrit.*

⁶ Ferventior] Nimis incitata, & ad temeritatem accedens.

⁷ Ei plurimum tribuamus] Qui nos amat, à nobis vicissim ametur. *Græv.*

⁸ Adolescentulorum more] Qui affectu potius, quam ratione, & judicio reguntur. *Maturant.*

bemus?

bemus? an imitari agros fertiles, qui multo plus effert quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eis esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo generis liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi, demus, necne, in nostra potestate est; non reddere viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. Accipitorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: non dubium, quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, ¹ sine iudicio, vel ² morbo, in omnes vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, considerate, constanterque delata sunt. ³ Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si ⁴ cætera paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum optulari: quod contra fit à plerisque; à quo enim plurimum sperant, etiam ille his non eget, tamen ⁵ ei potissimum inserviunt.

16. Optime autem societas hominum, conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ natura principum sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum alius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate: ejus autem vinculum est, ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, ⁶ communicando, discipulando, judicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. ⁷ Neque ulla re longius absumus.

¹ *Sine iudicio*] Quoniam tam huic, quam illi erogant, nec ullum habent personarum delectum. *Maturant.*

² *Morbo*] Morbus est animi vitium inveteratum, quod evelli difficile sit, quale in prodigiis opum perditio. *Gravetur.*

³ *Sed in collocando*] Vult Cicero liberalitatem nostram non debere mercenariam esse, sed gratuitam. Ait enim, his maxime dandum esse (cæteris paribus) qui indigent, & à quibus beneficium referendum non speramus.

⁴ *Si cætera paria sint*] Si par sit ami-

citia, virtus, necessitudo, officia antecollata, inter eos, quibus beneficiandum est. *Manet.*

⁵ *Ei potissimum inserviunt*] Quæ mercedem potius, quam liberalitas, appellanda est. *Idem.*

⁶ *Communicando*] Impertiendo necessaria, vel consilia conferendo. *Idem.*

⁷ *Neque ulla re*] Nihil est, quod magis homines à brutis disjungit, quam ratio, & discursus. Multa enim communia illis nobiscum sunt; ut scdum appetitus, procreandi voluptas, la multas etiam nos superant; ut robora celari-

natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas: ut quæ descripta sunt legibus, & iure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: ¹ è quibus ipsis, cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; *Amicorum esse omnia communia*. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio possum in una re transferri in permultas potest;

*Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.*

Una ex re satis præcipit, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia; ⁴ non prohibere aqua profuente; pari ab igne ignem capere, si quis velit; ⁵ consilium fidele deliberanti dare; quæ sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. ⁶ Sed quoniam copiarum parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii fi-

celeritate. Justitia vero, æquitate, bonitate carent, quæ hominibus propria functione utentibus. *Maturant.*

¹ *E quibus ipsi*.] Quædam etiam ex illis, quæ legibus, & iure civili privata sunt, in communem utilitatem debent afferri. *Idem.*

² *Omnia communia*.] Non quoad jus possessionis, sed quoad communicandam usum.

³ *Ipsi lucet*.] Nihil ipsi decedit. Sicut nec tunc, cum erranti etiam ignoto comiter viam monstrat. Hic est enim Ennii finis, ut sine ejus, qui faciat, incommode fiat officium. *Lang.*

⁴ *Non prohibere aqua profuente*.] Non arcere à flumine per agrum tuum fluente eum, qui haurire velit. Quantumvis enim aquæ hauserit alius, tibi satis remanebit.

⁵ *Consilium fidele*.] Hoc quoque consultanti dandum est gratis: quod cum datur, illius, qui dat, prudentia non minuitur, imo magis augetur. *Matur.*

⁶ *Sed quoniam*.] Cum impossibile sit omnibus benefacere, ita aliis beneficiendum est, ut nobis nihil desit. Qui enim nihil ipsi ad vitam sustentandam relinquit, is à liberalitate discedens nuncupatur prodigus. *Idem.*

D

nem,

nem, *Nihilominus ipsi lucet*; ut facultas sit, qua in nostros finis liberales.

17. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ¹ ab infinita illa discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines conjunguntur. Interius etiam est, ejusdem esse civitatis: multa epim sunt civitatibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multisque cum multis res, rationesque tractæ. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum, angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones: post consobrinorum, sobrinorumque, qui cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui; quæ propagatio, & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio, & benevolentia devincit homines caritate: magnum est enim eadem habere ² monumenta majorum, ³ iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmitior, quam cum ⁴ viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe dicimus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se alliciat, faciatque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen ⁵ justitia, & liberalitas id maxime efficit

¹ *Ab infinita*] Ab immensa scilicet illa societate, qua omnes omnibus inter se ratione, & oratione conjunguntur. *Manut.*

² *Monumenta majorum*] Nempe statuas, trophæa, & majorum imagines, quæ posteros virtutis avitæ admoneant, in honorem familiæ per omne ævum conservata.

³ *Iisdem uti sacris*] Erant apud Ro-

manos non solum publica civitatis, sed etiam privata cujusque familiæ sacrificia. Unde apud Livium: *Statu genti Fabia sacrificium.*

⁴ *Viri boni*] Hinc Stoicorum dogma est, solos bonos, sapientesque amicos esse, inter alios Homines nullam esse amicitiam. *Græv.*

⁵ *Justitia, & liberalitas id maxime efficit*] Quia justitia, & liberales non solum

Nihil autem est amabilius, nec copulativius, quam ¹ morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eademque voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso; efficiturque id, quod ² Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis; quæ & mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoque lustraris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quam ea, quæ cum rep. est unicuique nostrum: cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares; sed omnes omnium caritates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus?

Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati ⁴ & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officij, ⁵ principes sint patria, & parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus; proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præstidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, vitulusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam ⁶ objurgationes in amicitia vi-

ciam esse unam animam in duobus corporibus habitantem.

³ Quo est detestabilior] Quo plus etiam patriæ debuerunt, eo immaniores lacerando evaserunt.

⁴ Sunt, & fuerunt] Prior vox Triumviros, Octavianum, Antonium, Lepidumque, posterior J. Caesarem jam mortuum carpit.

⁵ Principes sint patria, & parentes] Patria parentibus semper anteferenda est. Parentum enim salus de patriæ incolunitate dependet.

⁶ Objurgationes] Quas sapientissimus Ecclesiastes diserte vocat amici vulnera fidelia.

¹ Morum similitudo] Unusquisque utique sibi proximus, seipsum maxime amat, suamque indolem, vitæque cursum summo opere comprobat. Quandoocunque igitur aliquis alteri occurrat eodem itinere, iidemque moribus prædico, exerceatur statim alter idem, quem non minus, quam seipsum diligit. Adeo verum est Axioma, simile gaudet simili.

² Pythagoras ultimum in amicitia putavit] Primum, summum, omnibusque numeris absolutum. Sic apud Virgilium: Tu sanguinis ultimus auctor,

id est, primus. Pythagoras dixit ami-

gent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam si militudo morum conjugavit.

18. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque vel sine nobis¹ aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Suntque officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut² vicinū citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem; at, si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & alia circumspicienda sunt in omni officio; & consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat; ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laudis dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem; (⁴ ut facimus ipsi) sed rei magnitudo usum quoque, exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus⁵ honestas, officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo⁷ magno, elatoque,⁸ humilissimumque res despiciente factum sit. Itaque in probis maxime in promptu est, si quid tale dici potest; *responsum*

¹ Aut possit consequi, aut non possit] Levanda scilicet honesta innocuorum paupertas. Sin prodigis, aut inertibus detur, augetur locordia. *Grav.*

² Vicinum citius adjuveris] Vicinis operam in metendo commodare, priusquam fratri, aut propinquo, convenit, quia hoc videtur officium vicinitati maxime proprium, quod ad amicitiam, aut propinquitatem parum pertinet.

³ Quæ reliqui summa fiat] Id est, Quantum relinquatur deductis, quæ oportuit, additque. *Erasm.*

⁴ Ut facimus ipsi] In his libris scilicet, in quibus officiorum præcepta

tradimus. *Guilielm.*

⁵ Aptum] Cicero aptus caput propositum vulgo dicimus, adaptatus, compositus, exornatus. *Long.*

⁶ Honestas, officiumque] Alia enim iudicia, non ab honestate, sed utilitate ducta, quæ media dicuntur. *Grav.*

⁷ Magno, elatoque] Id est, Magnæ res appetente: non humili, & abjectæ sed erectæ, & alte spectanti. *Elaus* enim in bonam partem accipienda est. *Manut.*

⁸ Humanas res despiciente] Fortunæ scilicet, & externas, Fortunæque lubria. *Idem.*

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem;

Illa virago viri.

*Jephthah, young Men, & yedham
her own*

si quid ejusmodi;

While this brave woman am play the man

Salmaci, de spolia sine sudore, & sanguine.

Salmaci, give spoils that cost no sweat or blood

contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterque gesta sunt, ea, nescio quomodo, quasi plenior laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Comes, hinc Decii, hinc Cn. & Pub. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus oratu fere militari.

19. ⁴ Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est: non enim morid virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur à Stoicis proutudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem proquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam concuturus est insidiis, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclaram igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ

¹ Vos enim juvenes] Versus est Ennius, in quo juvenes Romanos ignavie accusat poeta, quod à Clælia virgine superarentur; quæ cum Porcennæ stia esset obies, trajecto Tiberi, Romanam est reveria.

² Salmaci, de spolia] Versus est alter Ennianus, in vituperationem timiditatis, cum ab imbecillis, parumque viribus spolia petimus. Est autem Salmacis fons Thraciæ, qui potus dicitur potis effeminatos, & cinados red-

dere: unde locus fabulæ de Hernacphrodito.

³ Marathone, Salamine] Loca recensentur celeberrimis Atheniensium, Spartanorum, Thebanorumque victoriis nobilitata.

⁴ Sed ea animi elatio] Id est, Fortiter pugnando, & pericula subeundo, nemo fortitudinis gloriam sibi vendicet, nisi certam quandam normam observet, justitiam scilicet, & honestatem.

potius

potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque vi-
 fortes, magnanimos, eosdem bonos, & simplices, verita-
 amicos, ¹ minimeque fallaces esse volumus; ² quæ sunt
 media laude iustitiæ. Sed ³ illud odiosum est, quod in be-
 elatione, & magnitudine animi, facillime pertinacia, &
 mia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Pla-
 nem est, ⁴ omnem morem Lacedæmoniorum inflammari
 esse cupiditate vincendi; sic, ut quisque animi magnitu-
 ne maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium,
 potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omni-
 bus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ ma-
 me propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci
 nec ullo publico, ac legitimo jure patiantur; existuntque
 rep. plerumque largitores, & factiosi, ut opes quam ma-
 mas consequantur, & sint vi potius superiores, quam ius-
 tia pares. Sed ⁵ quo difficilius, hoc præclarius: nullum
 enim tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur
 & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui pro-
 pulsant injuriam. Vera autem, & sapiens animi magni-
 do honestum illud, quod maxime natura sequitur, in faci-
 positum, non in gloria judicat; principemque se esse ma-
 vult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multu-
 dinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Faci-
 lime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissi-
 mo animo, & gloriæ cupiditate: qui locus est sane lubricus
 quod ⁷ vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculosis
 aditis, non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret glo-
 riam.

¹ Minimeque fallaces] Hæc verba intel-
 ligenda sunt non absolute, quasi astutia,
 aut stratagemate uti nefas esset; sed
 sensu limitato, quatenus insidias, per-
 fidiamque funditus evertunt.

² Quæ sunt ex media laude iustitiæ] Id
 est, Quæ sunt partes principales iusti-
 tiam constituentes.

³ Illud odiosum est] Aliud est vitium,
 quod sequitur ex elatione animi, nisi
 moderata ratione temperata. Solet e-
 nim ab illa nasci principatus ambitio,
 qualis in J. Cæsare fuit.

⁴ Omnem morem Lacedæmoniorum] Id

est, Lacedæmonios omni more, & indi-
 tuto, & ratione sua vincendi cupide-
 tate inflammatos esse. *Grenov.*

⁵ Quo difficilius, hoc præclarius] Quo-
 to difficilius est, nequis animi sui ma-
 gnitudine, & potentia ad injustitiam
 abutatur, tanto præclarius est, si qui
 fortitudinem, iustitiamque semper co-
 pulatas habeat. *Rachel.*

⁶ Lubricus] Hoc est, In quo multi li-
 cile peccant, & labuntur. *Maturni.*

⁷ Vix invenitur] Difficile est quenquam
 invenire, qui sola conscientia virtutis
 & recte factorum contentus sit. *Idem.*

20. Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum una ¹ in rerum externarum despiciendoponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique, neque homini, ² neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cum ira sis, rectus animo, ut supra dixi, res geras, magnas illas quidem, & maxime utiles, sed & vehementer ³ arduas, plenae laborum, & periculorum, cum vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ⁴ splendor omnis, & amplitudo, addo etiam utilitatem, posterior est: causa autem, & ratio efficiens magnos viros, est in priore; in eo enim est illud, quod excellentes viros, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices; & omni animi perturbatione liberi sis. Nam ea, quæ eximia plerique, & præclara videntur, parva ducuntur; eaque ratione stabili, firmaque contemnere fortis animi, magnique ducendum est: & ea, quæ ⁶ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaque versantur, ferre, ut ⁷ nihil à statu naturæ discedas, ⁸ nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur,

¹ *Rerum externarum*] Quales sunt divitiæ, honores, aut potentia, quibus ingranimi est neutquam inservire.

² *Neque hominis, neque perturbationi*] est, Nullius hominis metu ab honestate deficere, vel gratia inflecti: non ad iram proclivem esse: non cumquam opes pertimescere. *Manut.*

³ *Arduas, plenasque laborum*] Hoc autem in omni fortitudini non est necessarium: quod si esset, homines obcuri, reclusamque vitam affectantes, tutem hanc nunquam adipisci possent: cuius contrarium est verum, sicut sequentibus affirmat Cicero.

⁴ *Splendor omnis, & amplitudo, addo etiam utilitatem*] Tribuit splendorem, amplitudinem, & utilitatem rebus istis. Facta scilicet sunt oculis subiecta rebus: animus autem, est sua intentione, & altitudine beatus, non, nisi actionibus, ab aliis potest perspicui,

suo testimonio potius, quam aliorum iudicio fretus. *Wolff.* Per utilitatem non tantum intelligit res ad utilitatem Reip. spectantes, sed sui, & suorum. *Græv.*

⁵ *Cernitur in duobus*] Priorem partem, despiciendam scilicet rerum externarum dividit in rectum iudicium de bonis, & malis, & *ἀπάθεια*. *Græv.*

⁶ *Videntur acerba*] Opinione scilicet hominum imperitorum tantum, & non recte sentientium, malæ sunt calamitates. *Idem.*

⁷ *Nihil à statu naturæ discedas*] Status naturæ est, ut semper sine perturbatione ob res, quæ sunt extra nos, servetur æqualitas, & tranquillitas animi, ut facio, Deique voluntati in omnibus obtemperemus. *Idem.*

⁸ *Nihil à dignitate sapientii*] Ne quid facias, quod non deceat sapientem, cuius non est adversis Fortunæ casibus moveri, aut secundis tolli. *Idem.*

cum

eum frangi cupiditate; nec, qui invidium se à labore præstitit, ¹vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vide-
 da; & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam
 gusti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil
 nestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemne-
 si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitate
 que conferre. ²Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut
 pra dixi: ³eripit enim libertatem, pro qua magnanimis
 ris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia ex-
 tendenda, ac potius aut ⁴non accipienda interdum, aut de-
 nenda nonnunquam. Vacandum autem est omni ani-
 perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægri-
 dine, voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas, &
 curitas adsit, quæ affert cum ⁵constantiam, tum etiam dig-
 tatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quæ
 dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se-
 moverint, ⁶ad otiumque perfugerint. In his & mobilissimi
⁷philosophi, longeque principes, & quidam homines seve-
 & graves, nec populi, nec principum mores ferre potu-
 runt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua san-

¹ Vincti à voluptate] Multi tamen viri
 fortissimi, qui quolibet labores pertule-
 runt, nulla non pericula subierunt, nul-
 lo mortis metu à rebus præclare geren-
 dis sunt deterriti, voluptatibus devicti
 sunt. Nonne Hercules ille invictus
 Omphalæ inservit? Nonne Hannibalem
 enervaverunt Campaniæ deliciae? Grav.

² Cavenda est etiam gloria cupiditas]
 Vir bonus, ac sapiens publico: honores
 ne cupiat quidem, nisi forte mali gra-
 vioris evitandi causa, utpote si alioqui
 videret in malorum hominum potesta-
 tem Remp. venturam. Grot.

³ Eripi enim libertatem] Si qui uni
 domino parer, servus est, quanto plus
 qui multitudini servire cogitur? Cui
 omnium vulcus, nutus, gestusque ob-
 servare necesse est, iisque sæpe servilem
 in modum blandiri, & adulari, quos,
 si ambitione careret, ne congressu qui-
 dem suo dignos existimaret? Muret.

⁴ Non accipienda] Sicut Timoleon
 Corinthi regnum, Fabius consulatum,
 Scipio Africanus Hispaniæ dominium
 reculavit. Grenov.

⁵ Constantiam] Vox hic denotat
 moniam quandam, seu convenient
 vice partium inter se.

⁶ Ad otium perfugerint] Instat Sy-
 qui à dictatura se abdicavit, privatu-
 alium dormiret. Sollicito enim,
 xioque vivit animo, qui, cum mu-
 tudinis ingenia tam varia sint, libe-
 tamen, ut omnibus evadat gratio-
 & in levissimam etiam levissimor-
 hominum offensionem incurrere for-
 dat. Hunc sordibus, illum cultu, hu-
 severis, illum nimis solutus moribus
 fendere vereur, hunc muneribus,
 lum fideis laudibus inescare stu-
 omnium ineptias pari cogitur, a-
 quam apertus, nunquam simplex;
 aliquando omnibus imperare possit,
 mibus interea servit. Qualis tam-
 stulticia est, potentiam incertam ser-
 tute certa mercari? Muret.

⁷ Philosophi] Ut Socrates, Plato, A-
 stoteles, Epicurus cum suis se fortiori-
 qui sapientem ad Remp. accedete
 garunt. Grav.

ari. His idem propofitum fuit, quod ¹ regibus, ut ne qua egerent, ne cui parent, libertate uterentur; cujus proprium est, fic ² vivere ut velis.

21. Quare, cum hoc commune fit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiofis; alteri se adipisci id posse arduum, ³ si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint suo, & parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda sententia: sed & faciliior, & tutior, & minus aliis gravis aut molesta vita est otioforum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad remp. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forſitan concedendum ſit, remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio doctrinae ſe deſiderunt: & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua ⁴ graviore cauſa impediti, à repub. receſſerunt, cum ſuis adminiſtrandae poteſtatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe

dicant ea, quae plerique mirentur, imperia, & magiſtratus, ſi non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod ⁵ gloriam contemnant & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores & moleſtias tum ⁶ offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent; voluptatem ſeviſſime contemnant, ⁷ in dolore ſint molliores; gloriam negligant, ⁸ frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent à natura ⁹ adjumenta rerum geren-

¹ Quod regibus] Regibus enim, & faciliis, ut ille dicit, omnia licent. Grav.

² Vivere, ut velis] Non tamen ſecundum phantaſiae, aut affectuum impulſum, ſed naturae, rationiſque noſtrae ſubamina.

³ Si opes magnas habeant] Qui enim opes poſſidet, ſe iplarum praefidio omnia poſſe credit. Manut.

⁴ Fructuosior hominum generi] Ergo ſuſtantior: non nobis enim ſolis nati sumus. Idem.

⁵ Graviore cauſa] Ut cum Tyranni actu libere ſententiam dicere non libent. Idem.

⁶ Gloriam contemnant] Non enim aſſumenda ipſa gloria, ſed id, unde ori-

tur, honeſtum ſcilicet, & virtus. Idem.

⁷ Offenſionum] Cum res ex animi ſententia non ſuccedit. Vel, quod magiſtratum bona fide gerenti multorum ſi multates, & odia ſuiſcipienda ſunt. Idem.

⁸ In dolore ſint molliores] Utrumque fortitudinis eſt, nec dolore, nec voluptate vinci. Idem.

⁹ Frangantur infamia] Facilius enim rebus commodis caremus, quam incommodis ſuſtinemus. Idem.

¹⁰ Adjuncta] Ut proſperam valetudinem, prudentiam, eloquentiam, dexteritatem, conſtantiam, animum excelſum, patientemque laborum, & moleſtiarum. Idem.

darum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus & gerenda resp. est: nec enim aliter aut regi civitas, aut de clarari¹ animi magnitudo potest. Capessentibus autem temp. nihilo minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & desipientia adhibenda sit rerum humanarum, (quam sæpe dico) & tranquillitas animi atque securitas; si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis quo minus multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent; & quia, si quid adveniat, ² tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda temp. gerentibus, quam quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam; aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

2.2. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas; minuenda est hæc opinio: ³ multi enim bellæ quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit; eoque magis sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clarioresque, quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius; citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, ⁴ quo primus

¹ *Animi magnitudo*] Quæ non in otiosa vita, sed in rebus gerendis perspicitur. *Idem.*

² *Tam graviter cadere non possunt*] Multi enim

--- tolluntur in altum,

Ut lapsu graviore ruant. Idem.

³ *Multi bella quæsierunt*] Ut Mumenius Achaicus, M. Craesus, J. Cæsar, multique alii. *Græv.*

⁴ *Quo primus constituit Areopagitas*]

Non vult Cicero, quod Areopagiconcilium primus instituit Solon; sed quod Areopagitarum auctoritatem longo tempore imminutam restituit, confirmavit, stabilivit. Sic in Bruto legimus *judicia constituta* dicit, non quæ tum primum instituta fuerunt, sed quæ bello civili, ac tumultu labefactura, & intermissa, eo tempore repetita, & revocata sunt. *Fabrit.*

constituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensem, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ille vere, ab æ adjutum Themistoclem; est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lyfandroque dicere; quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & patientiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario; neque, cum versamur in rep. Qu. Catulus Cn. Pompeio, cedere videbatur: par enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum ² Ti. Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione, attingit etiam bellicam, quoniam vi, manumque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis, & invidis audio;

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

Ut enim alios mittam, nobis remp. gubernantibus, nonne togæ arma cessere? neque enim in repub. periculum fuit gravius unquam, ³ nec majus otium: ita consiliis diligenterque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim,

¹ Illud semel profuit] Cæso scilicet Cesarum exercitu, Græciæque ab hostibus liberata.

² Ti. Gracchum] Tribunum plebis, perniciosas Reip. leges ferentem. Matur.

³ Nec majus otium] Significat hic Ci-

cero, oppressa Catilinæ conjuratione, se Remp. maximis periculis liberasse, & conjuratorum manibus eripuisse consilio, ac vigilantia, sine ulla dimicatione, sine exercitu, summa cum pace, & tranquillitate, Fabrit.

Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio, pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompejus, multis adientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in temp. beneficio, ut triumpharet esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quam in his, operæ studique ponendum est.

23. Omnino illud honestum, quod ex animo excellens magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. ¹ Exerendum tamen corpus, & ita afficiendum est ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in qua non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. præsum quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum; in quo etiam ² mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: se cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut ³ nihil aliud nisi pax quæsit videatur. Fortis vero & constantis est non perturbari in rebus asperis, ⁴ nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentī animo uti & consilio, nec à ratione discedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere quid accidere possit in utramque partem; &, quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, *non putaram*. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilio

¹ Exerendum corpus] Idoneo scilicet victu, & medicina gymnastica. *Manut.*

² Mortui valuit auctoritas] Cum actum est, Censore jam mortuo, de Carthagine evertenda. *Idem.*

³ Nihil aliud, nisi pax quæsit] Sapientes pacis securæ, honestæque cau-

sa bellum gerunt, non ad satietatem Rapacium Imperatorum avaritiam.

⁴ Nec tumultuantem de gradu dejici] Id est, Neque tumultu perterritum, perturbatum, animo consternati, veluti à statu mentis dimoveri. *Manut.*

se fidentis. ¹ Temere autem in acie versari, & manu cum
iste configere, immane quiddam, & ² belluarum simile est:
d cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu
t, & ³ mors servituti turpitudinique anteponenda.

24. De evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde
considerandum est, ne quid temere, ⁴ ne quid crudeliter: id
ne est viri magnanimi, ⁵ rebus agitat, punire fontes, mul-
titudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta
stinere. Ut enim sunt, (quemadmodum supra dixi) qui
banis rebus bellicas anteponant: sic reperies multos, qui-
as periculosa, & ⁶ calida consilia quietis cogitationibus &
blendiora, & majora videantur. Nunquam omnino pe-
culi fuga committendum est, ut imbelles, timidique vi-
eamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos peri-
culis ⁷ sine causa; ⁸ quo nihil potest esse stultius. Qua-
propter in adeundis periculis consuetudo imitanda medico-
um est, qui leviter agrotantes leniter curant; gravioribus
autem morbis periculosas curationes & ⁹ ancipites adhibe-
re coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam
præpare dementis est; subvenite autem tempestati ¹⁰ quavis
atione, sapientis; eoque magis, si plus adipiscare ¹¹ re ex-
plicata boni, ¹² quam addubitata mali. Periculosa autem

¹ Temere in acie versari] Quod fit, si vel
nulla iusta causa bellum suscipitur, vel
non satis gravi, & necessaria. *Rachel.*

² Belluarum simile] Viribus, non ra-
tione utentium. *Manut.*

³ Mors servituti, turpitudinique ante-
ponenda] Hanc normam secutus est Cato
Tuccensis, qui mori potius, quam Cæ-
sari parere voluit. Sed aliud dicere
rationem, quæ doceat, vitam esse fun-
damentum omnium bonorum tempo-
ralium, & æternorum occasionem, ideo-
que pluris esse, quam libertatem, do-
cet pulchre Grotius Lib. XI. de Jure
Belli, & Pacis cap. 5. *Græv.*

⁴ Ne quid crudeliter] Galli illud dictum
in Romanos viros superbum est, *vultis*
nil, nisi dolor. Cæterum nil magis vic-
torem decet, quam clementia. *Manut.*

⁵ Rebus agitat] Vult Cicero, vi-um
magnum non temere ad puniendum
rueri, sed expensa demum, animoque
diligenter volutata causa. Hoc enim est

agitare: à quo cogitare, quasi cogitare,
ut à coago, cogo. *Lang.*

⁶ Calida consilia] Hoc est, Temeraria,
& extemporanea, qualia mulierum &
appellantiur, & sunt. *Lang.*

⁷ Sine causa] Quo distinguitur à for-
titudine temeritas. *Manut.*

⁸ Quo nihil potest esse stultius] Omni
animantium generi id à Natura tribul-
tur, ut se, vitam, corpusque tueatur.
Quod igitur vitare possumus, stultum
est admittere. *Manut.*

⁹ Ancipites] Quæ vel salutem, vel
interitum afferant. *Idem.*

¹⁰ Quavis ratione] Etiam periculo,
& iactura. *Manut.*

¹¹ Re explicata] Confecta, ad felicem
exitum perducta. *Idem.*

¹² Quam addubitata] Quasi dicat, Sa-
pientis est, ortam jam tempestatem qua-
vis ratione sedare; vel consilio repen-
tino, si res exigit; vel maturo, si secus:
eoque magis, si plus boni sequatur, ea
sedata,

rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia; dimioreque paratius de honore & gloria, quam de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniarum sed vitam etiam profunderent pro patria parati essent; illi gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne re quidem postulante: ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multa que fecisset egregie, ¹ vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam patare posse se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pessifera, qua, cum Cleombrotus, ² invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes ³ corruerunt. Quamquam. Maximus melius? de quo Ennius;

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

⁴ *Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.*

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis sunt enim qui quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

25. Omnino qui reipub. præfuturi sunt duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueatur, ut quæcunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum; alterum, ut totum corpus reip. curent; ne-

sedata, quam manente sequeretur mali.

Lang. Adhuc est, propter spem incerti exitus omissa. Græv.

¹ *Vertit ad extremum omnia*] Et publicam felicitatem perdidit, & suam gloriam amisit. *Manut.*

² *Invidiam timens*] Malevolorum obtreccationes, qui cum dicebant cum

hostibus Thebanis colludere. *Idem.*

³ *Opes corruerunt*] In præclara illa Leuctrica victoria. *Idem.*

⁴ *Ergo postque, magisque*] Hæc est sententia: Ergo claret Fabii gloria, non modo post obitum, sed magis etiam quam cum viveret.

dum

in partem aliquam tuerentur, reliquas deserant. ¹ Ut enim tela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commisiunt, non ad eorum, quibus commissæ est, gerenda est. Si autem parti civium consulunt, partem negligunt, remiciofissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam; ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi civium cuiusque videantur, pauci universorum. Hinc apud venientes magnæ discordiæ: in nostra rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam ³ bella civilia: quæ gravis fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque erit; ⁴ tradetque se totum reipub. neque opes aut potentiam consecutabitur, totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut inviam quemquam vocabit: omninoque ita iustitiæ honestati se adhærescet, ut, dum ea conservet, ⁵ quamvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quæ xi. ⁶ Miserrima est omnino ambitio, ⁷ honorumque contentio; de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rempublicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcepit, ut eos adversarios existemus, qui arma contra ferant; non eos, qui ⁸ suo iudicio veri repub. velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Qu.

¹ Ut enim tutela] Tutor in rem publicam constituitur, & ut illius serviat rationibus. Hinc in suam rem auctor non prohibetur; neque lucrum facere tutela quisquam debet. *Rachel.*
² Seditiones] Ut secessiones in monasterium, & Græchorum, & sexcentarum aliarum. *Manut.*

³ Bella civilia] Quæ excitavit Sylla, Catilina, triumviri. *Idem.*

⁴ Tradet se totum Reip.] Patriam ut spectabit: ad eam omnia referet: si scopus erit salus, patriæque utilitas: quod è Rep. erit, sequetur, quod non erit, vitabit. *Idem.*

⁵ Quamvis graviter offendant] Quicumque sit ille, quem offendit, non vereatur eius inimicitias subire. *Maturant.* rebus suis. Id est, Damnum patiaris, & iacturam faciat rei familiaris, dignitatis. *Manut.* Id est, Etiam si gravem offensionem incurrat, mag-

namque iacturam faciat. *Fabrit.*

⁶ Miserrima est omnino ambitio] Miserrimam esse ambitionem ex eo intelligi potest, quod, quæ duæ res in vita plurimum suavitatis continent, iis utrisque suos spoliatur ambitio, libertate scilicet, & tranquillitate animi. *Manet.*

⁷ Honorum contentio] Id est, Contentio honorum gratia suscepta. *Erasm.*

⁸ Suo iudicio tueri remp.] Longe aliud est iudicio, & sententia, aliud voluntate, atque animo dispendere. Nam in sententiarum discrepantia animorum servari potest conjunctio: neque sapiens quemquam, quod à se dissentiret, propterea in inimici loco habendum existimabit. Sic evertendam Carthaginem Cato, conservandam Scipio iudicavit. Num igitur eos inimico inter se fuisse animo credimus? Stultorum, & imperitorum ista consuetudo est. *Fabrit.*

Metellum

Metellum sine acerbitate diffensio. Nec vero audiendi,
 1 graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi
 & fortis viri esse censēbunt: nihil enim laudabilius, nil
 magno & præclaro viro dignius placabilitate atque d
 mentia. In liberis vero populis, & in juris. æquabilitate
 2 exercenda etiam est facilitas, & 3 altitudo animi, quæ
 citur; ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, &
 4 impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & od
 sam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo
 que clementia, ut adhibeatur 5 reip. causa 6 severitas, 7
 qua administrari civitas non potest. Omnis autem & a
 madversio & 8 castigatio contumelia vacare debet; neq
 ad ejus, qui 9 punitur aliquem, aut verbis castigat, sed 10
 reipub. utilitatem referri. Cavendum est etiam, 11 ne m

1 *Graviter irascendum inimicis*] Negat Cicero viri fortis, & magnanimi esse, graviter inimico irasci: asseritque nihil esse hujusmodi virorum tam proprium, quam placabilitatem, & clementiam. *Idem.*

2 *Exercenda etiam est facilitas*] Qui liberos populos regunt, juri que dicendo præsumunt, perpetuo cogitare debent, se in illo honoris, ac dignitatis gradu constitutos esse, ut omnium querelas patienter audiant, ut omnium jura cognoscant, ut lites dijudicent, ac componant, ut suum cuique tribuant. Itaque faciles omnibus aditus ad eos esse debent; neque ulla esse occupatio tanta, quæ eos impediatur ab iis audiendis, qui querelas suas ad eos perferre volunt. Et si autem, qui ad eos adeunt, tempus ad eam rem opportunum capere debent, si quis tamen aut rusticitate, aut cogente necessitate, aut casu aliquo, parum in tempore ad eos venerit, non est iracunde, ac superbe rejiciendus, ac repellendus: sed aut audiendus sic quoque, si fieri potest; aut certe placide, ac leniter commonefaciatur, ut tempus aliud commodius capiat. *Muret.*

3 *Altitudo animi*] Non est hoc loco excellentia, vel elatio; sed talis indoles, quæ non statim omnes animi motus detegit, sed, cum opus est, tacite abscondit. *Idem.*

4 *Impudenter rogantibus*] Ea scilicet,

quæ, salva ratione officii, & sine laudabili ma fraude, præstare non possunt. *Manut.*

5 *Reip. causa*] Ut tranquillitas, & nestra disciplina conservetur. *Idem.*

6 *Severitas*] Ut morositas odium, nimia facilitas contemptum pariatraque igitur rectoribus vitanda: & habenda moderata severitas; quæ si sit, omnis magistratus obsolescit auctoritas. *Muret.*

7 *Sine qua administrari civitas non potest*] Nam licentia omnes deterius sunt. Improbi vero magnitudine peccata, & supplicii gravitate à scelere deterrentur. *Manut.*

8 *Castigatio contumelia vacare debet*] Qui in castigando contumeliosus ostendit se libidine potius, & iracundiam justitiæ studio duci. *Muret.*

9 *Punitur aliquem*] Vox punitur in suo activo sumitur, pro punit. Sic Tacitus. *Multi inimicos, etiam mortuos, puniunt.* Sic Philippica octava: *Ut clarissimum hominum crudelissimam puniretur nece.* *Fabrit.*

10 *Ad Reip. utilitatem referri*] Utilitatem à similibus peccatis, quæ prohibere publicitus interest, metu cogniti peccata deterreantur. *Muret.*

11 *Ne major pena, quam culpa sit*] Contra enim, legum interpretationes auctum Jurisconsulti, mollienda sunt peccata, ne potius, quam exasperanda. *ret.*

pena, quam culpa sit; & ne iisdem de causis ¹ alii ple-
 rantur, alii ne appellentur quidem. ² Prohibenda autem
 maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui ac-
 cedit ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quæ est in-
 nimium, & parum, quæ placet Peripareticis; & ³ recte
 placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à
 natura datam: illa vero omnibus in rebus repudianda est;
 prandumque, ut iis, qui præsumt reip. legum similes sint,
 ut ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.
²⁶ Arque etiam ⁴ in rebus prosperis, & ad voluntatem
 nostram ⁵ fluentibus, superbiam, ⁶ fastidium, ⁷ arrogantiam-
 ne magno opere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secun-
 das immoderate ferre, levitatis est: præclaraque est æqua-
 litas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons;
 ut de Socrate, item de C. Laelio accepimus. Philippum
 quidem Macedonum regem, rebus gestis & gloria supera-
 m à filio; facilitate, & humanitate video superiorem fuisse:
 itaque alter semper magnus, ⁸ alter sæpe turpissimus fuit: ut
 recte præcipere videantur, qui monent, ut quanto superio-
 res sumus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem
 africanum, auditorem & familiarem suum, solitum ait dice-

¹ Alii plebantur, alii ne appellentur] Reges enim omnibus æquæ esse debent, utque quidquam indignius; quam eorum flagitia in aliis dissimulari, in aliis indicari. Murel. Plebantur, id est, gratulerentur. Appellentur, ne verius quidem castigentur. Manut. Hoc est, quod reprehendit Juvenalis:

Dat ventam corvis, vexat censura co-
 lumbar.

² Prohibenda est ira in puniendo] Cupiditas modum non novit; & quæcun-
 que cupide facimus, immodici in eis, que immoderati sumus. Est autem cupiditas ultionis. Quicunque igitur ad repellendam poenam accedit iras, modum tenere non potest. Est ira-
 re magni, & sapientis viri, aut omni-
 no non irasci, aut (quod fortasse majus
 est) iram vincere, ac cohibere; neque
 aliquam ulciscendi causa facere, do-
 ceat ille ira tumor refederit, impetus
 confiterit, ardor refringerit. Murel.

³ Recte placet] Mediocritas enim, &

moderata omnia, ut corpori, sic etiam
 animo profunt: immoderata utrum-
 que corrumpunt. Idem.

⁴ In rebus prosperis] Difficilius scilicet
 feruntur secundæ, quam adversæ res.
 Manut.

⁵ Fluentibus] Sumpta Metaphora ab
 æstu maris, aut fluminis. Erasmi.

⁶ Fastidium] Est, cum omnia, quæ
 videntur esse infra fortunam nostram,
 contemptu quodam rejicimus. Manut.

⁷ Arrogantiam] Quæ plus sibi hono-
 ris tribui postulat, quam meretur. Idem.

⁸ Alter sæpe turpissimus] Alexander
 multa temeraria, multa atrocissima fa-
 cinora commisit: Amicissimum Cly-
 tum occidit, quod Philippum patrem
 ipsi anteferre ausus est; Callisthenem,
 quod eum adorare noluit, truncatis
 omnibus membris, cavea inclusum cir-
 cumtulit. In convivio Parmenionem,
 Philotam, aliosque permultos interfici
 iussit.

re, ut equos propter crebras contentiones praeliorum facilitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilius possint uti; sic homines secundis rebus effraenatos, sicque praesidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinae oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque etiam quam ante, tribuenda auctoritas. Iisdemque temporibus vendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est; tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem habemus. Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis, qui resp. regant; quod earum administratione latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent,⁴ aut conarentur magna quædam, seseque suorum rerum finibus continerent; aut⁶ interjecti inter philosophos, & eos, qui remp. administrarent, delectarentur, sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque & amicis impertientes, & reip. si quando usus esset: quæ primum beneparata sit, nullo neque⁸ turpi quæstu, neque⁹ odioso; tum quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat; deinde

1 Tanquam in gyrum rationis, & doctrinae] Velut equi in gyrum acti suo impetu ferri non sinuntur; sic homines fortunati ultra eos limites nunquam evagentur, quos præscribunt ratio, & doctrina. *Manut.*

2 In secundissimis rebus maxime est utendum consilio] Minus enim in rebus secundis nobis cavemus, quæ animos vanissimis opinionibus inflare solent. Tunc igitur præcipue fido amicorum consilio indigemus, ne arridente Fortuna nimium confidamus, & suæ mutabilitatis inamemores penitus insolentes simus.

3 Adulari] Passive dicitur, pro adulatione deliniri, aut circumveniri. *Erasmo.*

4 Aut conarentur magna] Eth illa non assequerentur. In magnis enim voluit latere. *Græv.*

5 Suorum rerum finibus contineri] Qui forte sua contenti dignitates, benoresque non capiant. *Idem.* Id est, suum negotium agerent. *Metaphorè* limitibus agrorum. *Manut.*

6 Interjecti] Id est, Mediam servandæ conditionem.

7 Re sua familiari] Quam Philosophi non curant. *Manut.*

8 Turpi quæstu] Sordido, inhonesto. *Idem.*

9 Odioso] Qualis est publicanorum portitorum, feneratorum. *Idem.*

10 Modo dignis] Indignis enim non deceat optulari. *Idem.*

aug.

ugeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc descripta servantem licet ¹ magnifice, ² graviter, ³ animosæque vivere; atque etiam ⁴ simpliciter, ⁵ fideliter, ⁶ vitæque hominum amice.

27. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dictum sit, in qua verecundia, &, quasi quidam ⁷ ornatus vitæ temperantia, & modestia, omni que sedatio perturbacionum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest: Græce enim *εὐπρέπεια* dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari: nam & ⁸ quod decet honestum est, & quod honestum est decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quam explanari potest: quidquid enim quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in parte hac honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in ⁹ tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti atque ¹⁰ oratione prudenter, & agere quod agas considerate; omni que in re quid sit veri videre & tueri, decet: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare & mente esse captum: & iusta omnia decora sunt; iniusta contra,

¹ Magnifice] Cum splendore, & gloria. *Idem.*

² Graviter] Constanter, non leviter. *Idem.*

³ Animosè] Absque insidiarum metu. *Græv.*

⁴ Simpliciter] Non Sophistice, sine dolo, & simulatione. *Idem.*

⁵ Fideliter] Absque perfidia, aut neglegentia. *Manut.*

⁶ Vita hominum amice] Ut nullius hominis suscipiatur inimicitia, sed omnium concilietur benevolentia. *Græv.* Nemo enim nocendo, sed omnia humanitatis officia præstando.

⁷ Ornatus vitæ, temperantia] Temperantia secundum Ciceronem est, non modo qui sobrie, casteque vivit, sed etiam qui nihil non compositè, decenterque audit, aut facit, nihil, quod cum bonorum, sapientumque omnium approbatione non excipiat. *Græv.* Temperantia hic est id, quod decorum est in om-

ni virtute; quæ cæteras animi dotes inutilis reddit, perpolitique; sine qua nimia quorundam severitas virtutem ipsam tetricam reddit, & ingratiat.

⁸ Quod decet, honestum est, & quod honestum est, decet] Honestum, & decorum videntur inter se reciprocari: differunt tamen. Honestum enim semper idem est. Decorum vero mutatur tempore, loco, & ætate: estque multiplex. *Manut.*

⁹ Tribus superioribus] Iustitia scilicet, fortitudine, prudentia. *Idem.*

¹⁰ Oratione prudenter] Contra hanc virtutem peccant garruli, & linguaces. Sed tamen longe latius patet prudentia. Quamvis enim aliquis nec garrulus sit, nec loquax, potest tamen oratione imprudenter uti. Is igitur prudenter oratione utitur, qui in omni tempore, & loco ea loquitur, quæ temporum, & locorum ratio postulat. *Græv.*

ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis: quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare ¹pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum; & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cognitione magis à virtute potest, quam re separari. Ut in iustas & pulchritudo corporis secerni non potest à valitudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quod est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex: nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic finit definiti solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominibus excellentiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo ³moderatio, & temperantia appareat cum ⁴specie quadam liberali.

28. Hæc ita intelligi existimare possumus ex eo decoro quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetæ dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit & dicitur: ut si Æacus, aut Minos diceret,

3 Oderint, dum metuant: --- aut,

Natis sepulchro ipse est 6 parens:

¹ Pertinet ad honestatem] Id est, Decorum cum omni virtute confusum est, *Manut.*

² Hominis excellentiæ] Id est, Rationi. Impossibile enim est quidquam esse decorum, nisi quod rectæ rationis normæ consonet.

³ Moderatio] Ne quid vel nimium, vel parum fiat: ne quis sibi nimium tribuat: ne in ulla re modum excedat. *Manut.*

⁴ Specie quadam liberali] Cum quadam elegantia, qualis est hominum li-

beraliter educatorum, & artibus ingenuis imbutorum, qui in omni oratione gestuque nihil insulsi, nihil absurdi, aut inconditi præ se ferunt. *Græv.*

⁵ Oderint, dum metuant] Vox tyrannica hominis, qui populi de se exhibitionem contemnit. *Manut.* Sunt autem verba ex Accii poetæ veteris Tragediæ. *Maturant.*

⁶ Parens] Id est, Thyestes, cui filios epulandos apposuit frater Atreus. *Manut.*

ecorum videretur; quod eos ¹ fuisse iustos accepimus: at eo dicente, plausus excitantur; est enim digna persona iustitiae. Sed poetæ quid quemque deceat ex persona iustitiae abunt: ² nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaque animantium reliqua. Quocirca poetæ, in magna varietate personarum, etiam iustis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat nos negligere, quemadmodum nos adversus homines generis: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fustum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes in quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod videtur in vita, movet approbationem eorum, quibuscum videtur, ³ ordine, & ⁴ constantia, & ⁵ moderatione dictorum, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines, ⁶ & optimi cuiusque, & reliquorum: nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino ⁷ dissoluti. Est autem quod differat, ⁸ in hominum ratione habenda, inter iustitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt non violare homines: Verecundiæ, non offendere; in quo maxime periclitatur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod verecundiam, intellectum puto. Officium autem, quod eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad

[fuisse iustos] Propter summam iustitiam apud inferos iudicare dicti sunt.

[Nobis autem personam] Vita nostra aliud est, quam fabula, quæ in plausu huiusce mundi theatro agitur. Illa persona, & partes tanto magis studio, & decore in hoc mundo quanto nobis sunt agendas, quanto excellentiores dotes præ ceteris animantibus accipimus. Rachel.

[Ordine] Ut suo loco, & tempore omnia. Manus.

[Constantia] Ut rationi semper obsequeretur appetitus. Idem.

⁵ Moderatione] Ut ne vehementiores naturæ impetus sequamur in dicendo, aut agendo. Idem.

⁶ Et optimi cuiusque, & reliquorum] Omnes scilicet revereri debemus, sed primum optimos, deinde reliquos. Idem.

⁷ Dissoluti] Hæc vox denotat virum turpiter negligentem cum in rebus, tum sermone. Grav.

⁸ In hominum ratione habenda] Summit Cicero differentiam ex ratione societatis humanæ, in qua tuenda aliud iustitiæ, aliud verecundiæ munus esse ostendit. Fabrit.

con-

convenientiam, conservationemque naturæ; quam si
quemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemurque
id, quod acutum & perspicax natura est; & id, quod
hominum consociationem accommodatum; & id, quod
vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac
est parte, de qua disputamus: neque enim solum corpori
qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi
motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.
Duplex est enim vis animorum, atque naturæ: una passiva
appetitu posita est, quæ est *opium* Græce, quæ hominem
& illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explorat
quid faciendum fugiendumve sit: ita fit, ut ratio præsit,
petitus obtemperet.

29. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia; nec vero agere quidquam, cujus non possit esse
sua probabilem reddere: hæc est enim fere descriptio officii.
Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediens
eamque neque præcurrant, nec, propter pigritiam, aut
naviam, deserant; sinque tranquilli, atque omni perturbatione
animi careant; ex quo elucebit omnis constantia
omnisque moderatio: nam qui appetitus longius evagantur,
tanquam exultantes sive cupiendo sive fugiendo, non satis
ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transse-
rent, cui sunt subiecti lege naturæ: à quibus non modo a-

1 *Convenientiam*] Ut conveniat naturæ humanæ, hoc est, rationi. *Græv.*

2 *Id quod acutum*] Quod nobis ostendit prudentia. *Idem.*

3 *Ad hominum consociationem accommodatum*] In quo versatur iustitia. *Idem.*

4 *Id, quod vehemens, atque forte*] Quod est fortitudinis, in adeundis periculis, suscipiendis laboribus, & offensionibus subeundis. *Idem.*

5 *Nec vero agere quidquam*] Hoc durius quibuscumque videtur, *Actio non debet agere quidquam*: mihi non item. In ipsa enim actione includitur is, qui agit. Quasi dicat, Cum aliquid agis, temeritatem vita: nec vero quidquam agas, cujus non possis causam probabilem reddere. *Manut.*

6 *Appetitus rationi obediens*] Quam quidem ad monstrandam virtutem facultatem rationalem nobis infert Natura, quid magis indecorum est quam ejusdem propter negligentiam pigritiamve favillas extinguere? quid minus naturale, quam affectum immoderatis illam infervere, quæ & auspex nobis instituitur? Frustra enim Divinam illam duxtricem de-

Alma Parens, cujus auspicia, ductumque fastidimus. Primum igitur, dumque officium est, nihil, nisi secundum rationis normam, agere, illi imperium vindicare, nunquam deinde prava libidine captivos duci.

7 *Præcurrant*] Metaphora ab equis rociis ducta.

peturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere eorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt; quorum omnium ius, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud colligitur, (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos ² sedandosque, excitandamque animadversionem & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generari à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia gratia atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem et; sed sicut somno & quietibus cæteris, tum cum gratius feriisque rebus satisfecerimus. ³ Ipsumque genus jocosum non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & æquum, esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendam damus, sed eam, quæ ab honestis actionibus non aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen elucet. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, vulgare, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modo ⁴ Plautus, & Atticorum ⁵ antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multum facete dicta; ut ea, quæ à sene Catone collecta sunt, & vocant *Συμπύματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui illiberalis joci: alter est, si tempore fit, ac ⁷ remisso animo, homine dignus: alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quædam modus retinendus, ut ⁸ ne nimis omnia profunda-

[*Contrahendos*] Id est, Ratione, quasi non quodam, coercendos.

[*Sedandos*] Ut populum ad seditionem spirantem. *Manut.*

[*Ipsumque genus jocandi*] In jociis comœdiis retinenda est, ut à scurrarum abstinamus, qui temere, & petulantia solent diſſectia profundere.

[*Plautus*] Hujus poetæ sales, & facili omnis laudavit, & admirata est Equinas. *Vauvess.* Post mortem ejus, comœdiæ, quæ incerti auctoris feruntur, Plautinæ tamen esse de jocosorum noscuntur. *Manut.*

⁵ *Antiqua comœdia*] Dicitur antiqua ad differentiam novæ, quam, sublatâ mordacitate, Menander, Epicharmus, alique multi scripserunt. *Maturant.*

⁶ *Illiberalis*] Illiberales dicuntur joci, quod talibus servi, & servili ingenio homines utuntur; sed tamen nec ipsos servos decet obscœnitas ab ingenio humano prorsus aliena. *Græv.*

⁷ *Remisso animo*] Quieto, & perturbationibus vacuo. Cum jucunditati nosmet dedimus, neque tractantur res graves, seriæque. *Manut.*

⁸ *Ne nimis omnia profundamus*] Ea scilicet-

mus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabimur. Suppeditant autem & ¹ campus noster, & studia venditi, honesta exempla ludendi.

30 ² Sed pertinet ad omnem officii quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, in liquidis belluis antecedit. ³ Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu : hominis autem mens discendo alitur, & cogitando, semper aliquid aut acquirit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulo ad voluptates propensior, modum ne sit ex pecudum genere ; (sunt enim quidam homines ⁴ tunc re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quam voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluntatis, propter verecundiam : ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni & rejici oportere : sin sit quispiam, qui aliquam tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Arque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas ; intelligemus quam sit turpe, ⁶ diffuere luxuria, & ⁷ delicate ac molliter vivere ; quamque honestum, ⁸ parum continentem, ⁹ severe, ¹⁰ sobrie. Intelligendum est etiam, dum bus quasi nos à natura indutos esse personis : quarum una est

scilicet, quæ in lusu profundi solent ; ut risus, clamor, sermonis libertas, motus etiam carnis ; quæ omnia moderanda sunt. *Idem.*

¹ *Campus noster*] Juvenes in campo Martio sese palæstra, cæterisque ludis exercere soliti sunt.

² *Sed pertinet*] Quoniam decorum generale positum est in ea excellentia, quam homo differt à belluis, in disputatione de decoro videndum est, quanto pecudibus præstantiores sumus. Excellentiam enim rationalis naturæ nostræ excolere, belluinos autem appetitus, & voluptates spernere debemus.

³ *Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem*] Bestiæ scilicet uni voluptati sunt addictæ, nihil præterea curant. *Manut.*

⁴ *Non re, sed nomine*] Ab humanitate revera longissime distantes. *Idem.*

⁵ *Paulo erectior*] Non humi abiecti animo, & cogitatione. *Idem.*

⁶ *Diffuere luxuria*] Ornibus libidinibus franos laxare. *Idem.*

⁷ *Delicate, ac molliter vivere*] Gaudere indulgere. *Idem.*

⁸ *Parce*] Ne quid sumptus fiat in supervacaneas ; quo conservatur remilitariis, injuriæ, ac malæ artes vitantur. *Idem.*

⁹ *Continenter*] Coercere libidinem, impetare voluptatibus. *Idem.*

¹⁰ *Severe*] Cogitationi rerum gravium, & utilium esse intenum : ¹¹ rei familiaris, aut philosophiæ operare. *Idem.*

¹¹ *Sobrie*] Cibo, & potu ad constantiam tantum valetudinem uti, autem luxuriæ, & crapulæ se dedere. *Idem.*

COMM

omnibus, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, *omnibus*
 constantique ejus qua antecellimus bestiis; à qua omne
 honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi
 officii exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tri-
 buta. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt,
 alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad
 standum valere; itemque in formis aliis dignitatem in-
 esse, aliis venustatem) sic in animis existunt etiam majores
 varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos: *Crassus*
 major etiam, magisque de industria, in C. Cæsare, L. filio, *de industria*
 ut iidem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adole-
 scente, singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas: *Lælius*
 in ejus familiari Scipione ² ambitio major, vita ³ tristior, more
 De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermo, *De Græcis*
 is, atque in omni oratione ⁴ simulatorem, quem *Epuræ*
 Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pytha-
 goram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine
 ulla hilaritate. Callidum Hannibalem *ex Poenorum*; ex
 nostris ducibus Q. Maximum accepimus; facile celare, ta-
 gere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium consilia.
 in quo genere Græci Themistoclem, & Pheræum Jaso-
 nem cæteris anteponunt. In primisque versutum & calli-
 dum factum Solonis, qui, quo & turior vita ejus esset, &
 plus aliquanto reip. prodesset, ⁵ furere se simulavit. Sunt
 et alii multum dispares, simplices, & aperti; qui nihil
 ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cul-
 tores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpe-
 trant, cuius deserviant, dum, quod velint, consequan-
 tur; ut Syllae M. Crassum videbamus: quo in genere
 versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysan-
 drum accepimus; contraque Callicratidam, qui præfectus
 classi proximus post Lysandrum fuit. Itemque in sermoni-

1. Alii dignitatem inesse, aliis venustatem] Virile quiddam dignitas, multum continet venustas. Idem.

2. Ambitio] Est hic *crasioris* in habitu, & cultu. Grav. Honoris cupiditas, & appetitio. Maturant.

3. Tristior] Severior, & gravior. Ad eandem hic sumitur, non ad amaritu-

dinem. Idem.

4. Simulatorem] Vox hic in bonam accipitur partem, non pro dolo hypocrisis, ut sæpius.

5. Furere se simulavit] Hujusce fictæ infantie exemplo sic præter Solonem apud Judæos David, apud Romanos Brutus.

more
abile

bus ¹ alium quemque, quamvis præpotens sit, efficere unus de multis esse videatur: quod in Catulo, & in patre & in filio; idemque in Q. Mutio Mancina vidimus. Andronicus ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nævica: contraque, patrem ejus, illum, qui T. Gracchi comitatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse seminis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Immemerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumque ² minime tamen vituperandorum.

31. Admodum autem ³tenenda sunt sua cuique, non vitiosa; sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra ⁴ universam naturam nihil contendamus; ea tamen conservata, propriam naturam sequamur: ut, etiam si sint aliqua graviora, atque meliora, tamen nos ⁵ studia nostra naturæ regula metiamur: neque enim attinet repugnare naturæ nec quidquam sequi, quod assequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut aiunt) Minerva, id est, adversante & repugnante natura. ⁶ Omnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si

¹ *Alium quemque, quamvis præpotens sit*] Hoc vult sententia: Esse in quibusdam talem sermonis comitatem, ut quamvis sint in magna dignitate constituti, quoties tamen cum infimæ quæque sortis hominibus sermones serere dignantur, videntur & ipsi ejusdem esse loci, ordinisque, nullum in colloquiis fastum, arrogantiamve præ se ferentes. *Grav.* Inventi sunt multi, qui, quamvis in dicendo plurimum possent, ad humilem tamen, & vulgarem loquendi consuetudinem descenderent. *Maturant.*

² *Minime tamen vituperandorum*] Si nempe illæ naturales inclinationes reſte regantur, neque per pravam adfectionem aliquid labis contraxerint. *Rachel.*

³ *Tenenda sunt sua cuique*] De ejusmodi naturalibus inclinationibus loquitur Cicero, quæ usum potissimum in familiari

habent consuetudine. Monet igitur, ut quisque suæ naturæ ductum sequatur, nec inepte aliorum mores, gestus, orationem adſceſcet, nec quidquam invitæ (ut aiunt) Minervæ molitur. *Idem.* ⁴ *Universam naturam*] Hoc est, rationem, humanæque naturæ præſertiam.

⁵ *Studia nostra naturæ regula metiamur.* *ex. gr.* Quisquis est natura hilaris, & poeticis studiis deditus, non debet philosophiæ, aut Juris Civilis studiis incumbere, quæ tetrica sunt, & alperat *Maturant.* Unusquisque se suo modulo (ut loquitur Horatus) inque pede metiatur.

⁶ *Omnino si quidquam est decorum*] Ad conservandum decorum, tenenda constantia, & per totius vitæ cursum uniformitas. *ex. gr.* Qui natura gravis est à gravitate non discedat. Quod si idem cupiditate victus res sequatur amaro-

liorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim sermone debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græcæ verba inculcantes jure optimo irrideamur: sic in actiones nemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, nonnunquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim² alia causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari adiderunt? Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se teremissent, propterea quod eorum vita lenior, & mores erant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuit natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito, susceptoque consilio permanisset,³ moriundum potius, quam tyranni vultus adiciendus fuit. Quam multa passus est Ulysses in illo errore uturno, cum & mulieribus (⁴ si Circe, & Calypso, mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnis affabilem & jucundum se esse vellet? domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliando, ⁵ quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem quam illa perpetuasset. Quæ contemplantes expendere oportebit, ⁶ quid cuique habeat sui; eaque moderari, nec velle expetiri, quam aliena deceant: id enim maxime quemque decet, quod tuiusque maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium, ⁷ acremque se & honorum & vitiorum suorum indicem præbeat; ⁸ ne scenici plus, quam nos, videantur ha-

as, sibi inæqualis erit, ac dissentiens.

atque.

¹ Aliorum naturam imitans] Ut si sero sis ingenio, urbani tamen mores alteris. *Maturant.*

² Alia in causa] Id est, Alio loco, et conditione. *Græv.*

³ Moriundum potius] Hoc ex Stoicorum placitis, quæ merito Peripatetici, aliquæ fere omnes repudiabant philosophi. Suicidium enim hoc loco opponitur esse licitum, licet revera avara, id est, rectæ rationis legibus versatur.

⁴ Si Circe & Calypso, mulieres appellandæ sunt] Non autem proprie mulie-

res, ut quidam volunt, quoniam Deæ fuerunt, altera nimirum Solis, altera unius ex Nereidibus filia. Sed potius, quoniam monstra erant, utpote veneficæ, & incantatrices, *Maturant.*

⁵ Quod cupiebat] Hoc est, Procos occidere, & Penelope uxore quiete frui *Manut.*

⁶ Quid quisque habeat sui] Id est, Quid cuique naturale sit. *Maturant.*

⁷ Acrem judicem] Severum, non sui nimis amantem. *Manut.*

⁸ Ne scenici plus, quam nos] Si Mimi, & Histriones eas suscipiunt partes, quibus ipsi maxime sunt idonei; quanto magis nos in vitæ ratione iis debemus *flu.*

bere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt; ¹ qui voce freti sunt, ² Epigonus ³ Medumque; qui gestu, ⁴ Menalippam, ⁵ Clytæmnestram semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam; non solum ⁶ pe ⁷ Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimus erimus, ⁶ in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt; omnino adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ⁷ ut ea, si non decore, at quam minimum indecore, facere possimus. Nec tamen est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur quam ut vitia fugiamus.

^{32.} ⁸ Ac duabus iis personis quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam quam nobismetipsis iudicio nostro accommodamus. Nam magna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; ipsam autem ⁹ gerere quam personam velimus, à nostra voluntate proficitur: itaque se alii ad philosophiam, alii ad ius civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut maiores aliqua gloria præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut ¹⁰ Q. Mucius, P. filius, in iure civili; ¹⁰ Pauli filius, Africanus in re militari. Quidam autem

studii adhærere, quibus aptissimos nos reddidit Natura?

¹ *Qui voce freti sunt* Qui altam habent vocem, & robusta latera. *Manerant.*

² *Epigonus* Ita appellantur liberi dum primo bello Thebano interfecti, qui secundum excitaverunt bellum. Thebaque everterunt; unde Tragediam Græce scripsit Euripides, Accius Latine.

³ *Medum* Medæ incantatricis filium, à cuius nomine Pacuvius inscripsit Tragediam.

⁴ *Menalippam* Antiopes, Amazonum reginæ sororem.

⁵ *Clytæmnestram* Truulentam Agamemnonis uxorem.

⁶ *In iis potissimum* Quid enim, Natura adversante, fieri potest? Perin-

de est, ac si adverso natæus alio *Grav.*

⁷ *Ut ea, si non decore* Curandum est, ut si minus elegantie, nihil tamen rusticitatis appareat.

⁸ *Ac duabus* Cicero duas in homines personas dixerat esse naturales: generalem, qua homines à bestiis differunt specialem, qua homines inter ipsos. Nunc duas quoque adjicit, hanc de fortuna, illam de animi proposito, antitroque nostro pendentem.

⁹ *Gerere quam personam velimus* In sudare studiis, quibuscumque volumus ex. gr. Juris Civilis, Philosophiæ, Antiquitatis, Medicæ, aut, si placet, Mechanicæ, nostra potestate situm est.

¹⁰ *Pauli* Æmilii scilicet, qui Perseo, Macedonum rege, triumphavit. *Manus.*

eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam
 m: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam
 riam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui,
 m belli laude non inferior fuisset, quam pater; ad eam
 dem, doctrinæ & ingenij gloriam adjecit. Fit autem in-
 dum, ut nonnulli, omiſſa imitatione majorum, suam
 oddam institutum conſequantur: maximeque in eo ple-
 nque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris
 i majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid de-
 at, complecti animo & cogitatione debemus. In primis
 tem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus,
 in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficil-
 na. Ineunte enim adoleſcentia, cum eſt maxima imbe-
 litas conſilii, tum id ſibi quique genus ætatis degendæ
 nſtituit, quod maxime adamavit: itaque ante implicatur
 quo certo genere curſuque vivendi, quam potuit, quod
 ſtimum eſſet, judicare. Nam quod ¹ Herculem Prodicium
 cunt, ut eſt ² apud Xenophontem, cum primum pubeſce-
 t (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque
 am vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem,
 qui ibi ſedentem, diu ſecum, multumque dubitaſſe, cum
 has cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram
 gredi melius eſſet: hoc Herculi, Jovis ſatu edito, po-
 ſit fortaiſſe contingere; nobis non item, qui imitamur,
 uos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia inſtitutaque
 apellimur. Plerique autem ³ parentum præceptis imbuti,
 d eorum conſuetudinem, moremque deducimur: ⁴ alii mul-
 tudinis judicio ſeruntur, quæque majori parti pulcherri-
 ra videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen, ſive fe-
 citate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentum diſci-
 plina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam.

33. ⁵ Illud autem maxime rarum genus eſt eorum, qui aut

¹ Herculem Prodicium] Id eſt, A Pro-
 to Sophiſta in fabula repræſentatum.

² Apud Xenophontem] In libro ſecun-
 Memorabilium.

³ Parentum præceptis imbuti] Sic ut
 tunc ſe habet cum religione, & ſacris.
 terique ſectam ſequuntur eam, ad
 am præceptis parentum imbuti, & in-
 ſtituti ſunt à primis aſſis. Grev.

⁴ Alii multitudine judicio ſeruntur]
 Quod fallax, varium, & mutabile ſem-
 per: ideoque vulgo placere, ſapienti-
 bus eſt diſplicere.

⁵ Illud maxime rarum] Pauciſſimi ſunt,
 qui, ineunte adoleſcentia, tam excel-
 lenti ingenio, & doctrina præditi ſunt,
 ut jam mature poſſint deligere, quale
 vitæ genus ſequi velint. Maturant.

excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditio
atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam de-
berandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi
sunt: in qua deliberatione ¹ ad suam cuiusque naturam con-
siliū est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ
aguntur, ² ex eo modo, quo quisque natus est, (ut supra dictum
est) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constan-
da multo est ei rei cura major adhibenda, ut constare in
tæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo offi-
cio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam
vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino
ratio habenda est in deligendo genere vitæ: sed naturæ magis
multo enim & firmiter est, & constantior; ut fortuna ne-
nunquam, tanquam ipsa ⁴ mortalis cum immortalī natu-
ræ pugnare videtur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitio
genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam
habet; id enim maxime decet; nisi forte se intellexerit
rassè in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit, (⁵ potius
autem accidere) facienda morum, institutorumque muta-
tio est. ⁶ Eam mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius con-
sumemus: si minus, ⁷ sensim erit pedetentim
que facienda; ut amicitias, quæ minus delectent, & min-
us probentur, magis decere censent sapientes sensim ⁸ diffu-
sam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ

¹ Ad suam cuiusque naturam] In vi-
vendi ratione deligenda semper respi-
ciendum est, quid potissimum ingenio,
indolique nostræ conveniat.

² Ex eo modo, quo quisque natus est]
Id est, Ex ingenio naturali; ad quod
qui dicta, factaque accommodat, idem
semper decorum conservabit.

³ Claudicare] Errare; quod nunquam
potest, qui naturam sequitur ducem.
Maturant.

⁴ Mortalis, cum immortalī natura pu-
gnare videatur]
Naturam expellas furca licet, usque re-
curret.

Itaque cum Fortuna luctatur cum Na-
tura, pugna est Gigantis cum Deo.
Græv.

⁵ Potest autem accidere] Adoleſcentia
enim deliberationi non est idonea, cum

ea ætas in voluptates maxime pro-
sit, & perspicere, quæ optima in-
veniantur, nequeat. Maturant. Homines enim
imbeciles, quorum Errare proprium
est.

⁶ Eam mutationem si tempora adju-
vant] Si quædam opportunitas, in
que temporum nos ad aliud vitæ ge-
nus vocaverit. ut ipsum Cicerone
qui, oppressa Rep. à Cæsare, relin-
quit, & curia, totum se dabit Philo-
sophiæ, & his, quas cum edidit, dispo-
sitionibus elucubrandis, ut sere in pro-
prietis singulis testatur. Græv.

⁷ Sensim erit, pedetentimque facien-
da] Paulatim, gradatimque; ne levitate
in ea videamur, si id reperiatur, & quæ
impetu faciamus. Maturant.

⁸ Diffuſe] Tralatio à rebus vitiis
& colligaris. Lambin.

i ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse vi-
mur. Sed quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse
vires; primum illud exceptum sit, ¹ ne vitia sint imitan-
deinde, si natura non feret, ut quædam imitari possint:
superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit,
propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris simi-
lisse, ² quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive
sæ defenditare, sive populum ³ concionibus tenere, sive
a gerere: illa tamen præstare debebit, ⁴ quæ erunt in
as potestate, ⁵ justitiam, ⁶ fidem, ⁷ liberalitatem, ⁸ mo-
diam, ⁹ temperantiam; quo minus ab eo ¹⁰ id, quod desit,
iuratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur li-
s, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis re-
que gestarum; cui dedecori esse, nefas & impium ju-
andum est.

34. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tri-
buntur, aliæque sunt juvenum, aliæ seniorum; aliquid etiam de
distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis ¹¹ majo-
natu vereri, exque his ¹² deligere optimos & probatissi-
s, quorum consilio atque auctoritate nitatur: incutis enim
tis ¹³ inscientia senum ¹⁴ constituenda & regenda prudentia
Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exer-

Ne vitia sint imitanda] Ita Platonis
um, Aristotelis balbutiem, Alexan-
M. aquilinum nasum stolidè disci-
aulicque sunt imitati. *Rachel.*
Quam ille fuerat sui] Sui scilicet
is similis, qui imperator post mul-
in Hispania victorias occubuit. *Ma-*

Concionibus tenere] Orationibus ele-
tibus docere, movere, delectare.
Quæ erunt in ipsius potestate] Quæ
a vis Fortunæ adimere possit. *Ma-*

Justitiam] Quæ suam cuique tri-
Manus.

Fidem] Disiorum, conventorumque
stantiam, & veritatem. *Idem.*
Liberalitatem] Quæ re, opera, con-
alios juvat. *Idem.*

Modestiam] Quæ modum servat
in aliis rebus, tum in opinione de
Idem.

Imperantiam] Quæ pravis affecti-

bis dominatur. *Idem.*

¹⁰ *Id, quod desit*] Virtus bellica, elo-
quendi facultas, & familia.

¹¹ *Majores natu vereri*] Hinc etiam
senes, & *seniores* dicuntur Latinis viri
tanto honore digni propter virtutem,
aut doctrinam, aut ingenium. *Græv.*

¹² *Deligere optimos, & probatissimos*]
Hoc præceptum imprimis est necessa-
rium, ut adolescens & in studiis, & in
vita instituenda proponat sibi aliquem
propter virtutem probatissimum, quem
assingat, quemque summo studio ex-
primat. Et sane solebant Romani ado-
lescentes statim à die tyrocinii com-
mendari viro insigni, quem imitaren-
tur. *Idem.*

¹³ *Inscentia*] *Inscentia* denotat rudi-
tatem quandam, & inelegantiam: *in-*
scientia vero ignorantiam, imperitiam-
que. *Lang.*

¹⁴ *Constituenda*] Quasi firmanda, &
stabilienda. *Manut.*

cendaque

cendaque in labore, ¹patientiaque & animi & corporis;
corum & ²in bellicis, & civilibus officiis vigeat indultus.
Arque etiam cum ³relaxare animos, & dare se jucunda
volent, caveant intemperantiam, meminerint veteranda
quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores
interesse velint. ⁴Senibus autem labores corporis minime
di, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda
ro opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime tempus
, consilio & prudentia quam plurimum adjuvent. Nam
autem magis cavendum est senectuti, quam ne languoni
desidiæque dedat. Luxuria vero, cum omni ætati turpis, in
senectuti foedissima est: sin autem libidinum etiam intem-
perantia accesserit, duplex malum est; quod & ipsa senec-
tutis concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiam
intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de ma-
gistratum, de privatorum, de civium, de peregrinorum
officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus,
telligere, se ⁶gerere personam civitatis, debereque ejus
gnitatem & decus sustinere, ⁷servare leges, ⁸jura deseri-
re, ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem
oportet ⁹æquo & pari cum civibus jure vivere, ¹⁰neque
submissum & abjectum, neque se effertentem: tum in
ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim &

¹ Patientiaque & animi] Ut dicant
iram coercere, vindiçtæ libidinem com-
primere, vitii, non hominibus, suc-
censere, mores aliorum facile ferre.
Grav.

² In bellicis, & civilibus officiis] Bel-
li, domique: & in patria armis tuenda,
& in pacata administratione. Manut.

³ Relaxare animos] Quos, tanquam
arcus, intentos habuerunt. Idem.

⁴ Senibus labores corporis minuendâ] Qui enim in stadio ad metam currit, cum oportet cursum remittere, non intendere. Hinc omnium civilium munus honestam excusationem habet senectus. Grav.

⁵ Consilio, & prudentia adjuvent] Hinc semper senibus commissa est cura Reip. in bene constitutis civitatibus: Unde Senatus nomen habuit. Ratio in promissa est: *seris enim venit usus ab annis.*

Contra Remp. sæpe juniorum impudentia perdidit, aut in maximum crimen adduxit. Hinc & *novus* & *calidus*, temerarius, qualis est, juvenum consilia. Grav.

⁶ Gerere personam civitatis] Quod agat, grave, id videri totum populum egisse, proque eo aut laudem, aut decus ferre. Idem.

⁷ Servare leges] Quarum prædilectas reguntur. Manut.

⁸ Jura describere] Non est, leges, seu condere, sed jus suum cum tribuere, jus dicere. Grav. Describere enim est, ordinare, distribuere.

⁹ Æquo, & pari jure] Nam potiores, & tenuiores conjuncti esse debent in Rep. gerenda, Manut.

¹⁰ Neque submissum] Quales erant omnes Romani, oppressa a Galio libertate. Grav.

bonum civem, & dicere solemus. Peregrini autem & colæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, ¹ minimeque in aliena esse rep. c. u- solum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid debeat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo, servare constantiam.

35. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & actis, in corporis denique motu & statu cernitur; idque proprium est in tribus rebus, ² formositate, ordine, ornatu actionem apto, ³ difficilibus ad eloquendum; sed satis erit intelligi: in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut obtemur iis, quibuscum, & apud quos vivamus: his quod de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam naturam ipsa videtur habuisse rationem, quæ formosam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, posuit in promptu: quæ partes autem corporis, ad naturæ necessitatem datæ, ad spectum essent deformem habituræ ac turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verendi. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui una mente sunt, ⁴ remonent ab oculis, ipsique necessitati ant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque

¹ Minime in aliena esse Rep. curiosum] Minum non est peregrini, ut alienis negotiis ingerat, quæ nihil ad se attinent; nec ita pericreturur leges, mores alienæ Reip. ut illius arcana neur. Idem.

² Formositate, ordine, ornatu] Formositas significat naturalem, ornatu artificem corporis elegantiam, ordo idiomam, & opportunam verborum, actionumque dispositionem. Alium nempe ordinem exigit convivium, alium cura, forumve.

³ Difficilibus ad eloquendum] Propter tenui sermonis inopiam. Manut.

⁴ Remonent ab oculis] Partes autem politæ genitales non sunt natura sua videndæ, sed tantum politiarum generum instituto. Adamus, & Eva in Paradiso sine pudore, aut peccato nudi erunt. Qui corpora humana dissecant, eam omnium oculis sine probro

membra exponunt genitalia. Sic cum medicatrici manui committenda sunt, sine dedecore nudantur. Aut etiam, cum temporis postulat necessitas; ut sciam, exorta turba apud Ecclesiam Constantinopolitanam in pervigilio Paschali, mulieres. quæ vestes exuerant, ut aquis salutaribus pro seculi illius more tingerentur, nudæ discurrentes saluti suæ consuluerunt. Potro totæ gentes Americanæ, necnon in aliis mundi partibus, nudæ incedunt, nulla parte corporis velata. Sic in Abyssinorum regno plebæ feminæ totæ nudæ sunt. Apud has gentes nota turpitudinis communi tollitur consensu, & impudentiæ crimen non subit nuditas, neque peccati labe adspersitur, quia mentis fine protervitate, aut petulantia patent. Sed tamen apud populos, ubi nuditas proscripita est, non sine peccato, & impudentiæ criminis, nisi necessitate,

partium corporis usus sunt necessarii, eas neque par-
neque earum usus suis nominibus appellant: quod
facere turpe non est, modo occulte, id dicere
scœnum est; itaque nec aperta actio rerum illarum per-
lantia vacat, nec orationis obscœnitas. Nec vero audi-
di sunt ² Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui
reprehendunt & irrident, quod ea, quæ re turpia non sunt
nominibus ac verbis flagitiosa ducamus; illa autem, quæ
turpia sint, nominibus appellemus suis: Latrocinari, fra-
dare, adulterare re turpe est; sed dicitur non obscœ-
liberis dare operam re honestum est, nomine obscœnum
pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam
disputantur. Nos autem ³ naturam sequamur, & omnia
quod abhorret oculorum auriumque approbatione, fugi-
mus. Status, incessus, sessio, ⁴ accubitus, vultus, oculi, ma-
num motus, ⁵ teneant illud decorum. Quibus in rebus
duo maxime sunt fugienda; nequid effœminatum aut mo-
le; & nequid durum aut rusticum sit. Nec vero histri-
onibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint
nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet
veteri disciplina verecundiam, ut in scenam ⁶ sine subligaculo
prodeat nemo: verentur enim, ne, si quo casu eveni-
rit, ut corporis partes quædam aperiantur, adspiciantur non
decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii
cum foceris generi non lavantur. Retinenda est igitur ha-

stitatis, aut utilitatis causa, detegantur
genitalia, sive quia libidinem provo-
cant, aut quia humanæ naturæ extin-
guunt dignitatem. *Grav.*

¹ *Facere turpe non est, modo occulte*
Quia naturale, & necessarium. *Manut.*
Multa sunt turpia, quæ, muratis cir-
cumstantiis, turpitudinis infamiam ex-
uunt. Sic soluta veste domi versari
non erubescimus, eadem tamen vesti-
tos ad nuptias, aut in forum prodire
indecorum ducimus. *Grav.*

² *Cynici* Ignominia nomen, ἀκρίτως
xovēs, quia obvios quosque admonendo
allatrare potius, quam alloqui solebant:
vel quod illis in propatulo cum conju-
gibus, canum more, coire mos fuit.
Manut.

³ *Naturam sequamur* Quæ nobis in-

sevit pudores, & corpus ita finiti-
formavit, ut honestatis summam ve-
deatur habuisse rationem. *Grav.*

⁴ *Accubitus* Significat epula-
situm, modumque Romanis solum

⁵ *Teneant illud decorum* Ne in-
cedamus, aut sedeamus, reliquique
milibus in rebus, quæ hic commen-
rantur, ita nos geramus, ut alius ne
simus, illorumque oculos offendam
Grav.

⁶ *Sine subligaculo* Scenici adeo
tantam habent rationem honestatis,
decori, ut sine subligaculo in scenam
non prodeant; ne dum se jactant la-
atque illuc, pudenda forte videamur
Subligaculum est, quo pudenda par-
corporis teguntur. *Manut.*

generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra & ce.

36. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem mulierem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis ¹ viro non dignus ornatus; & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & ² palæstici motus sæpe sunt odiosos³; & histriionum nonnulli stus inepti non vacant offensione; & in utroque genere, & sunt recta & ³ simplicia laudantur. Formæ autem dignitas ⁴ coloris bonitate tuenda est; color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odio- neque ⁵ exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda veritas; in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tardioribus utamur in essu mollioribus, ut ⁶ pomparum ferculis similes esse videatur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; & cum fiunt, anhelitus moveretur, vultus mutantur, orantur; ex quibus magna significatio fit, non adesse instantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ⁷ ne nimis motus à natura recedant; quod assequemur, si cavemus, ⁸ ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decoris conservationem teneamus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cognitionis, alteri appetitus: cogitatio in vero exquirendo

¹ *Viro non dignus ornatus*] Hinc Dionysius adolescenti muliebriter compro, Appianum roganti, non prius se respondit affirmavit, quam exploratum habet, virne esset, an mulier. *Manut.*
² *Palæstici motus*] In palæstris doceantur juvenes brachia, totumque corpus ad leges, numerosque movere. *Manut.*
³ Interdum tamen (velut apud ædernas Francigenarum Orchestras) leves motus, insulsoque didice-

albus, laudi vero ducitur fuscus, & quæ si Sole adustus. Sic Ovidius:

Fucentur corpora campo. Grav.

⁵ *Exquisita nimis*] Qualis est feminarum, quæ dum se comunt, annus præterit, ut ait Terentius. *Maturant.*

⁶ *Pomparum ferculu*] In quibus sacra, & simulachra lentissimo incessu circumferebantur. *Erasm.*

⁷ *Ne animi motus à natura recedant*] Aliiter enim corporis gestus, quantilibet elegantes, stultitiam nostram magis conspicuam expandunt.

⁸ *Ne in perturbationes, atque exanimationes*] Ne quid nimis nos perterrefaciat, & mentem nobis excutiat. *Grav.*

maxime versatur; appetitus impellit ad agendum: curandum est igitur, ¹ ut cogitatione ad res quam optimas veniamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

37. Et quoniam magna vis orationis est, eaque dupliciter altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo ² in circulis, disputationibus, confessionibus familiarium versetur: persequatur etiam convivia. Contentionis præceptorum sunt; nulla sermonis: quantum haud scio, possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis invenimus magistri, huic autem qui studeant sunt nulli; rhetorum turba referta omnia: quantum quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinent. Sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce a rem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est; verum alterum ³ exercitatio ⁴ gerbit, alterum imitatio ⁵ preste loquentium & leniter. ⁶ Nil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares literarum: quantum erant literati: sed & alii: hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis; teræ neque ⁶ expressæ, neque ⁷ oppressæ, ne aut obscurum esset, aut ⁸ putidum; sine contentione vox, ⁹ nec lingua

¹ Ut cogitatione ad res quam optimas utamur] Vir bonus non tantum à petrando, sed etiam à cogitando malo abstinet. Cogitationes enim sunt actionum fontes. Hinc iure Romano in maioribus criminibus non tantum actus, sed etiam nuda sceleris voluntas, quamvis circa exitum subsederit, puniebatur. Græv.

² In circuitu] In corona, & cœtu amicorum. Maturant.

³ Exercitatio augebit] Magnam sanè curam adhibuerunt veteres circa vocem tuendam, corrigendam, augendam cibus, remediis, corporis exercitiis. Propter quam causam dabant operam Phonicis, seu magistris vocis. Græv.

⁴ Preste loquentium] Ita clare, ut singulæ exaudiantur syllabæ, tanta tamen cum lenitate, ut nullius aures offendant. Idem. Hac arte inclarescit hodie Amicissimus Noster, quem honoris gratia memoramus, Redivivus Ille Ros-

cius, BARTONUS BOOT

⁵ Nihil aliud fuit in Catulis] In Catulis, patre, & filio, mirabantur omnia suavitatem, pressumque vocis sonum. Nam cum verba facerent, licet edisserati, nihil tamen ex interiorum literis prompserunt, nec illorum disputationibus adsperebantur multa edita, sed orationes eorum commendabat imprimis suavitas vocis. Græv.

⁶ Expressæ] Nimio labore, & assidua

tione pronuntiatæ.

⁷ Oppressæ] Ut non plene intelligatur: secundum elocutionem puerorum

balborumque. Maturant.

⁸ Putidum] Hæc vox denotat non

lum, quod ab ore fetido provenit,

etiam quicquid auribus austerum,

insuave sonat. Nonius Marcellus.

⁹ Nec languens, nec canora] Nec

mis remissa, nec intensa: nec

pens, nec tinnula.

c canora. Ueberior oratio L. Crassi, nec minus faceta :
d bene loquendi de Catulis opinio non minor. *Sale ve-*
& facietis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes; ut
ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum
more vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est,
in omni quid deceat exquirimus. Sit igitur hic sermo,
quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeque per-
max; insit in eo lepos, nec vero, tanquam in possessio-
em suam venerit, excludat alios; sed cum reliquis in re-
us, tum in sermone communi, vicissitudinem non ini-
nam puret. Ac videat in primis, quibus de rebus loqua-
r: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem.
In primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet
esse moribus; quod maxime tum solet evenire, cum stu-
iose de absentibus ¹ detrahendi causa, aut per ridiculum,
ut severe, maledice, contumelioseque dicitur. Habentur
nem plerumque sermones, aut de domesticis negotiis, aut
e rep. aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur
opera est, ut etiam si aberrare ad alia coeperit, ad hæc re-
ocetur oratio: sed, ² utcumque aderunt res: neque enim
omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter
electamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo
electationem habeat; & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit
resinendi modus.

38. Sed quomodo in omni vita rectissime præcipi-
ur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi
imios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi mo-
ibus sermo debet vacare, ³ ne aut ira existat, aut

¹ *Detrahendi causa*] Ad imminuen-
am alterius exultationem, aut gra-
iam. *Manut.*

² *Utrumque aderunt res*] Sententia hæc
est: Qualescumque res erunt, de quibus
equimur (non enim semper de iisdem
rebus loqui placet) danda est opera, ne
modum excedamus, iisque, quibuscum
equimur, fastidium, molestiamque mo-
temus. Videndum, quousque oratio
postea placeat audientibus. Quemad-
modum considerandum est, priusquam
loqui incipiamus, ne aliorum aures in-

grato sermone offendamus, sic etiam
in finiendo, ne nimia prolixitate odio-
si simus. Imprimis videndum, qui-
buscum sermones serimus. Nam velle
apud nautas de re rustica loqui, aut a-
pud milites de navibus, & instrumen-
to nautico, ineptum esset. Itaque ad
eorum ingenium est accommodandus
sermo, cum quibus seritur. *Græv.*

³ *Ne ira existat*] Excandescere in ser-
mone probrum est, & virum sapien-
tem maxime dedecet. *Græv.*

cupidi-

¹ cupiditas aliqua, aut ² pigritia, aut ³ ignavia, aut tale quid appareat. Maximeque curandum est, ut eos, quibus cum sermonem conferemus, & ⁴ veteri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt ⁵ necessitatibus, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione magis, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ne ea facere videamur irati; sed ut ad urendum & secandum, sic & ad hoc genus castigandi raro invitique venimus: nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerare potest. Magna autem parte de mentis castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, & ⁶ severitas adhibeatur, & ⁷ contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, ut ⁸ gravitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt nec iis, qui adsunt, probari. ⁹ Deforme etiam est de ipso prædicare, falsa præferim, & cum irrisione audientium imitari *militem gloriosum*.

39. Et quoniam ¹⁰ omnia persequimur (volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse; cuius finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatique diligentia. Cn. Octavius qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse

¹ *Cupiditas aliqua*] Prava scilicet, & injusta. *Manut.*

² *Pigritia*] Fuga honesti, & necessarii laboris. *Idem.*

³ *Ignavia*] Timidus, & degener animus, honesta pericula reformidans. *Idem.*

⁴ *Veteri, & diligere*] Ne aut superbi, aut inhumani existimemur. *Idem.*

⁵ *Necessaria*] Ob hominum injurias, & petulantiam. *Idem.*

⁶ *Severitas adhibeatur*] Quantum ad veritatem spectat quæ reticenda objurganti non est. *Maturant.*

⁷ *Contumelia*] Alpera nimis, & odiosa reprehensio, homine ingenuo indigna.

⁸ *Gravitatem retinere*] Tranquillitatem, & sedatum animum; ne iras respondere, & temere commoveri videamur.

⁹ *Deforme etiam*] Debet abesse à consuetudine nostra omnis mendax oratio, qualis est Thraſonis Terentianæ & Pyrgopoliniciſ Plautini.

¹⁰ *Omnia*] Quæ ad officiorum rationem pertinent. *Manut.*

epimus, quod præclaram adificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum; quæ cum vulgo viseretur, suffragia domino, ¹ novo homini, ad consulatum putabatur. Scæurus demolitus, ² accessionem adjunxit ædibus: itaque ille in suam domum consulatum primus attulit; hic, ³ clarissimi viri filius, in domum ⁴ multiplicatam, ⁵ repullam solum retulit, sed ignominiam, etiam ⁶ calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo quaerenda: nec domo dominus, sed domino domus habenda est. Et ut in cæteris habenda ratio, non sua solum, etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam & ⁷ spites multi recipiendi, & admittenda hominum cuspide modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter pla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim cum à prætereuntibus dicitur;

O domus antiqua, bene quam dispari dominare domino!

Modo quidem ⁸ his temporibus ⁹ in multis licet dicere. Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne ultra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in

¹ *Novo hominis*] Non novus dicitur Scæurus, quatenus respicitur familia Ciceronis, quam jam dudum Numa Cicerone donaverat; sed quod ante id tempus majores nullum magistratum populi suffragio datum gesserant.

² *Accessionem adjunxit ædibus*] Ædes Scæuri, Octavii domum demoliendo, majoribus effecit. *Manut.*

³ *Clarissimi viri filius*] M. Æmilii Scæuri, principis senatus, & triumphatoris viri. *Græv.*

⁴ *Multiplicatam*] Adauctam, majoribus magnificentia ornatam.

⁵ *Repullam*] Ita petitione Consulatus.

⁶ *Calamitatem*] Quia à Senatu damnatus, & pecunia multatus sua

sponte exulavit.

⁷ *O domus antiqua, bene quam dispari dominare domino!*] Versus esse videtur à Tragedia sumptus, quo significatur melioris in deterius mutatio. Potest enim sic explicari: O domus antiqua, quæ olim honoratum dominum, clarumque virum habuisti, longe alium hodie fortiris, à dispari dominaris, dissimili pares. *Turneb.*

⁸ *His temporibus*] Ætate nostra de priscorum Romanorum hospitalitate probrose degeneri.

⁹ *In multis*] Cæsarianis scilicet Pompejanas ædes nullo alio, quam victoriarum, jure habitantibus. Marcus Antonius autem ipse Pompeii domum occupaverat. *Manut.*

gene-

genere multum mali etiam in exemplo est: studiose plerique, præsertim in hanc partem, facta principum tantur; ut L. Luculli summi viri virtutem quis? at qui multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quid certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas ad usum cultumque vitæ agenda est. Sed hæc hæc haftenus. [In omni autem actione]

cupienda tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationis pateat, quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, qua efficere velimus; ut neve major, neve minor cura & quæra suscipiatur, quam causa postulet; tertium est, ut cavemus, ut ea, quæ pertinent ¹ ad liberalem speciem & dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus de ipsam tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium ² præstantissimum est, appetitum temperare rationi.

40. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. Hac autem scientia continetur ea, quæ Græci *ἐνταξίας* nominant; non hæc, quam interpretamur *deffiam*; quo in verbo modus inest; sed illa est ³ *ἐνταξία*, qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut ⁴ modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, eo suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis collocactionis fore. Nam & ordinem sic definitum, compositionem rerum aptis & accommodatis locis: ⁵ locis

¹ *Ad liberalem speciem, & dignitatem*

Ad ea, quæ laudanda sunt, & quam apparentiam libero homine dignam præ se ferunt. *Maturant. Species, & dignitas* sunt externa pompa, splendor, ornatus, qui in cultu, alioque paratu in oculos hominum incurrit. Hinc *spectosus* dicitur, qui per externam pompam, & splendorem sese ostendat. *Græv.*

² *Præstantissimum*] Nam est veluti causa efficiens eorum, quæ sequuntur.

Manut.

³ *Ενταξία*] Hæc vox aut significat disciplinam quandam, & verecundiam manendi in suo ordine, & loco, sic ut nec aspiremus altius, quam decet, nec

latius evagemur; quæ prodigalia luxuriæ opponitur: seu potius (ut loco sumi videtur) elegantiam, modestiamque omnia ordine, & temperative dicendi, & faciendi; quæ oportune loquacitati, aut intemperati actioni adversatur. *Græv.*

⁴ *Modestia*] Duplicem Cicero constituit modestiam, hanc, in qua modestiam, illam, in qua ordinis spectatur. Neque dubium est, quin conservatio. Neque dubium est, quin rationem duabus dictionibus, fuisse utrum, si Latini sermonis pauperes Græcorum verborum expressisse possint. *Græv.*

⁵ *Locum actionis opportunitatem*

em actionis, opportunitatem temporis esse dicunt : temper autem actionis opportunum, Græce ¹ *ἐνκαιρία*, Latine uellatur occasio : sic fit, ut modestia hæc, quam ita inpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum agendum temporum. Sed potest ² eadem esse prudentiæ initio, de qua principio diximus : hoc autem loco de oderatione, & temperantia, & earum similibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo locodicta sunt : quæ autem harum virtutum, de quibus jamloquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum probationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

lis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita, omnia sint ⁴ apta inter & convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura phoclem poetam, hique de communi officio convenissent, casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O erum pulchrum, Pericle ! At enim prætorem, Sophocle, cet ⁵ non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles si ⁶ in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset : ⁷ tanta vis est loci, & temporis. Ut si quis, cum causam sit acturus, itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si id aliud attentius cogitet, non reprehendatur : at hoc etiam si in convivio faciat, inhumanus videatur, inficitia

[Hinc in loco sapissime apud scri-
ptores Romanos idem sonat, quod op-
tune, tempestive. Idem.]

[¹ *Ενκαιρία*] Huic virtuti opponitur
ἀπαιδία, quam Cicero *inficitiam tempo-*
ris elegantissime vertit. Idem.]

[² *Eadem prudentiæ definitio*] Quia ra-
tionem ostendit, qua quidque facien-
do sit. Itaque prudentiæ nomine vir-
tutes omnes Socrates intelligit. Idem.]

[³ *Moderatione*] Moderatio est hoc lo-
cum paulo ante *modestiam* dixit.

[⁴ *Apta*] Id est, Connexa, cohæren-
s, colligata. Manut.]

[⁵ *Non solum manus, sed etiam oculos*
abstinere] Manus scilicet incorruptas,

reperundarum expertes : *oculos* pudicos,
à libidine, & protervitate alienos. Hæc
apophthegmate significavit Pericles,
non solummodo à malis actionibus, sed
etiam à minimis incontinentiæ, aut in-
juriæ indicitiis esse abstinendum.]

[⁶ *In athletarum probatione*] Nudis e-
nim corporibus certabant athletæ, ut,
si viderentur robusti, à prætoribus pro-
barentur. Manut.]

[⁷ *Tanta vis est loci, & temporis*] Inde
Stoici aiunt sapientem ne digitum qui-
nem exercere, nisi suo loco, & tempore,
cum ratio jubeat : hoc est, in omnibus
etiam minutissimis rebus tervare deco-
rum, rationem sequi, habita temporis,
& loci ratione. Græc.]

temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, si quis in foro canet, aut si qua est alia magna reverſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem præcepta deſiderant: quæ autem parva videntur eſſe delicta neque à multis intelligi poſſunt, ab iis eſt diligentius clinandum. ¹ Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulo diſcrepent, tamen id à ſciente animadverti ſolet: ſi mendandum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major & melior actio, quam ſonitus contentus eſt.

41. Itaque ut in fidibus muſicorum aures vel minime ſentiunt; ſic nos, ſi acres ac diligentes eſſe volumus, animadvertereſque vitiorum, ² magna sæpe intelligemus parvis. ³ Ex oculorum obrutu, ⁴ ex ſuperciliorum remiſſione aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ⁵ ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ⁶ ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex cæteris ſimilibus, facile dicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturæ diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quod le quodque eorum ſit, ⁷ ex aliis judicare; ut, ⁸ ſi quid deceat alios, vitemus & ipſi: ſit enim, neſcio quo modo,

¹ *Ut in fidibus*] Ut cum citharæodus canere cœperit, ſi nonnihil manus aberraverit, facile à peritis auribus percipitur diſſonantia; ſic vitia, erroraque vitæ noſtræ ſevere animadvertantur, ut ſit æqualitas, ac tenor vitæ per omnia ſibi conſonans.

² *Magna sæpe intelligimus ex parvis*] Ex rebus minimis indecorum quiddam præ ſe ferentibus sæpe licet de maximis vitiis conſpicere. Ciceronis illa conſtat D. Ambroſii, & Nazianzeni teſtimonium, dicentium ſe ex motu, inceſſu, & ineptis corporis geſtibus mature deprehendiſſe perverſum Juliani Apoſtate ingenium. *Rachel*.

³ *Ex oculorum obrutu*] Oculus eſt præcipuus animi index. Sic Harpalus ex oculorum conſpectu ſtatim Demotheſis cupiditatem deprehendit. Oculos laſcivos eſtrematius, aut cinctis tribuit Ariſtoſteles. Contra modeſtus oculus hominis probi, vegetus heroici, & alti animi eſt, qualis J. Cæſaris perhibetur.

Græv.

⁴ *Ex ſuperciliorum aut remiſſione, contractione*] Sic Quintil. *Ira contriſtitia deducit, hilaritas remiſſio dicitur*. ſc. ſupercilii. Arrogantibus minimis tribuitur altum ſupercilium. *Idem*.

⁵ *Ex riſu*] Riſum immodicum ſæpe improbarunt ſapientes. *Idem*. Catullus: *Riſu ſoluto nihil ineptius*. ⁶ *Ex contentione vocis, ex ſubmiſſione* Ex priori iracundia, ex poſteriori mitas, manſuetudo, aut humilior ligitur. *Maturavit*.

⁷ *Ex aliis judicare*] Ad hoc aliorum morum ſpeculum tanto diligentius mores noſtros explorare, ac emendare debemus, quanto cæciores in noſtra iudices ſumus propter animi adſectumque nebulam. *Rachel*.

⁸ *Si quid deceat alios*] Notum Lacedæmonios in convivia ſua ſemper ebrios induxiſſe, ut liberos ſuos terrent ab ebrietate, cum viderentur quam deformis ea, & turpis eſſe.

Græv.

magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid
linquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo, quo-
m vitia imitantur, emendandi causa, magistri. Nec ve-
alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt,
dhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, & quid
de quoque officii genere placeat, exquirere: (³ major
im pars eo fere deferri solet, quo à natura ipsa deducitur)
quibus videndum, non modo quid quisque loquatur, sed
am quid quisque sentiat, atque etiam ⁴ qua de causa quid
isque sentiat. Ut enim pictores, & ii, qui signa fabrican-
t, & vero etiam poetæ, suum quisque opus à vulgo con-
erari vult; ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id cor-
atur: hique & secum, & cum aliis, quid in eo peccatum
exquirunt; sic ⁵ aliorum iudicio permulta nobis & fa-
enda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ
more aguntur, institutisque civilibus, de iis nihil est præ-
piendum: illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quemquam hoc
ore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus con-
morem, consuetudinemque civilem fecerint, locutivæ sint,
em sibi arbitretur licere: ⁶ Magnis illi, & divinis bonis hanc
sentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejici-
da: est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse
est, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in
ous honestis atque magnis est, bene de repub. sentientes ac
en meritos, aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio
fectos observare & colere debemus; ⁸ tribuere etiam mul-

⁴ Magni in aliis cernamus, quam in
simetipsis, si quid delinquitur] Causa
parum nimius nostri amor; par-
tiam impia libido aliena pericu-
di, propalandi, & exaggerandi. Nam
que mortales non tam aliorum lau-
us, quam probis, & vitiis delectan-
Hinc vides Satiras cupide diripi,
legi, encomia fastidiosæ. Idem.

⁵ Adhibere doctos homines] Multiplex
est occurrere in rebus agendis, aut
endis dubitatio. Ne igitur temere,
a bonum, aliquid persequaris, aut
quam malum, fugias, consule peri-
tes. Rachel.

⁸ Major enim pars] Plerique homines
tuali agunt propensione. Pericula
ergo, ne in errores incidamus,

si appetitui nostro indulserimus.

⁴ Qua de causa quid quisque sentiat]
Saluberrimum est hoc præceptum Ci-
ceronis. Prout enim quisque affectus
est, ita varie de rebus judicat. Grav.

⁵ Aliorum iudicio] Modo iis probari
velimus, & quid alii de nobis sentiant,
non contemnamus. Manut.

⁶ Magni, & divini boni] Virtutibus
excellentibus, eruditione eximia. Manut.

⁷ Bene meritos, sicut aliquo honore] Non
secus honorandi sunt Philosophi, alii-
que privati de Rep. bene meriti, ac ii,
qui in honore, vel imperio constituti
sunt. Gruter.

⁸ Tribuere multum senectuti] Propter
usum rerum ætate parum: & quod ju-
nioribus parentum loco sint. Manut.

tum senectuti; ¹cedere iis, qui magistratum habebunt; ²habere delectum civis, & peregrini; in ipsoque peregrino ³privatimne an publice venerit: ad summam, ne agam singulis, communem totius generis hominum ⁴conciliatorem, & consociationem colere, tueri, fervare debemus.

42. Jam de artificiiis, & quæstibus, qui liberales habent qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbantur quæstus, qui in odia hominum incurrunt; ut ⁵portitorum, ⁶fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercetiorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur est enim illis ipsa ⁷merces auctoramentum servitutis. Sordidum etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod tamen vendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mercantur: nec vero quidquam est turpius ⁸vanitate. Quæstus ficesque omnes in sordida arte versantur: nec enim quam ingenuum potest habere officina. Minimeque autem hæc probandæ, quæ ⁹ministræ sunt voluptatum; ¹⁰cetarii, ¹¹nil, coqui, ¹²fartores, ¹³piscatores, ut ait Terentius: ad huc, si placet, unguentarios, ¹⁴saltatores, ¹⁵totumque

Ob potestatem, & publicam auctoritatem, quæ est inferior privata cujunque dignitas. Idem.

2. Habere delectum civis, & peregrini] Peregrini scilicet non a quo officio, parique amore, quo cives, afficiendi sunt.

3 Privatimne, an publice venerit] Nam, si legati munere fungitur, major ei tribuendus honor est.

4 Conciliatorem] Societatem, & concordiam. Maturant.

5 Portitorum] Portitores sunt, qui vigilibus, & portoriis exigendis præficiuntur. Iti, ut rem suam facerent, plus sæpe, quam lege licitum erat, extorquebant. Salmas.

6 Fœneratorum] Fœneratores sunt, qui pecuniam sub usuris aliis elocant. Res autem scnebris non, tanquam sordida, damnatur, sed ars. Res ipsa, si modo modo exerceatur, & legibus se obtemperantem præbeat, cum tali temperamento maximæ est utilitatis. Si vero ars fiat, quæ nihil aliud, nisi quæstum suum, respiciat, eumque improdicum, nec se legibus coercendam permittat; tum exitialis, & pernicio-

sa evadet. Idem.

7 Merces auctoramentum servitutis] Mercede conducti tanquam ad locum obligantur. Fabricii.

8 Vanitate] Id est, Mendacio. Macrobius.

9 Ministræ sunt voluptatum] Hæc non suapte natura ministræ sunt voluptatum, sed cum ex pravo hominum luxuriæ serviunt indulgendi. Res autem, quæ priores numerantur, necessaria maxime suppediunt.

10 Cetarii] Qui cete, id est, mæpisces venditant, & bolonas exedunt. Donat.

11 Lanii] Qui laniant pecora: de & Lanistæ dicti, qui laniandis sunt gladiatoribus. Idem.

12 Fartores] Qui farta faciunt ex stinis tenuissimis animalium. Macrobius.

13 Piscatores] Qui recentes vendunt pisces, sicut cetarii fallos. Donat.

14 Saltatores] Molles scilicet, ut vos, & iustironicos. Tantum est abest, ut Romæ saltatio habita indecora, ut omnibus sacris, pompis fuerit adhibita, in iisque saltantur cives civitatis. Grav.

15 Totumque ludum talarium] Om-

at last

x

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

the gathering

in talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maneat, aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, architectura, ut ¹ doctrina rerum honestarum, hæ sunt quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, tenuis est, sordida putanda est: sin magna & copiosa, multumque apportans, multisque sine vanitate impetiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si, satiata quaestu, contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso metu se in agros, possessionesque contulerit, videtur jure merito posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus quid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, ² nihil homine, nihil libero dignius: de qua etiam in Catone majore satis multa diximus, illinc assuetis quæ ad hunc locum pertinebunt.

43. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum item ipsum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe mentio & comparatio; de duobus honestis³ utrum honestius; qui locus à⁴ Panætio est prætermissus. Nam omnis honestas⁵ manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertiam agnominatitatis, quarta moderationis; hæc in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet igitur citiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contingerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ

os, in quibus talis, aleisve utimur.

in quod simpliciter alea ludere apud
manos fuerit probrosum, sed quod
iames essent, quotquot lucri solius,
a olestandi animi causa alea lu-
unt.

[*Id est,*
Doctrina rerum honestarum]
unus docendi artes ingenuas. Ma-

2. *Nihil homine, nihil libero dignius]*
minem fere appellat Cicero eum, qui
scientiæ præceptis imbutus: liberum,
modo qui servus non sit. Lang.

3 *Utrum honestius*] Si duo officia inci-
piant eodem tempore præfanda, cum u-
trique defungi non liceat, tum delibera-

4. *A Patetio est pratermissus.*] Nil mi-
rum. Stoicis enim, ex quorum nume-
ro fuit Panatius, ut peccata paria, fi-
erum aequales habentur virtutes. Quod
omnem tollit comparationem, dele-
ctumve.

5 *Manet à partibus quatuor*] Profici-
catur à quatuor Cardinalibus, seu prae-
cipuis virtutibus.

6 *Quam ea, quæ ex cognitione ducitur*] Hoc est, Officia Iustitiæ, quæ tendunt ad societatem humanam conservandam, eligenda potius sunt, quam Prudentiæ, quæ versantur in veritate investiganda.

cogni-

cognitione digna sunt, summo otio secum ipse considerat
contempletur; tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem
dere non possit, ¹ excedat è vita. Princepsque omnium
tutum illa sapientia, quam *σοφία* Græci vocant; prudentia
enim, quam Græci *φρόνησις*, aliam quandam intelligimus, quæ
est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia: illa autem
sapientia, quam principem dixi, rerum est ² divinarum
que humanarum scientia; in qua continetur Deorum & ho-
minum communitas & societas inter ipsos. Ea si maxi-
mum est certe; necesse est, ³ quod à communitate ducatur
fictum, id esse maximum. Etenim cognitio contemplati-
que naturæ manca quodammodo atque inchoata sit, si ma-
la actio rerum consequatur: ea autem actio in hominibus
commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad
cietatem generis humani: ergo hæc cognitioni antepone-
est. Atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & iudicat
quis enim est tam cupidus in perspicenda cognoscenda-
daque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplanti-
res cognitione dignissimas/subiro sit oblatus periculum
discrimenque patriæ, cui subvenire opitulatique possit, non
illa omnia relinquat atque abiciat, etiam si dinumerate
stellas, aut ⁴ metiri mundi magnitudinem, posse arbitretur
atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit.
Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ
præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum
caritatem, qua nihil homini esse debet ⁵ antiquius.

¹ *Excedit è vita*] Quia sumus animalia ad societatem nata, cuius cupiditate tenemur omnes, licet ad editissimum templi sapientiæ culmen entis simus. Idcirco sapiens, etsi, quæ humana mente pervestigari possint, omnia percuratus sit, si tamen omnem ætatem in solitudine sit exacturus, præcisa societatis spe, etsi affluat rerum omnium copia, tædio tamen solitudinis conficietur, aut saltem vitam ducet acerbam. *Græv.*

² *Divinarum, atque humanarum scientiæ*] *Rerum humanarum scientia* est ea, quæ doctrinam societatis humanæ conservandæ complectitur: per *res divinas* intelligit Cicero naturales, & illarum causas. *Idem.*

³ *Quod à communitate ducatur offi-*

cium, id esse maximum] Maximum fictum est, quod ducitur à sapientiæ maxima est, & princeps omnium. ² La contemplatio rerum naturalium est perfecta sine rerum actione. Hoc enim ad duas res natus est, ad contemplandum, & agendum. Officium maximum implet, si utrumque agat. Contemplationi tamen præstat ad eum illa pro communi hominum utilitate suscipitur, quæ vitæ humanæ prædest, quam rerum absconditarum scientia. *Idem.*

⁴ *Metiri mundi magnitudinem*] Actus medius instat, qui in communi Syriacorum periculo pulveribus suis perficitur intentus. *Maur.*

⁵ *Antiquius*] Id est Carius. *Ant.*

4. Atque illi, quorum studia, vitæque omnis in rerum
 natione versata est, tamen ab augendis hominum utilita-
 tibus & commodis non recesserunt: nam & erudiverunt
 illos, quo meliores cives, utilioresque rebus suis publi-
 cessent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus,
 acusum Dionem Plato,¹ multique multos: nosque ip-
 sique quid ad remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus)
 doctoribus atque doctrina instructi ad eam & ornati ac-
 cessimus. Neque solum vivi atque præsentis studiosos di-
 cendi erudiunt, atque docent; sed hoc idem etiam post
 mortem monumentis literarum assequuntur: nec enim lo-
 quutus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mo-
 res, qui ad disciplinam reip. pertineret; ut² otium suum
 nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi, doctri-
 nis studiis & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam
 intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob
 idque causam eloqui copiose,³ modo prudenter, melius
 etiam, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod
 cogitatio in se ipsa vertitur; eloquentia complectitur eos,⁴
 quibus cum communione juncti sumus. Atque⁵ at apum
 examina non fingendorum favorum causa congregantur,
 sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic ho-
 mines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent
 cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ con-
 gregat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani,

nam veteres pro nobili, & caro po-
 nerent. *biaturant.*

1 *Multique multos*] Sic Periclem A-
 lexandras, Alcibiadem Socrates, Panæ-
 stus Scipionem eruditur Africanum.

2 *Otium suum ad nostrum negotium
 convertisse*] Ea enim per otium excogi-
 unt, scripseruntque, quæ docent, quo
 ad negotia nostra agere debeamus.

3 *Modo prudenter*] Optabile est elo-
 quentiam cum prudentia esse conjun-
 ctam. Prudentia sine eloquentia civi-
 bus parum prodest; eloquentia sine
 prudentia nimium obest plerumque,
 nunquam prodest. *Idem.*

4 *Cogitatio in se ipsa vertitur*] Quia co-

gitanti soli prodest inquisitio veritatis.
 nisi literis mandetur. *Idem.*

5 *Ut apum examina*] Apes, inquit Ci-
 cero, non ideo congregantur, ut favos
 fingant, sed, cum illis natura dederit,
 ut sponte congregarentur, jam congre-
 gati favos fingunt. Eadem natura tribuit
 hominibus, ut, nulla adhibita solertia,
 congregarentur; qui deinde, jam con-
 gregati, eam solertiam, qua usi antea
 non sunt, adhibent ad agendum, & co-
 gitandum. Quæ duæ res ad vitam recte
 instituendam necessariæ sunt. Ut e-
 nim cogitatio sine actione inanis est,
 sic actio, cogitationis experta, ad teme-
 ritatem plerumque delabitur. *Ma-
 nus.*

attin-

¹ attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio & sejun-
deatur. Itemque magnitudo animi, remota communitate
junctioneque humana, feritas sit quædam & immanitas, la-
ut vincat cognitionis studium confociatio hominum ac
communitas. ² Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, pro-
pter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, co-
sequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco ini-
esse cum hominibus communitatem & societatem: quod
si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quod
³ virgula divîna, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quod
que ingenio, negotiis omnibus omîssis, totum se in cognitione
& scientia collocaret. Non est ita: nam & solitudinem
geret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere
vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod
ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam
let, anteponendum est illi officio, quod cognitione & sci-
entia continetur.

45. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas
quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi in-
distingueque semper anteponenda. Non placet: sunt enim
quædam ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conside-
vandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit: ea Posi-
ninus collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obsec-
ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non solum
piet reip. causa, ne resp. quidem pro se suscipi volet. ⁴ &

¹ *Atringat cognitionem rerum*] Id est, Nisi studium societatis tuendæ cum re-
rum cognitione conjungatur. *Idem.*

² *Nec verum est*] Necessitas vitæ non sola causa est confociationis humanæ, quamvis illa quoque multum ad socie-
tatem aut inmundam, aut tuendam con-
ferat; sed etiam natura humana à soli-
tudine abhorrens. Nemo inficiatur, ho-
mines sua commoda, suasque neces-
sitates in communitate jungenda sequi:
sed tamen, licet nulla utilitatum spes
ad societatem ineundam lætaret homi-
nes, eam naturaliter appetiturus asfir-
mare licet, propter perpetuæ solitudi-
nis non ferendæ molestias. Ex sacris li-
teris, & ipsius Dei ore satis liquet, A-
damo in Paradiso deliciarum copiis
abundanti ad vitam commode, suavi-

terque degendam, & in optimarum
rum contemplatione perpetuo veran-
solitudinem gravem, ingrati quæ-
turam esse; ideoque Creatorem locu-
formasse. Hanc enim naturam socie-
tis cupidam ei inseverat Deus. *Græc.*

³ *Virgula divîna*] Id est, Aut locum
& imperio divîno: aut virga quædam
à Numine aliquo concessa, quod
attrigerit, in id, quod desideratur, con-
vertente, quam aliqui habuisse in
bulis leguntur. Vel quia ea vide-
tur *virgula divîna* dari, quæ non ex-
tuntur, sed venire à cœlo quasi la-
sponte videntur. *Maturant.*

⁴ *Sed hoc commodius*] Tanto melius
inquit Cicero, se res habet, ut non
geat disputatione, num officia iustitiae
sint temperantior officia præferenda
quæ

commodius se res habet, quod non potest accidere tem-
 perate, ut interfit reip. quidquam illorum facere sapientem.
 Quare hoc quidem effectum fit, in officiis deligendis id ge-
 nus officiorum excellere, quod teneatur hominum societa-
 tem cognitionem prudentiamque sequitur conside-
 ratione actio; ita fit, ut agere considerate plurius sit, quam co-
 siderare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus
 enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo offi-
 cio, quod cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem
 communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique
 esset, intelligi possit: ut prima Diis immortalibus; secunda
 civitatibus; tertia parentibus; deinceps gradatim reliquis debe-
 tur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest,
 non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe
 sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius.
 Quod locus à Panætio est, ut supra dixi, prætermisissus. Sed
 non ad reliqua pergamus.

namquam poterit accidere, ut Reip.
 sita quicquam flagitiosum suscipiat
 mens. Grav.

conservandam.

2. Agere considerate plurius sit, quam co-
 siderare prudenter.] Secundum Axioma
 Philolophorum, Finis semper mediis
 antefereendus est.

M.T.

K

M. T. CICERONIS

D E

O F F I C I I S

A D

MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

I. **Q**uemadmodum ¹ officia ducerentur ab honestate Marce fili, atque ² ab omni genere virtutis, ³ explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, hæc officiorum genera ³ persequar, quæ pertinent ad virtutum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, cultum, ad opes, ad copias: in quo tum quæri dixi, quod utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quod maxime utile: de quibus dicere aggrediar, si pauca prius instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quanquam enim bri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam scribendi studium excitaverunt; tamen interdum vereor,

¹ *Quemadmodum officia*] Proponit primum Cicero, quæ secundi huiusce libri futura disputatio sit. Deinde respondet iis, qui consilium suum de columbia, Latinisque literis illustranda Philosophia ideo fortasse non probarent, quod Reip. dedius, & in ea administranda diu cum laude versatus, omnia rerum actione, ad privata studia sese contulerat. In qua parte, postquam causas exposuit, propter quas à negotiis merito excusari posset, Philosophiam di-

vinis ornat laudibus. *Manut.*

² *Ab omni genere virtutis*] A prudentia, iustitia, cui conjuncta est beneficentia, fortitudine, temperantia. *Idem.*

³ *Persequar*] Diligenter explicandam. Metaphora sumpta ab iis, qui fugientia animalia assequi, & capere student. *Wolf.*

⁴ *Facultatem*] Acquisitionem, possessionem.

⁵ *Instituto*] Trahenda Philosophia scribendique libros, omissa Reip. a-

ibidam bonis viris ¹ philosophiæ nomen sit invisum, mi-
turque in ea tantum me operæ & temporis ponere. E-
autem, quamdiu resp. ² per eos gerebatur, quibus se ip-
commiserat, omnes meas curas cogitationeque in eam
nerebam: cum autem ³ dominatu unius omnia teneren-
; ⁴ neque esset usquam consilio ⁵ aut auctoritati locus,
ocios denique tuendæ reip. summos viros amisissim; nec
e angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis resi-
sem, nec rursum ⁷ indignis homine docto voluptatibus.
que utinam resp. stetit ⁸ quo cœperat statu, nec in ho-
nes non tam commutandarum, quam ⁹ evertendarum
um cupidos incidisset: primum enim, ut stante rep. fa-
re solebamus, ¹⁰ in agendo plus, quam in scribendo, ope-
poneremus; deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed
ctiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem
p. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni sole-
t, ¹² nulla esset omnino, illæ scilicet literæ ¹³ conticue-
at, forenses, & senatoriæ: ¹⁴ nihil agere autem cum ani-

ue dididit
convenit

[Philosophiæ nomen sit invisum] Ro-
manum Philosophiæ studia, tanquam
orum Græcorum oblectamenta,
contemnebant, aut leviter modo
rebant, ex illa tantum haurientes,
num ad eloquentiam, quam præci-
colabant, facere iis videbatur. Hinc
onem invidi, & malevoli propter
olophiæ studium Græcûm voca-
t. Grev.

[Per eos regeretur, quibus] Per legi-
um magistratus, consensu Senatus,
alique Romani creatos; non vio-
o, & Tyrannico Dictatoris perpetui
erio.

[Dominatu unius] J. Cæsaris Tyran-
am perstringit Cicero.

[Neque esset usquam consilio locus]
tz enim sententiæ sub imperio
is effrenato pronuntiari non po-
nt.

[Aut auctoritati] Umbratica enim
Cæsare fuit Senatus auctoritas.

[Socios] Ut Catonem, Lentulum,
cellum, & similes. Wolf.

[Indignis homine docto voluptatibus]
tingit hic tacite Lucullum, & Hor-
um, qui, abjectis liberalium artium
iis, se suis piscinis oblectabant, quos

propterea piscinarios sæpe vocat Cice-
ro. Grev.

[8 Quo cœperat, statu] Aut quum dicta-
turam depoluit Sylla, privatus ut al-
tum dormiret: aut statim post J. Cæsa-
ris necem, cum jam Reip. videbatur
respiratura.

[9 Evertendarum rerum] Destruendæ
prioris Reip. Romana. Notantur hic
Triumviri, Cæsare longe insolentiores.

[10 In agendo] In rebus gerendis, Rep.
administranda, dicendis in senatu sen-
tentiis, habendis ad populura concio-
nibus, causis in foro agendis, amicis,
& clientibus operam dando.

[11 Affectiones nostras] Non tantum o-
rationes in foro, & senatu habitas, sed
etiam de suo consulatu commenta-
rios. Grev.

[12 Nulla] Extincta, oppressa impio
dominatu. Wolf.

[13 Conticuerunt] Sublatis legibus, non
amplius aut habui, aut scripti oratio-
nes forenses, & senatorias.

[14 Nihil agere cum animo non posset]
Eo Cicero natus erat ingenio, ut inani
otio tempus consumeret non posset. Lo-
quitur igitur non communiter de quo-
cunque animo, sed de suo. Manut.

mus non posset, in ¹ his studiis ab initio versatus existimavi honestissime ² molestias posse deponi, si mead philosophiam retulissem: cui cum multum adolefcens ³ discendi causa temporis tribuisssem, postea quam honoribus invire coepi, meque totum reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, ⁴ quantum superfuerat amicorum, & reip. temporibus: id autem omne consumebatur in legendiscribendi otium non erat.

2. Maximis igitur in malis hoc tamen boni affectu vivimus, ut ea literis mandaremus, quæ ⁵ nec satis erant nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, Deos! optabilius sapientia? quid præstantius? quid bonius melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui experiri philosophi nominantur; nec quidquam aliud est philosophi si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) temperantiarum & humanarum, causarumque, quibus hæ continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haec sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. ⁷ Nam sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quod conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid requirunt, quod spectet & valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc est, aut nulla omnino per quam eas assequamur: nulla dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum in arte nulla sit, ⁸ hominum est parum considerate loquentium

¹ *His studiis*] Gerendæ scilicet Reip. & actionum publicarum literis tradendarum. Nonnulli tamen Philosophiæ studia intelligunt.

² *Molestias posse deponi*] Abducit enim ab angoribus animum Philosophia languentemque salutaris doctrinæ reficit remediis. *Manut.*

³ *Discendi causa*] Ob animi, rationisque culturam.

⁴ *Quantum superfuerat*] Tantum temporis Philosophiæ studiis concessum est, quantum spatio superfuit, quod amicorum, & Reip. negotiis impendebatur.

⁵ *Nec satis erant nota nostris*] Philosophiam Romani Græco de fonte derivarunt, quam usque ad extrema Reip.

tempora pauci excoluerant.

⁶ *Divinarum, & humanarum*] Philosophiæ vox denorat scientiam Dei, & ipsarumque naturalium, quarumque divinæ: posterior naturæ humanæ, quoad corpus, tum animam; nec officiorum, quotquot ad Deum, hæc neque referuntur.

⁷ *Nam, siue*] Duobus nominibus Philosophiam commendat: primum, quæ vitam tranquillam, jucundamque addit: deinde, quod per hanc unam bis tota in vita constamus. *Erasm.*

⁸ *Hominum est*] Ita loqui, prævia consuetudo est hominum temere iudicantium.

que in maximis rebus errantium: si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæreitur, cum ¹ ab hoc discendi nere discefferis? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent; quod ² alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbatu reip. muneribus, ad hoc nos studium ³issimum contulissimus. ³ Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore ⁴ præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis ignita esset nostra sententia: ⁵ non enim sumus ii, quorum getur animus errore, nec habeat unquam, ⁶ quid sequatur: quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non mori disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem, ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt; sic ab his diffidentes, alia probabilia, contra alia non probabilia esse dicimus. ⁸ Quid est igitur, quod me impediatur, ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contra, improbare; quæ affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur ¹⁰ à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris sa-

¹ Ab hoc discendi genere] Id est, A philosophiæ studio.

² Alio quodam libro] Cui titulus est, contentius: cujus nihil, nisi pauca quædam fragmenta, extat. Quo libro Philosophia, Hortensio viuoperante, sumis essetur laudibus.

³ Occurritur autem] Quasi dicat, Obstat mihi inconsistentia, quod, licet ex Academicorum sententia nihil certo mihi posse affirmem, præcepta tamen officii tradere non dubitem.

⁴ Præcepta officii] Quæ tradi ab iis x posse videntur, qui omnia in dum vocant.

⁵ Non enim sumus ii] Scilicet Sceptici, qui nihil comprobant, nulli adherent sententiæ, sed omnia placita, tanquam incerta, rejiciunt.

⁶ Quid sequatur] Quo nitatur, quod

verum, aut rectum esse existimet. *wolf.*

⁷ Ratione sublata] Non modo Philosophia, sed etiam vita civilis evertitur, si inter verum, & falsum, bonum, & malum nihil interesse statuatur. *Idem.*

⁸ Quid est igitur] Nulla me ratio deterret: non video, cur mihi non liceat. *Manut.*

⁹ Quæ mihi probabilia videantur, sequi] Hoc cum alibi, tum in doctrina moralium imprimis habet, quæ demonstrationes non patitur Mathematicas. *Græv.*

¹⁰ A nostris, quod hoc ipsum] Id est, Nos Academici omnes aliorum sententias in dubium vocamus, probabilitatis, quam sequimur, investigandæ studio; quæ vix appareret, nisi rationes utriusque partis inter se conferrentur.

tis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quam in ¹ antiquissima, nobilissimaque philosophia, Quinto auctore, versaris, iis simillimo, qui ² ista præclara pererunt; tamen hæc ³ nostra, finitima vestris, ignota nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

3. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad gendi iudicium, si quando ⁴ ea, quæ dixi, pugnare inter viderentur; honestatis pars ⁵ confecta est, quam quidem bi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur; in quo ⁶ lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut, honestatem, ab utilitate secernens, & constituerit honestum esse aliquid, quod utile non esset, & utile, quod non honestum; qua ⁷ nulla perniciēs maior hominum vitæ potest afferri. Summa quidem auctoritate philosophi, severe san- atque honeste, hæc ⁸ tria genera confusa cogitatione distinguunt: quidquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent itemque quod honestum, idem iustum: ex quo efficitur, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe, versutos homines & callidos admirantes ⁹ malitiam sapientiam iudicant: quorum error eripiendus est ¹⁰ opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestum

¹ *Antiquissima, nobilissimaque*] Id est, Peripatetica, ab ipsius Aristotelis, omnium principis, scriptis nobilitata. *Manus.*

² *Ista præclara pepererunt*] Intelligit Socratem, Platonem, Aristotelem, Theophrastum, secus Peripateticæ auctores. *Item.*

³ *Nostra, finitima vestris*] Quia Stoici, quos in his libris sequitur Cicero, idem fere, quod Peripatetici, de officio sentiebant. *Idem.*

⁴ *Ea, quæ dixi*] Honestum nempe, & utile.

⁵ *Confecta*] Absoluta, explicata libro superiore.

⁶ *Lapsa consuetudo*] Queritur Cicero, quod homines, prava consuetudine ducti, utilitatem ab honestate secreverant, &, contra Stoicorum normam, honestum aliquod crediderant, quod

idem non sit utile.

⁷ *Nulla perniciēs maior*] Quod perniciēs, honestate neglecta, iis rebus inhiant, ad easque toto impetu feruntur, quæ speciem aliquam voluptatis, & utilitatis habent. *wolf.*

⁸ *Tria genera confusa*] Iustum, utile, honestum, quæ sua natura conneduntur, neque re ipsa divelli possunt. *Manus.*

⁹ *Malitiam, sapientiam iudicant*] Eripiunt sapientes existimant, qui opes mendacibus, fraudibus, injuriis adipiscuntur, nihilque intentatum relinquunt, quod suis rationibus consuluri videantur.

¹⁰ *Opinioque omnis ad eam spem*] Metuunt Cicero, homines in eam sententiam perducendos esse, ut non aliter sperare ea, quæ cupiunt, assecuturos, quam si honesti, iustique sint. *Enobrit.*

assiliis iustisque factis, non fraude & malitia, se intel-
 ant ea, quæ velint, consequi posse. Quæ ergo ad vitam
 animi tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut au-
 rentium, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia ejus-
 generis: partim animalia, quæ habent suos impetus,
 rerum appetitus. Eorum autem alia rationis experia
 t, alia ratione utentia. Expertes rationis equi, boves, re-
 quæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad ho-
 num usum atque vitam. Ratione autem utentium duo
 vera ponuntur, unum Deorum, alterum hominum. Deos
 acatos³ pietas efficiet & sanctitas: proxime autem, &
 undum Deos, homines hominibus maxime utiles esse
 sunt. Earumque rerum, quæ nocent & obsunt, eadem
 isio est. Sed quia⁴ Deos nocere non putant, his exceptis,
 minem hominibus obesse plurimum arbitrantur. Ea enim
 a, quæ inanima diximus, pleraque sunt hominum ope-
 effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars acce-
 sent; nec his sine hominum administratione uteremur:
 que enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque
 icultura, neque frugum fructuumque reliquorum per-
 o & conservatio, sine hominum opera ulla esse potuisset.
 a vero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio,
 earum, quibus egeremus, inventio, certe nulla esset, nisi
 muneribus homines fungerentur.⁵ Eademque ratione,
 lapides è terra exciderentur⁶ ad usum nostrum necessa-
 nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur penitus
 ditum, sine hominum labore & manu.

4. Testa vero, quibus & frigorum vis pelleretur, &
 orum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi hu-

Quæ gignuntur è terra] Fruges fru-
 gna, herbæ tam pabulo, quam
 icinæ servientes. *Manut.*

Placator] Propitios, vitæque ho-
 um utiles. Agitur enim de utili-
 quæ ex animalibus ratione utenti-
 percipiunt. *Manut.*

Pietas, & sanctitas] *Pietas* est iusti-
 erga Deos, nimirum cultus divinus.
Sanctitas vero non est scientia colendo-
 Deorum, ut exponunt multi, sed

vita integra, scelerisque pura. *Græv.*

4 *Deos nocere non putant*] Non cui-
 quam nocent Dii, licet irascantur, &
 puniant ab hominibus lacessiri. Ita sen-
 tiebant Stoici, oppugnantibus Epicu-
 reis.

5 *Eademque ratione*] Nisi scilicet ope-
 ra hominis, & labor adesset.

6 *Ad usum nostrum necessarij*] Ad
 muniendas urbes, & ædificandas do-
 mos, *Maturant.*

mano dari potuissent, aut postea ¹ subveniri, si aut vi-
pestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent,
communis vita ab hominibus harum rerum auxilia
re didicisset? Adde ductus aquarum, ³ derivationes flui-
um, agrorum ⁴ irrigationes, ⁵ moles oppositas fluctibus,
tus ⁶ manu factos; quæ unde sine hominum opera habere
possemus? Ex quibus, multisque aliis, perspicuum est,
fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimata
percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu
que opera capere potuisse. ⁷ Qui denique ex bestis fructus
aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi-
set? nam & ⁸ qui principes inveniendi fuerunt, quem
quaque bellua usum habere possemus, ⁹ homines ce-
fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera
pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus
ex his capere possemus: ab eisdemque & eæ, ¹⁰ quæ
cent, interficiuntur; & ¹¹ quæ usui possunt esse, capiuntur.
Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus
omnino nulla esse potuisset? quis enim ægris subvenire
¹² quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus,
tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus ex-
hominum vita tantum distat à victu & cultu bestiarum.
Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari,
nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti, iuris
æqua descriptio, certaque vivendi disciplina; quas

¹ *Subveniri*] Substituti in eorum locum, quæ aut corrupta, & labefacta sunt, aut prorsus corruerunt. *Græv.*

² *Nisi communis vita*] Nisi homines, societate conjuncti, à se invicem auxilium petere didicissent.

³ *Derivationes fluminum*] Cum unus alveus in plures diducitur ad urbium, agrorum, navigationumque commoditatem. *Manut.*

⁴ *Irrigationes*] Quæ sunt deductis à fluvio rivulis. *Maturant.*

⁵ *Moles oppositas fluctibus*] Aggeres ad maris, fluminum, stagnorum exundationes prohibendas. *Manut.* Quales sunt juxta Venetias, in quibus conservandis, rescindendisque tantum quotannis Veneti consumunt pecunie. *Maturant.*

⁶ *Manu factos*] Sunt enim & por-

tus naturales. *Græv.*

⁷ *Qui denique*] Nunc de animarum ratione carentibus, quæ ipsa finibus industriam nullam fructum rent, aggreditur dicere. *Manut.*

⁸ *Qui principes inveniendi*] Qui mi invenerunt.

⁹ *Homines certe fuerunt*] Ut Saturnus, Pallas, Ceres, Bacchus, opibus & fama hominum Divi facti. *Manut.*

¹⁰ *Quæ nocent*] Ut serpentes, leones. *Maturant.*

¹¹ *Quæ usui possunt esse*] Ut arborum, & quicquid ad escam veniunt. *Idem.*

¹² *Quæ esset oblectatio*] Nisi et ludii Circenses, arteve Theatrica, consimiles, quibus defatigatus relictus animus, ab hominibus excultas.

mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: sumque, ¹ ut esset vita munitior; atque ut dando, & piendo, ² mutandisque facultatibus & commodis, nulla geremus.

Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à ratio commemorantur; neminem, neque ducem belli, nec capiem domi, magnas res & salutare sine hominum iis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles,icles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiutis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re dubia testibus ³ non necessariis. Atque ut magnas utres adipiscimur ⁴ conspiratione hominum, atque consensu nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini abine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici ⁵ magni & copiosi; qui, collectis cæteris, ⁶ eluvionis, pestilentia, ⁷ vastitatis, belluarum etiam entinæ multitudinis, quarum impetu docet ⁸ quædam hominum genera esse consumpta; deinde comparat, quanto res deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines pluri-

Ut esset vita munitior] Legibus urbem, moenibus adversus exteram *Manut.* Minus obnoxia injuriis pestis, graffationibus ferarum, eorum violentia, qui robore sunt riores. *Welf.*

Mutandis facultatibus] Vetustissimæ emptionis, venditionisque genus rerum permutatio; cujus ad subsidium percussus est nummus. *Maturant.* Non necessariis] Quid enim opus est rebus confectis, & minime ambiguanæ operam collocare? *Manut.* *Conspiratione*] Plerumque in malam rem hoc verbum capitur, cum imi homines, & factiosi vires suas, & filia conjungunt ad convellendum p. flaurum, & legitimos magistratus timendos. Hic pro studiis, beneficia, concordia, collatisque operis aut. *Welf.*

⁵ Magni, & copiosi] Celebris, tam doctrina rerum, quam dicendi facultate instructi. *Idem.*

⁶ Eluvionis] Inundationis, & diluvii; quo nonnullæ urbes sunt demeritæ. *Maturant.*

⁷ Vastitatis] Quæ incendio, tempestate, bello accidit. *Idem.* *Vassa* loca dicuntur, quæ deserta sunt, nec ab hominibus incoluntur. *Welf.*

⁸ Quædam hominum genera consumpta] Sic populi circa Pæoniam, Dardanianæque habitantes propter ranarum multitudinem, relictis Penatibus, novas quærebant sedes. Æthiopiarum regionem cultissimam in solitudinem redegit scorpionum subito supervenientium copia. Sic etiam Amycleos serpentes, Ararnas culices, Rhaucios apes, Phælasitæ vesperæ expulerunt. *Græu.*

num hominibus & profint & obsint; ¹ primum hoc esse virtutis, conciliare animos hominum, & ² ad usus adungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur ³ operosis: hominum tem studia ⁴ ad amplificationem nostrarum rerum propta ac parata, vitorum præstantium sapientia & virtute excitantur. Etenim virtus omnis ⁵ tribus in rebus fertur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quod consequens, ex quo quidque gignatur, quæ cuiusque causa sit: alterum cohibere motus animi turbatos, quæ Græci *πάθος* nominant; appetitionesque, quas illi *ὀρέξεις*, obdientes efficere rationi: tertium iis, quibus cum ⁶ congamur, uti moderate & scienter, quorum studiis ea, quæ tura desiderat, expleta cumulataque habemus; per eosque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantæ poena afficiamus, quantam ⁸ æquitas humanitaque patissimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicent sint. ⁹ Magnam vim esse in fortuna in utramque parte

¹ *Primum hoc statuo*] Hoc est, virum fortem, studioque res magnas gerendum inflammatum, cæteras omnes curas huic posthabere debere, ut hominum animos, & benevolentiam sibi conciliet. *Grav.*

² *Ad usus suos adungere*] Efficere, ut re, opera, consilio se juvent. *Wolf.*

³ *Operosis*] Quæ nianum, laboremque postulant. *Manut.* Quæ corporis, non animi viribus exercentur. *Erasm.*

⁴ *Ad amplificationem nostrarum rerum*] Ad utilitatem nostram: ut conserventur, augeanturque res nostræ. *Manut.*

⁵ *Tribus in rebus fere vertitur*] In his versatur, consistit, continetur: primum, ut, quid optimum, videamus: alterum, ne cupiditatibus ab eo avocemur: tertium, ut communitate æqualiter agamus. *Erasm.* Hoc loco describuntur prudentiæ, tempe-

rantiz, iustitiæ munera.

⁶ *Congregamur*] Consuetudinem huius societate juncti.

⁷ *Ulescimus*] Licet enim vim repellere. *Maturant.*

⁸ *Æquitas, humanitasque patissimus* modum etiam in puniendo sumus excedere. Hinc quo magis baræ gentes, tanto immanioribus asperioribus æquo poenis utuntur. *Grav.*

⁹ *Magnam vim*] Hæc interposita occurrit objectioni. Dicit enim quis, A Fortuna proficiuntur omnia, quid ego de studiis hominum laboro? Respondet, quod honores, victoria, peria, quæ vulgo sortita nuncupantur de operibus tamen, studiisque hominum summopere dependent. Magnam gentiles saniores vocant divinam providentiam cuncta gubernantem. Ea enim Fortunæ adici-

secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? nam & cum spero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos; cum ¹reſlavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæte- casus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tem- tates, naufragia, ruinas, incendia; deinde, à bestiis icus, sus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariores. At vero ritus exercituum, ut ²proxime trium, sæpe multorum; les imperatorum, ut nuper summi ac ³singularis viri; diæ præterea multitudinis, atque ob eas bene merito- sæpe civium ⁴expulſiones, calamitates, fugæ: rurſus- secundæ res, honorem, imperia, victoriæ, quanquam mita sunt, tamen sine hominum opibus & studiis neu- in in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicen- n est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras cere atque excitare possimus: quæ si longior fuerit ora- cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortassis m brevior videbitur. Quæcunque igitur homines ho- si tribuunt ⁵ad eum augendum, atque ⁶honestandum, benevolentix gratia faciunt, cum aliqua de causa quem- m diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, mque dignum fortuna quam amplissima putant: aut ⁷cui m habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut- jus opes metuunt; aut contra à quibus aliquid expe- at, ut cum reges popularesve homines ⁸largitiones ali- s proponunt; aut postremo pretio ac mercede ducun-

quorum causas ignorant homines, ut quasi divinitus contingere vi- ar. Merito igitur magna vis For- , hoc est, divinæ dispensationi, natur. Græv.

Reslavit] Pompeii fortuna dicitur, adversa. *Erasm.*

Proxime trium]

Ducibus, in Theſſa- Pompejo Magno: in Africa, Sci- , & Juba Mauritanix rege: in

ania, Pompeji liberis.

Singularis viri] Pompeii Magni, qui sedem Pharſalicam imperio, ar- roque Egyptii mâncipii jugulatus

Expulſiones, calamitates, fuga] Sic ilium miſus est Camillus, dam- est Rhocion, sponte recessit Sci-

pio, ingratam ſcilicet patriam viden- di impos.

⁵ *Ad eum augendum*] Ad augendum ejus divitias, potentiam, & auctorita- tem, quæ ex iis oritur. *Manut.*

⁶ *Honestandum*] Honoribus cumulan- dum. *Idem.*

⁷ *Cui fidem habent*] Quem suis in re- bus experti sunt fidelem. *Maturan.*

⁸ *Cuius opes metuunt*] Sic Romano- rum potentix formidine iis se dedide- runt olim Campani, Falisci, Samnites. *Græv.*

⁹ *Largitiones proponunt*] Ut in Rep. Romana Gracchi, J. Caesar, alique, propositis legibus agrariis, frumenta- riis, aliisque hujus generis. *Idem.*

tur: quæ fordidissima est illa quidem ratio, & iniquissima, & iis, ¹ qui ea tenentur, & illis, qui ² ad eam fugere conantur: ³ male enim se res habet, cum, quod rure effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum utendum eo dicemus, si prius iis de rebus, quæ ⁴ vi propiores sunt dixerimus. Atque etiam subijciunt se mines imperio alterius, & potestati, ⁵ de causis pluribus: cunctur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis permissisque capti, aut postremo (ut sæpe in nostra republica demus) ⁶ mercede conducti.

7. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad obtinendas, quam diligere, nec alienius, quam timeri. Præter enim Ennius: Quem metuunt, oderunt; quem quisque oderisse expetit. Multorum autem odiis nullas opes perobstiteret, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Vero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit vitas, (⁸ paret quæ cum maxime mortuo) interitus declaratur.

¹ Qui ea tenentur] Qui mercede ducuntur. Manut.

² Ad eam confugere] Ut pecunia corrumpant eos, à quibus aliquid expectant; cum id, quod cupiant, virtute potius consequi debeant. Idem.

³ Male se res habet] Labantis Reip. indicium est, cum dignitates virtuti, meritisque debitæ pecuniis ambiuntur.

⁴ Virtutis propiores] Cujusmodi sunt benevolentia, admiratio, fides, quas ante posuit. Wolf.

⁵ De causis pluribus] Eadem causæ, quæ supra, hoc loco commemorantur; diversarum tamen rerum. Manut. Superior doctrina ad civilem consociationem proprie pertinet; hæc ad principatum potius, & regnum. Reges autem etiam in Rebuspub. ii sunt, qui auctoritate, & potentia præstant ceteris. Wolf.

⁶ Mercede conducti] Dum in Tribunis Plebis, aliisque Magistratibus eligendis vile vulgus, repetundis delinitum, cuiquam vel indignissimo suffragia vendit.

⁷ Nec vero huius] Hoc indicat non

solummodo J. Cæsaris in senatu cæsi, sed etiam Alexandri, Dionysii Phalaridis, aliorumque Tyrannorum exitus non dissimilis.

⁸ Paret quæ cum maxime mortuo] hoc ipso tempore, quamvis existeret Tyrannus, mortuo tamen patre: est, Antonio, & ejus satellitibus, Cæsaris acta confirmant, & ne recedantur, neve libertas oppressa iniretur, impediunt. Paret mortuæ civitatis, cujus instituta, leges, creta, disciplinam civilem ostendit. Paret mortuo Tyranno Roma, ei columnam poneret in foro Novici lapidis, eique inscriberet Patria. Paret mortuo, cum Cæsaris tiores, & amicos pateretur in impio esse, Tyrannicidas, qui orbis terrarum studiis septi esse debebant, patrem contineret. Paret mortuo, cum Cæsaris Tyranni facta defenderet, cum summos, possessiones præstantissimas civium à verberonibus illis possideretur, quibus à Cæsare fuerant additæ. Paret mortuo, cum acciperetur post ejus mortem, quas Antonius

antum odium hominum valeat ¹ ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud fere quisquam eritum talem effugit. ² Malus enim est custos diuturnitatis metus; contraque benevolentia ³ fidelis vel ad perpetuam. Sed iis, ⁴ qui vi oppressos imperio coercent, sane adhibenda saevitia; ut heris ⁵ in famulos, si aliter te non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, metuantur, his nihil esse potest dementius: quamvis enim emerſæ sint leges alicujus opibus, quamvis ⁷ timefacta libertas; ⁸ emergunt tamen hæc aliquando aut ⁹ judiciis tacitas, aut ¹⁰ occultis de honore suffragiis. ¹¹ Aciores autem orſus sunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igit latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut ne abſit, caritas retineatur; ita facillime quæ volemus,

bantur a Cæsare in comitiis latas. Si quisque Tyranno occiso, vivit tyrannis, et Tyranno mortuo civitas. Cum maxime est, hoc ipso tempore, in præsentia. Grav.

¹ Ad pestem] Ad hominem perditionem. Wolf.

² Malus est custos diuturnitatis metus] Metum diu custodit metus: qui se cui potius, quam diligere vult, non a tuus est. Manut. Qui metuuntur, non diu possunt opes suas retinere. Wolf.

³ Fidelis vel ad perpetuitatem] Qui bene multorum benevolentiam, tutus est a perfidia, & suas opes perpetuo et inviolatas potest. Idem.

⁴ Qui vi oppressos imperio coercent, sine adhibenda saevitia] Quia, ut ait Gallus, quibus artibus partum est impetum, iis retinetur. Sane, permittentis potius, quam probantis, habita ratione eorum, de quibus loquimur. Nam tyrannos non probat, sed, si qui sunt, permittit, tanquam Tyrannis, ut ad eas opes conservandas in eos, qui sine teneri non possunt, saevitia utantur. Manut.

⁵ In famulos] Scilicet ignavos, mentaces, furaces, flagitiosos, contumaces. Wolf.

⁶ Demersa sint leges] Vim habere non possunt, quod ad unius libidinem omnia

fiant. Maturant. Metaphora ab agrorum inundatione trarsata.

⁷ Timefacta libertas] Perterriti homines, qui prius libere vixerunt.

⁸ Emergunt] Est emergere, ab aliqua difficultate resurgere. Maturant.

⁹ Judiciis tactis] Judicia tacta hic sunt, cum populus aliquo facto clam declarat, quid de Reip. statu sentiat, licet idem palam dicere non audiat. Hinc L. J. Bruti statum reperta sunt in hunc modum inscripta: Utinam viresceret! Quam indignam sortitus es, Brute, prolem! Grav.

¹⁰ Occultis de honore suffragiis] Obcuraque quidem verba sunt, sed intelligo de consensu bonorum, uni alicui, aut etiam pluribus honorem deferentium, ut eum ducem, & auctorem vindicandæ libertatis decernant: cuiusmodi Athenis fuit Thrasylbulus, Romæ Brutus, & Cassius, Syracusis Dion. Wolf. Occulta suffragia videntur esse, cum patriæ libertatis studiosi inter se secreta ineunt consilia, quibus artibus Legitimi revocentur magistratus, Tyrannique male partos fasces deponere, & Abdicare cogatur.

¹¹ Aciores morsus] Acrius desideratur libertas ad tempus amissa. Wolf. Translata ab animalibus, quæ, cum læta sunt, ad ultionem doloris, & iniuriæ acrius mordent. Manut.

& privatis in rebus, & in rep. consequemur. Etenim, qui metui volent, à quibus metuentur, eosdem metuant necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatus timoris angere solitum? qui cultum metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phœæum? quo animo vixisse attingimur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben modum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) 'compositum' notis Threiciis, destitcto gladio, jubebat ante præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur atque las muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur illum, exquirerent. O miserum, qui fidiorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quam conjugem! nec eum fessit; ab ea enim est ipse propter pellicanus suspicione interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ pudente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas; qui non ex fidiis interiiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non paucis, ut hic noster; sed in quem universa Agrigentini multitudo impetum fecit. Quid? Macedones non Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injuste imperantes non repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se oculos præbuerunt Leudricæ calamitatis?

8. ⁹ Externa libentius in tali re, quam domestica recod. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani bonum.

¹ *Dionysium*] Tyrannum Syracusanum. *Idem.*

² *Cultros metuens tonsorios*] Tonsor enim jocosè gloriatus erat, in sua potestate esse Tyranni vitam; propter facetias autem pœnas dedit atrocissimas.

³ *Ex epula*] Quibus incalescit Venus, quæ sine Cerere, & Baccho friget. *Maturant.*

⁴ *Compositum notis Threiciis*] Stigmatibus notatum fronti innotis, quæ apud Thracas nobilitatis, apud alias autem gentes mali, & fugitivi servi sunt insignia.

⁵ *Ab ea est interfectus*] Coniux enim,

mulier cordata, & animo præsentum vitæ Tyranni pertraxa, tum quod fratre juniore sedebat abutebatur, adiungendo sibi tribus fratribus, maritum in lectum decumbentem oppressit. *Manut.*

⁶ *Nobilitata crudelitas*] Ex illo praesentim æneo tauro, quo homines inclusos, ut gemitu mugitum referrent igni subiecto necabat. *Idem.*

⁷ *Hic noster*] J. Cæsar, in senatu

⁸ *Impetum fecit*] In foro lapidibus obrutus est. *Manut.*

⁹ *Externa libentius*] A malorum enim nostrorum commemoratione natura horremus. *Idem.*

nesci

ciis tenebatur, non injuriis; bella aut¹ pro sociis, de imperio gerebantur; exitus erant bellorum² aut es, aut necessarii; regum, populorum, nationum poterat & refugium senatus; nostri autem magistratus eratoresque ex hac una re maximam laudem capere stuant, si provincias, si socios æquitate & fide defendunt. Itaque illud⁴ patrociniū orbis terræ verius, quam perium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem disciplinam jam antea minuebamus, post vero Syllæ viam penitus amisimus: desitum est enim videri quidquam socios iniquum, cum exstitisset in cives⁵ tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est⁶ honestam causam non hostia victoria: est enim ausus dicere, hausta posita, cum in foro venderet & bonorum virosum, & locupletum, & certe civium,⁸ prædam suam se vendere. Secutus est, qui in¹⁰ causa impia, victoria etiam foedere, non pulorum civium bona publicaret, sed¹¹ universas provincias regionesque¹² uno calamitatis jure comprehenderet.

Pro sociis] Defendendis scilicet contra externam vim, non autem patriæ sociorum commodis posthabitis.

De imperio] Vel conservando, vel diluendo. *Uolf.*

Aus miter, aut necessariis] Virgilius inque hoc versu completitur:

Autere subiectis, & debellare superbos.

exitus bellorum sunt, cum depopuli aut in civitatem, aut in finem, & clientelam recipiuntur, mox tributo imposito. *Idem.* Necessarium ratio Reip. postulet, ut urbes mandantur, vastentur gentes, aut a durius habeantur. Cumque pax, & incerta esset, nisi delegerentur. Propter quam causam Cato per censebat Carthaginem esse deperam. *Græv.*

Patrociniū orbis] Hinc Aristides gloriosissimo Romæ elogio dicit, unum orbem sub Romanis festum diem agere, urbes splendore, & re fulgere, totamque terram in paradisi exultam esse, ut vere dictum sit, inclinancem, labantemque adum a Romanis esse instauratum.

Tanta crudelitas] Sylla, hostibus

devictis, multa civium millia partim occidit in villa publica, partim promissit. *Manut.*

6 Honestam causam non honesta viçtoria] Causam probat belli, quia Sylla partes optimatum fovebat, & tuebatur quia populares: victoriam improbat, quia erat crudelis, sava, & cruenta. *Græv.*

7 Hausta posita] Hausta subiciebantur, quæ publice vendebantur. *Maturant.*

8 Prædam suam] Quasi hostes essent, non cives. *Manut.* Quia vi aliorum bona in suam potestatem converterat. *Maturant.*

9 Secutus est, qui] Ubique per occasionem J. Cæsaris tyrannidem insectatur Cicero. *Uolf.* Sylla causam honestam habuit, victoriam vero turpem: Cæsar autem causam foedam, victoriam crudeliorem. *Maturant.*

10 Causa impia] Contra optimates, & communem libertatem. *Manut.*

11 Universas provincias] Quotquot pro Pompejo steterant. *Idem.*

12 Uno calamitatis jure] Id est, jure belli, quo aliis adimebat regna Cæsar, aliis dabat: aliis populis largiebatur, aliis tributa, ac vestigia nova imponebat.

Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ¹ ad exemplum amissi imperii, portari in triumpho ² Massiliam vidimus; ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa prae commemoratam nefaria in socios, si hoc uno sol quidquid vidisset indignius. Jure igitur plectimur: nisi enim ³ multum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tantum pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucum cupiditarum ad multos improbos venit hæreditas. Nec unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum mines perdit ⁴ hastam illam ⁵ cruentam & meminerint, sperabunt, quam ⁶ P. Sylla cum vibrasset, dictatore proprio suo, idem sexto tricesimo anno post ⁷ à sceleratore hoste non recessit: ⁸ alter autem, qui in illa dictatura scribitur, rat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus ⁹ præmiis propositis nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant & manent, iique ipsi ¹⁰ extrema scelera metuentes; rem vero publicam ¹¹ pe-

nebat. *Gruter.* Sed *jus* rectius exponitur, status, conditio. Sensus est: Simul, & semel calamitosas, miserasque redderet. *Gronov.* Qualis singulorum civium conditio, talis fuit omnium provinciarum, regionumque, ut pari scilicet calamitate vexarentur. *Manut.*

¹ *Ad exemplum amissi imperii*] Everte Reipublicæ, cum de hostibus, non de sociis triumphari solet. *Manut.* Nam cum contra legem de amica civitate, & socia triumpharetur, signum erat amissum esse imperium. *Maturation.*

² *Massiliam*] Galliæ Narbonensis urbem, populi Romani amicam, cujus imago in triumpho Cæsaris circumlata. *Erasm.*

³ *Multorum impunita scelera*] Multi autem sunt Clodii, alique, qui impune multa scelera committebant, quæ impunita novas res molientium audaciam incendebant, spe ejusdem impunitatis facta, quibus everta fuit Respublica. *Græv.*

⁴ *Hastam illam*] Bonorum civium, à L. Sylla proscriptorum, sub hasta venditionem.

⁵ *Cruentam*] Translatum à re militari. Nam cum hasta ante oppidum poneba-

tur, signum erat diripiendæ urbi crudelitatis in cives exercendæ. *Manut.*

⁶ *P. Sylla cum vibrasset*] Hic, dictore L. Sylla, patruo suo, proscriptorum civium bona emit ad hastam, est, in auctione publica, quæ, prope fixa, fieri solebat. *Idem.*

⁷ *À sceleratore hoste*] Significat, eodem P. Sylla, ut emerat bonas proscriptorum Marianorum, L. Sylla dictore, itidem emisit proscriptorum P. Sestianorum, dictatore Cæsare. *Idem.* ⁸ *Alter*] Intelligitur Cornelius, dictatura Syllæ scriba, Cæsaris tempore quæstor. *Maturation.*

⁹ *Præmiis propositis, nunquam defutura bella*] Duces scilicet, quotquot autem laborant inexpléta, bellum ex vis honestissima, conculcant.

¹⁰ *Extrema scelera metuentes*] Ne lerati homines urbem ipsam eriguent, diripiunt, incendunt, eveniunt. Inanimatis autem moribus sum, passionelque attribuit Ciceron, tristior depingatur publica calamitas.

¹¹ *Penitus amissimus*] Nulla super Senatus auctoritas, sed è Triumphum libidine omnia administrantur. *Manut.*

amissimus: atque in has clades incidimus (redeundum enim ad propositum) dum metui, quam cari esse & diluimus. Quæ si populo Romano injuste imperanti idere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum spicuum sit, benevolentia vim esse magnam, metus immillam; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus illime eam, quam volumus, adipisci ¹ cum honore & caritatem. ² Sed ea non pariter omnes egemus: nam cuiusque vitam institutam accommodandum est, à multo opus sit, an satis à paucis diligi. Certum igitur hoc idque & primum & maxime necessarium, familiaritatem habere fidas amantium nos amicorum, & ⁴ nostra munum: hæc enim est una res profus, ut ⁵ non multum ferat inter summos & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non æque omnes egent; sed tantum si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

9. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur illius. Nunc dicamus de gloria; quamquam ea quoque re ⁶ duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum. una igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam more dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter breviorque dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eis in fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam admodum multitudinem, ut in universorum animos tanquam quere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante

[Cum honore, & fide caritatem] Tres
es, quæ perfectam gloriam consti-

[Sed ea] Ea scilicet caritate, quæ
honore, & fide conjuncta sit. Nam
via quidem amicitia pariter omnes
ut. Manet.

[Ad cuiusque vitam institutam ac-
commodandum] Hoc est, Ad illud vitæ
modus, quod quis sequendum sibi sta-
tuit, & legit, est referendum, num
illius opus habeat, an paucis amicis.

⁴ Nostri mirantium] Id est, Qui præ-
clare de rebus nostris lentiant, nosque
magni faciant. Wolf. Qui nos colant, &
observent: quod faciunt, qui alicujus
res, & bona præsertim animi mīan-
tur. Maturant.

⁵ Non multum differat inter summos,
& mediocres viros] Ut fidos amicos com-
parent, tam principes, quam privati,
operam ex æquo fere adhibere debent.

⁶ Duo sunt nostri libri] Quorum nullæ
extant reliquæ.

M

dixi,

dixi, ¹ benevolentiae praecepta videamus: quæ quidem neciis capitur maxime: secundo autem loco, beneficentia benevolentia movetur, etiam si res forte non petit: vehementer autem amor multitudinis commovet ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad consuetudinem morum & ad facilitatem. Etenim illud sum, quod honestum decorumque dicimus, quia ² per nos placet, animosque omnium ³ natura & specie commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas vim esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hanc causam diligendi gravissimam: possunt enim præterea nullæ esse leviores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti conjunctionem cum prudentia: nam & iis fidem habemus, quos plus diligere quam nos arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque ventum ⁵ expedire rem, & consilium ⁶ ex tempore capere potest hanc enim utilem homines existimant, veramque prudentiam: iustis autem & fidis hominibus, id est, bonis, fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberrime committi arbitramur. Harum igitur quantum fidem faciendam ⁷ iustitia plus pollet: quippe cum ea prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem: quo enim quis verum & callidior est, ⁸ hoc infrior & suspectior, detracta

¹ Benevolentia praecepta] Id est, Rationes, artes, methodumque benevolentiae civium acquirendæ.

² Beneficia capitur] Sentit benevolentiam adipisci nos beneficiando. *Erasm.* Capitur, id est, acquiritur, ex multitudine obtinetur. Sed leporis quiddam plus habet ad exprimendam beneficiorum vim, quibus capiuntur, & obstringuntur animi. *Manut.*

³ Per se] Vel si nullum ex eo fructum capiamus. *Idem.*

⁴ Natura, & specie] Vi, forma, & pulchritudine. *Idem.*

⁵ Expedire rem] Explicare rem, catam, & perplexam. *Wolf.*

⁶ Ex tempore capere] Citra longam deliberationem, quam sæpe negotiatiuntur. *Idem.*

⁷ Iustitia] Hic est probitas, & sanctitas. *Grav.*

⁸ Hoc infrior, & suspectior] Exem-
plar Alcibiades, verusitissimis moribus
cui cum classis Atheniensium comman-
daretur, non fortuna belli, sed
de Imperatoris cladem hanc le-
bant accepisse. *Idem.*

LIBER SECUNDUS. 91

re probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia contra quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: ita sine prudentia multum poterit; sine iustitia nihil bit prudentia.

o. Sed, ¹ ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, ² à meque ipso sæpe disputatum sit, qui in haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, si possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: est illa, cum veritas ipsa ³ limatur in disputatione, subas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & atis, cum loquimur ⁴ de opinione populari; idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur. Erat ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, cum admiratione hominum honore ab iis digni iudicatur. Admirantur igitur communiter ⁵ illi quidem omnia, magna, & præter opinionem suam animadverterunt: ratum autem in singulis, si perspiciunt ⁶ nec opinatam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque essent laudibus, in quibus existimant se excellentes quassam & ⁷ singulares virtutes perspicere: ⁸ despiciunt autem

Ne quis sit admiratus] Ne quis ex-
et me oblitum esse eorum, quæ à
sophis disputantur, neminem sci-
virtutem aliquam solam habere
cum inter se conneſcuntur omnes,
iga me non ex Philoſophorum
us loqui, sed juxta abnormis vul-
unionem.

A meque ipſo sæpe disputatum] De
um quasi conspiratione, & con-
a disputat Cicero Lib. V. de Fini-
virtutes inter se nexas, conjuga-
e esse docet idem Quæſtion. Tulc.

III. Græv.

Limatur] Diligentissime quæritur.

De opinione populari] Opinatur enim
lus non conjugatas esse virtutes,
separatas.

Illi] Homines indocti, & pusillis
bis præditi. Tollit autem admira-
em cognitio rerum, & animi ma-

gnitudo: quibus præſidiis, & facultati-
bus cum careat vulgus, facile apud eos
excitatur admiratio. *Wolſ.*

⁶ *Nec opinata quadam bona*] Virtutes
minime expectatas.

⁷ *Singulares virtutes perspicere*] Vel u-
nica Semiramis hoc doceat, quæ cum
rebus multis præclare gettis faceretur,
quæ sit: non hoc, inquit Juſtin. Lib. II.
*illi dignitatem regni ademit, sed admira-
tionem auxit, quod mulier non feminas
modo virtute, sed etiam viros anteiret.*
Græv. Singulares intellige raras, & cum
paucis communes. *Wolſ.*

⁸ *Despiciunt autem eos*] Exemplo sit
ex eodem regno Sardanapalus, quem
cum Arbaces vidisset mollitia corporis
omnes feminas anteire, negavit se ei
parere posse, qui se feminam maluit
esse, quam virum. Sic Numanus apud
Virgilium *Æneid. IX.* cum suos laudaf-
set, quod in perpetuis laboribus nutriti
etiam

eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt de quibus male existimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instruunt eos ¹ contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui ² nec sibi, nec alteri, ut dicitur; in quibus nullus labor nulla industria, nulla cura est. ³ Admiratione afficiuntur qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni candore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obfistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, majores partes animi à virtute detorquent: & dolorum cum ⁴ moveantur faces, præter modum plerique exterrantur: vitæ mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent: quæ qui in ⁵ utramque partem ⁶ excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla & honorum res objecta est, totos ad se convertit & rapit, tum quæ non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

II. Ergo & hæc animi desipientia admirabilitatem magnam facit; & maxime justitia (ex qua una virtute boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: non injuria; ⁷ nemo enim justus esse potest, qui mortem, quid loquem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximeque admira-

etiam in senectute vires, & animum eundem servarent. Trojanos deinde, tantam contrariis vitiis obnoxios, sic contemnit:

O vere Phrygiæ! nec enim Phryges. Grav.

¹ *Contemnunt neutiquam*] Imo potius metuunt, ne injuriam sibi inferre conarentur.

² *Nec sibi, nec alteri*] Ita fere proverbiales sententiæ efferuntur, quasi vulgo vel à primo verbo notæ. *Lang.* In hac autem deridentur homunculi, qui nihili penduntur, nemini profunt, fruges tantum consumere nati.

⁴ *Admiratione afficiuntur*] Id est, Admirationem quandam hominum consequuntur. *Manut.* *Admiratione afficiuntur*, qui tales se præbent, ut eos homines admirentur, & colant. Sic *honore*

affici dicuntur, qui honorantur: *pro affici*, in quos præmium confertur. *Gr.*

⁴ *Admovenitur faces*] Videtur alludere ad conflagationem Herculis. *Manut.*

⁵ *In utramque partem*] Tam voluptes, quam dolores, tam vitam, quam mortem, tam opes, quam inopiam.

⁶ *Excelso animo, magnoque*] Id est, Tali, qui virtutem rebus omnibus teponat. *volf.*

⁷ *Nemo enim justus*] Justus est, non eglium, non egestatem, non mortem, neque subeundam pro patria, amici defendendis, aut qualibet officii per timere. Ideo non potest esse justus, tenax propositi vir, cui præ divitiis voluptatibus, imo vita ipsa sordet pietas: quem civium ardor prava juvenitium, quem vulsus instantis Tyranni ab æquitate detertere valeat.

eam, qui pecunia ¹ non movetur; quod in quo viro per-
 stum sit, hunc ² igni spectatum arbitrantur. Itaque illa
 , quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit;
 benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; & ob ean-
 tem causam, fidem; & admirationem, quod eas res spernit
 negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiun-
 tur.

Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio
 æ adjumenta hominum desiderat; in primisque, ut ha-
 eas, quibuscum possis ³ familiares conferre sermones; quod
 difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam
 itario homini, atque in agro vitam magis, opinio iusti-
 tiæ necessaria est: eoque etiam magis, quod si eam non
 habebunt, iniusti habebuntur: nullis præfidiis septi, multis
 sciuntur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt,
 inducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur,
 itia ad rem gerendam necessaria est: cuius tanta vis est,
 nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, pos-
 t sine ulla particula iustitiæ vivere: nam qui eorum cui-
 dam, qui una latrocinantur, ⁴ furatur aliquid, aut eripit; is
 i ne ⁵ in latrocinio quidem relinquit locum; ille autem,
 i ⁶ archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat,
 t interficiatur à sociis, aut relinquitur: quinetiam le-
 s latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent.
 itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bardylis
 yrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes
 buit; & multo majores ⁷ Viriatus Lusitanus, cui quidem
 iam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem
 Lælius, is, qui sapiens ⁸ usurpatur, prætor fregit & com-

¹ Non movetur] Ad iustitiam scilicet
 blandam. *voss.*

² Igni spectatum] Quasi dicat, Omni-
 bus meritis perfectum. Est autem tra-
 ctus ab auro optimo, perfectissimo, &
 rissimo, quod igni examinatur. *Lang.*

³ Familiares conferre sermones] Vitæ
 consuetudo præcipuum munus est,
 vinculum societatis, & amicitiae.
Idem.

⁴ Furatur, aut eripit] Vox prior oc-
 currit, & insidiosam includit actio-
 nem: posterior apertam, & violentiam.
Idem.

⁵ In latrocinio] Inter latrones, apud
 quos necessario servanda est iustitia;
 neque à se invicem furari licet.

⁶ Archipirata] Piratarum princeps.
Matrant.

⁷ Viriatus] Ex pastore venator, ex
 venatore latro, mox vasti quoque exer-
 citus dux factus, tandem à proditoribus
 Servilii Capionis consilio interemptus
 est. Vide Florum, Patercul. &c.

⁸ Usurpatur] Appellari solitus est.
 Consuetudinem enim hoc verbum si-
 gnificat. *Manut.*

minuit,

minuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea et latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & judicia ¹ in constituta rep. fore putamus?

12. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ causa videntur olim ² bene morati reges constituti. Nam et premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute præstanti qui, cum ³ prohiberet injuria tenuiores, ⁴ æquitate constituta summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constitutandarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim sapienter quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset jus: illud ab uno justo & bono viro consequeretur, ⁵ eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper ⁶ una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam ⁷ prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non potius consequi se arbitrantur. Omni igitur ratione colenda, retinenda justitia est; tum ipsa ⁸ propter sese (nam ⁹ aliter

¹ *In constituta Rep.*] Hoc est, In societate recte composita, & ordinata. *Græv.*

² *Bene morati reges constituti*] Non genus, aut successio ejusdem familiæ spectabatur; sed ii ad regnum vocabantur, qui virtute, & probitate præstabant reliquis. *Wolff.* Sic Numa Pompilius opinione virtutis ultro à Romanis accessit, ut Curibus parvis. *Maxim.*

³ *Prohiberet injuria*] Ab injuria defenderet. *Erasm.*

⁴ *Æquitate constituenda*] *Æquitas* hic est illud æquum jus, quod cives omnes iidem legibus subicit, & respectu legum æquales facit, ut

Troy. *Rutilius* suat, nullo discrimine habeatur. Dignitate, & ordinibus sunt alii aliis superiores, sed non legibus. Si potentissimus, & princeps Reip. tenui, & capite censo injuriam facit, æ-

que pœnis legis est obnoxius, æquæ fortis civis. *Græv.*

⁵ *Eo erant contenti*] *Nec mirum*. Illis enim justus, & bonus Rex non minus curam gerit suorum civium, bonus pastor sui gregis, aut pater suæ familiæ. *Idem.*

⁶ *Una, atque eadem vox*] Nulla ratione habita hominum, cuiusque sint fortis, & ordinis. Homines enim abripiuntur plerique aut odio, aut gratia, aut commodorum suorum respectu, aut tenuiores, alio locupletes videntur, sed ut summi cum infimis æquæ jure tenerentur. *Manut.*

⁷ *Prudentes haberentur*] Senili cetero deliro, stupidoque Rege, rationis, intelligentiæ incapax, Reip. nulla potestis infestior excogitari potest.

⁸ *Propter sese*] Pretium sit virtutis petium.

⁹ *Aliter justitia non esset*] Imo potius

tia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec in¹ necessarios, sed etiam³ liberales: sic gloria & quærenda & collocanda⁴ ratione est. Quamquam præclare Sophocles hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiosam, dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberetur, talis esset. Quod⁵ si qui simulatione, & inani ostensione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu, statim se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Quia gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta gloria celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatione potest quidquam esse diuturnum. ⁷ Testes sunt permulta utramque partem, sed brevitatis causa familia erimus contenti una: ⁸ Tiberius enim Gracchus, P. filius, tamdiu habitavit, dum memoria rerum Romanarum manebit: atque filii, nec vivi probabantur bonis, & mortui⁹ numerum inveniunt jure cæsorum.

13. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo nobis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen eadem præcepta danda sunt. Nam¹⁰ si quis ab ineunte

ætate quoddam honoris, & pecuniæ, aut caponatio quædam. Wolf.

[Collocanda] Collocatur pecunia, quæ mittitur, aut impenditur. Erasmi.

[Necessarios] Ad tuendam vitam, & aliter alendam familiam. Wolf.

[Liberales] Ut & ipsi lautius vivant, & benignitate in alios uti possint. Idem.

[Ratione] Prudentia: non malis artibus. In quo lapsi sunt, præstanti homines ingenio, duo Gracchi fratres. Wolf.

[Si qui simulatione] Si qui sub virtutis larva gloriam assequi contendunt, vi deprehenditur fucus, minime laurus marcescit honos, detegitur, irridetur ostentatio.

[Nec simulatum potest quidquam esse verum] Quia naturæ adversatur. Macrobius.

[Sic Quintilianus: Prodit se, quamvis dissimulatur, simulatio: nec unquam

fuerit tanta eloquendi facultas, ut non tribuat, aut habeat, quoties ab animo verba dissident.

⁷ Testes sunt in utramque partem] Et eorum, qui gloriam semel partam nunquam amiserunt, quia bonis artibus peperere, iidem retinuerunt: & eorum, qui statim amiserunt, quoniam probitatem ad tempus simulaverunt. Maturant.

⁸ Ti. Gracchus] Nobilis, sapiens, fortisque Romanus, qui bis consul fuit, bis triumphavit, censorque tandem Rempublici prudentia conservavit.

⁹ Numerum obtinent jure cæsorum] Quia leges agrarias ferre conati sunt Reipublici perniciosas. Manut. Numerus Ciceroni, aliisque scriptoribus optimis sepius status est, & conditio hominis. Gronov.

¹⁰ Si quis ab ineunte ætate] Id est, Si quis à pueritia habet materiam gloriæ adipiscendæ, utpote vel parentibus natus aut nobilitate, aut aliqua ingenii laude

ætate habet causam celebritatis & nominis, aut à patre
ceptam, (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut
quo casu, atque fortuna; in hunc oculi omnium conjec-
tur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat,
quiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita
lum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Qu-
rum autem prima ætas, propter humilitatem & obscu-
rum, ² in hominum ignoratione versatur; hi, ³ simul ac ju-
nes esse coeperunt, magna spectare, & ad ea ⁴ rectis
debet contendere; quod eo firmiore animo facient, quod
non modo non invidetur illi ætati, verum etiam fa-
tur. ⁵ Prima igitur est adolescenti commendatio ad glori-
fi qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi ap-
maiores nostros ⁶ extiterunt: semper enim fere bella ge-
bantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus ⁷ altera
pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum: o-
tamen in bello, cum te Pompejus ⁸ alæ alteri præfecit
magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu con-
bare equitando, jaculando, omni militari labore toleran-
Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. M-
autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de gene-
ro: quamobrem pergamus ad ea, quæ restant. Ut igitur
in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam
corporis; sic hæc res, quas persequimur ingenio ac ratio-

laude præstantibus; vel à Fortuna
potius acceptam, qualem sortitus est
Servius Tullius, qui serva natus ad re-
giam ascendit dignitatem; necnon Da-
rius, qui hinniitu equi rex Persarum
constitutus est.

¹ Nullum obscurum potest. Itaque ge-
neris claritas ut magnum adjumentum
posteris est ad gloriam, & decus; sic,
si à virtutis majorum deficiant poster-
nobilitatis splendor lumen quasi eis
præfert ad prodendam infamiam, &
omnium oculis, & probris objicien-
dam. Grav.

² In hominum ignoratione versatur
Nove dixit, pro hominibus est ignota.
Erasm.

³ Simul ac juvenes esse coeperunt. Con-
firmato jam judicio, & animi, corpo-

risque viribus auctis. Wolf.

⁴ Rectus studii. Virtute, labore,
bis interveniendo, non ambitione per-
lari, largitionibus, convivis, ali-
malis artibus. Grav.

⁵ Prima igitur. Obscurus adoles-
per rem militarem primam illud
potest. Wolf.

⁶ Extiterunt. Clari evaserunt. U-
Sane omnes Romani post annum
cintii militiæ nomen dabant. Nec
terant, nisi militassent, aspirare ad
viles dignitates ullas. Grav.

⁷ Altera pars. Cæsariana, plen-
leris, quia Remp. oppressit. Manu-

⁸ Alæ alteri. Turmarum equitum
Dux legiones exercitus erat consil-
quas equites, tanquam alæ, à lae-
munabant. Idem.

grav

traviores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem, & in optima partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sientes viros, bene consulentes reip. contulerunt; quibus si frequentes sint, opinionem afferunt populo, eo fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & is scientiam, ⁴ P. Mucii commendavit ⁵ domus: nam L. idem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem illa accusatione nobili & gloriosa: & qua ætate ⁷ qui ercentur, laude affici solent; (ut de Demosthene acceptis) ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam gere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

¹⁴ ⁸ Sed, cum duplex ratio sit orationis, quarum in altero sermo sit; in altera contentio: non est id quidem dubium, in contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum contentas affabilesque sermonis. Extant epistolæ & Philippi Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni Philippum filium, trium prudentissimorum (sic enim accipimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multis animis ad benevolentiam alliciant, ¹⁰ militesque

Graviores] Ingenii, ac rationis opus habent constantiam, ac dignitatis, in ea, quæ virium arbitrio geruntur.

A modestia] Id est, A Temperantia & moderata vivendi ratione.

Eorum fore se similes] Talis habeturque, quales ii sunt, cum quibus veretur, & aliudquam consuetudinem habet.

P. Mucii] Romani nobilis, insignis Civilis peritiam noti, necnon Jurisconsultorum disertissimi.

Domus] Consuetudo, & familiaritas.

illa accusatione] Cum annos natus viginti C. Carbonem, consularem adavit, & damnavit.

Qui exercebant] Solebant adolescen-

tes Romani domi declamatorio eloquendi genere exerceri, hisque causas agere, priusquam in foro certamen prodirent.

⁸ *Sed, cum duplex*] Cum duo sint dicendi genera, sermo familiaris, & contentio forensis, prius gratiam, posterius etiam gloriam comparare demonstrat Cicero.

⁹ *Ea est, quam eloquentiam*] Nam, qui excelsit in sermone familiari, disertus potius, quam eloquens dicitur.

¹⁰ *Milites blande appellando*] Non juxta quorundam morem] militibus abutendo, pane scilicet, mercede, vestibus, duris laboribus quæsitis, ad avaritiam suam indulgendam fordissime diminutis.

N

blan-

blande appellando delentiant. Quæ autem in multitudine contentione habetur oratio, ea sæpe¹ universam etat. Magna est enim admiratio² copiose, sapienterque centis; quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere quam cæteros arbitrantur. Si vero inest in oratione³ modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoquæ gis, si ea sunt in adolescente. Sed, cum sint plura eorum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nobis repub. adolēcentes, & apud iudices, & apud senatum dicendo, laudem affectui sint; maxima admiratio est in iudiciorum ratio duplex est; nam & ex accusatione, & defensione constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tantum etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulo antea Crasso. Idem fecit adolescens M.⁴ Antonius. Etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum feditiosum inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquam, aut reipub. causa, ut ii, quos ante dixi; aut ulciscendo, aut duo Luculli; aut patrocínio, ut⁶ nos pro Siculis, prodis; pro M. Albutio Julius. In accusando etiam M.⁷ Albius L. Fufii cognita industria est. Semel igitur, aut nonpe certe. Sin erit, cui faciendum sit sapius, & reip. multum hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sapius, non est reprehendendum. ⁹ Modus tamen adsit: duri enim hominis, potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multum. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam committere ut accusator nominetur: quod contigit

¹ *Universam*] Hæc vox refertur ad multitudinem, non ad gloriam, quæ reperitur in libris vulgaribus. *Lang.*

² *Copiose, sapienterque dicentis*] Oratoris descriptio, quem copia a sterilitate Dialectica, sapientia ab inani garrulitate separat. *Wolf.*

³ *Mista modestia gravitas*] Modestia pudorem, & verecundiam in verbis, & sententiis, & motu, gestuque corporis complectitur: *gravitas* pondus sententiarum, & auctoritatem orationis. *Idem.*

⁴ *Antonius*] Avus M. Antonii Triumviri. Accusavit autem Cn. Papirium Carbonem. *Manut.*

⁵ *Duo Luculli*] Qui paternas inimici-

tias magna cum laude persecutus & patris sui accusatorem, Servium Augurem accularunt. *Fabrit.*

⁶ *Nos pro Siculis*] In orationibus tra Verrem, provincie Siculæ pretorem.

⁷ *Aquilio*] *Multum avaritia criminis testimonis*] que convictus, teste Cicerone oratione pro Flacco.

⁸ *Reip. tribuat hoc munus*] Hoc Privatis inimicitias, atque affectibus hac re nihil tribuitur: abicit in odium, æmulatio, malevolentia.

⁹ *Modus*] Mensura, & finis, ut leves accusandi occasiones quæreamus. *Matr. arant.*

10, ¹ summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in
nis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii di-
nter tenendum est, ² ne quem unquam innocentem ³ ju-
o capitis arceffas: id enim sine scelere fieri nullo pacto
est: nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam,
tura ad salutem hominum, & ad conservationem, datam,
onorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen,
noc fugiendum est, item ⁴ habendum est religioni, no-
tem aliquando, modo ne ⁵ nefarium impiumque defen-
e: vult hoc multitudo, patitur consuetudo, ⁶ fert etiam
manitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; pa-
ni, nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, de-
dere: quod scribere, ⁷ præsertim cum de philosophia scri-
tem, non auderem, nisi idem placeret, gravissimo Stoico-
a, Panætio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia,
ensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei sub-
niatur, qui ⁸ potentis alicujus opibus circumveniri urge-
ne videatur: ut nos & sæpe alias, & adolescentes con-
L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fe-
tus; quæ, ut scis, extat oratio.

15. Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad
oniam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac libe-
itate dicendum est: cujus est ratio duplex; nam aut ope-
⁹ benigne fit indigentibus, aut pecunia: facilius est hæc
sterior, locupletî-præsertim; sed illa ¹⁰ lautior, ac splen-

Summo genere nato] Junia familia,
cum Ænea in Italiam venit, affini-
tateque cum Romanis regibus con-
sit. *Manut.*

Ne quem unquam innocentem] Bene-
re dicebat ille Juxta, præstare, de-
in nocentes absolvere, quam unum
nocentem condemnare: quam sen-
tiam etiam expendere, & amplecti
sunt acculatores. In judiciis igitur
se constitutis debita severitate puniri
et advocatorum calumnias, reprimi
modestia, castigari lingue petulan-
tiæ. *Rachel.*

Judicio capitis] Quam execrabile igi-
timum est Sycophantarum ge-
us, qui non tantum innocuos, sed
etiam Patriæ Patres judicio capitis ar-
restant!

⁴ *Habendum est religioni*] Id est, Ca-
vendum, metuendum est.

⁵ *Nefarium, impiumque*] Cujus scelus
ad Deos, & religionem pertinet. *Ma-
turant.*

⁶ *Fert etiam humanitas*] Ut homo ho-
minem servatum velit. *Manut.*

⁷ *Præsertim cum de Philosophia*] Quæ
scilicet non popularem consuetudinem,
sed veritatem, & rectæ rationis judi-
cium spectat. *WOLF.*

⁸ *Potentis alicujus opibus circumveniri*]
Multo major, si quis dominantis Factio-
nis efrænata rabie oppressus videatur.

⁹ *Benigne fit*] Bene fit, quibus præ-
statur beneficium, pro quo Cicero nove-
dixit *benigne fit*, impersonaliter. *Erasm.*

¹⁰ *Lautior, ac splendidior*] Rationes
Ciceronis videntur esse gravissimæ,
propter

didior, & viro forti, clarioque digrior: quamquam enim utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen alter ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ ex re familiari, ¹ fontem ipsum benignitatis exhaurit, benignitate benignitas tollitur; qua quo in plures usus eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est, virtute & industria, benefici & liberales erunt; primum pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt; deinde consuetudine beneficentiæ parati erunt, & tanquam exercitiores, ad bene de multis promerendum. Præclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consecetur: Quæ te, ³ malum! inquit, ratio in istam spe induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrumpisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem fuisse, sed ministrum & ⁴ præbitorem sperent fore? *Ministrum, & præbitorem*; quia sordidum regi: melius etiam quod largitionem *corruptelam* esse dixit; fit enim detentum qui accipit, atque ⁶ ad idem semper expectandum parat. Hoc ille filio; sed præceptum putemus omnibus. Quando rem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus: nonnunquam tamen largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudi-

propter quas beneficentiam, quæ præstatur opera, præferat liberalitati ex arca. Nam, quin honestiore via Cicero, novus homo, sibi opera conciliavit civium animos, ut illorum suffragiis summas dignitates consequeretur, quam J. Cæsar, alique largitionibus, dubitari non potest. Longe plures etiam possumus demereri opera, & officis nostris, quam pecunia, quæ sane brevi exhauriretur, si plurimos illa nobis velimus devincire. *Grav.*

1. *Fontem ipsum*] Rem familiarem, cujus rivuli sunt largitiones. *Wolf.*

2. *Benignitate benignitas tollitur*] Cum enim largitio pecuniæ minuat rem domesticam, simul minuit benigne faciendi facultatem.

3. *Malum*] Hic vel adverbium est, vel, si malis, interjectio indignantis. *Erasm.*

4. *Præbitorem*] Pecuniarum dispensatorem. *Matruant.*

5. *Bene ministrum*] His verbis Cicero approbat reprehensionem Philippi.

6. *Ad idem semper expectandum* magis] Quod magna mercede didicimus illi Imperatores Romani, qui largitionibus dignitatem Imperatoriam consecuti. Semper enim plus officii tium patebant injuriis, & mox ab inimicis militibus, quos emerant, spe majoris augmenti incensis, collebantur odio. Hi, qui decessores suos hac via, arte de possessione male parvi Imperatoris deturbabant, mox eadem deturbantur. Semper enim alios largitores, præbitores expectabant. Qui simul promittebant, simul illi ad scelus erant parati. *Grav.*

est; & sæpe ' idoneis hominibus indigentibus de re fa-
ri impertiendum: sed ² diligenter, atque ³ moderate:
i enim patrimonium effuderunt inconsulte largiendo:
autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare
diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur lar-
nem rapinæ: cum enim dando egere coeperint, alienis
s manus asserre coguntur: ita, cum benevolentia com-
nda causa benefici esse velint, non tanta studia affe-
tur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, qui-
ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res fa-
ris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita re-
da, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque refe-
ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod,
ostis hominibus sapissime usurpatum jam in proverbii
uetudinem venit, ⁴ *largitionem fundum non habere*: et-
quis potest modus esse, cum & idem qui ⁵ consuerunt,
dem illud ⁶ alii desiderent?

6. Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri pro-
alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & ⁷ viscerationi-

[*Idoneus*] Ambiguitate vocis *idoneus* est injuria Laetantius invadit in terra. Laetantius *gvo*, sicut & apud consules, *idonei* homines haud alii quam boni, & locupletes dicebantur, tanquam astutum, hoc praeter reprehendit, quasi illis solum impertendum, qui restituere possent. Sed *idoneos indigentes* omnino dicere probos homines, paupertate *gvo*. *Idonei*, id est, Digressio. *Idonei*, quod non sua culpa, sed az iniquitate sunt affligi. *wolf*.

Diligenter] Hanc vocem hic usur-
on illo vulgari more, sed ut idem
quod *cum dilectu*. *Erasmi*. Sic di-
o scribere ep. Cic. est *elegantius*,
verborum dilectu adhibito. In
plena *diligentia* in Orat. pro Planc.
s *consilium in vulgo, non ratio, non*
vera, non diligentia. Hoc est, Po-
igit omnia temere, inconfulte,
seum, hominumve dilectu ha-
& discrimine. *Grav.*

moderate] Significat modum in da-
te tenendum. *Græv.* Ne plus lar-

giaris, quam facultates tuæ permittant.
Matrant. Immoderatam enim largi-
tationem duo vitia sequuntur, inopia,
& rapinæ. Quæ Catilinarix conjuratio-
nis origo fuit. *Manet.*

4 *Largitionem fundum non habere*) Finem non invenire, inane esse eorum studium, qui benevolentiam hominum, qui dando experiri nequeant, largitione consequentur. *Manut.* Sententia est: Largitionibus facilius effunditur parimonia, quam benevolentiam hominum comparari. *Welf.* Adagium à perituro Danaïdum apud inferos dolio translatum, quod ut infusa aqua nunquam impletur, ita nec populus largitionibus. *Erasm.*

5 *Conferunt*] *Pro consueverunt, nata.*
Κυρροῖσι usitatum apud Ciceronem.
Fabrit.

6 *Alii desiderant*] Illorum exemplo excitari, qui accipere consueverunt. *Naturant.*

7 *Visferationibus*] Cum carnes, sive crudæ, sive coctæ, interdum panis, vinumque fingulis præbebantur. *Manus.*

bus,

bus, & ¹ gladiatoriiis muneribus, ² ludorum venationumque apparatus, pecunias profundunt in eas res, quarum memoria aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi. Libenter autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus remittunt, aut ³ æs alienum suscipiunt amicorum, aut in ⁴ filiarum collocacione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit; quo multa præclare, illud absurde: est enim multas laudanda magnificentia, & apparatione ⁵ popularium munerum, taliumque sumptuum facultatem ⁶ fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus patet exempla posui, multo & major videtur, & certior. Quæto Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones ⁷ non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam? at ii, qui ab hoste obsidentur, si enim re aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo auditum incredibile nobis videri, omnesque mirari; sed ⁸ cum contingerint, ⁹ veniam necessitati dare: in his immanibus

¹ *Gladiatoriiis muneribus*] Spectaculis cruentis, quæ potissimum in funeribus edebantur.

² *Ludorum, venationumque*] Comædiarum, Tragædiarum, necnon ferarum in Theatro pugnantium, quæ ad delendum populum exhiberi solitæ sunt.

³ *Æs alienum suscipiunt amicorum*]

Quod amici debent, dissolvendum in se recipiunt. *Fabrit.*

⁴ *Filiarum collocacione adjuvant*] Cum nuptum dantur. *Erasm.* Non tantum deligendo generum, sed etiam dotis partem conferendo. *Wolff.*

⁵ *Popularium munerum*] Ludorum Gymnicorum, Scenicorumve, qui favorem populi conciliant.

⁶ *Fructum divitiarum*] Quasi nulla alia sit utilitas divitiarum, quam si ad pompam, & inanem ostentationem, ac delationem conferantur. Quam verus divitiarum fructus sit, habere facultatem juvandi quam plurimos. *Wolff.*

⁷ *Non admiremur*] Non reprehendendas putemus. *Manut.* Insolens est significatio verbi *admirari*, quod proprie est

magni facere; hoc vero loco significat alienum, & absurdum existimare. *Quæ*

inquit, verius Aristoteles nobiscum postulat, qui tantopere obstupescimus si eum, qui oblesus ab hoste sit, et

in tanta quidem comparasse committimus in tanta quidem necessitate: contra nihil admirabile, nihil stupendum nobis videatur, si pecuniam immen-

rabilem ad plebeculam duntaxat lectandam videamus projici: eo magis, quod nulla plebi inde utilitas nulla præbenti dignitas quaritur. *Lu-*

Sententia est hæc: Aristoteles graviter reprehendit nos, scilicet omnes, non admiremur reperiri homines fa-

stuos, qui tantum effundant pecuniam in ludos, & munera, brevis temporis oblectationem, eos vero miremur, qui mina in oblesia urbe sextarium emerint. *Græv.*

⁸ *Cum attenderint*] Nimirum cum hominis. *Idem.*

⁹ *Veniam necessitati dare*] Hoc eligis ignoscere, tam caro pretio quæ ementibus, nec id mirari. *Idem.*

auris,² infinitisque sumptibus,³ nihil nos magnopere miracum præsertim⁴ nec necessitati subveniatur, nec dignitas eat; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve. guumque tempus; eaque⁵ à levissimo quoque; in quo ta ipso una cum satietate memoria quoque moriatur voratis. Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & vis, & fervorum simillimis liberis esse grata: gravi vero mini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari se nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate veterasse jam à bonis temporibus, ut splendor⁷ ædilitatis ab optimis viris postuletur: itaque & P. Crassus cum gnomine dives, tum copiis, functus est⁸ ædilitio maximo nere: & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mutio, magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Lucili, Hortensius, Silanus: omnes autem P. Lentulus, mensule, vicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeji munera secundo consulatione in quibus omnibus¹⁰ quid mihi placeat, vides. Vitanda non est suspicio avaritiæ.

17. Mamercus, homini divitissimo, "prætermisso ædilitatus consulatus repulsam attulit. Quare &¹² si postulatur à

[*facturis*] *factura* hic sunt sumptus, rationes, prodigæ largitiones. *Idem.*

[*infinitisque sumptibus*] Qui scilicet est in munera. *Idem.*

[*Nihil nos magnopere mirari*] Sed res iudicare, recte, & bene illos imodi. *Idem.*

[*Nec necessitati subveniatur*] Nam potest fieri posse; in populi egestate, si per eas majus aliquod emolumentum vel Reip. vel etiam tibi animis. *Lang.*

[*Levissimo quoque*] Id est, soli levisimi vel inter vulgus largitionibus, ludis deleniuntur.

[*Inveterasse jam à bonis temporibus*] est, Splendorem Ædilitatum in consuetudinem venisse, moribus nondum pravatis, sed honesta adhuc florentes disciplina. Et sane immenta patrimonialia in nonnullorum ædilitis, muneribus, ludis, spectaculisque exhibitis, pro-

sula fuisse constat.

[*Ædilitatum*] Ædiles Romani templa, & ædificia publica, necnon ludos solennes curabant.

[*Ædilitio maximo munere*] Primus enim argento, auroque folia imitatus ludis suis coronas dedit. Ejus ædilitate elephantos primum pugnasse tradit Plinius. *Manut.*

[*Moderatissimo*] Quasi diceret: Plus valuit inveterata consuetudo civitatis, quam mores, & vitæ institutum tantum viri; qui & ipse coactus est tenere se more sui sæculi. *Wolf.*

[*Quid mihi placeat*] Innuit Cicero magnificentissima ista munera sibi minime placere.

[*Prætermisso ædilitatis*] Propter impenas scilicet evitandas.

[*Si postulatur à populo*] Si populus desert ædilitatem cuiuspiam, & ejusmodi sumptus requiserit, faciendi sunt: non autem supra modum, & facultatem. *Mat.*

populo,

populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen appetentibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ut fecimus: &, si quando aliqua res ¹ major, atque unius populari largitione acquiritur; ut Orestis nuper prandii semitis ² decumæ nomine magno honori fuerunt. ³ Ne quidem Seio vitio datum est, quod in caritate affe modico populo dedit: magna enim se & inveterata invidia, turpi iactura, ⁴ quando erat ædilis, nec maxima, libera. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod ⁵ diatoribus emptis reip. causa, ⁶ quæ salute nostra continetur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. Cuius igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem lippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primitiis dandis gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnino ⁷ quæ haberentur amplissima. Dicebat idem C. Curio. Nam bis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus ⁸ nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quod

¹ Major, atque utilior] Ut si quis se avaritiæ suspicione, & inveterata invidia hoc modo liberet; si populo innotescat: si ad altiores dignitates quasi aditum sibi pareat, quo magis & Reip. & civibus suis prodesse possit. *Wolf.*

² Decumæ nomine] Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut dicerent: unde decimam, Herculanam partem Plautus nominat. *Erasm.* Ea in semitis persolvebatur, quia ille iteribus præest. *Lang.* Huc spectavit Orestes, quum prandia populo dedit in propatulo, ut omnibus liceret interesse. Prætextus fuit religio, & incrementum divitiarum. Vera autem causa, captatio auræ popularis. *Wolf.*

³ Ne M. quidem Seio vitio datum] Nec reprehensus est M. Seius, quod, cum caritate annonæ civitas laboraret, modicum frumenti populo vilissimo pretio vendidit.

⁴ Quando erat ædilis] Quia splendorem postulabat ædilitas. *Manut.* Quod si extra ædilitatem id fecisset, fortasse non causam probabilem largitionis habuisset, & in suspensionem ambitus, aut etiam affectati regni venisset, ut Sp.

Melio olim accidit. *Wolf.*

⁵ Gladiatoribus emptis] Cum Clodius magnam manum armatorum hominum comparasset, qua utebatur ad undam Rempublicam, ad leges, & dicitur evertenda, ei ut resisteret, & ipse gladiatores emit, & vim impulit. *Græv.*

⁶ Quæ salute nostrâ continetur] Nihil inane iactat, nihilque sibi in Cicero, quod non sit verissimum. Verum per ejus laus petebatur Republica. Ita ejus erat, & Catonis auctoritas non posset impune grassari in Rempublicam, qui dominationem adhibebant, nisi aut iis submotis, aut emendatione dignitate fracta. Quod nemo potest ignorare, nisi hospes in historiis temporum. *Idem.*

⁷ Quæ haberentur amplissima] Ut innotescat, Centuram, Coniulacum; Dignitatem, quamvis summa potestas magistratus extraordinarius fuit, nisi periculosissimis Reip. temporibus creari solitus. *Wolf.*

⁸ Nostro quidem anno] Id est, primum anno per leges licuit. *Manut.* Magistratibus Romanorum certum

no nominavi, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque in illâ impensâ meliores; muri, navalia, portus, aqueductus, omniaque, quæ ad usum reip. pertinent: quantum quod præfens tanquam in manum datur, jucundius tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nompla, verecundius reprehendo² propter Pompejum: sed diffimi non probant; ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phaleodemetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat quod tantam pecuniam in præclara illa³ propylæa conerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos⁴ de re scripsi, diligenter est disputatum. ⁵ Tota igitur ratio largitionum, genere vitiosa est, temporibus necessarium & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & moderate moderanda est.

18. In illo autem altero genere largiendi, quod à libertate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti debemus. Alia causa est ejus, ⁶ qui calamitate premittitur; & ejus, qui ⁷ res meliores quærit nullis suis rebus adfuit. ⁸ Propensior benignitas esse debet in calamitosos, si forte erunt ⁹ digni calamitate: in iis tamen, qui se adari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiore gradum

is, & certa intervalla, alias alia scripta fuerunt. *Wolff.*

Quod præfens tanquam in manum] gentia est: Plebem & privatæ utilitatis, & commodi præfentis studio esse, quam publicæ, aut rerum arum: sed eos famæ suæ melius salutare, qui Reip. quam qui privati profunt. *Idem.*

Propter Pompejum] Qui Theatrum magnificentissimum extruxerat.

Propylæa] Hæc erant arcis, quæ Cæpia dicebatur, vestibula, lapide albo laque, & bis mille, ac duodecim tina impendit. Per solas horum velulorum portas quinque patebant adus in arcem. *Mewf.*

De Repub.] Hoc opus in sex libros sum est: quorum omne, præter minimum Scipionis, & pauca quædam gmenta, perit.

Tota igitur ratio] Tales impensæ

omnes nimis in ædificia publica, in ludos, munera, & si quæ alia sunt hujus generis, sunt improbandæ: sed, si natus sis iis temporibus, quibus necessario sunt faciendi in talia sumptus, ut effugias avaritiæ suspensionem, pro ratione facultatum sunt faciendi, & sic moderandi, ne incurramus in reprehensionem aut sordidorum, aut prodigiorum. *Græv.*

⁶ *Qui calamitate premittitur]* Ut si caput sit, si oppressus ære alieno, si naufragium rei familiaris fecerit. *Wolff.*

⁷ *Res meliores]* Incrementa divitiarum, vel dignitatis. *Manut.*

⁸ *Propensior benignitas in calamitosos]* Hæc enim est benignitas necessaria, quam sine reprehensione, & scelere negligere non possumus. *Græv.* Nam hæc vera causa est largiendi, ut subveniatur necessitati. *Manut.*

⁹ *Digni calamitate]* Sicuti gulosi, helluones, aleatores, & cæteri ejusmodi,

adscendant, ¹ restricti omnino esse nullo modo debemus; in deligendis idoneis ² iudicium & ³ diligentiam adhibendam præclare Ennius;

Benefacta male locata malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo, ⁵ ex ipso fructus est, tum etiam ⁶ ex cæteris: ⁷ remota enim remota, ⁸ gratissima est liberalitas; eoque eam ⁹ diosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum membris posterisque prodatur, ut iis ¹⁰ ingratis esse non liceat: omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam ¹¹ in deterrenda liberalitate ¹² sibi etiam fieri; eamque, qui faciat, communem ¹³ hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, ¹⁴ redimi etiam virtute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgare solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. (Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono: hæc est gravium bonorum

qui sua culpa ad paupertatem, & miseriam rediguntur. *Naturant.*

¹ *Restricti*] Avari, & illiberales. *Idem.*

² *Judicium*] Ut ingenia hominum, & mores sagacibus conjecturis explorantur. *Wolf.*

³ *Diligentiam*] Quæ in eo versatur, ne præcipitetur iudicium. *Idem.*

⁴ *Male locata*] Collata in homines improbos, ingratos, stupidos, ignavos. *Idem.*

⁵ *Ex ipso fructus est*] Sic P. Syrus Mimus:

Beneficium dando accepit, qui digno dedit.

⁶ *Ex cæteris*] Bonis, qui liberalitatem hanc laudant, & virum tam benignum amant, & colunt. *Græv.*

⁷ *Temeritate remota*] Si non temere cuiusvis datur, sed idoneis tantum. *Manut.*

⁸ *Gratissima est liberalitas*] Nulla virtus est, quæ ita demulceat, & deleniat hominum animos, arque ad aucupan-

dam eorum gratiam tantum val quantum liberalitas. *Wolf.*

⁹ *Studiose laudant*] Tum ex optimo tum ad excitandam, & augendam virtutem liberalitatem, in qua sibi quæ præsidii aliquid repositum esse sperant. *Idem.*

¹⁰ *Ingratis esse non liceat*] Est bonæ naturæ non vincantur, tamen gratia sint infamiae metu, & publici odii.

¹¹ *In deterrenda liberalitate*] Pro deterrendis hominibus liberalibus, ne beneficii. Metonymia est adjuncti subiecto. *Fabrit.*

¹² *Sibi etiam fieri*] Non tantum qui beneficium contulit. *Wolf.*

¹³ *Hostem tenuiorum*] Sic P. Syrus Mimus:

Ingratus unus miser omnibus videtur.

¹⁴ *Redimi et servitute*] Ne delinquent pro patria. *Wolf.*

m, atque magnorum; illa quasi adfentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi¹ titillantium. Con-
 nient autem, cum in dando munificam esse, tum² in exi-
 ndo non³ acerbum; in omni re contrahenda, venden-
 , emendo, conducendo, locando, ⁴ vicinitatibus & con-
 iis, æquum & facilem; multa multis de jure suo ce-
 ntem; à libris vero, ⁵ quantum liceat, & nescio an pau-
⁶ plus etiam quam liceat, abhorrentem: est enim non
 odo liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere,
 interdum ⁷ etiam fructuosum. Habenda autem est ratio
 familiaris, quam quidem ⁸ dilabi sinere flagitiosum est:
 ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio: posse
 im liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimi-
 is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theo-
 rasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem
 setur, valde decorum, patere domos hominum illustrium
 altribus hospitibus: idque etiam reip. est ornamento, ho-
 nes externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non
 ere: est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste
 se multum volunt, per hospites apud externos populos
 lere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit,
 monem Athenis etiam ⁹ in suos curiales Laciadas hospi-
 lem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut
 nia præberentur, quicunque Laciades in villam suam
 vertisset.

19. Quæ autem opera, non largitione beneficia dantur,
 ec tum in universam remp. tum in singulos cives conse-

¹ *Titillantium*] Lenocinantium, blan-
 tium, muneribusque suis benevo-
 tiam populi captantium.

² *In exigendo*] Eo scilicet, quod tibi
 deur. *Uof.*

³ *Acerbum*] *Acerbi* Latinis dicuntur,
 debita exigunt ad assem sine ulla
 missione. *Græv.*

⁴ *Vicinitatibus, & confiniis*] Hæ refe-
 tur ad ædificia urbana, hæc ad agros,
 prædia rustica.

⁵ *Quantum liceat*] Quantum rei do-
 mificæ ratio pariat. *Manut.*

⁶ *Plus etiam, quam liceat*] Id est, vel
 aliqua rei familiaris jactura. *Idem.*

⁷ *Etiam fructuosum*] Non minima pru-
 dentia pars est, scire tempus jacturæ
 faciendæ idoneum. Pecuniam scilicet
 in loco negligere maximum interdu
 sic lucrum.

⁸ *Dilabi*] Consumi, dissipari. *Manut.*

⁹ *In suos curiales Laciadas*] Id est, Er-
 ga omnes Athenienses, quotquot tribum
 tuam Laciām sortiti sunt. Populus At-
 ticus, ut in pagos, id est, tribus, seu
 municipia, divisus est, ita etiam cog-
 nomina sibi inde ascribebat. *Curiales*
 vocat Cicerō petito ex sua Rep. voca-
 bulo.

runtur : nam ¹ in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ² ad augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa clara majorum, tum quod optime constituti juris civis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio quam quidem, ³ ante hanc confusionem temporum, ⁴ in sessione sua principes retinuerunt ; nunc, ut honores omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ ⁵ splendor datus est : idque eo indignius, quod eo tempore hoc contum ⁶ is esset, qui omnes superiores, quibus honore parent scientia facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, ad beneficiis obstringendos homines accommodata. At huic arti finitima est dicendi ⁷ gravior facultas, & gratior & ornatio. Quid enim eloquentia præstabilius, vel ad ratione audientium, vel ⁸ spe indigentium, vel eorum, defensi sunt, gratia ? Huic quoque ergo à majoribus nobis est in ⁹ toga dignitatis principatus datus. ¹⁰ Diferti igitur minis, & ¹¹ facile laborantis, quodque ¹² in patriis est

¹ *In jure cavere*] Id est, Clientes, amicoſque monitis, & consilio ſalutari inſtituere, ne actionem perperam inſtituant, aut adverſariorum calliditate circumveniantur.

² *Ad opes augendas*] Non pecuniam cumularam intelligit, ſed gloriam, favoremque populi. Nobiles enim Romani (ut eſt apud Ciceronem in Oratore) ſui copiam fecerunt, civibus de jure gratis reſpondentes. Neque tunc temporis mercenarii fuerunt jurisconſulti, prout Oſi ſibi ſperat itru.

³ *Ante hanc confuſionem*] Priuſquam bellis civilibus perturbari cœpit Reſpublica.

⁴ *In poſſeſſione ſua principat*] Id eſt, Jurisprudentiæ ita ſtudioſi fuerunt viri nobiles, ut id ſtudium eorum eſſe proprium videretur, non autem vulgo etiam, & plebeis hominibus commune. *Wolſ.*

⁵ *Splendor deletus eſt*] Biſariam hoc poceſt intelligi : vel quod interpretatio juris ad plebeos homines devoluta ſit ; vel (quod probabilius videtur) quoniam inter arma ſileant leges. *Idem.*

⁶ *Is eſſet*] Eulogium videtur eſſe Ser. Sulpitii, jurisperiti celeberrimi. Inepie

de J. Caſare intelligunt Wolſius Maturantius.

⁷ *Gravior, & gratior, & ornatio*] loquentiæ facultas ſcientia juris civis *gravior* eſt, quia plus ingenii pollet *gratior*, quia civibus ſalutem dat ; *ornatio*, quia Latini ſermonis elegantia, ſplendore deſecſat. *Manut.*

⁸ *Spe indigentium*] Sperant enim mines ſe diſerti patroni opẽ & laudẽ & fortunã ſuas conſervaturos. *Wolſ.*

⁹ *Toga*] Hæc vox ad ſignificandam pacem, otiumque publicum apta

ciceronem ſapiffime uſurpatur.

¹⁰ *Diferti igitur*] *Diſertum* hic eſt

pat pro eloquente. Alibi diſtinguitur ut in Oratore, dicente M. Antonio

tos ſe vidiffie multos, eloquentes neminem. Manut. Eſt proprie *eloquens*, qui ornatu verborum, & copia

Maturant.

¹¹ *Facile laborantis*] Libenter labor tolerantiffimi. *Manut.* Qui labores moleſtias non reformidet, ſed quieti anteponat. *Wolſ.*

¹² *In patriis moribus*] In moribus triæ noſtræ. Sic enim majores facere conſtituerunt. *Maturant.*

us, multorum causas, & ¹ non gravate, & ² gratuito
fendentis, beneficia & patrocinia ³ late patent. Ad-
nebat me res, ut hoc quoque loco intermissione elo-
entia, ne dicam interitum, deplorarem, ni vereretur, ne
e meipso aliquid videretur queri. Sed tamen videmus,
bus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto
paucioribus facultas, ⁴ quam in multis sit audacia. Cum
rem omnes non possunt, ne multi quidem, aut jurisper-
esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis be-
ficia petentem, ⁶ commendantem iudicibus & magistra-
us, ⁷ vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut ⁸ con-
untur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plu-
num gratia consequuntur, latissimeque eorum manat in-
stria. Jam illud non sunt admonendi, ⁹ est enim in prom-
u, ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos
fendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut
s, ¹⁰ quos non expedit: si imprudentes, negligentia est:
scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione
versus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare
quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris;
erisque operis & officiis erit id, quod violatum est,
compensandum.

¹ Non gravate] Ne multis, & ambi-
us precibus, & sollicitationibus sit
us. Wolf.

² Gratuito defendentis] Id est, Gratis.
et enim Ciceronem fecisse Plurarchus
hibet; & ipse Crassum in Paradoxis
patet, ut mercedem patrociniorum pa-
scentem. Lang. Lege Cincia veterum
am, ne quis ob causam orandam pecu-
am, donumve accipiat. Græv.

³ Late patent] Quia plurimi sunt, qui-
as patrocinio, & defensione sit opus.
Wolf.

⁴ De meipso aliquid videretur queri] Nem-
quod non amplius mihi causas age-
licas, ex quibus ante Reip. violata
ra uberrimam comparavi gloriam.

⁵ Quam in multis sit audacia] Eos
uelligit, qui temere ad dicendum
possunt, non considerata eloquentia
mplitude, & difficultate, nec a Na-
ra, nec ab arte, nec ab usu, & exer-
tatione satis parati, acque instructi.

Quod genus hominum nostra ætate ple-
raque eruditorum loca in Ecclesia, in
Republica occupavit. Wolf.

⁶ Commendantem iudicibus] Solebant
rei à viris gravibus, & auctoritate præ-
ditis, laudari iudicibus, & commenda-
ri; qui eorum, ut & majorum merita
in Remp. prædicabant. Græv.

⁷ Vigilantem pro re alterius] Ne scili-
cet aliquid detrimenti capiat; ne bene-
gerendæ rei occasionem amittat. Wolf.

⁸ Consuluntur, aut defendunt] Consulun-
tur Jurisconsulti, Oratores defendunt.
Lang.

⁹ Est enim in promptu] Paret per se,
est apertum, satis notum. Nam quis
ignorat, alios ita juvari oportere, ne
quem offendamus, & in alieno bene-
ficio nobis ipsi damnum comparemus?
Manut.

¹⁰ Quos non expedit] Ut potentes,
& ad ultionem paratos. Wolf.

20. Sed cum in hominibus juvandis aut mores spectare aut fortuna soleat; dictu quidem est ¹ proclive, itaque ² go loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum non fortunam sequi. ³ Honeſta oratio est: sed quis est idem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat, in pera danda, gratiam fortunari & potentis? à quo enim peditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inopis si bonus est vir, etiam si ³ referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicunque dixit, cuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habere retulisse. At, qui se locupletes, honoratos, ⁶ beatos putant hi ⁷ ne obligari quidem beneficio volunt: quinetiam ⁸ beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnam quod acceperint: æque etiam ⁹ à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio vero tuo se usos, & cunctes appellari, ¹⁰ mortis instar putant. At vero ille tenuis, cui quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putet; modo illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) ¹¹ gratum se videri studet: neque ve-

1 *Proclive*] Id est, Facile: ut facile de proclivore loco descenditur. *Manut.*

2 *Honeſta oratio est*] Ut dicant mores spectandos esse in collocandis beneficiis, cum tamen divites potius, & potentes, quam inopes juvent. *Manuturant.*

3 *Referre gratiam*] Beneficium pro accepto beneficio reddere. Est autem gratia, in qua amicitiarum, & officiorum alterius memoria, & remunerandi voluntas continetur.

4 *Habere certe potest*] Inopis, si non re, animo saltem potest esse gratus.

5 *Pecuniam qui habeat, non reddidisse*] Jocus, & festivitas est in verbis *habere, & reddere*, quæ non similiter in pecunia, & gratia accipiuntur. *Manut.* Debitam gratiam, pecuniamque confert Anonymus quidam à Cicerone citatus; quas ostendit diversam habere rationem. Qui enim habet, sive agnoscit pecuniam mutuatam, non ideo debitum dissolvit: qui autem dissolvit,

non amplius sese debitorem agnoscit, qui autem beneficium collatum receperit, adhuc tamen agnoscit: qui vero agnoscit, jam retulit.

6 *Beatos*] Omnium rerum copia cumfluentes. Nam *beatus* est is, nulla re eget. *Manut.*

7 *Ne obligari*] Tantum abest, ut gratiam referre velint. *Idem.*

8 *Beneficium se dedisse*] Eo scilicet quod ejus, qui sit inferior, ut quod non recularint, eumque sua qualitatia dignati fuerint. *Walf.*

9 *À se postulari, aut expectari*] Quis honorato, aut diviti beneficiis confert, videtur aut presentis, aut futuræ saltem utilitatis suæ studiosus.

10 *Mortis instar putant*] Quia in sententia fuit Pompejus, qui, teste Cæsar, ad amicos agentes de pace: *Quid mihi inquit, aut vita, aut civitate opti esse?* *Nihil.*

11 *Gratum se videri studet*] Id est, pauper, ut non solum illi, à quo re-

LIBER SECUNDUS. III

is augeat suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam
 augeat. Videndumque illud est, quod si opulentum for-
 tumque defenderis; in uno illo, aut forte in liberis ejus
 set gratia: sin autem inopem, probum tamen, & mo-
 rum; omnes non improbi humiles, quæ magna in-
 culo multitudo est, præsidium sibi paratum vident.
 amobrem melius apud bonos, quam apud fortuna-
 beneficium collocari puto. Danda omnino opera est,
 omni generi satisfacere possimus: sed si res in con-
 tionem veniet, nimirum Themistocles est auctor ad-
 endus, qui cum consuleretur, urrum bono viro pauperi,
 minus probato diviti filiam collocaret: ego vero, inquit,
 alo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro-
 corrupti³ mores depravatique sunt admiratione divitia-
 a; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum
 tinet? illum fortasse adjuvat, qui habet: ne id quidem
 aper: sed fac juvare; utentior sane sit, honestior vero
 omodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt di-
 a, quo minus juvetur, modo ne adjuvent; sitque omne

graus videatur, sed etiam aliis, à
 bus accipiendum sperat beneficium.
 rant. Ostendit gratum animum,
 alios ad similem beneficentiam in-
 at. Verendum enim petitionis ge-
 est, significanda egestate sua, alio-
 a in se collata beneficia prædicare.

Si res in contentionem veniet] Si quæ-
 ut, sin ne divitiæ probitati præfe-
 ra, necne? Idem. Contentio hic idem
 significat, quod consultatio, collatio,
 comparatio.

Malo virum] Id est, Industriam, vir-
 tute sine divitiis malo, quam di-
 as sine virtute, & industria. Manut.
 Puperem probatum tali viro an-
 to, cui divitias dedit Fortuna, fru-
 di artem non dedit.

Mores depravati sunt admiratione di-
 arum] De hoc omnes conqueruntur,
 cunque vitia Romæ corruptæ deplo-
 unt. Juvenal. Sat. VI.

Nulum crimen abest, facinusque libidi-
 nis, ex quo
 Paupertas Romana perit.

Et paulo post:

Prima peregrinos obscena pecunia mores
 Intulit, & rursus pregerunt sacula luxu
 Divitiæ molles.

4 Ne id quidem semper] Nam, si ava-
 rus est, tam ei deest, quod habet, quam,
 quod non habet. Sin avarus non est,
 divitiæ tamen ipsæ saepe possessores per-
 diderunt. Græv. Multi innocentes, ut
 Romæ in proserpione Syllana, alias
 alii, propter divitias truncati sunt. Por-
 ro, ut canit Poeta,

---Congesta pecunia multos
 Strangulat.

5 Utentior] Est, qui plus impendit in-
 cultum vitæ, qui pluribus utitur ad vi-
 tam tuendam, qui majores sumptus
 in se tuendo facit. Græv. Uti enim est,
 sustinere impendia, se tueri, sustenta-
 re. Gronov.

6 Ne impediunt] Ne beneficium in il-
 lum ideo non conferamus, quia divi-
 tiis abundet. Manut.

7 Modo ne adjuvent] Modo ne propter
 divitias divitem juvemus, si vir non est
 bonus; sed propter bonitatem. Græv.

judicium,

judicium, non quam locuples, sed ¹ qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda, ² ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

21. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est quæ ³ ad singulos spectant; deinceps de iis, quæ ⁴ ad multos, quæque ad remp. pertinent, disputandum est. Partim autem ipsorum ⁵ partim ejusmodi sunt, ut ⁶ ad quosdam cives pertineant; partim ⁷ singulos ut attingant; quæque etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utrique nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res prosit, aut certe non obstit reipub. ⁸ C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica ⁹ Octavii, & reip. tolerabilis, & ¹⁰ plebi necessaria; ergo civibus, & ¹¹ reipub. salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui reipub. administrabit, ut suum quisque teneat neque de bonis privatorum ¹² publice deminutio fiat: perniciose enim Philippus in tribunatu, cum ¹³ legem agrariam ferret, quam tamen ¹⁴ antiquari facile passus est, & invehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendis ¹⁵ multa populariter, tum illud male: Non esse in civi-

¹ *Qualis*] Quibus scilicet moribus imbutus.

² *Ne quid contra æquitatem*] Ne in injusta causa juves amicum. *Græv.*

³ *Ad singulos spectant*] In cives distributive sumptos conferuntur.

⁴ *Ad universos*] Ad totum populum collectivè consideratum.

⁵ *Partim ejusmodi sunt*] Pro, Alia ejusmodi sunt. Usitato genere loquendi. *Manut.*

⁶ *Ad universos cives*] Ut cum augeatur Resp. imperio, agris, vestigalibus: cum florentissimum stabiliatur commercium: pax denique sancitur honestissima.

⁷ *Singulos ut attingant*] Ut singulos privarim juvent: quo ex genere frumentaria largitio est. *Manut.*

⁸ *C. Gracchi frumentaria*] C. Gracchus, Tribunus plebis, legem tulit, ut fru-

mentum publice emeretur, singulis mensibus per singulas tribus viis pretio plebi divideretur. *Idem.*

⁹ *M. Octavii*] Collegæ Tib. Gracchi in tribunatu. *Idem.*

¹⁰ *Plebi necessaria*] Exorta scilicet nonz maxima caritate.

¹¹ *Reipub. salutaris*] Nam tumebatur plebs, negata omnino largitio quam promiserat Gracchus. *Manut.*

¹² *Publice*] Id est, Lege publica five, Sub prætextu publice utilitatis.

¹³ *Legem agrariam*] De publicis populo dividendis. *Wolff.*

¹⁴ *Antiquari*] Suffragiis improbitur, ne feratur: *abrogatur* autem lata, ne in posterum valeat. *Manut.*

¹⁵ *Multa populariter*] Dixit Philippus quæ plebi grata essent, optimas & locupletibus invila. *Manut.*

millia hominum, ¹ qui rem haberent. ² Capitalis oratio, d æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest major? Hanc enim ob causam maxime, ³ ut sua teneat, resp. civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi ⁴ ducera congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera ne, quod ⁵ apud majores nostros sæpe fiebat, propter iri tenuitatem, ⁶ assiduitatemque bellorum, tributum sit ferendum: idque ne eveniat, multo ante ⁷ erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reip. obveniat (malo enim quam nostræ ⁸ ominari; neque tamen de ista, sed de omni repub. discepto) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, ⁹ necessitati esse parum. Arque etiam omnes, qui temp. gubernabant, conere debebunt, ut earum rerum copia sit, ¹⁰ quæ sunt necessariæ; ¹¹ quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare; est enim ¹² in promptu: tantum ut attingendus fuit. ¹³ Caput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur a minima suspicio. Utinam, inquit ¹⁴ C. Pontius Samnis,

[Qui rem haberent] Qui de suo vident: quibus ad victum necessaria precerent. *Idem.* Rem habere absolute pro, divitem esse. *Erasm.*

[Capitalis] Id est, Ad extremam perniciem spectans.

[Ut sua tenerent] Contra Reip. Placita leges, necnon Recentiorum quoddam Fanaticorum placita, qui nihil quam proprium constituunt.

[Duce natura congregabantur] Coibant societatem civilem, instigante natura humana, quia homo est animal sociale, ut supra docuit libro primo.

[Apud majores nostros] Prælatoribus tenuissimis haud omnino absumiles, eorum ad arcas implendas, ædificandæ Palatia, propter æreris tenuitatem, cessarium belli diuturni incommo-

di, tributa quotannis collata gentes identissimas fere consumpserunt.

[Assiduitatemque bellorum] Quæ sine ulla sumptibus, & stipendiis geri non possunt. *Græv.*

[Erit providendum] Parsimonia, &c

frugalitate, quæ magnum vestigal est. *Idem.*

[8 Ominari] Id est, Nominando causam, malum omen adferre.

[9 Necessitati esse parandum] Solvendum esse tributum, quod ad incolumitatem patriæ conservandam necessario imponitur.

[10 Quæ sunt necessaria] Quæ ad victum, ad habitationem, ad vestitum pertinent. *Manut.* Annonæ scilicet copia, & pacis, bellicque præsidia. *Wolff.*

[11 Quarum qualis comparatio] Quæ qua ratione acquirendæ sunt.

[12 In promptu] Manifestum, & apertum. *Maturant.*

[13 Caput autem est] Id est, In universa Reip. administratione hoc præceptum primum est, & maximum. *Idem.*

[14 C. Pontius] Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas sub jugum milit. Pronuntiavit autem hoc Apophthegma, cum M. Curius ejus aurum contempsisset. *Erasm.*

ad illa tempora me fortuna reservavisset, & tum essem in
 si quando Romani ¹ dona accipere coepissent ! non e-
 passus diutius eos imperare. ² Næ illi multa sæcula expec-
 da fuerunt : ³ modo enim hoc malum in hanc rempub.
 sit : itaque ⁴ facile patior tum potius Pontium fuisse, su-
 dem in illo tantum fuit roboris. ⁵ Nondum centum &
 cem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à L. Pisone
 est lex, nulla antea cum fuisset : at vero postea ⁶ tot le-
 & ⁷ proximæ quæque duriores ; tot rei, tot damnati, tam
⁸ Italicum bellum ⁹ propter judiciorum metum excitatum
 tanta, ¹⁰ sublati legibus & judiciis, expilatio direptio
 sociorum, ¹¹ ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute
 leamus.

22. Latudat Africanum ¹² Panætius, quod fuerit ¹³ a-
 nens. Quid ni laudet ? sed in illo ¹⁴ alia majora : laus

¹ *Dona accipere*] Scilicet ab hostibus
 contra patriam, ut vel negligentius sa-
 lutem civitatis tuerentur, vel arcana
 consilia hostibus proderent. *Wolf.*

² *Næ illi multa sæcula*] Diu certe illi
 expectandum fuit. *Idem.*

³ *Modo enim hoc malum*] A septuagin-
 ta, aut centum annis. Nam sexcentissi-
 mo quadragesimo anno Jugurtha certe
 grassatus est, & propemodum totum
 senatum emit. Cicero autem scribebat
 septingentesimo octavo. *Gronov.*

⁴ *Facile patior*] Summopere gaudeo
 ante hæc nostra tempora vixisse Pon-
 tium, si efficere potuisset, ne diutius
 imperarent Romani: si imperium no-
 strum pecunia largienda evertere va-
 luisset.

⁵ *Nondum centum*] Significat tantam
 fuisse majestatem populi Romani, ut
 ad coercendas repetundas nullis legibus
 opus esset. L. Piso, Tribunus plebis,
 primam legem de repetundis tulit. O-
 lim enim sine legibus magistratus ab-
 stinentiam præstabant singularem.

⁶ *Tot leges*] Cæcilia, Servilia, Acilia,
 Cornelia, Julia. *Manut.*

⁷ *Proximæ*] Scilicet nostræ ætati, re-
 centissimæ, vel novissimæ. *Wolf.*

⁸ *Italicum*] Idem ab Historicis Bel-
 lum sociale vocatur.

⁹ *Propter judiciorum metum excitatum*]

Eorum opera, qui, ne repetundæ
 acculerentur, metuebant ; ab illis
 sibi consilii suorum scelerum, Repu-
 blicæ, judicis metuebant. *Manut.* Ex
 his causis unam adfert, tanquam
 & præcipuam, Cicero. Nam in
 his Livius fuerat, ut causam dicerentur,
 gererentur, qui suspecti essent omni-
 læ munerum. Cum autem Senatus
 legibus resisteret, Italicum bellum
 tum est. *Gronov.*

¹⁰ *Sublati legibus*] Tempore belli
 lici, & dein Mariani. Nam interea
 cessant leges. *Gronov.* Videntur hæc
 Cæsaris Tyrannidem pertinere, & de
 umvirovum grassationem. *Wolf.*

¹¹ *Ut imbecillitate aliorum*] Quod
 funditus deleta Roma est, in quam
 ruprela ista, quam opravit Pontius,
 tandem irrepsit, nequaquam fortis
 nostræ, sed hostium imbecillitas,
 ignavia, acceptum referre debet.
¹² *Panætius*] Præceptor Scipionis
 fricani, qui Carthaginem, & Numi-
 tiam delevit, & exinde cognomen
 buit.

¹³ *Abstinentes*] Pecuniæ minime
 tens, corruptelæ munerum expen-
 dii. *Idem.*

¹⁴ *Alia majora*] Ut liberalitas, mo-
 citia, majestas imperatoria, virtus
 lica.

ntiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illi. Omni Macedonum ¹gaza, quæ fuit maxima, potest Paulus: tantam in ærarium pecuniam invexit, ut imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic illi domum suam præter memoriam nominis sempiternam dedulit. ³ Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior hagine everfa. Quid? qui ejus collega in censura fuit, Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam ⁴ urbis funditus sustulisset? ⁵ Italiam ornare, quam domum non maluit: quanquam Italia ornata, domus ipsa mihi tur ornatio. Nullum igitur vitium tetrus, (ut eo, unde res est, referat se oratio) quam avaritia; præsertim in principibus rempub. gubernantibus: ⁶ habere enim quæstui repub. non modo turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, *Sparere nulla re alia, nisi avaritia perituram*, id videtur non in Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis præfuisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam civitatis possunt ii, qui reipub. præsent, quam ⁷ abstinentia, & continentia. ⁸ Qui vero se populares volunt, obsequæ causam aut ⁹ agrariam rem tentant, ut possessores sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus donandas putant; ii labefactant fundamenta reipublicæ: discordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adiutur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ situr omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est primum (ut supra dixi) ¹⁰ civitatis atque urbis, ut sit libe-

Gaza] Vox Persica Regiam pecuniam denotans.

Nihil domum suam præter memoriam] inde præmii sibi duxit Heros, quod illa victoria pecuniam Roma, ipse iam reportasset.

Imitatus patrem] Scilicet Paulum alium, cujus naturalis filius fuit: transivit in familiam Scipionum prout à P. Scipione. *Maturant.*

Urbem] Corinthum, Achaïæ caput, Græciæ decus. *Idem.*

Italiam ornare] Non tritici, pannorum vexillis, sed signis æreis, & maris, opibus, ornamentisque, quotiens prædres habuit Corinthus.

⁶ Habere enim quæstui] Id est, Ex Reipublicis muneribus quæstum facere, non tantum vile, sordidumque est, sed etiam facinus contra jus humanum, divinumque commissum.

⁷ Abstinentia, & continentia] Hæ voces significant, rebus alienis parcere, nostrisque moderate uti.

⁸ Qui vero se populares] Revertitur ad perniciosas largitiones, quales fiunt ab Agrariis, & ab his, qui novellas tabulas proponunt. *Erasm.*

⁹ Agrariam rem] Agrorum divisionem, quam moliti sunt duo Gracchi fratres.

¹⁰ Civitatis atque urbi] Prior vox denotat

ra & ¹ non sollicita suæ rei cuiusque custodia. ² Atque hac perniciæ reip. ne illam quidem consequuntur, qui putant, gratiam: nam cui res erepta est, est inimicus: data, etiam ³ diffimulat se accipere voluisse; & maxime pecuniis ⁴ creditis occultat suum gaudium, ⁵ ne videatur fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam; & minuit, & præ se fert dolorem suum. ⁶ Nec, si plures sunt quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste acceptum est, idcirco plus etiam valent: ⁷ non enim minus hæc judicantur, sed pondere. ⁸ Quam autem habet aetatem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis, ante secessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, mittat?

23. Ac ⁹ propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lydim ¹⁰ Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam

denotat collectam hominum multitudinem, civili societate conjunctam: posterior muros, populi præsidium.

¹ Non sollicita suæ rei cuiusque custodia] Hoc est, Quod quisque acquisivit recte, ut secure, & palam, sine metu raptoris, aut invasoris tenere, atque eo frui queat. Gronov.

² Atque in hac perniciæ] Legem Agriariam, & tabulas novas de condonandis debitoribus, privatim iniquas, publice perniciosas esse dixerat. Nunc addit, captatores auræ popularis frustrari expectatione sua, & stulte sequi id, quod assecuturi non sint. Wolf.

³ Diffimulat] Plerosque scilicet beneficii agnoscendi piget.

⁴ Creditis] Condonatis, remissis.

⁵ Ne videatur non fuisse solvendo] Ne tam pauper existimetur, ut satisfacere creditoribus non potuerit. Maturant.

Obærat enim, cultus splendorem in fraudem creditorum simulantes, hominum de se opinioni offundunt. Manut.

⁶ Nec, si plures sint ii] Dicit aliquis popularis, aut sibi persuadeat, se numero illorum tutum esse, qui lege Agriaria ditati sint, quos in sua quasi clientela habeat, atque adeo spernere illorum invidiam possit, qui propter bona sibi adempta ei succenscent Sed recte ait Cicero, non tam strenue incumbere solere homines in gratiam referendam, quam vindicandam injuriam; majus

que fore odii, quam gratia meretur. Rachel.

⁷ Non enim numero hac judicantur pondere] Nimirum benevolentia potest unus, cui aliquid inique datum est, ad gloriam infulcendam æterna stigmata inurenda, inosciscendum injuriæ auctorem, quam rimi, qui aliquid acceperunt injuriam, qui aliquid accepit injuriam. Testes hujus verissimæ sententiæ J. Cæsar, & tot alii Tyranni, qui eorum manus non potuerunt effugere la effusa largitione in amicos, & pulum. Græv.

⁸ Quam autem habet æquitatem, Quia dominia rerum à Naturali possessione originem trahunt. Aquæ æquitatem sequuntur Legislatores, quod jus usucapionis legibus laus modo ratum habent. Et si enim ab ipso Naturæ jure non sit injuriam, moribus tamen gentium, & sumpub. plerarumque civilibus legibus tam diligenter est sancitum, ut solum nihil habeat iniqui, sed ad tranquillitatem publicam, & lites sopientes plane sit necessarium, quandoque absque eo dominia rerum plerarum forent incerta. Rachel.

⁹ Propter hoc injuria genus] Ob hæc latas de agris aquæ dividendis, nec pecunia credita condonanda.

¹⁰ Ephorum] Ephori Magistrum rant apud Lacedæmonios, quales

ea apud eos acciderat, necaverunt; exque eo tempore
 discordiæ securæ sunt, ut & tyranni existerent, & o-
 mnates ¹ exterminarentur, & præclarissime constituta resp.
 beretur: nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam
 etiam ² everit contagionibus malorum, quæ à Lacedæ-
 niis profectæ manarunt latius. Quid? nostros Gracchos,
 Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne a-
 riæ contentiones perdidit? At vero Aratus Sicyonius
 laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos à ty-
 nis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino in-
 tu urbe est potitus: cumque tyrannum Nicoclem impro-
 p oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civita-
 locupletissimi, restituit, remque pub. adventu suo libera-
 Sed cum magnam animadverteret in bonis & posses-
 sionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat,
 eorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitra-
 tur; & ³ quinquaginta annorum possessiones moveri non
 vis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio
 illa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus re-
 pantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque
 non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur
 fuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, A-
 andriam se proficisci velle dixit, ⁴ remque integram ad
 litum suum jussit esse: isque celeriter ad ⁵ Ptolemæum,
 am hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexan-
 am conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare
 le, causamque docuisset; à rege opulento vir summus
 ile impetravit, ut ⁶ grandi pecunia adjuvaretur: quam

tum Regum potestatem laudanda
 in audacia limitarunt; velut apud
 manos Tribuni Plebis sæpe Con-
 as coercere soliti sunt. Sic dixit *ἀπὸ
 τῶν*, inspicere, & observare: quo-
 am providerunt, ne quid detrimenti
 eret Respublica.

Exterminarentur] In exilium pro-
 lerentur.

Everit contagionibus malorum] Cor-
 na Lacedæmoniorum Republica, i-
 n quasi venenum, longe, lateque dif-
 am, totam infecit Græciam.

Quinquaginta annorum possessiones mo-

veri non nimis æquum] Cum in jure civi-
 li Usucapio decem annorum inter præ-
 sentes, inter absentes viginti præscrip-
 tio possessionis æquitatem arguat. *Bezul.*
⁴ *Rem integram ad reditum suum*] Id
 est, Causam differre, sive integram re-
 servare, donec rediret.

⁵ *Ptolemæum*] Philadelphum, Biblio-
 thecæ Alexandrinæ celeberrimæ funda-
 torem, ejusque filium, qui sub Alex-
 andro M. militavit, & Rege mortuo,
 Ægyptum in ipsius potestatem redegit.

⁶ *Grandi pecunia*] Centum quinquaginta talentis, teste Plutarcho.

cum

cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quoddecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, quae aliena tenebant, & eorum, qui sua amiserant: ¹ perfectissimum aestimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quam si recuperare: ita perfectum est, ut omnes concordia contenta sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra republica natus esset! Sic par est agere civibus; non, ut ² bis jam vidimus, hastam in foro portare, & bona civium voci subicere praëconis. At ille Graecus, id quod fuit sapientis & praestantis viri, omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio & sapientia homini civis, ³ commoda civium non divellere, atque omnes quietate eadem continere. Habitant gratis in alieno: quid ita? ut, cum ego emerim, aedificarim, tueat, impendatur, me invito, fruare meo? quid est aliud aliis sua eripere aliis dare aliena? ⁴ Tabulae vero, novae quid habent agnitioni, nisi ut emas mea pecunia fundum, cum tu habes ego non habeam pecuniam?

24. Quamobrem ne sit aes alienum, ⁵ quod reipublicae noceat providendum est; quod ⁶ multis rationibus caveri potest, non si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrum

¹ Perfectissimum aestimandis possessionibus] Optimum excogitavit consilium, nempe ut aestimarentur possessiones: quarum pretium dedit iis, qui agros exulum occupaverant, & relinquere voluerunt: aliis autem, quorum jugera alienaverant Tyranni, persuasit, ut aequum potius pecuniae pondus acciperent, quam possessiones recuperatas vellent.

² Bis jam vidimus] Primum dominante Sylla, deinde J. Caesare, qui bona civium sub hasta vendiderunt.

³ Commoda civium non divellere] Id est, Omnium utilitati pariter studere, civibusque eandem aequitatem candidè impertiri.

⁴ Tabulae novae quid habent argumenti] Quam continent materiam, nisi ut pecunia credita aliquis fundum emat, creditor pecuniam suam recuperare non

valeat? Vocantur autem novae, quia alienandis haece tabulas, aes alienum debitoribus condonantes, abrogatae fuerunt leges pristinae.

⁵ Quod Reip. noceat] Ob eorum lectiones, qui obarari sunt, & novae tabulas, leges agrarias, proscriptiones, conjurationes expetunt. *Manu.*

⁶ Multis rationibus] Ut latius legatur de immodico fenore, de luxu, de sumptuaria, & vestitaria, coercendis.

⁷ Non si fuerit] Sententia est: Cuiusmodi est imprimis, ne tanta contentur debita, quanta Reip. officiant propter tumultus, seditiones, intestina bellum inde non raro exorta. Sin jam contenti sint, non per leges agrarias, non per vastabulas, eorum dissolvendorum quae renda ratio est, ut scilicet creditores, quam locupletes, suum non consequantur.

alienum: nec enim ulla res vehementius remp. continet, in fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria sorum creditarum. Nunquam vehementius actum est, me consule, ne solveretur: armis & castris tentata est ab² omni genere hominum & ordine; quibus sic uti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur: nunquam majus æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolm est: ³ fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas secuta est. At vero hic ⁴ nunc victor, tum quidem victus, cogitarat, ⁵ ea perfecit, cum ⁶ ejus jam nihil interesset: nata in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum dearet, peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur ere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt qui repub. tuebuntur: in primisque operam dabunt, iuris & judiciorum æquitatem suam quisque teneat; & que tenuiores propter humilitatem circumveniantur, ne locupletibus ad sua vel tenenda vel recuperanda obsidia: præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domierunt, remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc gnorum hominum sunt: hæc apud majores nostros facti-

debitorum quoniam inopes, alienum nemur. Omnis enim tollitur societas si rerum contrahendarum nulla sit.

Nisi sit necessaria] Nisi ita instituta Respub. ut solvere creditoribus neque putetur. *Maturant.*

Ab omni genere, & ordine] A plebeis, tribus, patriciis, Catilinæ sociis, parato exercitu bellum patriæ instituit.

Fraudandi spe (sublata)] Speraverunt viatores, si res novæ ortæ sint, se ære non immunes fore. Qualem spem erudit Ciceronis fortitudo, & vigilia.

Nunc victor, tum quidem victus] Quidem, & invidiole notatur Cæsar qui jam Pompejum vicerat, rerum autem positus; tum autem victus, & nempe à Cicerone consule Cæcilia conjuratione, cujus particeps fuit.

Ea perfecit] Dum agros publicos tribus largiebatur, atque invito Senatu, & collega suo, omnia ex libidi-

ne ageret, dominationem, quam potestea perfecit, inde auspicatus. *Lang.* Non recte hæc cepit Langius de agris publicis, quos egenibus largitus est. Intelligenda sunt de æstimationibus possessionum, per quas quarta parte crediti creditores sunt fraudati. *Gronov.*

6 Ejus jam nihil interesset] Cui, quantum luberet, de publico liceret tumere, sese ære alieno liberare. *Lang.* Hæc verba respiciunt illa tempora, quibus Cæsar, spoliata Gallia, ære alieno, quo laboraverat maxime, liberatus erat. *Gronov.*

7 Tanta in eo peccandi libido] Sunt enim nonnulli adeo Naturæ vicio im- potentes, superbi, importuni, ut, quod temel libuit, vel cum iactura, & periculo, aliquando perficere velint: quasi vero indignum sit errore decedere. *Lang.*

8 Neque tenuiores] Ut nec pauperes ob imbecillitatem fraudentur, neque divites, invidiam plebis in se excitantes, suis spoilentur thesauris.

tata:

tata : hæc genera officiorum qui persequuntur, ¹ cum maxima utilitate reip. magnam ipsi adipiscuntur & gratiam gloriam. In his autem utilitatum præceptis ² Antipaterius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio, valetudinis curationem, & præparandam : quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quæ essent faciles; sunt certe utiles. ⁴ Sed valetudo sustententia sui corporis; & ³ observatio, quæ res aut prode soleant, aut obesse; & ⁶ continentia in victu omni, ac cultu, corporis tuendi causa; & ⁷ prætermittendis voluptatibus; postremo ⁸ arte eorum, quorum ad scientiam pertinet. Res autem familiaris quæri debet iis rebus quibus abest turpitudine; conservari autem diligentia, & simonia; iidem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon ⁹ Socraticus persecutus est in eo libro, qui *nomicus* inscribitur; quem nos, ista fere ætate cum esset qua es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

^{25.} Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus quartus à Panætio prætermissus, sæpe est necessaria: & corporis comoda cum externis, & externa cum corporis & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparant solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis, exteri hoc modo: dives esse potius, quam maximis corporis rebus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritari. Externorum autem; ut

¹ *Cum summa utilitate Reip.* Tum patriæ splendorem, commodumque, tum sibi benevolentiam hominum, & admirationem conciliabunt.

² *Antipater Tyrius* Ciceroni æqualis, & Catonis Uticensis familiaris, ut scribit Plutarchus.

³ *Quod essent faciles* Arbitratur Cicerone Panætium prætermisisse *valetudinis curationem, & pecuniam*, non præ ignorantiam, aut incuriam; sed potius, quoniam notitiæ omnium tam clare patebant, ut de iis aliquid præcipere superfluum videretur.

⁴ *Sed valetudo* Valetudinem veri solemus cognito corporis nostri temperamento, aut dispositione. *Erasm.*

⁵ *Observatione, qua res* Familiare

est Ciceroni nominibus constructum verbi sui dare. Sic supra; *Spes, sive utile futurum. Lang.*

⁶ *Continentia* Parce vivendo, dumque in cibo, ac potu observanda.

⁷ *Prætermittenda voluptatiu* Lutinibus, & Venere. Coitus autem que nimis concupiscendus est, nimis pertimescendus. Rarus concitatur, frequens solvit, ut ait Catullus. *Maturant.* Videtur præcipere fugi esse voluptates aut noxias, aut immoderatas: voluptates enim commodior usus.

⁸ *Arte eorum, quorum* Id est, Medicina.

⁹ *Socraticus* Socratis discipulus

divitiis, vestigalia urbana rusticis: ex quo genere commisionis illud est Catonis senis; à quo cum quaeretur, maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere Quid secundum? ² Satis bene pascere. Quid tertium? Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quaerale pascere. Quid quartum? Tūm Cato, ⁴ Quid hominat, dixisset, Quid scenerari? Ex quo, & multis aliis, intelligi deat, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi deutilitatem comparationes fieri solere, recteque hoc adum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed hoc de genere, de quaerenda, ⁵ de collocanda pecunia, illem etiam de utenda, ⁷ commodius à quibusdam ⁸ optimis ⁹ ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda, pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. ¹⁰ Reliqua deinceps persequemur.

[*Bene pascere*] Rem pecuniam quam
 illissimam habere, magnosque peco-
 greges, & lecta jumentorum ar-
 ra. *Gronov.*

[*Satis bene*] Mediocriter, vel, minus,
 omnino bene. *Idem.*

[*Male pascere*] Vult Cato, tantum esse
 ratis in pecore pascendo, ut, quam-
 maligine pascatur, five male cura-
 pecus habeat paterfamilias, su-
 tamen fructus omnes arationis,
 uaque adeo agriculturæ. *Gruter.*

[*Quid hominem occidere*] Hoc respon-
 duit Censor, nihil crudelius, nul-
 que tetrius esse scelus, quam usu-
 facere.

[*De collocanda*] De conservandis,
 e etiam augendis, postquam ac-
 untur, opibus.

[*Vellem etiam de utenda*] Optat Ci-
 & vora facit, quo sceneratores,
 de quaerenda, & collocanda pecu-
 sic etiam de utenda agant, ac dispu-
 Fabrit.

[*Commodius*] Melius, & utilius. Ma-

[*Optimis viris*] Elponitur dictum est :
 aliter licebat, ea etate etiam prin-

cipibus civitatis scœnori operam na-
 vantibus. *Lang.*

⁹ *Ad medium Janum*] Vicus hoc no-
 mine Romæ fuit, ubi pecunia scœnore
 dabatur. Prima vici pars, summus Ja-
 nus, media medius, ultima, imus vo-
 cabatur. Unde Horatius:

*O cives, cives, quarenda pecunia pri-
 mum est,
 Virtus post nummos. Hac Janus sum-
 mus ab imo
 Perdocet.*

Maxime vero ad medium Janum, id
 est, medio vico, sedebant scœneratores.
 Itaque Horatius:

--- *Postquam omnis res mea Janum
 Ad speciem fracta est, aliena negotia
 curo,
 Excussus proprii. Manut.*

¹⁰ *Reliqua*] Totum, quod superest :
 nempe si id, quod speciem habet ho-
 nesti, pugnet cum eo, quod utile vide-
 tur, utrum sit anteponendum. De quo
 copiosissime in libro sequenti disputatur.

M. T. CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

PUblum ¹ Scipionem, Marce fili, eum, qui p-
mus Africanus appellatus sit, dicere solim
scripsit Cato, qui fuit ² fere ejus æqualis, Nunqu
se minus otiosum esse, ³ quam cum otiosus; ⁴ nec minus
lum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox, & m-
gno viro ac sapiente digna; quæ declarat, illum & in o-
de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solim
ut neque ⁵ cessaret unquam, & interdum ⁶ colloquio alteri
non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt ca-

¹ *Pub. Scipionem*] Priore hujus Proce-
mii parte causam dicit, cur otium suum
necessarium in Philosophia, maximeque
in officiis præcipiendis collocetur. Or-
ditur autem ab egregio Scipionis dicto.

² *Fere ejus æqualis*] Secundum enim
Africani consularum primus Catonis
excepit. *Manut.*

³ *Quam cum otiosus*] Quia procul ab
urbe, procul à strepitu remotus de re-
bus præclaris tranquilla pace cogitavit.

⁴ *Nec minus solum, quam cum solus*]

Solus enim non est, qui secum loquitur
quod faciebat Africanus. Quæ sunt
tem illa, quæ taciti sermonis ma-
riam præbent? Respub. imprimis,
eæ virtutes, quibus actiones nostræ
verum decus, laudemque dirigitur
Manut.

⁵ *Cessaret*] Otia retur, aut nihil a-

⁶ *Colloquio alterius non egeret*] Ut
vel suis cogitationibus, vel scrip-
bus perlegendis intentus.

illum acuebant, otium & solitudo. Vellem nobis hoc
em vere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam in-
nii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxi-
e accedimus: nam & ¹ à rep. forensibusque negotiis
imis impiis vique prohiberi, otium persequimur; & ob
m causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli su-
us. ³ Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc so-
ado cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à
ip. pulcherrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando,
à cœtu hominum frequentiaque interdum, tanquam in
otium, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium
egotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est:
extincto enim senatu, ⁵ delectisque judiciis, quid est, quod
ignum nobis ⁶ aut in curia, aut in foro agere possimus?
aque qui in maxima celebritate, atque ⁷ in oculis civium
ondam viximus; nunc, fugientes conspectum scelerato-
um, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet,
sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis acce-
mus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed
iam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propter-
& ⁸ otio fruor, ⁹ non illo quidem, quo debeat is, qui
ondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem
langere patior, quam mihi adfert necessitas, non vo-
ntas. Quamquam Africanus ¹¹ majorem laudem vel meo
iudicio assequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta

¹ *1* *Rep. forensibusque negotiis*] Id est, muneribus Senatoriis, ab amicorum sententiis, & causarum actione.

² *Arms impiis*] Flagrante bello civili, quod olim Cæsar, nuper autem Antonius cum sociis excitaverat, ad excendendam populi Romani libertatem.

³ *Sed nec otium*] Differentiam ostendit inter suum, & Africani otium. Nam solus voluntarium fuit, Ciceronis vero necessarium. *Maturant.*

⁴ *Exincto senatu*] Senatoribus maxima ex parte per bella intestina cælis.

⁵ *Delectis judiciis*] Rebus omnibus non sum, sed armorum vi dijudicatis, junctaque propter armata agmina ad Africanum irruentia foro excluda.

⁶ *Aut in curia, aut in foro*] Ubi sen-

tentiam dicere, ubi causas agere solebat. *7* *In oculis civium*] Id est, In pretio, caritate, admiratione, ut quibuscum placet: vel, ut alii volunt, in conspectu populi.

⁸ *Otio fruor*] *Otio frui* est, recte uti otio, idque bene collocare. *Wolf.*

⁹ *Non illo quidem*] Non illustri, dignoque tali viro, qui conjunctionem Catilinariam sopire, patriamque ruentem ab interitu conservare poterat.

¹⁰ *Languere*] Torpescere, nihil agendo frustra consumi.

¹¹ *Majorem laudem*] Plus enim laudis in se continet, meditando aliquid investigare, quam investigata literis tradere. Laus, quæ ex rebus comparatur, laudi anteponitur, quæ ex scriptis colligitur. *Maturant.*

mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis mori extat; ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione investigatione earum rerum, quas cogitando consequitur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse: nos autem qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tantam solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omnium studium curamque convertimus: itaque plura¹ brevi tempore everfa, quam multis annis stante rep. scripsimus.

2. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera frutuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit; tum nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, à quibus constanter honesteque vivendi præcepta dantur. Quare quamquam à Cratippo nostro,² principibusque memoris philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aut tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, à nemini potius, quam tibi:⁴ sustines enim non parvam expectationem imitandæ⁵ industriæ nostræ, magnam hominum, nonnullam fortasse nominis.⁶ Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cum tuam quam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, in neminem⁸ redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auditatam, & magistrum. Quare quantum conniti animo poteris, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas

¹ *Brevi tempore*] A Dictatura J. Cæsaris, usque ad Triumviratum Lepidi, Antonii, & Octavii. Wolf.

² *Principe huius memoris philosophorum*] Id est, ætatis nostræ, huius sæculi Philosopho eruditissimo.

³ *Nemini*] Vox ponitur pro, alicui, cuiquam.

⁴ *Sustines non parvam expectationem*] Expectant omnes, ut similis mihi evadas. Marurant.

⁵ *Industria nostræ*] Qua scilicet eruditionem, eloquentiam, usum rerum mihi comparavi, quibus & privatim, & publice multum profui. Wolf.

⁶ *Suscepisti onus*] *Onus* vocat illam expectationem, quam de se concipiunt, propter perfectionem Atheniensium, magistrum præstantissimum, cui datur peram. Grav.

⁷ *Inanem*] Absque ullis Philosophi meritis reportatis.

⁸ *Redire turpissimum*] Alludit, ut quoniam, ad Homerum versum:

Αἰχμὴν τοῦ δὴ ποτὲ πέπην, κτελέειν. Ursum.

⁹ *Urbis*] Athenarum, ubi semper in genæ artes sedulo excoluit sunt.

cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse
 care. Sed hæc hætenus : multa enim sæpe ad te co-
 tandi gratia scripsimus : nunc ad reliquam partem pro-
 priæ divisionis revertamur. Panætius igitur, qui sine con-
 versâ de officiis ¹ accuratissime disputavit, quemque nos,
 rectione quadam adhibita, potissimum securi sumus, tri-
 generibus propositis, in quibus deliberare homines &
 sultare ² de officio solerent ; uno, cum dubitarent, ho-
 minne id esset, de quo ageretur, an turpe ; altero, uti-
 ne an inutile ; tertio, si id, quod speciem haberet honesti,
 gnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discer-
 porteret : de duobus generibus primis, tribus libris ex-
 ravit ; de tertio autem genere deinceps se scripsit dictu-
 m, nec id exolvit, quod promiserat. Quòd eo magis
 tor, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, trigin-
 annis vixisse Panætium posteaquam eos libros edidisset.
 nem locum miror à Posidonio ³ breviter esse tactum in qui-
 dam commentariis ; præsertim cum scribat, nullum esse
 tum in tota philosophia tam necessarium. Minime vero
 entior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermis-
 sū, sed ⁴ consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse ;
 ia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare : ⁵ de
 o alterum potest habere dubitationem, adhibendumne
 sit hoc genus, quod in Divisione Panætii tertium est, ⁶ an
 ne omitendum ; alterum dubitari non potest, quin à Pa-
 tio susceptum sit, sed relictum : nam, qui è divisione
 partita duas partes absolverit, huic necesse est resta-
 tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac par-
 pollicetur se deinceps esse dicturum. ⁷ Accedit eodem

illud tertium divisionis membrum po-
 fuisse Panætium.

⁶ *An plane omitendum*] Quandoqui-
 dem plurimi, tum Peripatetici, tum
 Stoici, asserunt nihil esse utile, quod
 idem non sit honestum. *Maturant.*

⁷ *Accedit eorum*] Ad argumentum
 confirmandum Posidonii testimonio u-
 titur Cicero : qui scripsit, accepisse se à
 quodam Panætii discipulo, idem Phi-
 losopho in hac tripartita sua officii di-
 visione contigisse, quod Apelli ; qui
 caput, & os Veneris tam mira arte
 effinxerat,

¹ *Accuratissime*] Subtilissime, dili-
 gentissime, cum veritatem congruen-
 ter. *Manut.*

² *De officio*] Id est, Cum quaeritur,
 ut recte, aut secus fiat. *Idem.*

³ *Breviter tactum*] Paucis verbis tra-
 ctum, non fusius explicatum.

⁴ *Consulto*] Dedita opera, & ex in-
 diti.

⁵ *De quo alterum*] Non negamus,
 quod Cicero, hoc in dubitationem ve-
 nisse, utrum honestum cum utili
 gare possit ; manifestum tamen est,

¹ testis Iocuples, Posidonius, qui etiam scribit in quaestione epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, Ut nemo pictor esset inventus, qui ² Coæ Venerem partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, aboleret; (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spectare auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non præfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, minimè esse persecutum.

3. Quamobrem de iudicio Panætii dubitari non potest recte autem hanc tertiam partem adquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collata ³ vix minimi momenti instar habeant; dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate ⁴ comparare. Itaque accepimus, Socratem execrari solitum eos, qui primum hæc, natura cohærentia, opinione distraxissent. Quod idem ita sunt Stoici assensu, ⁶ ut quidquid honestum est id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non honestum. ⁷ Quod si is esset Panætius, qui virtutem propriam

effinxerat, ut nemo inventus esset, qui reliquum corpus perficere auderet: omnes scilicet, quotquot partes jam pictas spectare poterant, eorum pulchritudinem adquare posse desperabant: eodem modo membrum, quod intactum reliquit Panætius, propter priorum, quæ perfecterat, præstantiam, neminem exprinære auium.

¹ *Testis Iocuples*] Certissimus, fide dignus, vir indubitæ auctoritatis. Sic infra: *An locupletiores quæris auctores?*

² *Coæ Veneris*] Duas Veneres Apelles pinxisse dicitur, unam è mari in terram egredientem, de qua Ovidius:

Si nunquam Venerem Coas pinxisset Apelles,

Nersa sub æquoreis ipsa lateret aquis.

Inchoavit aliam Cois, insulæ in mari Ægæo, de qua hic Cicero, *superaturus illam suam priorem. Invidit mors peracta parte: nec, qui succederet operi ad præ-*

scripta lineamenta, inventus est, ut Plinio Lib. 35. cap. 10.

³ *Vix minimi momenti instar*] Idem Ponderis. Sicut rem inutilem ponit nullius momenti dicimus. Beulæ addit ad Critolai lancem, de quo Theophrastus. Lib. V. *Critolauus, cum in dila-*

libra lancem animi bonæ imponat, iteram, corporis, & externa, tantum pendere illam boni lancem putat, ut eam, & maria deprimat. Volf.

⁴ *Contendere*] Comparari, vel pinpatum sibi contra honestatem vericare. Idem.

⁵ *Qui hæc natura cohærentia, opinione distraxissent*] Qui hæc duo bona, honestas scilicet, & utile, naturaliter conceptu suo dividerunt, quæ se separari nequeunt.

⁶ *Ut quidquid honestum*] Ut con-

tantur inter se utile, & honestum. *Maturant.*

⁷ *Quod si is esset Panætius*] Seneca

Si ex eorum numero esset Panætius, qui virtutem, tanquam utilitatis a-

ndum diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, res expetendas, vel voluptate, vel indolentia metiuntur; ret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate putare: sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod estum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam itatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec essione pejorem; non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, d honestum est, compararetur. Etenim quod summum tum à Stoicis dicitur, ² *convenienter naturæ vivere*, id et hanc (ut opinor) sententiam: Cum virtute congruere per; cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita gere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, ant quidam hanc comparisonem non recte introductam, omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. que illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unum potest: in iis autem, in quibus sapientia perfecta non ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo; similitudines honesti esse possunt. Hæc enim omnia officia, quibus his libris disputamus, *media* Stoici appellant: ea munia sunt & late patent; ³ quæ & ingenii bonitate lti assequuntur, & progressionem discendi: Illud autem icium, quod *rectum* iidem appellant, perfectum atque olutum est, & (ut iidem dicunt) ⁶ omnes numeros habet; nec, præter sapientem, cadere in quemquam potest.

amplectendam judicant, quales sunt curi de grege porci, qui ad voluptatem omnia reierunt, aut ad indolentiam, juxta Hieronymi Rhodii dogma, alle liceret illi ita statueret, ut inter utile honesto opponeretur. Cum o sit ex Stoicis, qui virtutem sibi tum, & propter se ipsam colendam ant; qui nullum bonum, nisi hominum, honores vero, opes, cæteraque eterna, nec bona, nec mala esse, docto, non debuit hanc tertiam partem dubium vocalle.

¹ *Indolentia*] Doloris vacuitate. *Fa-*
Græcorum vocem *ἀναισθησία* Cice-
sido à le verbo expræssit. *Græv.*
² (*convenienter naturæ*) Verbi casum

addidit adverbio. Quod apud *Græcos* usitatus est, quam apud Latinos. *Erasm.*
³ *Legere*] Pro, sumere, vel eligere. Sic infra, *legere voluptates*.

⁴ *Id in sapientibus est solis*] Hæc ad Platonicas Ideas referenda sunt, in cognitione potius positas, quam ejusmodi res, quæ ipso opere cerni possint. Itaque sapientes, & beati, Stoicorum somnia sunt. *Wolf.*

⁵ *Quæ & ingenii bonitate*] Quæ tum naturali indole, tum studio, & doctrina comparantur.

⁶ *Omnes numeros habet*] Cui nulla pars ad perfectionem constituendam deficit.

Cum

Cum autem aliquid actum est, in quo mediâ officia¹ compareant, id cumulate videtur esse perfectum,² propterea quod vulgus quid absit à perfecto³ non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisissimum.⁴ Quod item poematibus, & picturis usu evenit, in aliisque compluribus ut delebantur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ⁵ ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquod probi, quod capiat ignaros, qui iidem, ⁶ quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare: itaque cum sunt docti à peritis, facile desistunt à sententia.

4. Hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quæ secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientum propria, sed cum omni hominum genere communia: si que his omnes, in quibus est virtutis indoles, ² commoveatur. Nec vero cum ¹⁰ duo Decii, aut ¹¹ duo Scipiones, sed res viri commemorantur; aut cum ¹² Fabricius ¹³ Aristides

¹ Compareant] Apparent, cernantur, ut aliis locis multis apud Ciceronem, & apud Lucretium Lib. VI.

Nec tamen omnino temere illis solibus ulla

Comparebat avis.

Quod Thucydides Libro secundo dixit, opinus &c. *εὐπορεῖ. Fabrit.*

² Propterea quod vulgus] De unaquaque re judicant homines, quatenus suis aptatur notionibus. Imperitum itaque vulgus officium imperfectum, tanquam undique absolutum, laudat, quia angustis, & minime adæquatis, quas concipit, perfectionis Ideis omnino respondet.

³ Non fere] Hæc dictio pro, propterea nunquam, vel plerumque non, frequenter apud bonos auctores occurrit. *WOLF.*

⁴ Quod item in poematibus] Similitudine docet imperitos male judicare. Poetæ autem, & pictores (ut de Zeuxi scribit Plinius) exponebant nonnuncquam opera sua in pergula populo spectanda, ut, siubi foret erratum, reprehenderentur. *Erasm.*

⁵ Ob eam causam] Assert ejus rei rationem. Quia his, quæ laudat vulgus, inest aliquid bonum, quod sequitur, nec interim respicit, quid desit. *Idem.*

⁶ Quid in unaquaque re vitii sit, ne-

queant judicare] Quoniam non principia callent, sed tantum eorum rem rerum superficiem observant.

⁷ Secunda quædam honesta] Quinta idem est officium, & honestum; sed honesto nascitur officium. Metaphorice

⁸ Itaque his] Nam in his, quid mediâ exercent, est imperfecta virtus, quæ tamen signum est perfectæ virtutis aliquando futuræ, si continuatis actionum habitus perfectus acquiratur. *Erasm.*

⁹ Commoveantur] Natura, & ratione adducuntur ad officia talia præstantia.

¹⁰ Duo Decii] Pater, & filius; quibus pro salute exercitus Romanæ, victoria comparanda mortem libenter oppetere dulce, & decorum videretur.

¹¹ Duo Scipiones] Cn. & Pub. fratres, qui secundo bello Punico in Hispania perierunt, cum corporibus suis adveniens Carthaginiensium intercluderent.

¹² Fabricius] Justus est appellatus, quia injuste Pyrrthum interficere noluit, ejusque aurum contempsit. *Erasm.*

¹³ Aristides] In administratione publicæ eximiam præstituit peritiam, & in cæteris rebus abstinentiam. Idem. Maluit justitiam servare, quam totius Græciæ principatum obtinere. *Naturant.*

nominantur ; aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, quam à sapientibus, petitur exemplum : nemo enim homines sic sapiens est, ¹ ut sapientem volumus intelligi. Nec qui sapientes habiti sunt & nominati, M. Cato, & C. Julius, ² sapientes fuerunt : ne ³ illi quidem septem : sed mediorem officiorum frequentia similitudinem quandam habebant speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod honestum est, fas est ⁴ cum utilitatis repugnantia commitari : nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volumus, cum emolumentis unquam est comparandum : tamque honestum, ⁶ quod in nostram intelligentiam cadit, tueri, conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum, sapientibus : ⁷ aliter enim teneri potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui ⁸ conservatione officiorum existimantur boni, qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, ne ea volunt præponderari honestate ; hi solent in deliberatione honestum cum eo, quod utile putant, comparare ; boni viri

Ut sapientem volumus intelligi]
 & a Stoicis concipitur sapiens, qui
 facultatibus pluriquam humanis
 utitur.

Sapientes fuerunt] Id est, Perfectæ
 virtutis exemplaria, juxta Stoicorum
 formam, & ad vivum exsculpta ;
 divina prorsus scientia imbuti ;
 et nullum gentium exciterunt.

Hi quidem septem] Quorum doctrinam
 præcipue, quorum fama mundum
 gravavit.

Ex mediorem officiorum frequentia]
 Id est, Cum plerumque honeste dicuntur,
 agerentque, viri sapientes, & boni
 viri, & appellati sunt ; quamvis aliter
 erant, atque ab officio non nihil
 abierant. *Wolff.*

Cum utilitatis repugnantia] Pro, cum
 repugnantie. *Manut.*

Quod in nostram intelligentiam cadit.
 Ex quo medium oritur officium.

Cujus Ideam habemus adæqualem
 ejus assequendi, observandique
 ejus capaces.

Aliter teneri non potest] Id est, Nisi

quis subinde sese exercuerit repurgandis erroribus, & vitiis, augendisque virtutibus, id etiam, quod consecutus fuerat, amitteret. *Wolff.* Non possumus aliter in sapientia via consistere ; excidemus etiam plane sapientia sectatorum numero : actum est cum sapientia studiosis, si, cum jam profecerint, propostis utilitatis, & emolumenti spe, ab officio, & honesti cultu avocari se patiuntur. *Teneri non potest* est tale loquendi genus, quale id, quod sæpe apud Livium occurrit, *sistit non potest* ; quod est, Resp. salva esse non potest, perit, actum est de Republica. *Græv.*

⁸ *Conservatione officiorum*] Ex eo, quod à recte, honesteque agendi norma volentes nunquam deflectunt.

⁹ *Qui autem*] Argumentum inducit ab opinione Epicuri ad excusationem Panætii. Nam Epicuri secta, cujus erat dogma, sapientem debere omnia suis commodis metiri, multos ad se traxerat. His autem videtur utilitas nonnunquam pugnare cum honestate. *Erasmus.*

R

non

non solent. ¹ Itaque existimo Panætium, cum dixerit, mines solere in hac comparatione dubitare; hoc ipsum fuisse, quod dixerit, *solere* modo, non etiam *oportere*: nim non modo ² pluris putare quod utile videatur, quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nunquam dubitationem asserre soleat, considerandum quæ deatur? Credo, si quando dubitatio accidit: quale sit de quo consideretur: ⁴ sæpe enim tempore fit, ut, quod durumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. empli causa, ponatur aliquid, ⁵ quod pateat latius: Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, etiam familiarem hominem occidere? ⁶ Num igitur se stinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis ⁷ illud pulcherrimum existimat: ⁸ cit ergo utilitas honestatem: ⁹ imo vero honestas utilitas secuta est. Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possim, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare videbitur, quod appellamus utile, ¹⁰ formula quædam

¹ *Itaque existimo*] Tandem eruit optimam interpretationem, quam confirmat Panætii verbis, hoc sensu: Utilitas, & honestas non pugnant, sed putant eas homines pugnare. *Erasm.*
² *Pluris putare*] Præferendum existimare.

³ *Quale sit id*] Cohæreatne cum honestate, an ab ea segregetur honestas. *Manut.* Cum res aliqua nobis utilis esse videtur, & tamen de ejus honestate dubitamus, an eam rem agere debemus, hæsitamus. *Erasm.*

⁴ *Sæpe tempore fit*] Hoc est, Ratio temporis, & status rerum, seu (ut vulgo loquuntur) circumstantiæ rerum, & hominum faciunt, ut res, quæ alias turpis esset, non sit turpis. Hinc Silio Pompejus apud Senecam IV. *Controv.* 25. *Quædam, quæ licent, tempore, & loco mutato, non licent.* *Græv.*

⁵ *Quod pateat latius*] Quod multis rebus accommodari potest.

⁶ *Num se adstrixit scelere*] Hoc videtur innuere: Numquid ab officio discessit Brutus, cum Cæsarem familiarem occidit?

⁷ *Illud pulcherrimum*] Quia cæsarum ranni restitutum sibi putabat liberam qua nihil habebat antiquius. *Wass.* rannicidis præmia sunt confutimur ma olim in liberis Rebuspub. tam Græcos, quam Romanos. *Græv.* mæ sancta lex est, ut Tyrannum diæa causa occidere liceat.

⁸ *Vicit ergo*] Argumentum in opponentis. Quasi dixerat, Intelligitur est J. Cæsar, non quod bene sed quod reip. utilis evasis crederet.

⁹ *Imo vero*] Respondet Cicero quidem cædes honestatem cum tate uno quasi communi vinculo latam complexa est. Tyrannum occidere, utile: patriam vero à tute liberare, non minus honestum. Quid enim honestius, quid Naturæ venientius, quam, uno de medio lato, qui jura omnia pro libidine ditus everterat, Rempub. integrare servare?

¹⁰ *Formula*] Regula, modus, & ma, quæ doceat, quid sequi debet. *Manut.*

stiterit

enda est; quam si sequemur in comparatione rerum, officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula: *officiorum rationi, disciplinæque maxime consentanea; in quidem his libris propterea sequimur, quod, quantum à veteribus Academicis, & à Peripateticis vestris,*² *quandam iidem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, reponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen*³ *splendidius ab eis differunt, quibus quidquid honestum est, idem videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam*⁴ *eo iis, quibus honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem*⁵ *nostra Academia magnam licentiam præbet, ut, quodcumque*⁶ *maxime probabile occurrit, id nostro officio liceat defendere.*

*§. Sed redeo ad formulam. Detrahare igitur aliquid alii, & hominem hominis incommodo suum augere commodum,*⁷ *magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cætera, quæ possunt aut corpori nocere, aut rebus externis. Nam principio*⁸ *tollit contra naturam humanum & societatem: si enim sic erimus affecti, propter suum quisque emolumentum spoliatur aut violentum; si disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secun-*

Ab officio nunquam recedemus] Omne recte faciemus, omnem iustam resolutionem cavebimus. Wolf.

Qui quondam iidem] Iidem fuerunt Academicis, & Peripateticis, vivente Platone. Cujus discipuli, Aristoteles, Peripateticorum auctor, Xenocrates, Academicorum patens fuit, teste Cicerone. III. de Orat. cap. 17. Gronov.

Splendidius ab eis differuntur] Maxima à Stoicis tractantur.

Ab iis] Peripateticis, & veteribus Academicis.

§. Nostra] Cui eloquentiam, doctrinamque nostram acceptam debemus.

§. Maxime probabile] Verisimilia solamur Academicis, nihil certo sciri conantibus, ideoque nullis adstricti sumus.

§. Magis est contra naturam, quam mors] Est, Magis adversatur rectæ rationi. Ita nempe paupertas, dolor, mors, plurimum sunt fortuita: per vim autem, & injuriam aliquid eripere,

voluntarium, ideoque semper culpandum est. Gronov. Præterea multi viri optimi, & sapientissimi fuerunt pauperes, multis, & magnis, confecti sunt doloribus, & morte injusta extincti; ut Socrates, Epictetus, ne dicam de Salvatore nostro Christo, & ejus Sectatoribus, Apostolis: neque tamen quisquam sanæ mentis negat, illos convenienter Naturæ vixisse, & ab officio non recessisse: cum qui alteri nocet suorum commodorum causa, à malis etiam male, & contra boni viri officium fecisse censeatur. Grav.

8 Tollit contrivictum humanum] Quia detrahare aliquid alteri suspicionem, simulatam, discordiarum, odiorum causa est, quæ societatem dissolvunt. Quis enim cum eo societatem colat, qui, ut suis inserviat commodis, aliis, quibuscunque modis potest, detrahet, & non cedit? Idem.

9 Disrumpi necesse est eam] Finis societatis est utilitatum communio, & mutuum auxilium, sine quibus consistere

dum naturam, humani generis societatem. ¹ Ut si unum quodque membrum hunc haberet, ut posse potius se valere, si proximi membri ² valetudinem ad se traducere debilitari & interire totum corpus necesse est: sic, si unus quisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahens quod cuique possit emolumentum sui gratia; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, si ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quamvis acquirere, concessum est, non repugnante natura: illa natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, opes, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus resp. ⁴ continetur, eodem modo constitutum est, ut ⁵ non liceat sui commodi causâ nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc volunt; ⁶ incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exiliis, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis ex ipsâ naturæ ratio, quæ est, ⁷ lex divina, & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committere, ut alienum assistere nequeat. Si itaque homines hominibus non tantum non opitulantur, sed etiam injuriis se invicem lacerant, in sylvas, in montes, in loca desertia, juxta veterum inopem, miseram, vitamque prope belluinam, redeundum est.

¹ Ut, si unumquodque membrum] Injuriam naturam, & perniciem elegantissimilitudine declarat. Nota est fabula de membrorum humanorum ventris inertie succensentium discordia, quam Menenius Agrippa plebem, quæ irata patribus secesserat, ad obsequium, & officium revocavit apud Livium Dec. I. Lib. II. Cap. 32. Græv.

² Valetudinem] Hæc vox non raro in malam, hic vero in bonam accipitur partem.

³ Sibi ut quisque malit, quam alteri acquirere, concessum est.] Hæc enim postulatio nostri conservatio. Et verum est, quod vulgo dicitur, Proximus egomet mihi. Hoc est, Quisque se plus, quam ceteros, amat, & sui ipsius emolumentum prius, quam alienum, prospicit. Græv.

⁴ Continetur] Id est, Constituitur, administratur.

⁵ Non liceat nocere alteri] Fons est legum, unde cæteræ manant, et, minime lacerare. Græv.

⁶ Incolumem esse civium conjunctionem] Hoc est, Ut possint tuto, & commode una vivere cives. Wolf.

⁷ Lex divina, & humana] Divinitus urpote divinitus infra mentibus minimum; Humana, quia consensu ris humani comprobata. Idem. Nam nimirum humanæ, seu socialis natura ostendit, & præcipit, nihil communis esse, quod societatem lædatur violenter: lædit autem, qui insontis non ut sibi proficit, ut suis serviat commodis. Hanc naturam omnibus hominibus inlevisit Deus, qui est Naturæ pater & auctor. Ideo lex ab hac Natura humana profluens, Nalli nocendum esse Divina. Sed præterea, præcipiunt ipsam quoque, quod ex Natura humana, & didicimus, leges humanas, civiles, tum gentium. Græv.

& id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim magis est ¹secundum naturam excellitas animi & magis; itemque comitas, iustitia, liberalitas; quam volundo; quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, igni animi & excelsi est: ²detrahere autem alteri sui modi causa magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem. Itemque magis est secundum naturam, ³pro omnibus gentibus, si possit, conservandis, aut juvandis, maximos labores molestiasque suscipere; ⁴imitantem Herculem illum, hominum fama, beneficiorum memor, in concilio celestium collocavit; quam vivere in solitudine, non do sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque & splendor ingenio longe ⁵illam vitam huic anteponit. Ex quo fit, hominem naturæ obediens homini nocere non posse. Deinde, qui alterum ⁷violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut ⁸nihil se existimat contra naturam nocere; ⁹aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem,

[*Secundum naturam*] Scilicet univ-
[*nam, & incorruptam. Wolf. Secun-*
[*dam naturam vivere est, ita vivere, ut*
[*is, & docet hominum Natura ratio-*
[*nis, & socialis. Grav.*

[*Detrahere autem*] Tota ista perio-
[*mihi suspecta est, tanquam repe-*
[*ti scilicet de capitis hujus principio.*
[*ter. Idem supra dictum repetit, ut*
[*ceptum maxime necessarium ani-*
[*malium legum infingat. Wolf.*

[*Pro omnibus gentibus*] Quo pluri-
[*bus, & quo majori opera, ac studio,*
[*utulari possumus, eo convenientius*
[*erit, hoc est, rationi, & honestati*
[*sumus. Si quis igitur, Hercules ad*
[*it, beneficiis nullas non gentes fi-*
[*devincire possit, is uti optime vi-*
[*vere, ita sane solitarium vitæ genus,*
[*quo bene merendi occasio præripitur,*
[*quo officiorum communicationi ini-*
[*com, maxime averfaretur. Rachel.*

[*Imitantem Herculem*] More Hercu-
[*liventem, quem dicunt terras, &*
[*via à monstris liberasse. Sic Lucan.*

--- Terras monstris, aquorque levantem
Maganimum Alciden.

Ob hanc causam in Deorum numerum
receptus est. Maturant.

[*5 Illam vitam huic*] Id est, Vitam la-
[*borum sane, & periculorum plenam,*
[*sed humano generi benefaciendi stu-*
[*diosam, vitæ segregi, obscuræ, solitaria.*
[*6 Efficitur*] Pro, Argumentis colligi-
[*tur. Erasmi.*

[*7 Violat*] Verbum violare usurpat Ci-
[*cero, non pro, vim inferre, sed pro, in-*
[*juriam facere. Erasmi.*

[*8 Nihil se existimat contra naturam fa-*
[*cere*] Quasi scilicet Natura unumquod-
[*que animal suæ solius utilitatis studio-*
[*sum formasset; ideoque quisquis sibi*
[*interviret, utcumque altero salutem*
[*patientem, Naturæ leges nondum vio-*
[*laret.*

[*9 Aut magis fugiendam censet*] Hoc
[*est genus modestioris malitiæ in illis,*
[*qui non quidem commodi sui perse-*
[*quendi, sed incommodi vitandi causâ,*
[*nocere*

dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam : si nihil ex illis contra naturam fieri hominibus violandis; quid cum eo feras, qui omnino ¹ hominem ex homine tollat? sin fugidum id quidem censet, sed & multo illa pejora, morte paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius existimat.

6. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum; quam si ad quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consortio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ² ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum sit; necesse est, secundum eandem naturam, omnium utilitatem esse communem : quod si ita est, ³ una continemur omnes & eadem lege naturæ : idque ipsum si ita est, certe violenter alterum lege naturæ prohibemur : verum autem primum, utrum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt; parenti se, aut fratri nihil detractum commodi sui causa; aliam rationem esse civium religionum : hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communem utilitatis causa, statuunt esse cum civibus; quæ sententiam omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civitatem rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dicunt communem humani generis societatem; qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur : qui tollunt, etiam ⁴ adversus Deos immortales impii judicandi sunt : ⁵ ab iis enim constitutam inter homines societatem

nocere se jure posse alteri fas putant.

Gronov.

¹ *Hominem ex homine tollat*] Id est, Id neget, quod hominis proprium est : intelligere scilicet, quid Natura humana postulet. Wolf.

² *Ob eam causam, quod homo sit*] Ob Naturam communem, figuram corporis, rationis, & orationis ulum, similesque affectiones animorum, & corporum. Idem. Propter cognitionem illam à Natura inter homines constitutam. Græv.

³ *Una continemur*] Id est, Eundem auctorem vitæ habemus Deum, ex iisdem elementis constamus, iisdem com-

modis, atque incommodis afficiuntur : eadem conditione venimus in lucem, eadem casibus, morbis, morti demur. Wolf.

⁴ *Adversus Deos*] Quamvis enim contra eos, quos injuriis affecerunt, indignitate peccant, *primario* tamen in Deo delinquant, quatenus violantur Naturæ leges, quas ipse menti humana severat.

⁵ *Ab iis constitutam societatem*] Societas dicitur à Diis constitui, ut ait Lucretius,

--- Celesti sumus omnes semine originis
Omnibus ille idem pater est. Græv.

evectunt; cujus societatis arctissimum vinculum est, ma-
 arbitrarî esse contra naturam, hominem homini detra-
 e sui commodi causa, quam omnia incommoda subire.
 e externa, vel² corporis, vel etiam ipsius animi, ³ quæ
 ent justitia: hæc enim una virtus omnium est do-
 na & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Non-
 igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum
 eri, homini ad nullam rem utili? ⁴ Minime vero: ⁵ non
 m mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio,
 minem ut violem commodi mei gratia. Quid si ⁶ Phala-
 , crudelem tyrannum & immanem, vir bonus, ne ipse
 gore conficiatur, vestitu spoliare possit? nonne faciat?
 ec ad judicandum sunt facillima: nam si quid ab homine
 d nullam partem utili tuæ utilitatis causa detraxeris; in-
 mane feceris, contraque naturæ legem: ⁸ sin autem is tu
 , qui multam utilitatem reip. atque hominum societati,
 n vita remaneas, asferre possis; si quid⁹ ob eam causam

Externa] Quæ sunt extra nos; ut
 aniam, inopiam, cæteraque ejus-
 di.

Corporis] Dolores, malam valeru-
 tem, & consimilia.

Quæ vacant justitia] Satis clare dis-
 ra Tullius se arbitrari magis esse
 a Naturam, si homo homini de-
 hat sui commodi causa, quam si pa-
 tur se vel in bonis, vel in animo læ-
 per injuriam: quod videbatur pati
 n debere ob duas maxime causas;
 mo, quia sibi quisque est junctissi-
 as, & Natura ipsum sibi maxime
 commendavit; secundo, quod utique
 iuriam pati non cogatur. Hæc sunt
 ter incommoda, *quæ vacant justitia*.
 az verba non dicuntur respectu sub-
 ius, sed inferentis, & subire cogen-
 . *Grævo*. Quidam codices legunt, *quæ*
 n vacant, ut sit sententia: Iis solis
 imi incommodis, id est, vitiis, ex-
 pis, quæ, perinde ac ipsum *homini*
 trahere, contra justitiam peccant. Ju-
 cet Leßor.

4 Minime vero] Alier sentit Grotius
 ob. II. de Jure Belli, & Pacis Cap. 2.
 i censet in gravissima necessitate re-
 vifcere jus illud pristinum rebus u-
 nali, tanquam si communes mansifi-
 zis, quia in omnibus legibus humanis,

ac proinde & in lege dominii, summa
 illa necessitas videtur excepta. *Græv.*

5 Non enim mihi] Ipsa vita pro nihilo
 lo potius habenda est, quam violanda
 societas humana, qua homines inter se
 naturaliter conjunguntur.

6 Phalarim] Agrigentinorum Tyrannum,
 cui Perillus, faber Atheniensis, fa-
 bricatum à se aneum taurum dedit, in
 quo subiecto igne cruciarentur homi-
 nes, taurinosque mugitus imitaren-
 tur.

7 Ad nullam partem utili] Qualis Mar-
 gires quidam ab Homero descriptus
 esse fertur, qui sit *ἔρωτος ἄρχος ἀπ-
 πος*, telluris inutile pondus, tantum
 fruges consumere natus. *Wolf.*

8 Sin autem is tu sis] Qui in Cicerone
 reprehendunt hanc distinctionem, non
 cogitant illum loqui de perfecto sapi-
 ente, qui novit, quid cuique sit tri-
 buendum, & in omnibus respicit cum
 utilitatem communem societatis hu-
 manæ, tum illius, in qua vivit, Reipub-
 licæ; cujus salutem, dignitatem, &
 commoda suis præfert. Itaque si sciat
 talem se esse, non propter se, sed prop-
 ter Remp. detrahet in extrema necessi-
 tate alteri minus utili civi. *Græv.*

9 Ob eam causam] Publicam nimit-
 rum utilitatem, non privatam. *Idem.*
 alteri

alteri detraxeris, non sit reprehendendum : ¹ sin autem non sit ejusmodi, ² suum cuique incommodum ferendum potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non tur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut hujusmodi, quam detractio aut appetitio alieni : sed communis utilitatis derelictio contra naturam est : est enim ipsa itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque imbecillitatem, ³ bonum fortemque virum, transferatur ad vivendum necessariæ; qui si occiderit, multum de eo munii utilitate detraxerit : modo hoc ita faciat, ut ⁴ neque de se bene existimans, seseque diligens, hanc ⁵ causam libeat ad injuriam. Ita semper officio fungetur, utilis consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoramus humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, per facile judicium est : ⁶ nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa ⁷ distractio est : neque est contraria turam, spoliare eum, si possis, ⁸ quem honestum est necare.

¹ Sin id non sit ejusmodi] Id est, Si tu Reip. multum commodare non possis : si sis homo plebeius, & unus de multis. *Manut.*

² Suum cuique incommodum ferendum] Sanctius sane, & verius veteres, quam qui nuper ex Schola Malmbsburiensis propter conservationem sui quidvis in quemvis licere docent. Nos nobis conciliasse Naturam, ut nobis nihil sit carius, certissimum est : sed eadem nos docuit, non ita nos amare nos debere, si convenienter ei vivamus, ut ad nostra incommoda declinanda aliis ejusdem naturæ consortibus sit nocendum. Nolumus enim nobis id fieri, si eo esse- mus loco, quo is est, cujus incommodo, aut morte nostram utilitatem, aut vitam redimere constituimus ; nisi is exuerit hominem, &, instar belluæ, in sui generis participes sæviat, ut Tyrannus, latro, pirata. *Græv.*

³ Ad bonum fortemque virum transferantur] Propter utilitatem Reip. quam quilibet bonus suæ præfert. Et verissima est sententia, si recte perpendatur. Quæ alia causa est, cur recte, non solum pro boni Regis, Principis, Imperatoris, sed & sapientis, & utilis civis sa-

lute, & vita, suam vitam exponere multo periculo? Sic viginti milium virum pro ipso Tullio contra Clodiam erant dimicaturi, si Tullius periret. *Idem.*

⁴ Ne ipse de se bene existimans, se diligens] Modo ne exauria nos decipiat & elatius de nobis ipsi sentientes, quæ revera sumus, alios officiosius imitari propter nos, non propter utilitatem publicam. *Idem.*

⁵ Causam] Id est, Prætextum, & mentitiæ defensionem.

⁶ Nulla societas] Voluntaria certa non est, sed necessaria, & violenta.

⁷ Distractio] Distractio nem esse Tyrannis ideo dicit, quod animis, & filiisque maxime inter sese dissidet cum alteri libertatem spectent, leges defendunt, & disciplinam civitatis teri servitutem introducunt, per vires leges opprimant, omnemque licentiam sibi sumant. *Wolf.*

⁸ Quem honestum est necare] Hæc constantia fuit Rerum pub. veterum sententia, quam Magistri Recentes acriter iniquam, ac si nullus hodie Tyrannus inveniat. *Græv.* Hanc propositionem Cicero pro confesso sumit ob Græ-

ne hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominibus communitate exterminandum est. Etenim ut membra eadem ¹ amputantur, ² si & ipsa sanguine, & tanquam vitium, carere coeperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, communi ³ tanquam humanitate corporis segreganda est. Iujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex temere officium exquiritur.

7. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum esse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium ejus ⁷ perisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris multa præcepta sunt, quibus perspicui possunt, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quod in operi inchoato, & prope jam absoluto, tanquam ⁶ facium imponimus: ut geometræ solent non omnia docere, postulare, ut quædam sibi concedantur, ⁷ quo facilius, & volunt, explicent; sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mi concedas, ⁸ si potes, Nihil, præter id, quod honestum

& Romanorum inveteratum opinor in Tyrannos. *Wolff.*

Amputantur] Sic Ovidius Lib. I.

--- Immediabile vulnus

inse recidendum est, ne pars sincera trahatur.

Si sanguine, & spiritu] Si mortua sint, & pure facta. *Maturant.*

Tanquam humanitate corporis] Quid humanitas corporis? aut legendum,

humanitatis corpore; aut est Hy-

ges, ut apud Justin. Lib. 12. cap. 2.

Quiatis fata veneratur, pro, satorum

quæritem: & Lib. 14. cap. 1. *fidei*

amato, pro *sacramenti fidei*. *Græv.*

videndum, an non *humanitatem*

et vocet id, quod contrarium est im-

itati belluæ, non vero societatem

animi: acque adeo humanitas con-

stituitur in corpore, & coetu hominum

in, quod sanguis, & spiritus in cor-

poris, quod ex carne, & membris con-

Nam, ut hoc non potest consistere

in sanguine, & spiritu, sic & huma-

nitatis proprietates, & ratio, ad

quam Natura illam voluit produci, col-
labitur, & degenerat, si humanitas, &
illa emendata suavitas, quam ignorant,
abigunt, & corrumpunt Tyranni, eva-
nuerit. *Gronov.*

4 *Hujus generis sunt quæstiones*] Id est, Quæstiones, quæ varias ex diversis tem-
porum circumstantiis solutiones for-
tiantur, ejusdem sunt naturæ cum iis,
quas modo posui: de spoliando scilicet
homine inuicili, & Tyranno.

5 *Peremisset*] Id est, Penitus, & in
perpetuum impedivisset, atque oppres-
sisset. *Fabrit.* Id est, sustulisset. Sic in O-
rat. pro Plancio: *reditum perimere*. Pro
Sextio: *Nisi mors peremisset*. *Manut.*

6 *Fastidium*] Id est, Summam manum.
Vox ab ædificiis translata, quibus per-
fectis conus aliquis imponitur in sum-
mo. *Erasm.*

7 *Quo facilius, quæ volunt, explicent*] Quo facilius auditor rudis, subtilium
rationum nondum capax, instituitur,
doctrinam intelligat. *Manut.*

8 *Si potes*] Si per Cræcippum hoc tibi
licet, & lætæ Peripateticæ, cui tu
nomen dedisti. *Wolff.*

S fit,

sit, propter se esse expetendum : sin hoc non licet, per Cratippum, at illud certe dabis, *Quod honestum sit, id esse me propter se expetendum.* ² Mihi utrumvis satis est, cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendum est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando potest dixerit, (³ neque enim ei fas erat) sed ea, quæ *videntur* utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum; nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negant ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, ⁶ qui ista distraxerint. Itaque non aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine rore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, *videretur* esse, non quæ *esset*, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed dicitur) ⁷ Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probatur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

8. Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, cum moveri necesse est: sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei quæ speciem utilitatis attulerit; tunc ⁹ non utilitas relinquenda est, sed intelligenda.

¹ Per Cratippum] Qui Peripateticæ doctrinæ addictus non putat (juxta Stoicorum Axioma) honestum solum, sed maxime propter se expetendum.

² Mihi utrumvis satis est] Et Peripatetica ratione, & Stoica semper honestas utilitati præferenda. *Manut.*

³ Cum hoc, tum illud] Utriusque sectæ Philosophorum placitum.

⁴ Nec præterea quidquam probabile] Scilicet in hoc genere disputationum, ubi de finibus bonorum agitur. Excludit ergo Epicuri, Hieronymi Rhodii, aliorumque de summo bono opiniones. *Wolff.* Hoc, tanquam Academicus, dicit. Academici enim de omnibus dubitabant. *Græv.*

⁵ Neque enim ei fas erat] Id est, Sibi ipse repugnasset: non confictisset sibi: deservisset à suo ipsius dogmate. *Wolff.* Ex Stoicis enim fuit Panætius, qui in honestate sita esse bona omnia affirmant.

⁶ Qui ista distraxerint] Qui honestum,

& utile à se invicem secerui possunt istimarunt.

⁷ Marte nostro] Proverbialiter à turba translatum, ubi suo Marte remper dicebantur, qui nullis auxiliis copiiis adjuti prælium committunt. *Erasm.*

⁸ Commoveri necesse est] Non possumus eam rem non expetere, quæ vires, vel voluptates corporis adducit, vel incrementa opum, & dignitatem allatura. *Manut.*

⁹ Non utilitas relinquenda est] significat Cicero: Si, cum speciei utilitatis objecta est, re attente consideras turpitudinem adjunctam ei, quæ speciem utilitatis objecerit, non ita statuumdum, utilitatem propriam turpitudinis adjunctionem ne quaere, id est, repudiare, acque de nari oportere: sed intelligendum sciendum est, ubicunque insit turpitudo, ibi utilitatem esse non potest. *Lambin.*

turpitude sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si n-
est tam contra naturam quam turpitude, (¹ recta enim,
² convenientia, & ³ constantia natura desiderat, asper-
turque contraria) nihilque tam secundum naturam, quam
itas: certe in eadem re utilitas & turpitude esse non
est. Itemque si ad honestatem nati sumus, eaque aut so-
petenda est, (ut ⁴ Zenoni visum est) aut certe ⁵ omni
adere gravior habenda, quam reliqua omnia; (quod Ari-
teli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse ⁶ aut
am, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe
e: ita quidquid honestum, id utile. Quare error homi-
n non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, ar-
uit, id continuo ⁷ secernit ab honesto. ⁸ Hinc sicæ, hinc
ena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, ⁹ pe-
atus, expilationes, direptionesque sociorum & civium:
copum nimirum potentiæ ¹⁰ non ferendæ: postremo e-
m in liberis civitatibus regnandi existunt cupiditates, qui-

Ratæ] Cum prudentia, & iustitia
sententia. *Manut.*

Convenientia] Scilicet excellentiæ
turæ humanæ. *Græv.* Tæ æpæros, quod
temperantia maxime cernitur, in-
go. *Welf.*

Constantia] Hoc ad animi magnitu-
em, seu fortitudinem pertinet. Ni-
gigitur aliud dicit his verbis, quam
am chorum omnium virtutum
derare, & vitia omnia aspernari.
⁷ Intelligit vitæ harmoniam, actio-
n concentum, in quo sensu Horatius
Arte Poetica:

... Servetur ad imum,
Quæ ab incæpto processerit, & sibi
consuet.

utio ergo à Criticis arguitur Euripi-
o, quod Iphigeniam in Aulide, repug-
te Natura, à suis moribus receden-
a, atque à seipsa prorsus alienam fin-
a. Quippe quæ primo timide mor-
a deprecatur, deinde vero, Achilles
a exorante, animosam sese repen-
exhibet, dicitque pro salute Græ-
um paratam sponte mactari.
Zenoni] Disciplina Stoicæ auctori,
nomine Cittiæ, à Cittio, Cypri

oppido, unde ortum duxit.

⁵ *Omni pondere gravior]* Videtur ad
Criticolai Peripatetici Libram alludere,
cujus dictum supra recitavimus. *Welf.*
Vide Notam primam Cap. 3. Lib. 3.

⁶ *Aut solum, aut summum bonum]*
Prius Stoicorum, posterius placitis Pe-
ripateticorum convenit.

⁷ *Secernit ab honesto]* Nihil pensu ha-
bet, quantumvis turpe, & flagitiosum
sit. *Manut.*

⁸ *Hinc sicæ]* Hinc, inquit, videmus
homines improbos, simulatque cogita-
runt, aliquid se juvare posse, idque fla-
tim appetunt nullo honesti, aut inho-
nesti discrimine (qui est solennis ho-
minum error) huc progredi, ut sicis, &
dolonibus, ut venenis petant innoxios,
quo bonis potiantur; ut testamenta sup-
ponant, &, veris hæredibus exclusis,
se pro hæredibus gerant. *Gronov.*

⁹ *Peculatus]* Pompejus Festus *pecula-
tum*, furtum publicum dicit esse, & à
pecore dictum opinatur, sicut *pecuniam*,
ex eo, quod antiqui Romani nihil, præ-
ter pecora, habebant. Unde *peculari*,
& *peculator*.

¹⁰ *Non ferendæ]* Propter ditissimorum
homuncionum superbiam, & insolentiam.

bus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest : emenda enim rerum ¹ fallacibus judiciis vident; poenam dico legum, ² quas sæpe perumpunt, sed ³ ipsius turpitudinis, ⁴ quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hominem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim turpiter sceleratum & impium) qui deliberant, utrum id sequamur quod honestum esse videant, an se scientes scelere committent : ⁵ in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si aliter non pervenerint. Ergo deliberanda omnino non sunt, quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni liberatione celandi, & occultandi spes opinioque remove da est : fatis enim nobis (si modo in philosophia aliquo profecimus) persuasum esse debet, si omnes Deos habentesque celare possumus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendum.

9. Hinc ille Gyges inducitur ¹ à Platone; qui, ² cum ten-

¹ Fallacibus judiciis vident] Sententia est: Falso judicant hanc, vel illam rem sibi utilem futuram, cum non sit. Græv.

² Quas sæpe perumpunt] Ad Anacharsidis dictum alludit, Solonis leges te lis arancæarum comparantis. Manut. Ut

muscæ majores telas perumpunt, dum captantur, & retinentur minores; sic potentiores nunc vi, nunc gratia, nunc muneribus legum supplicia effugunt, dum soli inopes plebuntur nebulones.

³ Ipsius turpitudinis] Intelligit malæ conscientie morsus.

⁴ Quæ acerbissima est] Optime Seneca Epist. 93. Prima illa, & maxima peccantium est poena, peccasse: nec ullum scelus impunitum est, quoniam scelèris in scelere supplicium est. Sic Juvenalis Sat. 13:

Extemplo quodcunque malum committitur, ipsi

Displicet auctori: prima est hæc ultio, quod, se

Judice, nemo nocens absolvitur, improba quamvis

Gratia fallaci Pratoris vicerit urna.

--- Cur tamen hos tu

Evasisse putes, quos diri conscia fœlli Mens habet attonitos, & surdo verberè cedit,

Occultum quantente animo tortore flagellum?

Pœna autem vebemens, ac multa illis,

Quas aut Caditius gravis invenit, Rhadamantibus,

Nocte, dieque suum gestare in pectore testem.

⁵ In ipsa enim dubitatione] Sic Claudius Lacedæmonius oraculum scilicet an perjurio depositum abnegare, etiam interitum generis committam petenti respondit: τὴν ἀποδοῦναι, & ποιεῖν, ἵνα δὲ ῥα, μή

⁶ Deos, hominesque celare possumus] Latus eos aliquid, quibus clam esseolumus, quod agimus. Erasmi. Delat igitur, etiam occultis, abstinendum Manut. Si enim contra honestum sit maximum malum, actionis inestæ malignitatem non minuit tebræ.

⁷ A Platone] Sumpta est fabula Platonis de Rep. Lib. 2.

⁸ Cum terra discessisset] Id est, Divin effect, dirupta esset. Sic enim Plato, unde hæc sumpta sunt: παρ' ἧται τοῦ πᾶτος, & γένεσθαι κόσμου, hoc est, ruptam terram, & hiatus factum. Sic Virg. Æneid. 9.

--- Video medium discedere cælum
Lambin.

disce-

esset magnis quibuscumque imbribus, in illum hiatum
 endit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadver-
 tujus in lateribus fores essent; quibus apertis, mortui
 corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in-
 to; quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius
 or) tum in consilium pastorum se recepit: ibi cum 'pa-
 ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur,
 autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum ² in
 annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli
³ reginæ stuprum intulit; eaque adutrice regem do-
 um interemit, sustulit quos obitare arbitrabatur; nec
 is eum quisquam facinoribus potuit videre: sic repente
 ali beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum
 dum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet pec-
 quam si non haberet; honesta enim bonis vitis, non
 alta quærentur. Atque hoc loco philosophi quidam, mi-
 mali illi quidem, sed ⁴ non satis acuti, fictam & com-
 titiam fabulam dicunt prolaram à Platone: quasi vero
 aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc
 is hujus annuli, & hujus exempli: si nemo sciturus, ne-
 ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, po-
 tæ, dominationis, libidinis causa feceris; si id Diis, ho-
 busque futurum sit semper ignotum, sine facturus? ne-
 id fieri posse: ⁵ quanquam potest id quidem: sed quæ-
 quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Ur-
⁶ rustice sane: negant enim posse, & in eo perstant.
 verbum quid valeat, non vident: cum enim quærimus,
 possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne

Palam] Fundam, vacuum illud in
 o, quo gemma includitur. *Manus.*
in locum] Id est, in suum locum.
 er, pro, suo loco Cornif. Lib. 4.
 ærenium: *Hæc res, sicut in amicti-*
tu in dicendo, si loco sit, maxime sa-
pe & illi, qui audient, à culpa absint.

Est autem annuli locus, ut pala-
 palmam sit, atque emineat. Itaque
 dicit, *spicy ego & æter. Sicut*, id est,
 a annuli extra convertere. *Fabrit.*
Regina] Candauleis, Lydiæ regis,

Non satis acuti] Ingenio minime

perspicaci. Quippe qui non intelligunt,
 quam vim, quam moralem interpre-
 tationem habeat hæc fabula Platonica.
 ca. Exempli gratia enim sæpe aliquid
 fingitur, ut exinde alicujus rei elicia-
 tur veritas.

⁵ *Quanquam potest id quidem*] Resistit
 institutioni adversariorum Cicero, cor-
 rectione affirmans fieri posse, quod illi
 negabant. *Fabrit.* Ut enim Academicus,
 dubitantes de providentia, & natura
 Divina loquitur. *Guilielm.*

⁶ *Rustice*] Id est, Obstinatè, rustico-
 rum more. *Maturant.*

celare;

celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut responderint se, impunitate proposita, facturos quod expedit, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant.

10. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sapientiae causæ, quæ conturbent animos utilitatis specie; non tamen hoc delibetur; relinquendane sit honestas propter utilitatem magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, propter finem id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videlicet id injuste: fuerat enim in regibus expellendis socii Brutum, consiliorum etiam adiutor: cum autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile, patriæ consulere, id erat ita honestum, ut eum ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui cum visum esset utilitatem solum, quam cum altero, regnare, fratrem interemit. ⁸ Opus sit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videtur, neque erat, assequi posset. Et tamen ⁹ muri causam opposuit, speciem honestatis neque probabilem, neque la-

1 *Quod expedit*] Quod sibi profuturum putant, quicquid ad emolumentum, suamve voluptatem dirigi videatur.

2 *Collatino*] L. Tarquinius Collatinus, Lucretiæ violatæ maritus, in consilio Bruti collega, propter Tarquinium nomen, Romanis in visum, abdicare se consulari, & in exilium ire iustus est.

3 *In regibus expellendu*] Unicum sane Regem, Tarquinium nempe Superbum, actum expulit Brutus, sed in posterum eam penitus sustulit regiminis speciem, quæ Monarchia nuncupatur.

4 *Consilium hoc cepissent*] Publicæ securitatis causa: ne vel aliqui à Regia familia ipsi etiam regnum affectarent: vel prodicione pulsos Reges in urbem revocarent: vel injuriam majoribus suis illatam per occasionem ulciscerentur. *Wolf.*

5 *Ipsi Collatino*] Utpote civi per studio. *Manut.*

6 *Ne utilitas esse potuisset*] Non scilicet, sed tantum apparet.

7 *In eo rege, qui urbem condidit, ita*] Confert inter se duo exempla contraria. Brutus, cum Collatinum agnam pelleret, utilitatem ob honestatem secutus est. At vero Romulus, Romam conditor, in occidendo Remo utilitatis duntaxat rationem habuit.

8 *Omissit hic pietatem*] Perrupit amoris fraterni vincula.

9 *Muri causam opposuit*] Edixit Romulus, ne quis sua moenia novum siliret: quorum angustias irridens, murus luibrio fratris transiit. occasione, & prætextu usus est Romulus, ut sub specie justitiæ fratrem terficeret.

idoneat

neam: peccavit igitur, pace ¹ vel Quirini, vel Romuli erim. ² Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, sique tradendæ, cum his ipsi egeamus; sed suæ cuique iurati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè bryssippus, ut multa; Qui stadium (inquit) currit, eniti contendere debet, quam maxime possit, ut vincat; ³ sup-
 nare eum, quicum certet, aut ⁴ manu depellere, nullo do debet: sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat usum, non iniquum est; alteri deripere, jus non est. xime autem ⁵ perturbantur officia in amicitiiis; quibus non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit um, contra officium est. Sed hujus generis totius bre- & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur uti- honores, divitiæ, voluptates, cætera generis ejusdem, c amicitia nunquam anteponenda sunt: at neque contra jurandum, ac fidem amici causa vir bonus faciet; ne si ex quidem erit de ipso amico: ⁷ ponit enim personam iici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitia, ut ve- n amici causam esse malit; ut orandæ liti ⁸ tempus, quoad leges liceat, accommodet: cum vero ⁹ jurato sententia

¹ Vel Quirini, vel Romuli] Ex ritu
 plicium, qui, ne in nomine er-
 zati, plura solent enunciare. Sic Hor.

Sive tu Lucina probas vocari,
 Seu Genitalis. Lang.

et mortem Romulus, quem inter
 et receptum fingunt, Quirinus vo-
 aur. Unde Quirites dicti sunt Ro-

³ Nec tamen nostræ] Quasi dixerat,
 a suam cuique rem negligendam
 præcipio, quum nemini fraudem,
 injuriam fieri jubeo. Wolf.

⁴ Gryssippus] Stoicorum facile prin-
 4, adeo in Dialectica insignis, ut
 que dicerent, Si apud Deos usus
 et Dialecticæ, non futuram aliam,
 am Chrysippam. Maturant.

⁵ Supplantare] Hoc verbum Nonius
 bit dictum esse, quasi pedem sup-
 are. Græce ὑποσπῆλαιν dicunt. Lo-
 ma illustrat Seneca Lib. 2 Epist. Ille,
 supplantatus adversarium toto tulit
 qui, nec projecti animi projectus. Fa-

⁵ Manu depellere] Idas tamen apud
 Stratum Parthenopæum arreptum ca-
 pillis prostravit, & ita cursu superavit.
 Lang. Hac similitudine ostendit Chry-
 sippus, nihil vel dolo, vel vi faciendum
 esse.

⁶ Perturbantur officia] Id est, Propter
 amicos plurimum delinquitur. Wolf.

⁷ Ponit enim personam amici] Quod
 non fecit Chilon, qui amicum, in quem
 judex sedebat, damnavit quidem ipse,
 sed aliis iudicibus persuasit, ut cum ab-
 solverent. De quo vide Gellium Lib. 1.
 Noct. Artic. cap. 3. Græv. Metaphora est
 ab Histriionibus sumpta, qui modo hanc,
 modo illam personam induunt.

⁸ Tempus, quoad per leges liceat] Com-
 muniore sententia de clepsydrarum nu-
 mero hunc locum exponit. Malo tamen
 illis subscribere, qui de ampliacione,
 hoc est, de prorogando tempore sen-
 tentiam pronuntiandi, intelligendum
 volunt. Juxta Asconium, viginti dies
 acculatori, totidemque defensori da-
 bantur.

⁹ Jurato] In singulis causis apud Ro-
 manos Prætor, postquam iudices sortitus
 erat,

dicenda sit, meminerit, Deum se¹ adhibere testem, id est arbitror)² mentem suam, qua nihil homini dedit Deus³ divinus. Itaque præclarum à majoribus accepimus mori rogandi iudicis, ⁴ si eum teneremus, quæ⁵ salva fide fac possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi nescire amico à iudice posse concedi : nam, si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitia tales, sed conjuratione putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiam nam in sapientibus viris perfectisque⁶ nihil potest esse le. ⁷ Damonem & Phintiam Pythagoreos ferunt animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies⁹ commendandorum suorum postulavisset ; ¹⁰ vas¹¹ factus est alter ejus sistendi, ut, si non revertisset, moriendum esset ipsi : qui cum ad diem recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod tile videtur, in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur : ¹² jaceat utilitatis species, valeat honestas : cum tem, in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur ;

erat, eos adigebat, ut ex animo, secundum leges, & æquitatem, non præ amicitia, odio, aut ullo partium studio sententiam se pronuntiaturos jurarent.

¹ *Adhibere testem*] Hoc est, Sententiæ suæ, quam juratus dicat, testem adjungere. *Fabrit. Testem*, id est, Conscium : nec conscium tantum, sed etiam vindicem. *Wolf.*

² *Mentem suam*] Mens, anima, sive conscientia nostra, secundum veteres, est quasi Numen quoddam pectoribus insitum. Hinc Atheos mystice vocavit Plato, qui Deum in ipsis habitantem, id est, rationem, corrumpunt, & vitiorum suorum contubernio polluunt.

³ *Divinus*] Hinc Horatius mentem divinam particulam auræ vocat. *Wolf.*

⁴ *Si eum teneremus*] Si morem illum observare vellemus : si non propter seculi corruptelam exolevisset.

⁵ *Salva fide*] Juramento non violato.

⁶ *Nihil potest esse tale*] Homines enim perfecta sapientia præditi honesta sola

ab amicis petunt, nec, nisi honestis tentibus, favent.

⁷ *Damonem, & Phintiam*] Nobiliorum par, quos sæpe antiqui celebrant scriptores.

⁸ *Hoc animo inter se fuisse*] Ut unusquisque, novimus inter nos, amant inter se, alter alterum : ita hic dictum hoc animo inter se fuisse, pro, utrum in alterum. *Erasm.*

⁹ *Commendandorum suorum casus*] Amicis suos commendaret. *Manu. commendare idem est, quod valedicere. fan.*

¹⁰ *Vas*] Hanc vocem sic definitus : Vas est sponfor in re capitali.

¹¹ *Factus est ejus sistendi*] Id est, obtulit, ut amici personam repleteret, idem supplicium subiturus, si in diem compareat.

¹² *Jaceat*] Negligatur, pro nihilo habeatur utilitatis umbra ; colatur ei longe anteponatur honestas.

& fides anteponatur amicitiae: sic habebitur is, quem
 carissimus, delectus officii.

i. Sed utilitatis specie in repub. sapissime peccatur; ut
 Corinthi disturbance nostri. Durius etiam Athenienses,
 qui sciverunt, ut Aeginetis, qui classe valebant, pollices
 acciderentur: hoc visum est utile: nimis enim imminerebat,
 propter propinquitatem, ⁴ Aegina ⁵ Piræo: sed nihil, quod
 dele, utile: est enim ⁶ hominum naturæ, quam sequi de-
 mus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrini-
 urbis uti prohibent, eosque ⁸ exterminant; ut Pen-
 apud patres nostros, Papius nuper: nam ⁹ esse pro cive,
 civis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt le-
 sapientissimi consules, Crassus, & Scævola: usu vero
 is prohibere peregrinos, sane ¹⁰ inhumanum est. Illa præ-

Habebitur delectus officii] Id est, Si
 gionem, fidemque tenaces servabi-
 quoties utile cum honesto pug-
 videbitur, verum officium deli-
 facile cognoscemus.

In Corinthi disturbance nostri] In
 incho delenda falsa utilitatis species
 minus sefellit. *Era'm.*

Qui sciverunt] Qui legem sanxe-
 ut Aeginetarum, tanquam navi-
 di petitorum, amputarentur polli-
 ne remos impellere possent.

Aegina] Insula in sinu Saronico è
 one Atticæ.

Piræe] Athenarum portui, & Em-
 bo.

Hominum natura inimica] Vel, alie-
 humanitate: vel, hominibus per-
 oia, qui atrocibus suppliciis ad pau-
 tem rediguntur. *Wolff.* Homines ad
 mum amorem, auxiliumque nati
 . Cum vero in se invicem faviunt,
 tras degenerantes humanitatem
 unt. Optime Seneca de Clementia:
visibet est sanguine gaudere, ac vul-
bu, & abiecto homine, in glivestre
vel transire.

Utilitas uti] Vel, ne in eas veniant,
 sedem, & domicilium ibi collocent,

Exterminant] E finibus suis ejiciunt.
 sm, Nos in hac Repub. non modo
 agnos non exterminamus, sed à
 gione nostra averfos, hoc est, hostes
 utos, Judæos, perjuri damnatos,

monetarios etiam civitate impertimur.
Lang. Caute agitur, *Langi*:

--- *Quærenda pecunia primum est,*
Virtus post nummos.

Eodem honore, quo vos Judæos, nos
 etiam Rebelles Fugitivorum Hugenot-
 tarum greges suis Regibus longe hu-
 maniores prosequimur.

⁹ *Esse pro cive*] Jus civitatis usurpare,
 petere honores, & eadem omnia, quæ
 civibus permissa sunt, licere sibi velle.
Wolff. Apud Romanos non poterant pe-
 regrini frui jure Quiritium, hoc est, ex
 testamento civis Romani legata capere,
 aut hæredem esse, aut filiam ducere,
 aut honores ambire. Apud Athenienses
 peregrinitatis reus, qui fraude, & ma-
 lis artibus sibi jus civitatis arrogarat,
 vendebatur pro mancipio. *Græv.*

¹⁰ *Inhumanum est*] Semper enim in
 humanitatis officiis numeratum est, ad-
 mittere, & benigne habere peregrinos.
 Contra, decretum Achæorum, quo fi-
 nibus suis interdixerunt Macedonibus,
execrabilius desertio juris humani vocatur
 apud Livium. *Græv.* De urbe tamen
 Lycurgus peregrinos lege ejecit, cum
 ob factionum pericula, tum ne externis
 se moribus oblineret populus. *Lang.*

Quanto majori cum sagacitate in ita
 agitur Republica, ubi Indigenæ, imò
 PATRIÆ PATRES, in capitale
 discrimen adducti, in exilium propel-
 luntur, Alienigenæ summis dignitati-
 bus,

clara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate temnitur. Plena exemplorum est nostra respub. cum tum maxime bello Punico; quæ, ¹ Cannensi calamitate cepta, majores animos habuit, quam unquam rebus ledis; nulla timoris significatio; nulla mentio pacis: tantum est honesti, ut speciem utilitatis obscurer. Athenienses Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerunt ut, urbe relicta, conjugibus & liberis ² Troezenenses defenderent, Cyrsilum quandam, suadentem, ut in urbem venirent, Xerxemque reciperent, ⁴ lapidibus obruerunt, quæ ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat nante honestate. Themistocles ⁵ post victoriam ejus quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere concilium reip. salutare, sed ⁶ id sciri opus non esse: postulavit ut aliquem populus daret, quicum communicaret; datus Aristides: Huic ille, Classem Lacedæmoniorum, quæ ducta esset ad ⁷ Gytheum, clam incendi posse; quo frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audisset, in concionem magna expectatione duxitque, perutile esse consilium, quod Themistocles diceret, sed ⁸ minime honestum. Itaque Athenienses, quod nescium non esset, id ne utile quidem putaverunt: totam eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide

bus, honoribusque tantum non Divinis afficiuntur!

¹ Cannensi calamitate] A Cannis, vico Apuliz, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium, & sociorum Romanorum multitudine cæsus. *Erasm.*

² Troezen] Urbe Peloponnesi in sinu Argolico. *Erasm.*

³ Naves conscenderent] Suadente Themistocle, qui, cum oraculum sciscitantibus Atheniensibus responsum est, se tutos esse posse, si salutem suam muris ligneis committerent, classem parandam esse interpretatus est.

⁴ Lapidibus obruerunt] Sic sic accipiendi erant, qui nunc Tyrannis Nostri

omnia vel turpissima suadent, quæstuosa. *Erasm.*

⁵ Post victoriam] Apud Imbriam laminem partam.

⁶ Id sciri opus non esse] Quia dicitur tacetur, quod plures norunt. Id impleri non posse, nisi esse occultissimum. *Maturant.*

⁷ Gytheum] Nobile Lacedæmoniarum navale.

⁸ Minime honestum] Primum societatis fides violata fuisset: deinde quod fraude, & insidiis petere solent, alienum erat magnitudinem morum, quæ tum Athenienses habebant. *Wolff.*

pudaver

1. Melius hi, quam nos, qui 'piratas immunes, cios vectigales habemus.

2. ³ Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscere. Hoc enim ipsum, ⁴ utile putare, quod turpe sit, calamosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum agnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Egeneris hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus, Alexandria Rhodum magnum frumenti ⁶ numerum exerit in Rhodiorum inopia & fame, summaque antea caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria ⁷ solvisse, navesque in cursu frumento onustas, petent Rhodum, viderit; dicturusne sit id Rhodiis, an silentio quam plurimo venditurus? Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & consultatione quæmus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed docet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni, Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro enim patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor nomine, emptor ignoret: Diogeni venditorem, ⁸ quatenus jure vili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine illis agere, & quoniam vendat, velle quam optime ven-

1. *Pirata immunis*] Notatur Pompeius, quod ex piratis à se victis aliquot villa per colonias divisit. *Erasm.* Hoc Pompejo Cæsar objicit apud Lucanum 3. l.

2. *Melius sent, pirata, Magno, coloni?* 3. *Sector vestigales*] Notatur Cæsar, Campanorum agros distribuit militibus. *Erasm.* Videtur potius hic intelligi Massilienses, & Deiotarus rex Gallicæ, alique, qui cum Pompejo aderant, & à Cæsare victore aut libertate privati, aut tributo onerati erant. *Gronov.*

3. *Maneat ergo*] Id est, Concludamus, ut, utilitatis speciem, cum honesto agnoscimus, nunquam revera utilem esse, licet emolumentum propositum adipiscamur.

4. *Utile putare, quod turpe sit, calamit-*

tosum] Sicuti vera felicitas, & summum bonum in animi moribus ad honestatem compositis consistit, & *ὁ ἀγαθὸς*: ita vera miseria, ac calamitas extrema hominum in turpitudine. vide Aristot. 1. ad Nicom. 10. *Græv.*

5. *Alexandria*] Ægypti Metropoli, ab Alexandro magno condita.

6. *Numerum*] Quantitatem, copiam, abundantiam.

7. *Solvisse*] Solvere est, solutis anchoris navigationi se committere: cui opponitur *appellere*. *Manut.*

8. *Quatenus jure civili*] *Jus civile* apud Ciceronem non tam late patet, quam *jus Natura*, & *gentium*: sed restringendum est ad leges XII. tabularum. Idem itaque sonat, quod *jus municipale*, sive (ut vulgo loquimur) *commune*.

dere: ¹ Advexi; exposui; vendo meum non pluris, quam cæteri; fortasse etiam minoris, cum major est copia: cui injuria? Exoritur Antipatri ² ratio ex altera parte: Quæ ais? tu cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati, eaque lege natus sis, & ³ ea habeas principum naturæ, quibus parere, & quæ sequi debeas, ut utilitas communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas tua sit. celabis homines, quid iis adsit commoditatis & copiarum. Respondebit Diogenes fortasse sic; Aliud est ⁴ celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorum, quæ tibi plus possident cognita, quam tritici utilitas: sed non quidquam tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit, quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

13. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, eadem re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes tuas bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiata, ruina sit; sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit plurimulo, quam se venditurum putarit, num id injuste, an improbe fecerit. ⁶ Ille vero, inquit Antipater: Quid enim e-

¹ Advexi] Per Protopopæiam inducit Cicerò Diogenem, seu forsitan mercatorem quendam, his verbis ratiocinantem.

² Ratio ex altera parte] Validior est Antipatri argumentatio. Diogenis enim à jure civili sumitur: hujus vero à jure naturali. Naturalis autem ratio postulat, ut communi hominum utilitati, posthabita privata, consulamus.

³ Ea habeas principia natura] Hoc est, Id te natura tua doceat, ut nihil pute-

mus nobis utile, quod aliis noceat: licet violari jus humanæ societatis, quod colendum nati sumus. Grev.

⁴ Celare] Philosophus per hanc vocem videtur velle, dolo aliquid latere.

⁵ Male materiata] Hoc est, Mala materia constructa: videlicet calce rebus lubili, lapide fragili, lignis putridis. Maturant.

⁶ Ille vero] Hoc est, Certe improbe fecerit. Grev.

aliud

d, erranti viam non monstrare, (quod¹ Athenis² execrationibus publicis sanctum est) si hoc non est, emptorem parare, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus est, quam viam non monstrare: nam est³ scientem in alterum inducere. Diogenes contra: Num te emegit, qui ne hortatus quidem est? ille quod non placet, proscript: tu quod placebat emisti. Quod si quis scribit, ⁵ *villam bonam, beneque edificatam*,⁶ non stimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, ⁷ nec ad rationem; multo minus, qui domum non laudant: i enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ est esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; id dictum non est, id præstandum puras? Quid vero est, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam si domini jussu⁹ ita prædicet, *Domum pestilentem vendo*? Sic ergo in pulsam causis dubiis, ex altera parte defenditur honestas; altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, modo facere honestum sit, sed etiam¹⁰ non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis de dissensio. Quæ dijudicanda sunt: non enim¹¹ ut quæ-

Atheni] Apud hanc urbem sacrorum capita publice diris omnino revocabant, qui erranti viam monstrarent.

Execrationibus publicis] De quibus Plutarch. & Corn. Nep. in vita Solonis.

Scientem] Consulto, & voluntarie. Proscripsit] Proscribere est, palam, publice proposito libello, aut præter voce, vendendum aliquid signifi-

Villam bonam, beneque edificatam] Villam libelli, in quo proponuntur vendendæ.

Non existimantur fefellisse] Non jussu quoad jus civile emptorem malo circumvenisse. Nam (ut jurisconsulti) Simplex commendatio non obligat.

Nec edificata ratione] Nec affabre dicta, nec bene materiata; sed male et in ruinosa.

Unus iudicium emptoris est] Ad Elenchum hunc respondendum est, quod

licet non decipitur emptor, ubi iudicium à venditore ipsi in re omnino manifesta est relictum; si tamen vitia occulta reticeantur, omnino à venditore emptor turpiter circumvenitur. *Rachel.*

⁹ *Ita præco prædicet*] Esi necessum non est, ut ipsa proscriptio, vel proclamatio rei venalis vitia contineat; emptori tamen illa reticere non debent, si latent. Nefas sane non est etiam vitiosam rem vendere, si modo emptor de rei vitio monitus fuerit. *Rachel.*

¹⁰ *Non facere turpe*] Turpe est, quid quid virtuti repugnat. Ut contra justitiam agit, qui aliquem circumvenit; sic contra prudentiam, qui rationibus suis, nemini injuria illata, consulere negligit.

¹¹ *Ut quæremus*] Ut quæstionem in medio non explicatam relinqueremus. *Manur.* Quasi dicat, Haætenus Academicum egi, nunc Stoico more pronuntiandum est. *wolf.*

teremus

reremus exposuimus, sed ut explicaremus. Non videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium ditor celare emptores debuisse. Neque enim id est quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare lumentui tui causa velis eos, quorum interfit id scire. autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenui, iusti, non viri boni; ¹versuti potius, ²obscuri, ³astuti, ⁴cis, malitiosi, callidi, ⁴veteratoris, vafri: hæc tot, & plura nonne inutile est ⁵vitiorum subire nomina?

14. Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quibus existimandum est, qui ⁶orationis vanitatem adhibent. C. Canius, eques Romanus, nec infacetus, & satis illatus, cum se Syracusas otiaudi (ut ipse dicere solebat) negotiandi causa, contulisset, dictitabat, se hortulos quos velle emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine ⁷interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisse, verius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusas, Verius quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si let, ut suis; & simul ad coenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, esset, ut argentarius, apud omnes ordines graciosus, peritores ad se convocavit, & ab his petivit, ut ante suos tutos postredie piscarentur, dixitque, ⁸quid eos faceret. Ad coenam tempore venit Canius: ⁹opipare à Py-

¹ *Versuti*] *Versutus* est, cujus mens crebro ad malitiam vertitur, auctore Festo.

² *Obscuri*] Qui perplexa, æquivocaque utitur oratione, ut animi sensus perspicui non possit.

³ *Astuti*] Ab *αστος*, quod significat *oppidum*: in quo qui versantur assidue, cauti, acque acuri esse videntur. *Maturant*.

⁴ *Veteratorum*] *Veterator* dictus est à multa rerum gerendarum vetustate, ut placet Festo.

⁵ *Vitiorum subire nomina*] Antipatrigitur sententiam probat Cicero, dum mercatoris, & ædium venditoris diffinitionem tam graviter accusat. *Rachel*. Hanc quæstionem decidit secundum Stoicorum dogmata, sed illum rigorem à communi vitæ consuetudine

alienum esse Cicero ipse non valet, ait, *Grævus*.

⁶ *Orationis vanitatem adhibent* sum dixerunt. *Manut. Vanitatem* ut pugnet cum veritate; cum veritatemus *vanitatem* esse jactantiam rassis ob id, quod fere mentionem ra gloriosuli. *Erasm.*

⁷ *Interpellatoribus*] *Interpellator* qui dicenti, facientique aliquid dimento est. *Maturant*.

⁸ *Quid eos facere vellet*] Ut ante suos pedes captos pisces perent. *Idem*.

⁹ *Opipare*] Abundanter, copiose, & parvo: unde *opiparum* appellat dicit Festus, magnarum opum tum. *Idem*.

appu-

ratum convivium : cymbarum ante oculos multitudo : se quisque, quod ceperat, afferebat : ante pedes Pythii s abiciebantur. Tum Canius, Quæso, inquit, quid oc, Pythi ? tantumne piscium, tantumne cymbarum ? le, Quid mirum ? inquit, ² hoc loco est, Syracusis quid- est piscium : hic aquatio : hac villa isti carere non unt. Incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut deret. ³ Gravate ille primo. Quid multa ? impetrat ; emit o cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit ; & t instructos : ⁵ nomina facit, negotium conficit. Invi- Canius postridie familiares suos : venit ipse mature : scal- in nullum videt : quærît ex proximo vicino, num feriaz adam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, od sciam) inquit ille : sed hic piscari nulli solent ; itaque mirabar, quid accidisset. ⁶ Stomachari Canius. Sed d faceret ? nondum enim ⁷ Aquilius, collega & fami- is meus, protulerat de dolo malo formulas : in quibus s cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus ; respon- at, cum esset aliud ⁸ simulatum, aliud actum. Hoc qui- in sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, per- , improbi, maliciosi sunt. Nullum igitur factum eo- in potest utile esse, cum sit tot vitis inquinatum.

15. Quod si Aquiliana definitio vera est ; ex omni vita

Pro se quisque] Id est, Pro sua virili
et. Sic Virgil. *Pro se quisque viri.*

Hic loco] Attulerant secum pisces :
falso Pythius dixerat, *hoc loco* esse,
scilicet quicquid esset piscium. Sed
ut fuit in demonstratione : *hoc loco*
est, in hac piscina, sed in his sca-
lis, aut cymbis. *Lang.*

Gravate] Id est, Speciem præ se
ut vendere nolentis.

Instructos] Videlicet hortulos cum
velut illi, & omni instrumento, at-
que apparatu. *Naturant.* Quibus nihil,
sed ului, & ornamento sit, desset.

Nomina facit] Hoc est, Canius scri-
bit, & in tabulas refert, se Pythio
propter hortorum venditionem certam
summam debere, atque ita scriptura se

venditori obligat. *Fabrit. Nomina facit,*
qui se debitorem constituit : unde &
bonæ fidei debitores bona *nomina* di-
cuntur. *Erasm.*

Stomachari] Indignatus est, quum
se deceptum esse suboluit.

Aquilus collega] Fuit Ciceronis
collega in prætura, vir Iuriprudencia
insignis, Mutii Scævola Pont. Max. dis-
cipulus, quem Cicero multis in locis
prædicat. *Grav.*

Simulatum] Hoc autem ad eam si-
mulationem restringendum videtur,
quæ cum malicia, & fraudandi alte-
rum intentione conjungitur. Datur e-
nim simulatio sine dolo malo, qua, ad
res nostras ab improbis tuendas, sæpe
etiam alias ob causas, honeste uti con-
ceditur.

simulatio

simulatio dissimulatioque ¹ tollenda est: ita nec ut melius, nec ut vendat, quidquam simulabit aut dissimulat bit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus vindicatus; ut ² tutela XII tabulis, & ³ circumscriptio adolescentium lege Lætoria; & ⁴ sine lege judiciis, in quibus additur, ⁵ *ex fide bona agitur*. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maxime excellunt; ⁶ in arbitrio rei uxoris *melius æquus*: in ⁷ fiducia, *ut inter bonos bene agat*. Quid ergo? aut in eo, quod *melius æquus*, potest pars inesse fraudis? aut cum dicitur, ⁸ *inter bonos bene agier*, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus tem malus simulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. ⁹ licitatorem venditor, ¹⁰ nec qui contra se liceatur, emptor

¹ *Tollenda est*] Simulatio nimirum, quæ fit dolo malo, alterius lædendi causa. Si is dolus abest, & simulatur, aut dissimulatur, aut ut nobis ipsi sine alterius detrimento, aut ut aliis, aut Reipub. proximus, licitum utique est. Vide de his disputantem Grotium Lib. 3. de Jure Belli, & Pacis cap. 1. nec non Pufendorfium de Jure Naturæ, & Gentium Lib. 4. cap. 1. Grav.

² *Tutela XII tabulis*] Id est, Tutorem, si pupilli bona in se dolose transulisset, etiam ante formulam Aquilianam puniebant leges XII tabulis inscriptæ.

³ *Circumscriptio adolescentium*] Id est, Si quis adolescentes decepisset, atque in fraudem illerisset, ut ait Terentius. *Wolff.*

⁴ *Sine lege judiciis*] Intelligit ea judicia, quæ non descendunt ex 12 tabulis, aut lege per populum lata, sed in quibus prætor supplet, quod deest juri civili. *Gronov.*

⁵ *Ex fide bona*] Convenientissime hanc formulam interpretatur Paulus, quando dicit bonam fidem esse contrariam fraudi, & dolo. *Rachel.*

⁶ *In arbitrio rei uxoris*] Adfertur alia formula, in rei uxoris arbitrio usurata, qua omnis inhoneste lucrum caprandi ratio, ac techna excluditur. Est vero uxoris rei actio, quoties post divortium de dote contentio est. Dos enim licet, matrimonio constante, in bonis viri sit, est tamen in uxoris jure,

& post divortium, tanquam res uti peti potest. *Idem.*

⁷ *Fiducia*] Hæc vox accipitur proprie, nore quod creditor manciparet, in jure creditur, ea lege, ut, solvendi pecunia, remancipetur; non soluta, creditori pleno jure committitur. *Idem.*

⁸ *Inter bonos bene agier*] Verba solennia, quibus in negotiis utebantur. *Erasm.*

⁹ *Licitatorem*] Licitator est, qui ornatus venditori servit, pretium rei vendendæ auget. *Grav.* Solent terdum venditores in auctionibus licitatore aliquem apponere, qui le velle simulet, & pluris liceatur ea, venum expolita sunt, quam quanti licet ut eo modo ceteri emptores inducatur. *Muret.*

¹⁰ *Nec, qui contra se liceatur, apponet*] Qui contra licetur, augere pretium, & efficiunt, ut carius vendatur, aut conducatur. Emptor autem quæso, quemquam, *qui contra se licetur*, apponat? Id enim si faciat, obicit sibi: neque hoc dubium est, quod qui emere aliquid vult, illud potius tate debeat, ut nemo, qui contra licetur, reperiat. Quare si, qui contra se liceatur, apponat, non sibi conducet sed venditori. Legendum itaque *qui contra esse liceatur*. Ut enim venditor dolose apponit, qui pluris licetur, ita emptor, qui minoris, ut facili

ponet: uterque, ¹ si ad eloquendum venerit, ² non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius, cum posuisset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, ³ semel indicaret, idque venditor ita fecisset; dixit, ⁴ se pluris aestimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget, scientis negant; ⁴ ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. nec igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes aestimant; ex quo Ennius, *Nequicquam sapere sapientem, si sibi ipse prodesse non quiret.* Vere id quidem, si, quid et prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solum nobis divites esse volumus, sed etis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ: singulorum in facultates & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic, Scævo factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino tantum se negat facturum, compendii sui

plus res addicatur. *Assem* autem primo pretio veteres sæpe dicebant: quæ nomine in rebus extenuandis, abijciendis utebantur. Sic Catullus: *rei minus aestimemus assis.* Et Horatius: *pretium fixum qui se demittit ob assem.* igitur licet est, pretium rei exte-
re, & abijcere; quod qui faciat, si non apponat, improbe eum factu-
m Cicero putat. Hæc Muretus: quæ certissima. Emptor cum apponit actione, qui rem à venditore indidit, villissimo pretio liceat, tanquam esset parvi aestimanda, is sane sæpe id est, ut minori pretio quid ven-
it, cum multi persuadeantur, non rem esse, quia tam vile pro ea sum offeratur. *Græv.*

Si ad eloquendum venerit] Si pretium pro mercibus persolvere.

Nam plus, quam semel, eloquetur] est, simpliciter dicant animi sententiam. *Maturant.* Venditor quam mi-
um rei pretium statuat. Emptor que in dictum pretium, ceteris pa-
4, consentiat; nec ambagibus, aut
versationibus, aut illusionibus ven-
tem circumscribere studeat. *Rachel.*

3 Semel indicaretur] Id est, Ut uno verbo absque ullis ambagibus fundi pretium pacifieret. *Maturant.* Ut statim summum pretium eloqueretur. *Indicari* dixit pro, *aestimari.* *Erasm.*

4 Ut, si minoris] Id est, Quemadmodum negarent, si proprium fundum minoris vendidisset, quam potuisset. *Maturant.* Ut hic habet significationem exempli. Confert enim factum cum facto. Qui pluris emit, cum licuisset minoris emere, vir bonus est iudicatus, at non sapiens. Ut, hoc est, Perinde esset, si minoris vendidisset, quod potuisset pluris vendere. *Erasm.*

5 Hæc igitur est] Hinc illa pestis humanæ societatis nata est, quod distingo boni, sapientisque, quos nullo discrimine conjunxerat Natura.

6 Sapientes] In vulgo sapientes perhibentur, qui sunt ad rem suam attenti, suorum commodorum studiosi.

7 Compendii sui causa, quod non liceat] Quasi dixerat, utilitatis suæ gratia eum dolum, quem leges non vindicant, licere interponere. Sed *angusta innocentia est, ad legem bonum esse*, ut ait Seneca de Ira Lib. 2. cap. 27. *Grænov.*

U

causa,

causa, quod non liceat. ¹ Huic nec laus magna tribuenda nec gratia est. Sed siue ² simulatio & dissimulatio dolus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest nocet nemini; certe istum virum bonum non facile reperimus. Nunquam igitur est utile peccare, quia ³ semper est turpe: &, quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile.

16. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud iure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ non essent venditori. Nam, cum ex XII tabulis satis esset præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiat esset, dupli poenam subiret; à jureconsultis etiam reiectæ poenæ est constituta: Quidquid enim esset in prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim didicisset, præstari oportere. Ut, cum ¹ in arce augurium augures acturi essent, iussissentque T. Claudium Centumalæ qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ² ea, quoniam altitudo officeret auspiciis: Claudius ³ proscriptis ⁴ insula-

¹ Huic nec laus] Huic, id est, Hecatonis, qui discedens à lege Naturæ jus civile tantum servat, idque satis esse putat: cum Scævola legem etiam Naturæ, quæ multo patet latius, quam jus civile, servandam in emendo censuerit. Manu. Recte Cicero Hecatonis dictum reprehendit, tanquam quod adversetur sanctitati Stoicæ doctrinæ, quæ præcipiat, sapientem sibi ipsi legem esse. Non facit quidem, quæ sunt contra leges, sed plura facit sapiens, & vir bonus, quam legibus præscribitur, nec tamen negligit rem familiarem. Per leges licet mihi emere illo pretio, quo à venditore res indicatur. Vir bonus vero, videns venditorem pretium rei non nosse, ei significabit rem istam maioris esse pretij, & carius vendendam; ut fecit Scævola; quod sapiens Hecatonis non fecisset. Hoc est, quod in Hecatonis sententia Cicero improbat. Grav.

² Simulatio, & dissimulatio] Simulantur res fictæ, dissimulantur veræ.

³ Semper est turpe] Quia, licet maleficia occulte, & sine teste commissæ non prosequatur dedecus, & infamia, pec-

catorum tamen interna labe maculant conscientia.

⁴ Ea præstari] Ea vitia emendatæ vitæ iurata instaurari.

⁵ Lingua nuncupata] A venditore nita, & confessæ, quærente emptore.

⁶ Retinentia poenæ] Id est, iurata torum Formulæ cautum est, ut non doquerent, sed & non quærent. Tori prædiorum vitia aut ultro indicantur, aut propter silentium delictum poenam subeat. Ea poenæ delicti vitiorum appellatur.

⁷ In arce] Intelligit arcem Capitolinam, in qua solebant augures augurari, sive (ut hic loquitur) agere.

⁸ Ea, quorum] Id est, eas ædificiales, quæ ob altitudinem prospectuum impedirent.

⁹ Proscriptis] Proscribitur domus, venalis scripto proponitur. Eras.

¹⁰ Insulam] Insulam vocat domum undique semotam ab aliis ædibus, quæ fere sunt magnatibus. Eras.

dictæ proprie, quæ non junguntur communibus parietibus cum vicinis, cuiusque publico, aut privato singu-

indidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus
 idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demoli-
 s esset, cognossetque, Claudium aedes postea proscriptis-
 sam esset ab auguribus demoliri iussus; ¹ arbitrum illum
 legit, ² quidquid sibi dare facere oportet ³ ex fide bona.
 Cato sententiam dixit, huius ⁴ nostri Catonis pater: ut
 ceteri ex patribus, sic hic, qui ⁵ lumen illud progeniuit,
 filio est nominandus: is igitur iudex ita pronuntiavit;
 in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset,
 emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam
 attulit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset
 venditor. Quod si recte iudicavit; non recte ⁷ frumentarius
 e, non recte aedium pestilentium venditor tacuit. Sed hu-
 (modi reticentiae iure civili omnes comprehendendi non pos-
 unt: quae autem possunt, diligenter tenentur. ⁸ M. Marius
 Gracidianus, ⁹ propinquus noster, C. Sergio Oratae vendi-
 rat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis eme-
 rat: hæc Sergio ¹⁰ serviebat: sed hoc ¹¹ in mancipio Ma-
 rius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam ¹² Cra-

7: a similitudine videlicet earum ter-
 rum, quæ fluminibus, ac mari immi-
 ni, sive in salo posita. *Festus.*
 1. *Arbitrum illum adest.* Id est, Ju-
 ris arbitrio rem committere Clau-
 dium cegit. *Manut.* Ad arbitrum Clau-
 dium egit, id est, vocavit, adduxit.
 2. *pe veteres præpositionem nomini a-*
ntem verbo addiderunt. Sic Tacit-
us: adesti genus, assidere mania. Ar-
tem autem antiquæ pro Prætoris capi-
ti. Vide Festum & Nonium. Lang.
 3. *Quidquid sibi dare facere.* Id est,
 decerneret arbiter, quid sibi Clau-
 dium dare, facere oportet. Quæ sunt
 quæ verba formulæ de dolo malo.
 4. *tant in Digestis exempla plurima*
plurimodis.

5. *Ex fide bona.* Quasi Claudius in ædi-
 ficandis non fide bona secum egis-
 set, quod scivisset occultato. *Manut.*
 6. *Nostri Catonis.* Qui se Uticæ sua ma-
 occiderat, ne servientem patriam
 spiceret. *Idem.*
 7. *Lumen illud.* Id est, Clarissimum
 nomen. *Wolff.*
 8. *Emptori damnum præstari.* Id est,

Venditorem, æstimatione facta, emp-
 tori dare oportere, quanti ejus intersit,
 ne aedes demolirentur. *Gronov.* Judica-
 vit Cato emptorem indemnem fieri,
 quod propter publicam utilitatem &
 prospectus amicitias, & aliquot con-
 clavia ædibus decederent. *Wolff.*

7. *Frumentarius ille.* Qui celavit Rho-
 dios, mercatores alios paulo post affu-
 turos. De quo supra Cap. 12.

8. *M. Marius Gracidianus.* Hic M. Gra-
 tidii Arpinatis filius, qui, cum prætor
 esset, Syllana proscriptione manu Ca-
 titinæ trucidatus est, effossis prius ocu-
 lis, & præcisus manibus. *Lang.*

9. *Propinquus noster.* Ciceronis enim
 avus Gracidiani sororem matrimonio
 conjugiam habuit. *Manut.*

10. *Serviebat.* Servitutes appellantur
 à Jurisconsultis jura quædam, quibus
 obnoxia sunt prædia, & ædificia.

11. *In mancipio.* In aedium dominio
 transferendo, cedendoque. *Manut.*

12. *Craesus, Antonius.* Omnium con-
 sensu principes in eloquentia. Vide Lib.
 de claris oratoribus. *Idem.*

sus, Gratianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstare æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quod re esset¹ teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, ut placuisse majoribus nostris astutos.

17. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus² manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid invidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si³ excitaturus non sis, nec excitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt sic tu ædes proscribas; tabulam, tanquam plagam, ponas; dum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat improbens: hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanctum aut jure civili; tamen naturæ lege sanctum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendam tamen est sapientissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud⁴ jus gentium, aliud⁵ jus civile esse voluerunt: quod civile, non idem continentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam figuram nullam tenemus: umbra & imaginibus utimur.

¹ *Teneret*] Optime cognosceret ædium emptarum conditionem, & servitorem.

² *Manu tenere*] *Manu teneri* dicitur, quod ita est in promptu, & ante oculos positum, ut nullo negotio comprehendatur. *Fabrit.* Leges dicuntur *manu tenere*, ubi fraus nimis manifesta est, ut ex factis à judice possit convinci. *Græv.* In hoc itaque sum est discrimen inter leges, & Philosophiam: leges poenis statutis tantum aperta continent crimina: Philosophia vero animos bene informando à vitiis vel cogitandis abstinere docet non poenæ formidine, sed virtutis amore.

³ *Excitaturus*] Feram scilicet in cu-

biculis latentem.

⁴ *Agitaturus*] Excitatum in pulvis impulsurum.

⁵ *Interior*] Conjunctior: unde & *time* conjuncti dicuntur, qui arctius necessitudine copulati sunt. *Erasm.*

⁶ *Jus gentium*] Quod ratio naturæ constituit, id æque custoditur a omnibus: hoc *jus gentium* appellatur quod eo jure gentes omnes utantur. *Maturant.*

⁷ *Jus civile*] Est, quod unusquisque populus sibi constituit, quasi propriæ civitatis. *Idem.*

⁸ *Umbra, & imaginibus*] Translata est à pictoribus, qui ex re vera imaginem ducunt. *Idem.*

ipsas utinam sequeremur ! ¹ feruntur enim ex optimis
re, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, ² *uti*
propter te, fidei me tuam captus, fraudatusve sem? quam
aurea ! *ut inter bonos bene agier oportet, & sine frau-*
me? Sed, qui sint boni, & quid sit bene agi, magna
estio est. Quidem Scævola, pontifex maximus, sum-
mum dicebat esse ³ in omnibus iis arbitriis, in quibus ad-
tur, *ex fide bona* ; fideique bonæ nomen existimabat
are latissime, idque versari in tutelis, societatibus, ⁴ fi-
is, mandatis, rebus emptis, venditis, ⁵ conductis, loca-
tibus vitæ societas continetur : ⁶ in his magni esse ju-
s statuere, præsertim cum ⁷ in plerisque essent judicia
raria, ⁸ quid quemque cuique præstare oporteret. Quo-
a ⁹ astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult illa
dem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distat-
plurimum : prudentia est enim locata in delectu bono-
& malorum ; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, ma-
ant, ¹⁰ mala bonis ponit ante. Nec vero in prædiis solum
s civile, ductum à natura, malitiam fraudemque vin-

feruntur enim] Significat notitias
bonas, germanæque justitiæ humanis
abus inestas, quamvis obscuriores,
perfectiores, tamen quasi gustum
sem divinitatis retinere. Wolf.
Uti ne propter te] Est formula, qua
amur, & sibi cavebant in stipulan-
tiz formulæ autem fluxerunt ex
Naturæ, tanquam rivuli ex suis
fontibus, jus enim Naturæ omnem frau-
dem, ac dolum detestatur. *Rachel.*
In omnibus iis arbitriis] Hoc est, In
omnibus illis arbitriis, quæ ab ar-
bitrio, & potestate judicantis pendent,
non ex natura rei, sed ex acciden-
te nascuntur. *Græv.*

Filius] Hoc est, Pignoris, seu
obsecris. *Idem.*

Conductio] *Conductio* est rei ad usum
per acceptæ cum definitione merce-
locationis vero, quæ ad usum alicujus
est mercede constituta. *Maturant.*
In magna esse iudicis] Id est, Re-
i hominem prudentissimum, &
sufficiunt juris ad hujusmodi con-
sentias rite dijudicandas, cum & jus
suum sepe deficiat, & exemplis con-
suetudinis niti nemo possit. *Wolf.*

⁷ *In plerisque judicia contraria*] In
enumeratis contractibus utrinque præ-
stationis sæpe debentur. Ita in tutelis
pupillus adversus tutorem habet actio-
nem directam, tutor adversus pupillum
contrariam. Magni igitur iudicis est,
definire in his, quid utrinque debeat
præstari. Quia autem non in omnibus
enumeratis contractibus locum habet
actio contraria, ideo bene addit Cice-
ro, *in plerisque. Rachel.*

⁸ *Quid quemque cuique præstare*] Sen-
su Jurisconsultorum est, quid cuiuspiam
alius obstrictus sit facere, luere, sarcire,
si qua inæqualitas, aut læsio inique con-
tigerit. *Idem.*

⁹ *Astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia*
Astutiam, & malitiam prudentiæ op-
ponit. Sicuti enim, prudentia ubi est,
ibi quoque perfecta virtus, & bonitas
reperitur : ita quoque astutia cum ma-
litiæ perpetuo nexu cohaeret. *Idem.*

¹⁰ *Mala bonis ponit ante*] Iniqua lu-
cra æquitati præponit. *Wolf.*

¹¹ *Jus civile, ductum à natura*] Ne-
que enim aut leges, aut iura sunt, quæ
cum naturalibus notitiis non concen-
tiant. Cujusmodi Tauroscytharum lex
fuit,

dicat; sed etiam in ¹ mancipiorum venditione fraus vectoris omnis excluditur: ² qui enim scire debuit de sanitate fuga, de furtis, præstat edito *Ædilium*. ³ Hæredum causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ⁴ hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alius prædetur incientia: nec ulla perniciēs vitæ major inniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugare videantur: ⁵ quotus enim quisque reperietur, qui, impetate & ignoratione omnium proposita, ⁶ abstinere potinjuria? *7*

18. Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, ⁷ veneficis, ⁸ testamentariis, furibus, peccatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis solum disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere ⁹ flagrandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habent boni. **L.** Minutii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quocilius obtinerent, scripserunt hæredes secum, **M. Crassus** & **Q. Hortensium**, homines ejusdem ætatis ¹⁰ potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi aut ¹¹ nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munuscul-

fuit, de immolandis Dianæ hospitibus: aut Cypriorum, de prostituendis ante nuptias virginibus, ut scilicet contaminatum corpus, & corruptum animum in ædes maritorum inferrent. *Idem.*

1 Mancipiorum] Id est, Servorum, & ancillarum, in quorum venditione quæriri solebat, an sana, an fugitiva, an furacia. *Erasm.*

2 Qui enim scire debuit] Id est, Qui servum vendit, reticet, quæ sua vitia, quæ cognoscere debet, & præsupponitur, emptorem indèmnem reddere obstringitur.

3 Hæredum alia causa] Hoc est, Hæredes in vendendis bonis defuncti non coguntur scire, aut præstare, si quid vitiosus sit in mancipiis, aut aliis rebus, quas vendunt, quia creduntur ignorare vitia. *Grev.*

4 Hoc secundum naturam esse] Ratio est, quia Natura dicitur, proximo cui-

que idem faciendum esse, quod sibi que fieri velit. *Betul.*

5 Quotus enim quisque] Perpauci qui virtutis amore, non penæ indine, oderunt peccare.

6 Abstinerere possit] Propter velitem corruptæ naturæ appetitum, diuturnam peccandi consuetudinem.

7 Veneficis] Qui veneno necant bestias, aut incantationibus eorum male pervertunt. *Maturant.*

8 Testamentariis] Qui supponunt testamenta, aut alioqui fraude iavastant. *Erasm.*

9 Fatigandi] Id est, Cohibendi, primendi. *Nonius.*

10 Potentissimos] Crassum divitem, Hortensium eloquentia. *Manut.*

11 Nullius essent conscii culpa] Scilicet in faciendo falso testamento. Quia si nulla culpa sit, approbare alie-

repudiaverunt. Quid ergo? fatin' hoc est, ut non de-
fisse videantur? ' mihi quidem non videtur: quamquam
erum amavi vivum, alterum³ non odi mortuum. Sed
Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre
iussit, eumque fecisset hæredem; *bunc* (ait) ⁴ *dico pa-*
trum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam tempo-
rillorum!) num erat æquum, principes cives rem habe-
ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is,
non⁵ defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum po-
injuste facit; (ut in primo libro disserai) qualis habendus
is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam?
qui quidem etiam⁶ vera hæreditates non honestæ viden-
si sint⁷ malitiosis blanditiis officiorum; non veritate,
simulatione quæstæt. Atqui in talibus rebus aliud utile
erudum, aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem
tatis, quæ honestatis est⁸ regula: qui hoc non pervide-
⁹ ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: sic enim co-
ans; Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit, res
atura copulatas audebit errore divellere; qui fons est
audium, maleficiorum, scelorum omnium.

19. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, ¹⁰ si digitis
atrepuerit, possit¹¹ in locupletium testamenta nomen ejus

ui, & ejus emolumento frui. *Wolff.*

Mihi quidem non videtur] Merito.

in jus Naturæ præcipit, ut rem alienam, quam quis in sua potestate habet, daret domino. Nec enim sine scelere fieri potest. *Græv.*

Alterum amavi vivum] Hortensium illum, cujus mortem deplorat in li-
proemio, qui inscribitur, Brutus,

³ *Non odi mortuum*] M. Crassum, quem
um oderat, & in Paradoxis etiam
catur. *Wolff.*

⁴ *Dico patrum*] Sunt verba ex Mi-
testamento. *Patronus* autem hono-
dunaxat appellatio est, & ad clien-
a pertinens. *Lang.*

⁵ *Defendit injuriam*] Id est, Homi-
ab injuria protegit.

⁶ *Vere*] Non consistat, non adulte-
ra, sed testamento legatur.

⁷ *Malitiosis blanditiis*] Hæredipetas
quar: quos exagitant Satyrici multis

in locis. *Græv.* Unde Juv. Sat. 6. v. 39.

--- Tollere dulcem

Cogitat hæredem, cariturus turture ma-
gno,

Mallorumque júbis, & captatore macello.

8 *Regula*] Naturæ scilicet, rectæque
rationis dictamina, quibus quicquid re-
pugnat, idem nec utile, nec honestum
est.

9 *Ab hoc nulla fraus aberit*] Recipro-
cavit loquendi formam, pro, Hic à nul-
la fraude aberit. *Erasm.*

10 *Si digitis concrepuerit*] Nihil hoc
est aliud, quam, nullo negotio, facil-
lime. *Græv.* *Creptus digitorum* fit sine la-
bore aliquo. *Maturant.* Unde prover-
bium, *ad digituli crepitum*, id est, mi-
nimo momento. *Manut.*

11 *In locupletium testamenta*] Ut vel
hæres scribatur, vel legatum, seu munus
aliquod accipiat ex testamento. *Wolff.*

irrepere;

irrepere; hac vi non utatur, ne si exploratum quidem beat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At res hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres set scriptus esse, qui re vera non esset hæres, ² in foro, hi crede, saltaret. Homo autem iustus, isque quem semus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferret. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nuncire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui ³ compitam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum num esse, qui præsit quibus possit, noceat nemini, laceffitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, ⁵ qui quidam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quod utile sit, quod expediat? Imo intelligat, nihil expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consulare audiebam de patre nostro puer judicem M. Lutatio Pinthuisse, equiti Romano sane honesto, cum is ⁶ sponsonem fecisset, ⁷ ni bonus vir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, illam rem nunquam judicaturum; ne, aut spoliaret famulatum hominem, si contra judicasset; aut statuisse videtur virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono

¹ *Dares*] Vox infinite usurpatur, pro, si quis daret. *Fabrit.*

² *In foro saltaret*] Hoc est, Rem viro gravi etiam indignissimam faceret, & utile cuivis decoro præponeret. *Lang.* Eum nullum probrum, & dedecus recularum fuisse, tantis emolumentis propositis. *Wolff.* Saltatio enim apud veteres Romanos habita est turpissima: quod patet ex oratione Ciceronis nostri pro Muræna, ubi ait: *Nemo saltat sobrius; affirmatque, esse Omnium vitiorum extremum, & Umbram luxurie.*

³ *Complicatam notionem evolvere*] Id, quod animo insitum est, & innatum, et si obscurius, & involutum, meditando acuire, & penitus recognoscere: id respicere, quod mens ipsa, si excutitur, & conscientia dictitat. *Gronov.* Ex his notionibus, quas evoluerunt viri sapientes, nata est Philosophia Moralis. Apud gentes barbaras, qui eas non ex-

plicuerunt, & excusserunt, matrem tiam nunc complicatæ. *Groz.*

⁴ *Nisi laceffitus injuria*] Non ulciscendo, sed se defendendo, & arcendo injuriam. *Idem.*

⁵ *Qui quodam quasi veneno perficit*] Qui blanditiis, aut muneribus efficit, quasi præstigiis quibusdam Magicis, summo veris, hæres ipse nominatur.

⁶ *Sponsonem fecisset*] Cum depositum pretium, quod judicaretur boni viri: cum promississet, facta sponso se hoc probaturum. *Maturant.* Spoliigantes, pecunia ab utraque parte pud Pontificem deposita, agitur. Visuam recepit, victi in sacrorum uteretur. *Pontifex.*

⁷ *Ni vir bonus esset*] Hoc est, Se bonum virum; aut, si non esset, matrem non reculare. *Wolff.*

que

em Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo
do videri potest quidquam esse utile, quod non hone-
m sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare
idem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc
ne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem
bient? à quibus natum est id, quod jam ² tritum est vetu-
e proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque
dant, dignum esse dicunt, *quicum³ in tenebris mices.*
e quam habet vim, nisi illam, Nihil expedire, quod non
eat, etiam si id possit nullo ² refellente obtrine? Vi-
ne igitur, hoc proverbio neque Gygi illi posse veniam
i, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum per-
itione hæreditates omnium posse ⁵ convertere? Ut enim,
od turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fie-
nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile
fit, effici non potest, adversante & ⁶ repugnante natura.
20. At enim, cum permagna præmia sunt, ¹ est causa pec-
andi. C. Marius, cum à spe consulatus longe abesset, & jam
primum annum post præturam jaceret, neque petiturus
quam consulatum videretur, Q. Metellum, cujus legatus
t, summum virum & civem, cum ab eo, imperatore suo,
mam missus esset, apud populum Romanum criminatus

Quem Fimbria noverat] Pro, Quem
deu esse virum bonum. Significat,
briam non popularem opinionem
viro bono secutum: sed potius Phi-
sophie sensisse, & aliquid supra vul-
gum postulavisse. *Idem.*

Tritum vetustate] Frequens con-
edine. Translatio sumpta est à ve-
ni. *Maturant.*

In tenebris mices] Lulus genus erat
in, digitis repente remotis. *Erasm.*
ionis species est, quæ fit per di-
subito, & sub certo numero ex-
so. *Caasab.* Micare vel ætare nostra
tallatos, id est, erectis digitis, de-
tare, aut impartitare numeri conse-
am facere. *In tenebris* itaque divi-
do facile fraudari possumus, si non
honesto ludimus.

Refellente] Prohibente. *Maturant.*
Convertere] Id est, A legitimis hæ-
bis ad se transferre. Alii legunt,
nter, voce à piscatoribus tralata,

qui genere quodam retis, quod *everria-
culum* appellant, magnam vim piscium
corripiunt. Potest etiam dici, tralatio-
nem esse à servis, qui verriculis quisa-
quiliis, & sordes domum unum in lo-
cum *converunt*, ut postea in unum a-
cervum congestas parvo negotio aue-
rant. Eadem tralatione usus est Horat.
Nec satis est cara pisces avertere mensa.
Lambin.

6 Repugnante natura] Quum non ho-
nestum, & utile sint naturaliter sibi in-
vicem contraria. *Utile* enim cum ratio-
ne necessario cohæret. *Non honestum* ve-
ro legi illi divinæ animis humanis insi-
ta, & insculptæ semper adversatur.

7 Est causa peccandi] Id est, Animo
propenso in vitia labimur: procliviori
impetu nitimur in vitium.

8 Septimum annum] Cum consulatu
biennio tantum prætura legibus dista-
ret. *Manut.*

est, ¹ bellum ducere : si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum ² Jugurtham se in potestatem puli Romani redacturum. Itaque factus est ille qui consul ; sed à fide justitiaeque discessit, qui optimum & justissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, invidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Ciceronianus officio boni viri functus est tum, cum praeceptorum collegiumque praetorum tribuni plebis ³ adhibuissent, ut nummaria de communi sententia constitueretur : ⁴ iactantur enim temporibus illis nummus sic, ut nemo posset se quid haberet. Conscripserunt communiter edictum ⁵ cum una atque iudicio ; constitueruntque, ut omnes simul in vestra post meridiem ⁶ descenderent : & ceteri quidem alio ; Marius è subsellis in rostra recta, idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit ; & ea res si quis ris, ei magno honori fuit : omnibus vicis ⁷ statuae : ad istum, & ⁸ cerei : quid multa ? nemo unquam multitudinarius carior. Hæc sunt, quæ conturbant in deliberatione non tantam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnam illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur. Mario, præripere collegis & tribunis plebis popularem civitatem, non ita turpe ; consulem ob eam rem fieri, quod tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium regula est, quam tibi cupio esse notissimam : Aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit ; aut, si turpe est, ne videatur utile. Quid igitur ? possumusne aut ⁹ illum Marium, vi-

¹ *1 Bellum ducere*] Producere, de industria bellum sui commodi causa protrahere.

² *2 Jugurtham*] Numidiae regem, Romanis diu infestum : à quo tandem viro Metellus Numidici cognomen meruit.

³ *3 Adhibuissent*] In consilium vocaverunt.

⁴ *4 Adhibebatur*] Hoc est, Nummi pretium variabatur, ut nunc pluris, nunc minoris aestimaretur. *Maturant.*

⁵ *5 Cum pena atque iudicio*] Ut, si quis praetorum edictum violare ausus esset, in iudicium adductus plecteretur.

⁶ *6 Descenderent*] Ex ædibus scilicet.

Quia plerique procerum habitabant in collibus, & fora essent humiliora, bantur Romæ descendere, cum perirent in publicum, licet non habuissent in edictis urbibus locis. Sic illis locis loquitur Cicero : *Postulabam descendit : Hodie non descendit Ad Græv.*

⁷ *7 Statue*] Subaudiuntur, in honorem Marii collocata sunt.

⁸ *8 Cerei*] Id est, Prae gaudium sunt tædæ cereæ.

⁹ *9 Illum Marium*] Qui consulatum percipendi gratia Metellum falso accusatus ab officio recessit.

um iudicare, aut hunc? ² Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea ³ species, forma, otio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri eummenti sui causa, ⁴ criminari, ⁵ præripere, fallere? nihil factò minus. ⁶ Est ergo ulla res tanti, aut commodum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & notam amittas? Quid est, quod asserre tantum utilitas ista, dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen merit? fidem iustitiamque detraxerit? Quid enim inest, utrum ex homine se quis ⁷ conferat in belluam, animinis figura immanitatem gerat belluæ?

21. Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod qui etiam focerum habere voluit eum, cuius ipse audacipotens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius idia: id quam iniustum in patriam, quam inutile, quam ne esset non videbat. Ipse autem focer in ore semper zcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, condite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi;

*Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: alius rebus pietatem colas.*

Hanc] Gravidianum prætorem, qui ali gratiam, collegis debitam, ad se in dolose transtulit.

Explica] Exerce, ut Marcellus interpretatur: sed melius est, si exponas, ne. Sic supra: Si quis voluerit animi complicatam notionem evolvere.

Speciei, forma, notio] Tribus his modis significatur insita, & ante aqua cuiusque formæ cognitio, in Græci tum εἶδος, tum πρῶτος, tum, Fabrit.

Griminari] C. Marii ad instar, qui prætorem suum de bello protrahentem aculeavit.

Præripere] Hoc ad Gravidianum stat. Naturant.

Id est ergo ulla res tanti] Declarata turbedine horum facinorum, nunc in mentionem adducit & fructum, & incrementum eorumdem. Quasi dicat,

Plus infamiae istis factis uterque Marius suscepit, quam dignitatis est consecutus. Itaque non solum improbi, sed etiam parum prudentes fuerunt. Wolf.

7 Conferat] Convertat. In quo sensu hoc verbo utitur Ovidius:

--- Corpus Deus aquoris albam
Contulit in volucrum.

8 Is, qui focerum] Notatur Pompeii turpe consilium, qui, cum audacem esse Cæsarem animadvertit, illius filiam Juliam uxorem duxit, ut apud focerum omnis esset invidia, apud se ipsum potestas.

9 Nam si violandum]

Εἴπερ γὰρ ἀδίκητον ἔστι, τυραννίδος πρὸς
Κόλασιν ἀδικητῆς, τ' ἄλλα δὲ ὑπερβύ
χρησας.

¹ Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones tridulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominus omnium gentium esse concupierit, idque perfecit. Hæc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est: potest enim legum & libertatis interitum, earumque opprobrium nem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem faretur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera sit, quæque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere potest esse utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convincatur à tanto errore coner avellere? potest enim (Dii immortales!) cuiquam esse utile foedissimum & terribissimum opprobrium patriæ; ⁴ quamvis is, qui se eo obstrinxerit, oppressis civibus *Parens* nominetur? Honestate igitur digna utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo verbo inter discrepare, re tamen ⁶ unum sonare, videantur. ⁷ Non beo, ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem: possunt enim cuiquam esse utiles & angores, sollicitudines.

Sic leguntur in Euripidis Tragedia de Eteocle, & Polynice, qui inicitur, Phœnissæ. Primas enim illic partes habet chorus mulierum Phœnissarum. *Maturant.*

¹ *Capitalis*] Pœna capitis dignus. Deestatur Eteoclem Cicero, qui hoc prætextu usus est ad matrem, cum illa hortaretur, ut fratrem in regnum restitueret. *Idem.*

² *Omnium sceleratissimum*] Nimirum tyrannis. *Græv.*

³ *Rex populi Romani*] Regis, & regni nomen in Rep. Romana fuit invidiosissimum, ut semper, cum de Romanis loquerentur, Tyrannum, & tyrannidem denotet. Hinc regis, & crudeliter facere apud Ciceronem est, more Tyrannorum. *Idem.* Notatur hic J. Cæsar, qui Senatam, Rempublicam, libertatemque Romanam funditus evertit.

⁴ *Quamvis Parens nominetur*] Turpitudinem non excusat assentatio populi,

non à vero iudicio, sed à metu pestis. *Wolff.*

⁵ *Honestate dirigenda utilitas*] Id est, tum iudicandum utile, quod est honestum: seu, Honestas est regula, & virtutum utilitatis. *Idem.*

⁶ *Unum sonare*] Idem significare lib. 2. de Finibus: *Epicurum non intergere interdum, quid sonet hac vox, ut ait. Id est, Quæ vis huic voci subiungitur. Lang.*

⁷ *Non habeo*] Id est, Non habeo de re. *Græv.*

⁸ *Angores, sollicitudines*] Exemplum superius attulit ipse non unum. addatur, ut infinita præteream, infiniti Tiberii in epistola ad Senatum mirum suum statum sic ultro facere. *Quid scribam vobis, P. C. aut quam scribam, aut quid omnino non scribam tempore, Dii me, Deaque pejus populum quam quotidie perire sentio, si scio.* V. Suetonium in ejus vitæ cap. 76. *Idem.*

diurni & nocturni metus, vita insidiarum ¹ periculo-
que plenissima?

Muli iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,

At cui regno? quod à Tantalò & Pelope-
dum, ² jure obtinebatur. ³ Nam quanto plures ei regi pu-
qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum
recessisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gen-
s imperantem, servire sibi coegisset? ⁴ Hunc tu quas
scientiæ labe in animo censes habuisse? quæ vulnera?
us autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea
ditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima ⁵ & gratia
rus sit & gloria? Quod ⁶ si hæc utilia non sunt, quæ
time videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudi-
satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non
estum sit.

2. Quanquam ⁷ id quidem, cum sæpe alias, tum Pyr-
bello à C. Fabricio, consule iterum, & à senatu nostro ju-
atum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bel-
⁸ ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset

Periculum] Quæ Dionysius Tyr-
Democli cuidam, assenatori suo,
do commento demonstravit. De
Horat.

*Christus ensis cui super impia
cruce pendet, non Sicule dapes
Dilem elaborabunt saporem,
Non evium, citharæque cantus
manum reducent. Wolf.*

[Jure] Legitima successione à patre
dum quali per manus transmissum.

Nam quanto plures] Id est, si infi-
peruntur amicos, qui jure Hæ-
ario regnant, multo plures pure-
perum esse Cæsarem, qui Ro-
a sortem suis viribus ruere, li-
nque Remp. suis militibus servi-
egit.

Hæc tu quas conscientia labe] In-
gimiculas, iæus, lacerationes men-
a Tyannicarum. Gronov. Quasi
tu, Et legum poenas pertrahat

*---En! pectus inusta
Deformant macula, vitiiisque inolevit
imago,
Nec sese commississa tegunt.---*

⁵ *Et gratia futurus sit, & gloria]* Sic
Brutus, interfecto Cæsare, uberrima a-
pud bonos omnes meruit Encomia. Sic
plurimis aliis Tyrannicidis apud varias
gentes statua, summique honores sunt
decreti.

⁶ *Si hac utilia non sunt]* Si regnum
male partum, quo nihil in humanis
rebus beatius habetur, inutile, & per-
niciosum est, quis quicquam aliud tur-
pe, & injustum, utile esse ducat? *Wolf.*

⁷ *Id]* Videlicet, nihil esse utile, quod
non sit honestum. *Maturant.*

⁸ *Ultro]* Id est, Nulla injuria sibi à
Romanis illata.

cum

cum rege generoso ac potente; per fuga ab eo venit in
 stra ¹ Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi pro-
 fuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra
 turum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius re-
 cendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus à sen-
 laudatum est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque
 rimus, magnum illud bellum per fuga unus, & gravem
 versarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus &
 gitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non vim
 sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio,
 talis in hac urbe, qualis ² Aristides Athenis fuit, vel sen-
 nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit, an
 cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa impet-
 expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse glori-
 sin ipsæ opes expetuntur ⁴ quoquo modo, non poterunt
 les esse cum infamia. ⁵ Non igitur utilis illa L. Philippi,
 filii, sententia: quas civitates L. Sylla, pecunia accepta,
 senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vestigiales esse
 neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redde-
 mus. Est ei senatus assensus: turpe imperio: ⁶ piratarum
 enim melior fides, quam senatus. ⁷ At aucta vestigalia;
 le igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod
 non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria
 tum esse debet & benevolentia sociorum, utile esse odii
 & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissemi:
 mis mihi ⁸ præfracte videbatur ærarium vestigaliaque

¹ Fabricii] De quo vide supra lib. 1.

cap. 12, 13. itemque lib. 3. cap. 4.

² Aristides] Qui optima vivendi ra-
 tione id Athenis consecutus est, ut ju-
 stus cognominaretur. *Maturant.*

³ Armis cum hoste certare, an venenis]
 Quem interficere licet, cum gladio, an
 veneno interimas, nihil interest, jus
 Naturæ quod arinet. At jure gentium
 jampridem nefas fuit hostem veneno
 interficere; ne pericula in bellis, quæ
 crebra esse cœperunt, nimium intende-
 rentur. *Rachel.*

⁴ Quoquo modo] Per fas, & nefas. *Ma-
 turant.*

⁵ Non igitur utilis] Ut pote turpis, &
 honestati repugnans. Merito autem vi-
 tuperatur Philippus, qui, cum civita-

tes ex S. C. immunes, ac liberis de-
 rasset Sylla, eadem tamen contra
 tam à Senatu fidem vestigiales in-
 fieri, neque pecuniam, qua libere
 redemerant, reddendam esse, propo-
 nit. *6 Piratarum melior]* Quia purus
 tivos, pecunia, tanquam redemptio
 pretio, accepta, libertate donant
 mittuntque.

⁷ At aucta vestigalia] Obiecta
 parte Philippi.

⁸ Præfracte] Perinaciter. Cicero
 suos vocat, qui à sententia non
 sunt abduci. *Erasm.* Alpere, & le-
 Maturant. Nonius præfractum inter-
 tat, durum, inflexibile. Vere
 nat hic Cicero Catonis præfractum
 mis vestigalia urgendi, & à publicis
 cap.

ere, omnia¹ publicanis negare, multa² fociiis: cum in beneficiis esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum co-
s nostris soleremus; eoque magis, quo illa³ ordinum
unctio ad salutem reipub. pertinebat. Male etiam Curio,
causam⁴ Transpadanorum æquam esse dicebat: sem-
autem addebat, ⁵*Vincat utilitas*. Potius diceret, non
æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam, cum
em esse diceret, non esse æquam fateretur.

3. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium
ationum: Sine boni viri, in maxima caritate⁶ annonæ
miliam non alere? In utramque partem⁸ disputat: sed ta-
n, ad extremum, utilitate putat officium dirigi⁹ magis,
in humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit,
ine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli¹⁰ vilis? hic
res familiaris, ¹¹ alio ducit humanitas. Si tabulam de-
fragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si
querit? negat, ¹² quia sit injurium. Quid? dominus na-

endi studium. Cum iis enim agen-
tibus, tanquam cum colonis, quibus, si
nitas quædam fundum infestavit,
torem perdidit, remittimus ali-
de pæta mercede, aut vestigali,
d annum nobis pro usu soli pen-
: sic & publicanis, si animosè ni-
vestigalia publica couduxerunt, &
mala mala intercesserunt, per quæ
possunt solvere, quantum ad Reip.
endum se obstrinxerunt, æquitas
ulat, ut non nihil pecuniæ debet
atur. Quod cum Cato nollet fa-
ordinem equestrem à Senatu dis-
ui, & senectam aperuit Cæleri, &
reip. Remp. opprimendi. *Græv.*
Pellæan] si sunt, qui publica con-
ant, redimuntque vestigalia.

Scii] Tributorum remissionem
tribus, quoties aut bello vastaban-
agri, sive penuria, aut quavis alia
citate laborabant.
Ordinum] Equirum, & Senatorum,
um disensione fractæ sunt opes
publicæ. *Manut.* Equites Romani
populi vestigalia redimebant.
Transpadanorum] Qui jus civitatis
mæ incassum petebant.

Vincat utilitas] Emolumentum ad-
stantem præponderet honestatem.
Annus] Non tantum frumenti, sed

quicquid ad victum attinet. *Manut.*

7 *Familiam*] Mancipia. *Idem.*

8 *Disputat*] Id est, Rationes affert,
cur & alenda, & deserenda videatur.
Ad alendum incitat humanitas, & æqui-
tas: ad deserendum impellit difficul-
tas, periculum ne ipse egeat, & major
rei familiaris, quam servorum, & an-
cillarum jactura. *WOLF.*

9 *Magis, quam humanitate*] Id est,
Vult, ut potius fame pereant servi, &
ancillæ, ne ipse aut insigni detrimento
afficiatur, aut cum suis liberis fame pe-
ricliteur, quam ut familia conserve-
tur propter naturalem societatem ratio-
nis, & orationis, quæ servis etiam cum
dominis intercedit. *Manut.*

10 *Vilis*] Qui non magno vendi pos-
sit. *WOLF.*

11 *Alio ducit inhumanitas*] Vincere de-
bet humanitas, etiam si vilissimi pretii
sit mancipium. Est enim, qua servus
est, nulla illi cum hero intercedit sin-
gularis amicitia, quatenus tamen ho-
mo & ipse est, herus illi communio-
nem rerum, & officia humanitatis
omnino debet. *Rachel.*

12 *Quia sit injurium*] Recte. Interest
quidem Reip. magis, vivere sapientem,
quam stultum; nolit tamen propter
perfectionem summam vitam suam a-
liene

vis eripietne suum? minime: non plus, quam si navigium in alto ejicere de navi velit, quia sua sit: quoad perventum sit eo, quo ¹ sumpta navis est, non dominus navis, sed navigantium. Quid si id una tabula sint naufragi, æque sapientes? sibi uter rapiat, an alteri? cedit vero; sed ei, cujus magis interfuit vel suæ reipub. causa vivere. Quid si hæc paria in utroque? lum erit certamen, sed quasi ² sorte, aut micando victuri cedit alter. Quid si pater fana expilet, ³ cuniculat ad ærarium? indicetne id magistratibus filius? id quidem est: quinetiam ⁴ defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? imo vero: ipsi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quod si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, si filius? imo vero obsecrabit patrem, ne id faciat, si nihil proficiet, ⁶ accusabit, minabitur etiam: ad emendandum, si ad perniciem patriæ res spectabit, ⁷ patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterum nummos acceperit imprudens pro bonis; cum id relictum soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes Anripater negat; ⁸ cui potius assentior. Qui ⁹ vinum fugi-

entem vitæ iactura conservare. Etsi enim ille sit sapiens, hic stultus, in hujus tam men viam nullum jus iste consecutus videtur. *Rachel*. Certe injurium. Nam quamvis conservationi mei impri- mis servire me docuerit Natura, tamen non vult, ut cum injuria alterius me servem. Neque enim hoc mihi fieri velim: itaque nec alteri faciendum. *Græv.*

¹ *Sumpta*] Navigandi causâ conductâ.

² *Sorte*] Ut Jonas in sacris literis.

Græv.

³ *Cuniculos*] Foramina sub terra occulta. *Maturant.*

⁴ *Nefas id quidem est*] Nostriis temporibus, & legibus non est tutum (& recte id quidem) hujusmodi facinoris consilium tacere, & non deferre fontem; pietate scilicet non filium excusante, sed tum patrem, tum filium eodem crimine involvente. *Wolff.*

⁵ *Defendat patrem*] Id utique pietas liberorum in parentes requirit, si pa-

rentum crimina non ad interitum trahit spectant. *Græv.*

⁶ *Accusabit*] Reprehendet. Non hoc loco est, *accusare* ad iudices. *Maturant.*

⁷ *Patria salutem anteponet*] Id est, dicabit conatus patris magistratibus aliud decernit, quam in exemplo patriore, quia materia diversa, & majus est excidium, aut servitutiæ, quam ærarii expilatio. *Wolff.*

⁸ *Cui potius assentior*] Dolus enim terius, quo ego deceptus sum, nulli mihi jus dat vicissim decipiendi iurum. Vel igitur id age, ut pro aliorum genuinos nummos recuperes, si id non licet, tuæ vel imperitiæ, qualicumque infelicitati, aut scelenterius imputa, nullo capto consilio item fallendi. *Rachel.*

⁹ *Vinum fugiens*] Cujus vis, & virtus evanuerit. *Larbin.* Quod lentum in potu fieri. *Manut.* Quod durare, & temper ferre non potest, & cujus vis elicit brevi tempore. *Græv.*

dat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diones: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum. In mancipo vendendo dicere vitia? non ea, quæ nisi dixeris, ² redhibeatur mancipo jure civili; sed hæc, ³ mendacem esse, aleatorem, furem, ebriosum? Alteri dicenda videntur; alteri non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putet vendere, licetne ei vir bonus, aurum illud esse? an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum jam est, & quid videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominari, controversia.

24. ⁶ Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec nec dolo malo (⁷ ut prætores solent,) facta sint? Si quis medicamentum cuiquam dederit ⁸ ad aquam intercutem, perieritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inierit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, periret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit? Cum

[*Controversa jura Stoicorum*] Per jus *universum* Latini volunt jus ambiguum, quod opponitur certo, & de quo a controversia est. *Lambin.* Sunt in *controversa jura Stoicorum* causæ, consultationes, de quibus Stoici inter se dissentiunt. *Turneb.* Quæ translatio pia est à Juriconsultis, apud quos *controversa*, & dubia vocantur, de quibus inter Juriconsultos est dissensio; ut aliud videtur Mucio, aliud Bruttio Manilio. *Fabrit.* *Redhibetur*] Verbum est Jurisconsultum Fit autem *redhibitio*, cum venditorem, tanquam vitiosam, emptor recipit.

Mendacem, aleatorem] Mancipium ex vitia animi, utpote edito ædictione non comprehensum, non redhibetur. *Fabrit.*

Quod sit mille denarium] Quod ædictione vendatur mille denarius. *Esse* inest, venalem esse, æstimari. Sic patet. 3. in Verrem: *Quum in Sicilia* *tribus* *tritici* *modius* *esset*. Sic *Litani* *Sextante* *sal* *&* *Roma*, *&* *per* *totam* *Italiam* *erat*. Sed *denarium* est, *denarius*, *Gronov.*

Quid mihi videatur] Videlicet, in-

dicandum hoc venditori ab emptore bono viro esse, quod minoris suum venderit. *Rachel.* Nam, licet hic talis sit contractus, in quem ultro, citroque sponte consentitur; nemo tamen propter ignorantiam, sine qua venditor in tam vile pretium non consentiret, fraudari debet. Honesti igitur est, æquitatem emolumentis suis antepone-re, & cum alterius jactura locupletari nolle.

⁶ *Pacta, & promissa*] Vide, quæ de hoc argumento disputat Grotius de Jure Belli, & Pacis lib. 2 cap. 11. *Grav.*

⁷ *Ut prætores solent*] Subauditur, *editore*. *Idem.*

⁸ *Ad aquam intercutem*] Ad morbum hydropticum sanandum.

⁹ *Cum sit inhumanus*] Talis promissor nexu suo liberari videtur, utpote contra humanitatem exacta à stipulatione promissione. Quam barbarum enim est, alterius salutem conservare nolle, cum sine tua jactura possis! Præterea promissio, ut ait Grotius, vim accipit ex jure promittentis, nec ultra extendi potest. Jam vero non est in potestate promissoris, se rationem, curamque suæ salutis habere nolle.

Y

fit

fit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam injuriæ; vitæ & saluti consulendum. Quid si quis sapienter rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamentum sesterium millies relinquitur; ut, ante quam hæredem adeat, luce palam in foro saltet, idque se factum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non fect: faciat, quod promiserit, necne? ² Promississe nolle, id arbitror fuisse gravitatis: sed quoniam promiserit, si saltet in foro turpe ducet, ⁴ honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: ⁵ nisi forte eam pecuniam in reip. magnum liquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patre consulturus sit, ⁶ turpe non sit.

25. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, ⁷ quæ sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phædros filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quod optasset: optavit ut in curram patris tolleretur: factus est; atque infans ⁸ antequam constitit, ⁹ ictu fulminis deslagravit. Quanto melius fuerat, in hoc promissu patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit missum à Neptuno? cui cum tres optationes Neptunus disset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patris pectus esset ¹⁰ de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum deo

¹ *Hereditatem adeat*] Id est, Pecuniæ legato in suam possessionem recipiat.

² *Promississe nolle*] Locutio elegans. Sic Epist. 14. ad Attic. *Tertulla abortum nolle*. Id est, Velim Tertullam non abortam fuisse. *Lang.* Id est, Utinam rem tam ineptam, & quæ virum gravem, sapientemque maxime dedecet, non promississet!

³ *In foro*] Id est, Aut in civium omnium conspectu: aut in loco rebus judicariis, feruque negotiis accommodato.

⁴ *Honestius mentietur*] Optimum est consilium, fidem promissis non præstare. Talium nempe promissorum, quæ contra decorum peccant, tollitur obligatio.

⁵ *Nisi forte eam*] Nisi statuit impendere pecuniam, sub conditione palam in foro saltandi legatam, in id, quod gravis

dem, aliquam utilitatem Reip. habet.

⁶ *Turpe non sit*] Saltare enim in turæ legem, sed tantum quod bonum opinionem, & consuetudinem turæ autem consulere justitia, & bonæ norma postulat.

⁷ *Quæ non sunt iis ipsis utilia*] noxia, perniciosa sunt.

¹ *Antequam constitit*] Hoc est, tequam se colligeret, & sic comperet, ut stare posset. *Grænov.*

⁹ *Ictu fulminis deslagravit*] A fulmine percussus, auditis montis tanto incendio laborantium prædicti Eridani fluvium collapsus est. Ovid. *Metamorph.* lib. 2.

¹⁰ *De noverca*] De stupro novercæ Phædræ oblato. Vide Euripidis *Senecæ Tragedias Hippolyti* nominis insignitas.

Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset anno, immolavit ¹ Iphigeniam, qua nihil erat eo quinquagesimo anno natum pulchrius. ² Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo promissa non facienda nonnunquam; neque semper posita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente soluerit, repetat infaniens; reddere peccatum sit, non dedere officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddasne depositum? non, do: facias enim contra tempus. quæ debet esse carissima multa, quæ honesta natura videntur esse, ³ temporibus non honesta. Facere promissa, ⁴ stare conventis, reddere posita, ⁵ commutata utilitate, fiunt non honesta. ⁶ Ac de quidem, quæ videntur esse utilitates contra iustitiam violatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac deudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt tres partes honestatis; quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformacione & moderatione continentiæ & temperantiæ.

26. Utile videbatur Ulyssi, ut quidem poetæ tragici protestant: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis

[*Iphigeniam*] Filiam suam. Vide Euripidem in *Aulide*.

[*Promissum potius non faciendum*] Illa, vota, juramenta de re illicita non servanda sunt, quia nemo iure juramenti tenetur ad id præteritum, cujus contrarium exigit actus, eademque validior obligatio. Vnde igitur Agamemnon, quod Iphigeniam juramento licet astrictus solvit, quoniam lex Naturalis, & a victimas humanas, tanquam facinorosissimum, prohibet.

[*Temporibus fiunt non honesta*] Alia officia sine temporis ratione, alia ex ratione. Priora sunt per se honesta, &que præstanda sunt: posteriora, si sua natura honesta, fiunt tamen per temporis circumstantias non

honesti. De quibus hoc loco disputat Cicero. *Græv.*

⁴ *Stare conventu*] Pro, servare pacta. *Erasm.*

⁵ *Commutata utilitate*] Cum cessat emolumentum, & in perniciem, seu damnum eorum, quibus promiseris, convertitur.

⁶ *Ac de iis quidem*] Transficio à questionibus prudentiæ, ac iustitiæ ad controversias fortitudinis, & temperantiæ, cum illæ virtutes utilitati repugnare videntur. *Wolf.*

⁷ *Quatuor fontibus*] Cardinalibus virtutibus.

⁸ *In eisdem versabimur*] Hoc est, Tenebimus, & exequemur propositum, & institutum ordinem. *Gronov.*

de Ulyſſe ¹ nulla ſuſpicio eſt: ſed inſimulant eum tragœdiæ, ² ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiff. Non honeſtum conſilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & ³ Ithacæ vivere otioſe cum parentibus, cum matre, cum filio: ullum tu decus in quotidianis periculis laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero ⁴ iſtam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quod honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror: Quid enim auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in illa ſimulatione peſeveraſſet? qui, cum ⁶ maximas res geſſerit in bello, tam hæc audiat ab Ajace;

¹ *Cuius ipſe princeps* ³ *iurisjurandi fuit,*
Quod omnes ſciitis, ſolus neglexit fidem.
Furere aſſimulavit; ² *ne corret, inſtituit.*
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius ¹⁰ *percepſet malitioſam audaciam,*
¹¹ *Fide ſacratum jus perpetuo falleret.*

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum ſubditis (¹² id quod fecit) dimicare melius fuit, quam deſerre conſentientem Græciam ad bellum ¹³ barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa; ad ¹⁴ re-

¹ *Nulla ſuſpicio eſt*] Artiſcioſe quidem reticetur ab Homero ſimulata Ulyſſis inſania. Cum enim laudes Ulyſſis celebret, abſurde feciſſet, ſi puſillanimitatem, aut quicquam viro Heroico indignum commemoraſſet.

² *Simulatione inſaniæ*] Ulyſſes, ne ad Trojam iret, furorem ſimulavit atque proſciſſum ſale ſerens. Palamedes, odoratus illius aſtutiam, filium ejus, quæ ſulcus ducendus erat, objecit. Ulyſſes arte aratrum ſuſpenderit, atque ita detecta fraus. *Eraſm.*

³ *Ithacæ*] Inſulæ in mari Ionio, cujus rex fuit Ulyſſes.

⁴ *Iſtara*] Tranquillitatem. *Manut.*

⁵ *Quæ honeſta non ſit*] Utpote quæ puſillum animum, fortitudinis officiis adverſantem, denotet.

⁶ *Maximas res geſſerit*] Athreſum, Thraciæ regem, occiderit, Palladium turritum puerit. Vide Ovid Metamorph. Lib. 13.

⁷ *Cuius ipſe*] Verſus excerpti ex qua-

dam Pacuvii Tragedia de Ajace, & Ulyſſe, pro armis Achilleis contentis.

⁸ *Furisjurandi*] Græciæ principum ſento ſe obſtrinxerunt, ne ſententiam reverteretur, donec injuriam Menelao illatam vindicaſſent.

⁹ *Ne coſitet*] Ne cum reliquis Græcis ad Trojam proſciſceretur. *Fabri.*

¹⁰ *Percepſet*] Pro, percepſiſſet. *Br.*

¹¹ *Fide ſacratum jus*] Sic Virgilius.

Ejus mihi Graviorum ſacratum juſ

juræ

Fluctibus.

¹² *Id quod fecit*] Poſt everſam

jam per decem annos mari poſeam

¹³ *Barbaris*] Trojanis. Sic autem

nes exteras gentes appellavit

Græci, tum Romani.

¹⁴ *Ad rem factam*] Non fabule

non ſigmenta poetica, qualia ſere

omnia, quæ de bello Trojano com-

morantur.

facta.

nam, nos itaque veniamus. M. Atilius Regulus, cum con-
 iterum in Africa ex insidiis captus esset, ¹ duce Xantippo
 sedamónio, imperatore autem patre Hannibalis Hamil-
 caris, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent
 his captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is
 in Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam,
 res declarat, ² falsam judicavit: quæ erat talis; manere
 patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam ca-
 pitalem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ
 vicem, tenere consularis dignitatis gradum: quis hæc
 esse utilia? quem censes? ³ magnitudo animi & for-
 titudo negat.

27. Num ⁴ locupletiores quæris auctores? harum enim
 virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana des-
 pectere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum pu-
 tare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata expo-
 nit, sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu iurejuran-
 tium teneretur, non esse se senatorem. Atque il-
 lud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & re-
 gnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile:
 os enim adolascens esse, & bonos duces; se jam conse-
 nit senectute: cujus cum valuisset auctoritas, captivi re-
 titi sunt, ipse Carthaginem rediit; ⁶ neque eum caritas
 patriæ retinuit, nec suorum: Neque vero tum ignorabat,
 ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia profi-
 ci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum,

¹ Duce Xantippo] Qui dux Pœnorum
 fuit est primo bello Punico. Diffe-
 rentiam autem hoc loco constituit Ci-
 cero inter duces, & imperatores.

² Falsam] Inanem utilitatis umbram.
 Illa quippe vera datur utilitas, quæ
 æsto, animæque magnitudini repug-

³ Magnitudo animi] Remp. otio priva-
 præteritis. Manut.

⁴ Locupletiores] Quam animi magni-
 tudinem, & fortitudinem. Sic Supra:
 An locuples Possidonius. In Bruto Thu-
 didem locupletem auctorem dicit. Ad

Fr. Locuples tabellarius, id est, cui
 res recte credi possint. Manut.

⁵ Non esse senatorem] Adhuc enim
 prius erat, nec jure possiminii pri-

stinam receperat dignitatem, cum esset
 hostium mancipium.

⁶ Neque eum caritas patriæ retinuit, nec
 suorum: Neque vero tum ignorabat] Eo-
 dem modo Reguli virtutem, fidem,
 constantiam depingit Horatius:

*Fertur pudica conjugis osculum,
 Parvulusque natus, ut capiti minor,*

Ab se removisse, et virilem

Torvus humi posuisse vulgum;

Donec labantes consilio patres

Firmaret auctor nunquam alias dato,

Interque moerentes amicos

Egregius properaret exul.

Atqui sciebat, quæ sibi barbarus

Tortor pararet.

cum

cum ¹ vigilando necabatur, ² erat in meliore causa, quæ si domi senex captivus, perjurus consularis remansisset. stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendæ verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne si reipub. conducebat? potest autem, quod inutile reipub. sit, cuiquam civi utile esse?

28. Pervertunt homines ea, quæ sunt ⁴ fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim petimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere alio ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quoniam nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilitatem reperire: propterea illa prima & summa habemus; utilitatem non tam splendidum, quam ³ necessarium ducimus. Quid est igitur (dixerit quis) in iurejurando? num iram timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum; ⁶ non eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri; sed ¹ eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volumus

¹ *Vigilando*] Recisis utrinque palpebris, ut oculis inconviventibus Solem intueri cogeretur.

² *Erat in meliore causa*] Id est, Rectius fecit, meliorem causam habuit: felicius erat; siquidem ex honesto felicitas provenit. *Manus*. Meliorem habuit conditionem. Sic infra Q. Pompejum in eadem cum Mancino causa esse dicit, hoc est, pari ignominia. Alioquin *in causa esse* significat, causam præbuisse. *Fetul.*

³ *Id cuiquam civi utile esse*] Sicut nemini potest esse utile, quod inutile generi est humano: sic nec civi potest prodesse, quod nocet civitati, quia pars est civitatis: quod toties inculcat M. Antoninus. *Græv.* Hinc (si Aristoteli credimus) nemo sibi recte contulere, suisque rebus prospicere potest, nisi etiam prudentia Oeconomica, & civili sit præditus, omnemque suarum rerum curam cum fine familiæ, & potissimum civilis societatis coniungat, & eo omnia præcipue referat. *Rachel.*

⁴ *Fundamenta naturæ*] Primum principium à Natura nobis insitum est, ut unusquisque suam felicitatem, tanquam

summum bonum, & utilitatem naturæ, appetat. Hæc autem cum in tuto, seu honestate sita sit, principium hoc naturale pervertunt, quotquot utilitatem ab honestate sejungunt, dum agunt divitias, potentiam, aut quid honestate alienum, summum hominum bonum esse.

⁵ *Necessarium*] Propter humanam dignitatem. *Græv.*

⁶ *Non eorum modo*] Epicureorum licet, qui Deorum providentia mundum gubernari negant. Juxta hoc principium Lucretius:

Omnis enim per se Divum natura cesse est,

Immortali avo summa cum pæcitur,

Semoia à nostris rebus, sejunctaque locis.

⁷ *Eorum etiam*] Stoicorum, Peripateticorum, Academicorum, qui Deum res terrestres curare volunt. Aristoteles tamen vult providentiam Divinam corpora tantum cœlestia pertinere.

nunquam

quam¹ nec irasci Deum,² nec nocere. Quid autem irasci Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ³ tantam utilitatem præverteret. An ne turpiter faceret? Primum,⁴ minima de malis: num igitur tantum mali turpitudine ista habebatur, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Regulum;

Fregisti fidem. Neque dedi, neque do infideli cuiquam:

inquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. dant etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam verba, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iurandi causa ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum: quia, quod⁷ per vim hostium esset actum, ratum non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id honestum, etiam si antea non videretur. Hæc fere conservantur. Sed⁸ prima videamus.

29. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret, qui

Nec irasci] Nunquam sane commoveretur, nec quoad affectum, sed quoad effectum (ut loquuntur Scholastici) irasci Deus. Id est, Juramentis violatis, et criminibus commissis perinde additur, ac si hominum ad instar audia perturbaretur.

Nec nocere] Pœnæ scilicet, quibus iniustus plectuntur homines, iis non nocent, sed maxime profunt, quatenus eos à peccatis ad virtutem colendam adducit formido. Hæc explicatio videtur Stoicorum placitis consentanea.

Tantum utilitatem præverteret] Præteritum est, prævenire, ut Nonius exemplum demonstrat. Sententia est: Religio non ponit Regulum à diris suppliciis pendendis, vitæque sua conservanda imminuente.

Minima de malis] Subauditur, eligenda sunt. Hæc autem regula omnino de se ipsa intelligenda est. Duobus etiam malis culpa propositis, neutrum eligendum est.

Fregisti fidem] Sic de fratre suo conatur Thyestes apud Accii Tragicorum.

Neque dedi, neque do infideli cuiquam]

His verbis respondet Atreus, & objectionem Thyestis diluere conatur. Vis autem argumenti hæc est: Non valet iurandum infido datum (qualis fuit Thyestes, qui usorem fraternam viciavit) ideoque minime conservandum est. Hoc idem dixisse potuisset Regulus, quia infidi fuerunt Pœni, contra fœdera populo Romano bellum inferentes. Contra hanc sententiam contendit Grotius, hostibus etiam perfidis servandam esse fidem. Atque hoc nomine Regulum laudans sic compellat Silius:

Qui, longum semper fama gliscente periculum,

Infidis servasse fidem memorabere Patris.

7 Per vim hostium] Regulus enim non sponte, sed à Pœnis coactus se reditum juraverat.

8 Prima videamus] Consideremus, quantam vim habeat argumentum primum, nempe quod Deus fit iræ expers.

neque

¹ neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum let. Sed in jurejurando, non ² qui metus, sed quæ vis debet intelligi: est enim jusjurandum affirmatio religionis quod autem affirmate, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est: jam enim non ad iram Deorum, quæ nulla est; ad justitiam, & ad fidem, pertinet: nam præclare Ennius

O fides alma, ³ apta pinnis, & ⁴ jusjurandum Jovis

Qui igitur jusjurandum violat, is Fidem violat, quam Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus: Certe, si nihil malum esset, ⁵ nisi dolere. Id autem modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, ⁶ maxima auctoritate philosophi affirmant: quorum quidem stem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare: quem enim locupletior quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendocii causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aut minima de malis; id est, ⁷ ut turpiter potius, quam calamitose. An est ullum majus malum turpitudine? quæ si in demitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa demitatio & foeditas turpificati animi debet videri? Itaque

¹ *Neque irasci solet*] Ut scilicet homines solent irasci: sed irascitur, ut iudex, qui sine ira punit nocentes. *Græv.*

² *Qui metus*] Quæ pœnæ formido propter juramentum violatum infligenda.

³ *Apta*] Undique concinnata. Sic Virgil.

Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

Dicitur, cum quid ita contextum est gemmis, aut similibus, ut inter sese contingant. Nam ab ἀπὸ τῶν Latina vox ducta videtur. *Erasm.* *Apta pinnis*, id est, templis collocari digna. Plerique simulacris Deorum, ut Victoria; ut Fa-

ma, affingebant alas, ut Deos ut praesto esse indicarent. *Muret.*

⁴ *Jusjurandum Jovis*] Jovi tribuatur, quia Jupiter credebatur deus esse jurisjurandi. Sic Silius: *Jovis sacdas. Gronov.* Per Jovem mortales, Diique inferiores, Jupiterem per fidem promissorum suam non violandam juravit.

⁵ *Nisi dolere*] Juxta Epicurum, summum malum est dolor. *M.*

⁶ *Maxima auctoritate Philosophi*] scilicet, qui nil malum, nisi vitium voluerunt: dolore vero, inopæ cæterasque corporis, aut Fortunæ calamitates inter indifferentia collocant.

⁷ *Ut turpiter potius, quam calamitatem* ut rem turpem potius perpetret, quam calamitatem subire velimus.

net

prosus qui ista differunt, solum audent malum dicere id, et turpe sit; qui autem ² remissius, hi tamen non ducunt summum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

irco recte à poeta; quia, cum tractaretur Atreus, ³ per se servandum fuit. Sed ⁴ si hoc sibi sumunt, nullam esse em, quæ infideli data sit, videant ne quærat ⁵ larebra jurio. Est autem jusetiam bellicum, fidesque jurisjurandi e cum hoste servanda. ⁶ Quod enim ita juratum est, ut ns conciperet fieri oportere, id servandum est: quod ali; id si non feceris, nullum est perjurium: ⁷ ut, si prædo-

Nervusius] Ut Stoici. Metaphora vel poris nervis, quibus deficientibus us languet: vel ab instrumentis itis; nam sicut cithara, ita oratio cta non est, nisi ab imo ad summa omnibus intenta nervis consen-

Beul.

Remissius] Ut Peripatetici, & Aca-

lici.

Pessina [serviendum fuit] Ex ratione poetici impio regi sententia accommodanda fuit.

Si hoc sibi sumunt] Si hanc propositum defendendam suscipiunt.

[Latina] Pretextus, occasio.

Quod enim ita juratum] Si ita juratum, ut jurando mente destines id facere, quod juras, & postea non eas, perjurium erit. At vero, si ita juras, ut mente aliter sentias, sed alibi honesta ratione ita juraveris, perjurium non est. *Maturant.* Servandum est, quicquid recte juratum esse ipsa ratio vincit. *Wiss.* Locum sic explicat Rati-

o: Jusjurandum debet ad mentem, & sententiam illius præstari, qui illud dedit, & quicum juranti negotium nam dictis ipsis testem adhibens am, debet dicta facere vera, quod do putat à deferente illa intelligi. vero tanti viri non necessarium videtur, ut juramentum præstetur ad sententiam, sensumque deferentis qui for- se quid illicitum exigit, aut jus non ex juramento alterum obstringendi: o interdum impossibile est alienos exquirere investigare. Fortasse igitur ad ac modum interpretari liceat: Si,

quod jurasti, id fieri oportere monet conscientia tua, eo infecto, pejerabis; alioqui nullum est perjurium. *Judicet Lector.*

7 Ut, si prædonibus] Ponit exemplum ejus, quod aliter juramento promissum est, aliter mente conceptum. Si in prædones incideris, & ipsi te juratum dimiserint, ut cum pretio redemptionis redeas; si contra jusjurandum feceris, non eris perjurium, quia metu coactus jurasti. *Maturant.* Cum enim prædones toti humano generi insidiantur, & infecti sunt, jus humanum eos juvare non debet. *Manut.* Ciceroni suffragatur Pufendorfius lib. 4. de jure Naturæ, & gentium cap. 2. Sect. 9. *Quæritur*, inquit, *Si quis in latrones incidens ad redimendam vitam cogatur jurare silentium perpetuum, & ipsi, quantum in se est, cavere de impunitate, an id juramentum sit servandum?* Id, quod nobis negandum videtur: siquidem ex eo silentio pluribus periculum sit emerisum. Nam pro se quidem impunitatem dare, non est illicitum: non tamen, si inde multis innocentibus exitium sit proveniendum. Imo etiam si res, quæ promittitur, in se non sit illicita; non tamen valebit jusjurandum, si per id impediatur majus bonum morale, seu ubi per id sensus prohibendi obire ali- quod officium humanitatis, ac pietatis. Apud Guntherum *Ligurium* l. 8. *Fredericus* ita sancit:

Juramenta metu, mortisve dolore coacta Nullius meriti, vel ponderis esse jubemus.

Huc addatur *M. Ant. Majoragii* sententia Ciceronem contra *Cælii Calpurnii* accusa-

Z

nibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fit est, ne si juratus quidem id non feceris: nam pirata non perduellium numero definitus; sed communis hominum: cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum commune. Non enim falsum jurare perjurare est: quod ex animi tui sententia juraris, sicut verbis concutur more nostro, id non facere perjurium est. Scite enim Euripides;

Juravi lingua, mentem injuratum gerō.

accusationem nugatoriam defendentis:

Eodem animo (inquit) debemus in predones esse, quo sumus in Tyrannos, quos Reipublica gratia quoquo modo de medio tollere semper gloriosissimum fuit. Non est igitur contra officium, fidem Tyranni, ac predonibus daram fallere, cum quibus nulla potest esse pax, aut societas. Et paulo post: Pejerare est, consulto, ac decita opera perperam, & contra leges, ac justitiam, in alterius fraudem jurare. Non est igitur perjurium predones fallere: non enim hoc est contra leges, ac justitiam.

1 Perduellium numero definitus] In numerum justorum hostium relatus.

2 Communi hostis omnium] Cum scilicet nullam habeat causam invadendi alios, præter cupiditatem suam, & animi libidinem: cum nemini indicat bellum, sed obviis quibusque inferat, nullis injuriis laesit. Wolf.

3 Nec fides debet, nec jusjurandum esse commune] Quod & de Tyranno dictum est à Bruto apud Appianum: Οὐδὲς τι σβῆς ἐς Πρωτοκλείης Τυγέρους, ἢ δὲ ἑσπερὸν cum Tyrannis Romanis nulla fides, nulla jusjurandi religio.

4 Non enim falsum jurare, perjurare est] Est sane inter hæc aliquod discrimen. Si enim aliquis non ex sententia deferentis juret, sine ullo suo dolo, aut culpa, is sane falsum jurat; non enim ipius mens cum mente deferentis convenit: sed non pejerat. Rachel. Sæpe accidere potest, ut quis falsum juret, neque tamen sit perjurus: ut, si deceptus ab adversario quispiam juret, patet id perjurium non esse. Et si juraveris, te daturum alicui pecunias, quas domi numeratas in arca te possidere putas; & demum reversus effragiam ar-

cam, & furto sublatam reperitur, nam, hic quidem nullum est perjurium; cum tamen falsum sit jurandum. Et quemadmodum sapienter fit, ut ea dicendo affirmemus, quæ esse arbitramur, nec sunt; nec men ideo mendaces habemur: in pe falsum juramus, à minima que perjuri suspitione alieni.

5 Quod ex animi tui sententia juratum id, quod juraveris, mentem facere destinaveris. Mathwari. Per vero intelligendum videtur, Quod mente tua, intimisque conscientia baræ monitis te juratum jure potestere arbitraris.

6 Verbis concipitur more nostro] Sane fuit apud Romanos, ut jurantederent, ex animi sententia. Talis erat verborum conceptio, id est, forte & expressio. Ab illa consuetudine gumentatur Cicero, ut, si falsum ris lingua, non astipulante animo, jurium non sit.

7 Euripides] Sic legimus in Hippocoronato:

Ἡ γλῶσσοις ὁρῶμεν, ἢ ὃ φησὶ ἀνὴρ
Eodem pertinent illa Cydippes & conium apud Ovid. Epith.

Quid tibi nunc prodest jurandi serjuris,
Linguaque presentem testificam?

Qua jurat, mens est; nil conjuravit,
Illa fidem dictu addere sola potest.

Consilium, prudensque animi sentjurat,
Et, nisi judicis, vincula nulla v-

gulus vero non debuit conditiones pacitioneque bellicas hostiles perturbare perjurio: cum iusto enim & legitimo re gerebatur; adversus quem & totum jus fœciale, & ita sunt iura communia: quod ni ita esset, nunquam claviros senatus victos hostibus dedidisset.

30. At vero L. Veturius & Sp. Postumius, cum iterum iustales essent, quia, cum male pugnatum² apud Caudium³ et, legionibus nostris³ sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: ⁴ in iussu enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Atilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiatur. Atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, socior & auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Manlius; qui ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate socius fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Furius, & Sex. Atilius ex s. c. ferebant; qua accepta hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompejus, cum⁵ in eadem causa esset, deprecante, accepta lex est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam necessitas: apud⁶ superiores utilitatis species falsa ab honestis auctoritate superata est. At⁷ non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. ⁸ Quasi vero forti viro vis possit

¹ *Clavis viros*] Consules, imperatores, qui sociata cum hostibus, iniussu

² *Apud Caudium*] Apuliz vicum.

³ *Sub jugum missis*] Armis relictis, in singulis vestimentis extra vallum

⁴ *in iussu enim populi*] Hinc habebatur

⁵ *apud Senatu pro sponcione*, quam

⁶ *superiores*] Intelligit Postumium,

⁷ *ap. 15. Grav.*

⁸ *in eadem causa esset*] Quippe qui

⁹ *in iussu enim populi*] Hinc habebatur

¹⁰ *superiores*] Intelligit Postumium,

¹¹ *ap. 15. Grav.*

⁷ *Non debuit ratum esse, quod erat actum per vim*] Argumentum tertium contra Regulam: videlicet, non statum esse promissis, quæ metu facta sunt. *Maturant.* Huc pertinet Martialis lib. XI. epigramm. 59.

Quid si me tonsor, cum stricta novacula supra est,

Tunc libertatem, divitiisque roget?

Promittam: nec enim rogat illo tempore tonsor,

Latro rogat. Res est imperiosa timor.

Sed fuerit curva cum tuta novacula theca,

Frangam tonsori crura, manusque simul.

⁸ *Quasi forti viro vis possit adhiberi*

Stoice refutatur obiectio. *Wolf.* Aliquod argumentum hoc modo respondendum videtur: Per jus bellicum ratum

esse debere, quicquid cum iusto, & legitimo

adhiberi. ¹ Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum p[ro]sertim ² de captivis dissuasurus esset? ³ Quod maximum eo est, id reprehenditis: ⁴ non enim suo iudicio stetit, suscepit causam, ⁵ ut esset iudicium senatus; ⁶ cui nisi auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent: ita enim in patria Regulus restitisset: quod quia patriæ non le putavit, idcirco sibi honestum & ⁷ sentire illa, & credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri nesciam: ⁹ imo vero esse, non fieri: est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile, honestum est; sed honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, hoc facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut p[ro]stantius.

³ I. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admodum digne dignum, quod captivos retinendos censuerit: nam quod reddiit, nobis nunc mirabile videtur; illis quidem temporalius aliter facere non potuit: itaque ista laus non est hominis, temporum: nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant le-
in XII tabulis: indicant ¹⁰ sacratæ: indicant foedera, quæ etiam cum hoste devincitur fides: indicant ¹¹ notiones ¹² madversionesque censorum; qui nulla de re diligentius, quæ de iurejurando judicabant. L. Manlio, A filio, cum di-

timo hoste pepigeras, licet vi, aut metu mortis coactus fueris pacisci, quod aliter non fecisses. Hosti enim jus, & fas est hunc metum mihi intendendi. Quod si cogi nolo, patior, quod intendo. Si pati nolo, paciscor cum eo ad avertendum, & declinandum, quod intendo. Aliter se res habet cum latrone, & pirata; de quibus superius. *Græv.*

¹ Cur igitur ad Senatum] Quartum Epicureorum argumentum, quo Regulus sive inconsistentiæ, sive stultitiæ arguitur. Sententia est; Aut non proficisci Romam, aut non dissuadere id, cuius impetrandi causa mittebatur, Regulum debuisse. *Wolff.*

² De captivis dissuasurus] Certus de captivis Punicis non remittendis consilium dandi.

³ Quod maximum] Quod summas deposcit laudes.

⁴ Non suo iudicio stetit] Sui animi sententia non contentus fuit, opinioni suæ

confidere noluit; videlicet, famam captivos non reddi, quod plures, neque, robusti; ipse unus, & senex.

⁵ Ut esset iudicium Senatus] Ut decernerent, utrum sit Reip. utile.

⁶ Cui nisi ipse auctor fuisset] Nihil consilium Senatus dedisset Regulus.

⁷ Sentire illa] Eam sententiam habere, ut captivi non redderentur.

⁸ Patri] Quæ sibi barbarus torqueretur.

⁹ Imo vero esse, non fieri] Respondeo, Utile sua natura esse honestum quod utilitas, & honestas perpetuo hæreant, nominibus discrepantibus ipsa vero congruentes: nihil aut turpe, maxime utilitatis specieposita, fieri, seu effici honestum.

¹⁰ Sacrata] Leges in monte Sacro inter Patricios, & plebeios utantur.

¹¹ Notiones, animadversionesque] *rum*] Id est, iudicia, & pene cen-

fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, id is ¹ paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: minabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est orquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ru- abitare jussisset: quod cum audisset adolescens filius gotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & ⁴ cum pri- luce Pomponii domum venisse dicitur: cui cum esset ciatum, quod illum iratum allatum ad se aliquid contra rem arbitraretur, surrexit à lectulo, ⁵ remotisque arbitris se adolescentem jussit venire: at ille, ut ingressus est, festum gladium distinxit, juravitque, se illum statim in- sedurum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem mis- esse facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius: ad populum detulit: docuit, cur sibi causa desistere ne- se esset: Manlium ⁶ missum fecit: tantum temporibus il- jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, tor- detracto, cognomen invenit; cujus tertio consulatu La- id ⁸ Vesperim fusi, & fugati: magnus vir in primis, & perindulgens in patrem, idem ⁹ acerbe severus in fi- am.

32. Sed, ut laudandus Regulus in conservando jurejuran- , sic ¹⁰ decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos senatum misit Hannibal, in castra redituros ea, quorum titi erant Poeni, nisi de redimendis captivis impetravis- at; si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes

¹ Paucos dies ad dictaturam gerendam jussit] Quod, occasione bene facienda illius, obtinendi legitimum imperii quæ crasset. Val. Max. Fuit autem tantum dictaturæ tempus, sex men- Manut.

² Torquatus appellatus] A torque Gal- lardo apud Anienem fluvium bel- Gallico, ut Cicero paulo infra nar- ³ Negrium exhiberi] id est, Molestiam Ti. Marant.

⁴ Cum prima luce] Sic loquitur Vir- gilius Æneid. 7.

⁵ Primo latè cum lumine Solis.

⁵ Remotis arbitris] Omnibus, quot quot aderant, è cubiculo abire jussit.

⁶ Missum fecit] Exagitare, in jus vo- care destitit.

⁷ Anienem] Italici fluvium, qui Ti- berim influit.

⁸ Vesperim] Vesperis fluvius est non pro- cul à Vespilio monte.

⁹ Acerbe severus in filium] Quem se- curi percussit, quod, victoria licet rela- ta, injussu imperatoris cum Latinis pug- nasset. Unde in proverbium abiit *Imperia Manliana*, pro severis, & acerbis,

¹⁰ Decem illi] De quibus vide Librum primum, necnon Livii Lib. 27. Cap. 61.

uno modo : nam ¹ Polybius, ² bonus auctor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem reverti à senatu re non impetrata ; unum ex decem, qui paulo postquam egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset otiosus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra ³ liberatum esse iurejurando interpretabatur : non recte : fraus enim stringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut le veteranor & callidus victus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum : octo hominum millia ⁴ tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis fugissent, sed qui relictî in castris fuissent à Paulo & Varone consulibus : eos ⁶ senatus non censuit redimendos, & id ⁷ parva pecunia fieri posset ; ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scripsit idem ; quod senatus pulsasque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisse Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincitur. ⁸ Acilius autem, qui Græce scripsit historiam, plures fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurarentur ; eosque à censoribus omnibus ignominis notatos. Sit jam hujus loci finis : perspicuum est enim, quæ timore animo, humili, demisso, fractoque fiant (quale fuisset Reg-

¹ Polybius] Qui historiam Romanam elegantissime scripsit.

² Bonus auctor] Maxime dignus, cui, aliquid narranti, fides habeatur. Manut.

³ Liberatum se esse iurejurando] Is autem ad hostem rediisse non proprie dicitur, qui clam rediit, ut statim exiret ; rediisse enim ita intelligi debet, ut in potestate hostium iterum sit. Æque stulto perfidiæ effugio usi sunt Locri, cum polliciti, se pactis staturos, quamdiu terram hanc insisterent, & capita humeris gestarent, terram calceamentis injeçtam, & aliorum capita humeris imposita abjecerunt, quasi eo modo religionem se possent exolvere. Simile, quod Bæotiz populi, urbem polliciti reddere, non stantem, sed everksam reddidere. Rachel.

⁴ Adstringit] Aggravat, intenditque scelus.

⁵ Tenebat Hannibal] Fulsit Cum prælio Romanis.

⁶ Senatus non censuit redimendos] in primis secuti sunt Romani in accipiendis redemptionis captivolegibus, ut & declararent, nec clade se posse per moveri ad captivatio liberandos, quos peccasse iudicaturque fidem facerent hosti, se non libere penuria post tantas strages civium Grav.

⁷ Parva pecunia] Tribus miniscribit Polybius lib. 6. ubi in Frangtis historia hæc exrat. Fabrit.

⁸ Acilius] Quæstor Romanus, idque Tribunus plebis. Annales imperii Romani Græce scripsit, quos Q. Claudium Quadrigarium ex Græco in latinum sermonem vertisse, auctor Livius.

⁹ Hujus loci] In quo cum fortius comparata est utilitas.

factu

um, si aut de captivis, ¹ quod ipsi opus esse videretur, non d reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

33. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quid-
m esse utile, quod sit huic talium ² virtutum choro con-
tium? Atqui ab ³ Aristippo Cyrenaici, atque ⁴ Annicerii
sophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt;
tamenque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod ef-
fesset voluptatis: quibus ⁵ obsoletis floret Epicurus, ejus-
modi adjutor auctorque sententiæ. Cum his, ⁶ viris equique,
dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decer-
dum est: nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata
poris firma constitutione, ejusque constitutionis spe ex-
rata, ut à ⁷ Metrodoro scriptum est, continetur; certe
utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum ho-
late pugnabit: nam ubi primum prudentiæ locus dabi-
t? an ut conquirit undique suavitates? quam miser vir-
is famulatus servientis voluptati! Quod autem munus
uentiæ? an ⁸ legere intelligenter voluptates? fac nihil
o esse jucundius; quid cogitari potest turpius? Jam, qui
lorem summum malum dicat, apud eum quem habet lo-
um fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio?
tamvis enim multis in locis ⁹ dicat Epicurus, sicut hic di-

¹ Quod ipsi opus esse] Quod ad suum
alumentum, ad incolumentum pro-
am, non Reip. salutem pertinere vi-
reut.

² Virtutum choro] Recte chorum ap-
at, quia connexæ, & sociatæ sunt,
ad euenz quædam. *Maturant.*

³ Ab Aristippo Cyrenaici] Ab ipso A-
ristippo Cyrenensi. Fuit autem Cyrene
pulum inter Ægyptum, & Libyam.

⁴ Annicerii] Ab Anniceride, Philo-
sopho Cyrenaico, qui Aristippi sectam
quantulum emendavit.

⁵ Obsoletis] Antiquatis, sublati. *Ma-*

⁶ Viris, equisque] Id est, Extremo co-
m. *Manut.* Vir industriz, equus vi-
am, & celeritatis symbolum. Aliis

locis eadem dictione proverbiali u-
tur Cicero. Ad Q. fratrem lib. 3. *Cis-*

*su corrigam iarditatem tuam cum equis,
tum viris. Philip. 8. Armis, equis, viris
D. Bruto subvenimus. Lang.*

⁷ Metrodoro] Atheniensi, Epicuri dis-
cipulo.

⁸ Legere intelligenter voluptates] Ut sa-
lutares noxiis, honestæ turpibus (si ta-
men hoc tribuendum est Epicuro) mag-
næ parvis, diurnæ brevibus antepo-
nantur. *Manut.*

⁹ Dicat Epicurus satis fortiter de dolo-
re] Tale est, quod ex illo notavit Sene-
ca Epist. 67. *Epicurus ait, sapientem, si in
Phalarida tauro peruratur, exclamaturum:*

*Dulce est, & ad me nil pertinet. Vide &
Epistolam præcedentem, in qua narrat,
Epicurum, cum exulcerati ventris tor-
mentis infestaretur, nihilominus dixis-
se, se diem illum beatum agere. Græv.*

Cit,

cit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam continentia & temperantia; dicit ille quidem multa in his locis: sed ¹ aqua hæret, ut aiunt: nam ² qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidinem autem consecratrices voluptaris. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide ³ tergiversantur. Prudentiam introducunt scientiam suppediant voluptates, ⁴ depellentem dolores. Fortitudinem quoque quoquo modo ⁵ expediunt, cum tradunt rationem negligentis mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam incidunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem ⁶ doloris tractione finire. Iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referuntur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quomodo

¹ *Aqua hæret*] Proverbialiter dictum. Hoc est, Nihil fundamenti habet. *Maturant.* Fluctuando seipsum involvit, & nequit se explicare. *Berul.* Non progreditur ejus ratio, impedimentis retinetur. *Manut.*

² *Qui potest temperantiam*] Id est, Non sibi constare, sed prorsus repugnare videtur, qui temperantiam laudat, quæ circa cupiditates refræandas versatur, dum maxima ipsius beatitudo in appetitu sensitivo indulgendo collocatur. *Qui*, pro, quomodo, qua specie sibi constandi.

³ *Tergiversantur*] Sententias quodammodo mutant, versipelles fiunt, ad strophas, ad perfrugia recurrunt.

⁴ *Depellentem dolores*] Medetur enim Philosophia consternatis animis, ut alibi loquitur Cicero. *Manut.*

⁵ *Expediunt*] Id est, Explicant, videatur fortitudo à placitis suis *Maturant.*

⁶ *Doloris detractione finire*] Sic ledum: non fieri. Hoc enim dicit Epicurei: ubi dolor detractus esse niri, ac terminari, & (quo verbo utebantur) *εἰς ἑσθλὴν* voluptatem; ut crescere amplius, sed variari tantum.

⁷ *Voluptatem dicimus honestati contrariam*] Non, quod omnem de voluptatem; sed, cum de honestate disputat, non vult ulli voluptatem esse, ut fecerat Calliphon, & Diogenes, alique. Nam voluptas honestatem non potest reddere honestiorem meliorem, sed nonnunquam suavia ut inferius docet. *Græv.*

repreh

prehendendos ¹ Calliphonem, & Dinomachum judico, si ² dirempturos controversiam putaverunt, si cum honeste voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copularent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernat, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex ³ dissimilibus rebus misceri & temperari potest. Sed de hoc, magna enim res est, ⁴ alio loco tribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dicenda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem eadem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest ei cum honestate conjunctio: nam, ut tribuamus aliud voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, unum; sed perinde erit, ut acceperis: quanquam tibi his libri inter Cratippi commentarios, ⁵ tanquam hospites, sunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (⁶ quod idem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patre revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est; tribues his operis quantum poteris; poteris autem quantum voles. In vero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum præsens tecum propediem, ⁷ ut spero, &, dum aberis, abs loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, esse quidem mihi carissimum; sed multo fore cariorem, si libris monumentis præceptisque lætabere.

[Calliphonem, & Dinomachum] Qui. munus bonum in virtute cum voluntate conjuncta posuerunt.

[Dirempturos controversiam] Id est, concordiam inter se contendentes philosophos adducturos. Betul.

[Dissimilibus rebus] Honestate scilicet & voluptate. Maturant.

[Alia loco] In libris de Finibus Bonorum, & Malorum.

[Tanquam hospites] Modesta extenuationi operis, cum librorum Cratippi dicatione. Quasi diceret: Cratippi opera herilem auctoritatem habent, de iudicandi, ac præcipiendi: mei libri, si comiter tanquam peregrini, recipiantur, satis factum mihi erit. *Welf.*

⁶ Quod quidem esset factum, nisi] Inter tumultus Antonianos post mortem J. Cæsaris in Græciam profectiorem paravit Cicero: sed, cum Antonium pacem appetere intellexit, medio ex itinere Romam reversus est.

⁷ Ut spero] Sed nunquam hujusce voti compos fuit Cicero. Nam paulo post scriptos hos libros, propter Philippicas orationes in Antonium habitas, proscriptus, & interfectus est.

⁸ Talius monumentis præceptisque] Libris scilicet, in quibus præcipiuntur ea, quæ ad honestatem, veramque gloriam pertinent. Vocantur autem *monumenta*, paterni scilicet amoris in filium. *Manut.*

M. T. CICERONIS I CATO MAJOR

S I V E

De SENECTUTE Dialogus

Ad T. POMPONIUM² ATTICUM.

I. **O** Tite, si³ quid ego⁴ adjaero, curamve levassē
Quæ nunc te⁵ coquit, &⁶ versat in pectore
Ecquid erit⁷ pretii?

Licet enim verbis iisdem mihi affari te, Attice, quibus
fatur Flaminium

⁸ Ille vir, haud magna cum re, sed⁹ plenus fidei.

¹ Cato Major] M. Porcius Cato, qui
Major dicitur, ad discrimen alterius Ca-
tonis sui pronepotis, qui bello civili
Uticens mortem sibi conscivit.

² Atticus] Equitem Romanum, lo-
cupletissimum, & munificentissimum,
probitatis, & moderationis singulare
exemplar, Ciceroni coævum, & ami-
cissimum. Cujus vita à Corn. Nepote
elegantè describitur.

³ Quid] Nonnihil, aliquantulum. Wolf.

⁴ Adjaero, levasso] Pro, adjaero, le-
vavero. Antiquè dictum. Manut.

⁵ Coquit] Hoc est, Consumit.

⁶ Versat in pectore fixa] Penitus inhæ-
rens animo ægritudo versat te, id est,

conquiescere non sinit, vexat, ex-
tat. Wolf.

⁷ Pretii] Pretium antiqui pro-
mio dicebant. Inde opera pretio-
supretium. Lang. Veteres interdum
parunt pretium pro mercede. Sic H.
Nec furtum feci, nec fugi, si mihi
Servus; habes pretium, lori us-
râ, aio. Lambin.

⁸ Ille vir] Periphrasis est Enni-
tæ encomium continens, viri tem-
ne censu, fideli autem consilio Fi-
ninum juvare volentis.

⁹ Plenus fidei] Penultima pro-
more veterum. Sic Lucretius:
-- via nam munia fidei.

brum de senectute ad te misimus. Omnem autem senectutem tribuimus non ¹Tithono, ut ²Aristo Chius (parum enim esset auctoritatis in fabula) sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, ³Scipionem ⁴facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem: qui si eruditius debitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attributo ⁵Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

2. *Scip.* Sæpenumero mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectam que sapientiam, tum vel maxime, quod nunquam senectutem tibi ⁷gravem esse senserim: quæ plerisque senibus odiosa est, ut ⁸onus se Æterna gravius dicant sustinere. Cato Rem ⁹haud sane difficilem, Scipio, & Læli, admirari videmini: ¹⁰quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beatè vivendum, iis ¹¹omnis gravis est ætas: ¹²qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest ¹³malum videri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est

1 *Tithono*] Laomedontis filio. Qui cum ab Aurora adamatus esset, ab ea que in colum sublatu, illius succo perunctus est: atque ob id ad eam senectutem pervenit, ut petiverit se in cicadam, converti. De quo Horatius:

Longa Tithonum minuit senectus. Manut.

2 *Aristo Chius*] Philosophus Stoicus, qui librum de senectute composuit.

3 *Scipionem*] Africanum minorem, Pauli Æmilii filium. *Manut.*

4 *Facimus admirantes*] Pro, fingimus eos admirari. *Wolf.*

5 *Græcis literis*] Quas natu grandior, Sardiniz prator, ab Ennio didicisse fertur. *Manut.*

6 *Cæterarum rerum*] Est locutio imperfecta, quæ significat, quod ad cæteras res attinet. Ut in Bruto cap. 6. Tum ille, *Cæterarum rerum, inquit, istuc & doleo, & dolendum puto. Grav.*

7 *Gravem*] Neque corpus, neque ani-

mum tuum deprimere: non esse odiosam. *Wolf.*

8 *Onus Æterna gravius*] Amplius hyperbolica. Est autem Æterna mensura Siciliæ mons. Ejus descriptio ta est è tercio Virgilianæ *Æneidos* dem.

9 *Haud sane difficilem*] Id est, Rerum cuius causa in promptu sit. *Idem.*

10 *Quibus nihil opis est in ipsis*] sapientia, & virtute carent. *Idem.* omnes vitæ rationes suspensas habere à muneribus Fortunæ, rebusque quæ non sunt nostri juris, & potestatem. *Grav.*

11 *Omnis gravis est ætas*] Cum sit ætas vel à Fortunæ temeritate, vel dolore corporis, vel ab animi agitudine immunis. *Wolf.*

12 *Qui omnia bona à seipsis*] Id est, Viri boni, & sapientes: qui plura sibi, quam à seipsum, faciunt. *Idem.*

13 *Malum*] Naturæ humanæ repugnans, & inimicum. *Idem.*

nect

aus, quam ut adipiscantur, omnes optant: eandem accu-
t adeptam: ¹ tanta inest inconstantia stultitiæ, atque per-
stias. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Pri-
m, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius ado-
rentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? de-
e, qui minus gravis esset iis senectus, si odtingentissimum
um agerent, quam octogesimum? præterita enim ætas,
amis longa, ² cum effluxisset, nulla consolatione ³ per-
lcere posset ⁴ stultam senectutem. Quocirca, si sapien-
m meam admirari soletis (quæ urinam digna esset opinio-
veltra, ⁵ nostroque cognomine!) in hoc sumus sapien-
t, quod naturam optimam ducem, ⁶ tanquam Deum, se-
mur, eique paremus: à qua non verisimile est, cum cæ-
z partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tan-
am ab inerti poeta, esse neglectum: sed tamen necesse
t esse aliquid extremum, &, tanquam in arborum baccis,
zque frugibus maturitate tempestiva, quasi ⁷ vietum, &
aducum: quod ferendum est ⁹ molliter sapienti: quid
m est aliud ¹⁰ gigantum modo bellare cum Diis, nisi na-
z repugnare? *Lael.* Atqui, Cato, ¹¹ gratissimum nobis (ut
am pro Scipione pollicear) feceris, si, quoniam speramus
volumus quidem cerre) senes fieri, ante multo à te didi-

¹ *Tanta inest inconstantia stultitiæ]*
² est. Tam inconstantes sunt homi-
stulti, atque perversi, quibus nihil
est in seipsis ad bene, beateque vi-
dum. *Græv.* *Stultitiam* passim sic u-
at Tullius, ut *Stultos mortales* in-
gi. *Græv.* Dogma Stoicorum est,
m sapientem, qui sciat res omnes
mare suo pretio, esse constantem.

³ *Cum effluxisset]* Perinde enim est,
nunquam fuisset. *Manut.*
Perulcere] Id est, Delinire, & le-
tem reddere. *Wolf.*

⁴ *Stultam senectutem]* Id est, Eam,
sensu trahitur, non ratione ducitur.
Metonymia. Conticens pro con-
a. *Manut.*

⁵ *Visio cognomine]* Quod nobis im-
venit homines, cum nos sapientes
at. *Græv.* M. enim Cato, & C. Læ-
nominati Sapientes. *Manut.*

⁶ *Tanquam Deum]* Stoici sane Natu-
dicabant Deum. *Quid aliud est?* Na-

tura, inquit Seneca, quam *Deus*, & di-
vina ratio toti mundo, & partibus ejus
inserta? *Græv.*

⁷ *Vietum]* Languidum, sine vi, na-
turalibus privatum viribus, auctore
Festo. Molle, flaccidum, rugosum. Na-
pud Terentium Eunuchus *vietus*, vetus,
veterinosus, senex. *Wolf.*

⁸ *Caducum]* Ad casum pronum. *Manut.*
⁹ *Molliter]* Non effeminate, & pa-
rum viriliter: sed animo leni, & non
iniquo. *Idem.*

¹⁰ *Gigantum modo]* Sic Livius: *La-
trocinii modo, pecudum modo*, pro, more.
Lang. De Gigantomachia vide Hesiodi
Theogoniam, Virgil. Georg. 1. Ovid.
Metam. 1.

¹¹ *Gratissimum nobis feceris]* Pluri-
mum tibi debebimus: maximo nos abs-
te affecto esse beneficio purabimus. *Wolf.*

¹² *Volumus]* *Velle* simplex, & hone-
stum verbum est; quo animi nostri de-
siderium explicamus, non vehemens
quidem illud, sed extra omnes mo-
tus.

cerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem ætate ferre possimus. *Cat.* Faciam vero, Læli; præsertim si me que vestrum, ut dicis, gratum futurum est. *Scrip.* Volum sane, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam loquam confeceris,¹ quam nobis quoque ingrediendum sit, illa quo pervenisti, videre, quale sit.

3. *Cat.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui quærelis meorum æqualium (³ pares autem cum paribus, veteris proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ S. Albinus, ⁴ homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, à quibus esse coli soliti: qui mihi non id videbantur accusare, quod esset æcufandum: nam, si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natum: quod ego multorum cognovi senectutem sine querela: quod se & libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, tum à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum moribus est culpa, non in ætate: ⁵ moderati enim, & ⁶ non difficiles, ⁷ nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem, & inhumanitas ⁸ omni ætate

tus. Cupere autem vitium sonat.

Lang.

¹ Quam nobis quoque ingrediendum sit] Sic loquebantur veteres. Lucret. lib. 1.

Eternas quoniam penas in morte tendendum.

Jam quin Latini ita loquantur, *ingressi viam*, nemini Latini scienti dubium est. *Lambin.*

2. *Sæpe interfui querelis, quæ*] Construtio relecti videtur ad intellectum, non ad verba, quæ ponuntur: id, quod sapissime fit à Græcis, quos Cicero cum alias sæpe, tum in libris philosophicis frequenter imitatur. Sentus hujus loci est: Sæpe audiivi ea, quæ mei æquales deplorare solebant. *Wolf.* Quæ hic non tam ad nomen, *querelas*, quam ad sententiam respicit: quod Atticis est familiarius. *Lang.*

3. *Pares cum paribus*] Sic Aristoteles Rhet. lib. 2. *Ἦμαρ ἄλλοις ἵπποι. Ὑψην.*

4. *Homines consulares*] Id est, Consu-

laru functi. Sic dicuntur, quæ histori dilicii, prætorii, censorii, qui magistratus illos aliquando gesserunt. *5 Moderati*] Qui cupiditatus, luptatibus, & iracundiæ moderantur.

6. *Nec difficiles*] Qui nec æquas rationes respuant, nec modicis delationibus veniam negent, nec necesse habent omnia pro suo jure agere: apud quos & cognoscendi, & ignoscendi per locus sit. *Wolf.*

7. *Nec inhumani*] Comes, benigni, importuni, & morosi: qui habent quid juvenilis hilaritatis. *Manut.* N plerumque senex est

Difficilis, querulus, laudator temporis acti

Se puero, censor, castigatore manu. Horat.

8. *Omni ætati molesta est*] Omni importunitate, inquit, molesta est importunitas: in quibus, non solum in senectute mole-

blesta est. *Lael.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit
 ipsam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam,
 erabiliorem senectutem videri: id autem non posse mul-
 tingere. *Cato.* Est istuc quidem, Laeli, aliquid; sed
 quaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Ser-
 iocum cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum
 senectutis gloria splendorem assecutum: Nec hercu-
 le, sed patriæ gloria splendorem assecutum: nec tu, si Athe-
 nis esses, clarus unquam fuisses: quod eodem modo de
 senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis
 se senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti
 iam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt,
 Laelio, & Laeli, ³ arma senectutis artes, ⁴ exercitationesque
 virtutum: quæ in omni ætate cultæ, ⁵ cum multum, diuque
 exercis, mirificos efferunt fructus, non solum quia nunquam
 desunt, ne in extremo quidem tempore ætatis (quanquam
 maximum est) verum etiam quia conscientia bene actæ
 ætatis, multorumque benefactorum recordatio jucundissima

4. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo viro civitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat: tanquam eum colere cœpi, non admodum grandem natu,

Est istuc quidem aliquid] Concedit
 commodam Fortunæ nonnihil ha-
 bere virtutem ad animum erigendum.

Nec hercule, si ego Seriphius essem, non
 Non potuit acutius respondere,
 modestius. Nam & cum homine
 vitam vituperavit, & suam laudem
 patriæ laude conjunxit. *Manut.* Hoc
 ut: Patriam ad consequendam no-
 bis celebritatem habere quidem ali-
 quod momenti, sed ea sola hominem
 nobilitari, nisi accesserint quædam
 virtutes, ut in rebus gerendis eximia
 prudentia, & fortitudo, aliæque hujus-
 modi. *Baldwin.* Seriphos est una insu-
 larum Sporadum perexigua, gente ad-
 modum ignobili, etiam proverbio te-
 nuitur. Voluit itaque Themistocles non
 minimis modo ignobilitatem, sed to-
 ti gentis perstringere; quasi & in-

genio, & animo tam humiles sint, ut
 ne evadere quidem ex illis quis possit
 in virum clarum. *Lang.*

³ *Arma senectutis*] Id est, Præsidia,
 quibus senes contra ætatis molestias, &
 ingratorum hominum contemptura se
 defendant. *Wolff.*

⁴ *Exercitationes virtutum*] Habitus
 prudenter, iuste, fortiter, temperanter
 omnia agendi.

⁵ *Cum multum, diuque vixeris*] Peri-
 phrasis est pro, in senectute. *Wolff.*

⁶ *Tarentum*] Calabriæ Metropolin.
 Bello Punico secundo ad Hannibalem
 defecit. Q. Fabius Maximus eam recu-
 peravit, militibusque diripiendam tra-
 didit. *Manut.*

⁷ *Adolescens ita dilexi senem*] Quasi
 dicat, Ætatis inæqualitas amicitiae no-
 stræ nihil incommodavit. *Wolff.*

sed

sed tamen jam ætate provectum: anno enim post, com-
 primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quan-
 consule adolescentulus miles profectus sum ad Capu-
 quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde ad
 quadriennio post factus sum prætor: quem magistrat-
 gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille,
 modum senex, ¹suasor legis ²Cinciae ³de donis, & mu-
 ribus fuit. Hic & bella gerebat, ⁴ut adolescens, cum
 ne grandis esset: & Hannibalem juveniliter exultantem
 timentia sua ⁵molliebat: de quo præclare ⁶familiaris no-
 Ennius:

Unus qui nobis ¹cunctando ⁸restituit rem.

⁹Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit?

¹ *Suasor legis*] Ejus approbandæ au-
 &or. *Idem.*

² *Cinciae*] Cincia ab auctore dicitur,
 qui eam primum ad populum Roma-
 num tulit, id est, publice deliberandam
 proposuit, an ea valere deberet. *Idem.*

³ *De donis, & muneribus*] Qua cave-
 tur, ne quis ob causam orandam pecu-
 niam, donumve accipiat. *Manut.* Hoc
 est, Ut patroni causarum gratuitam o-
 peram navarent suis clientibus. Cuius
 legis hic finis fuisse videtur; ne ho-
 mines improbi ullum haberent, à quo
 eorum scelera in judicio defenderen-
 tur: id, quod pecuniæ gratia magis
 fit, quam ob ullam rem aliam. *Wolf.*

⁴ *Ut adulescens*] Alacritate animi,
 non temeritate juvenili. *Manut.*

⁵ *Molliebat*] Hæc est Ciceronis sen-
 tentia: Fabius Hannibalem facinora
 audaciz, & animi, & servoris plena
 edentem frangebat, & mollem redde-
 bat, & ejus conatus inanes, & irritos
 efficiebat. *Lambin.* Retardabat ejus im-
 petum, quia pugnandi copiam non fa-
 ciebat; quod sciret Hannibalem firmi-
 ore exercitu instructum esse. *Wolf.* Ef-
 ficiebat, ut minus exultaret, qui supe-
 rioribus victoriis, ducumque Roma-
 norum infectia exultare solitus erat.
 Quis autem ignorat, *molles* qui sunt,
 modestius agere, nec temere exultare

solitos esse? Ergo Fabius putavit
 quia locum committendi prælii
 rimo duci Hannibali, pugnandi co-
 nunquam dabat, reprimebat eum
 sinebat, ut antea, juveniliter vul-
 sed molliorem, quietioremque re-
 bat, quia sibi cum sapientissimo
 nihil per imprudentiam, temerita-
 ve peccante, quibus antea vitiis
 Romana laboraverat, negotium ef-
 telligeret. *Manut.*

⁶ *Familiaris noster*] Consabat
 um Catonis familiarem fuisse, a
 quem ille ex Sardinia Romam ad-
 rat, cum de Africa quæstor rediret
 refert Nepos. *Lang.*

⁷ *Cunctando*] Inde Cunctatoris co-
 men adeptus. *Manut.*

⁸ *Restituit rem*] Scilicet Romam
 variis cladibus ab Hannibale, &
 drubale illatis pene funditus colla-
 wiff.

⁹ *Non ponebat enim*] Id est, Pri-
 convicium stulti populi, & mi-
 equitum, Q. Minucii, obtrectatione
 injurias, non discedebat à ratione
 filiorum suorum. Prævidebat enim
 nibalem acie vinci facile non p-
 ducendo vero bello sagitari posse.
 periculose dimicationi salutarem
 stationem anteposuit. *Idem.*

quid

dem, me audiente, ¹Salinatori, qui, amisso oppido, fuerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti: Mea opera, Fabi, Tarentum recepisti: ²Certe, inquit ridens: nam, tu amississes, nunquam recepissem. Nec vero ³in armis stantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio legæ quiescente, ⁴C. Flaminio, tribuno plebis, quoad potius, restitit, ⁵agrum Picentem, & Gallicum viritum ⁶contra æquis auctoritatem ⁷dividenti: augurque cum esset, dictus est, ⁸optimis auspiciis ea geri, quæ pro reip. salute erentur: quæ contra remp. ferrentur, contra auspicia ferri. Ista in eo viro præclara cognovi; sed nihil est admirabilius, quam ⁹quomodo ille mortem M. filii tulit, ¹⁰clari vi- & consularis: est in manibus ¹¹laudatio: quam cum le- quis, ¹²quem philosophum non contemnimus? Nec vero ¹³in luce modo, atque in oculis civium ¹⁴magnus, sed minus, domique præstantior: qui semmo? ¹⁶quæ præcepta? tanta ¹⁷notitia antiquitatis? quæ scientia ¹⁸juris augurii?

Salinatori] C. Livio Salinatori, ar-
tentinæ præfecto, *Manut.*

[*ente: nam nisi tu amississes*] Scom-
is hujus hic sensus est: Salinatori
fuisse gloriantium de retenta arce,
et arata opera in recuperanda ur-
sed potius erubescendum de oppi-
per negligentiam, & cimiditatem
do. *Wolf.* Salse perstringitur inanem
tatio Salinatoris, qui alieno labore
am gloriam verbis in se transmo-
et, & susceperum dedecus ea ratione
ne cuperet. *Manut.*

[*In armis præstantior, quam in toga*]
pro bello, *togam* pro pacata Reip.
ministracione ponit. Sententia est:
adami, militæque æque præstan-
tium fuisse. *Wolf.*

[*C. Flaminio*] Qui consul ad Thra-
cum in prælio cæsus est. *Manut.*

[*Agrum Picentem*] Picentes in Cam-
tam translatos Strabo scribit. *Lang.*
[*Contra senatus auctoritatem*] Invito,
elegantem Senatu. *Manut.*

[*Dividenti*] Provinciæ bello parte
trium redigebantur, ut sumptus ad
bella gerenda supplerent. Tribuni
captatores popularis auræ, non-
quam auctores erant, ut pauperi-
civibus redditus ex æquo divideren-
Wolf.

8 *Optimis auspiciis ea geri*] Id est,
Non tam curandum esse volatum avi-
um, quam accurate cogitandum, quid
è Repub. sit. *Idem.* Ad Homerikum il-
lud respexit:

*Eis otaris æγες ἀμύνεσθαι νείη πεί-
ρην. Ursa.*

9 *Quomodo*] Quanta animi constan-
tia, & moderatione. *Manut.*

10 *Clari*] Ob res bene gestas, & dig-
nitatem. *Wolf.*

11 *Laudatio*] Scilicet M. Fabii, scrip-
ta à patre. *Idem.*

12 *Quem philosophum non contemni-
mus*] Id est, Nihil à Philosophis scrip-
tum extat, quod tantam vim habeat ad
luctum minuendum. *Idem.*

13 *In luce, in oculis civium*] Id est,
In publico, in conspectu populi. *Idem.*

14 *Magnus*] Virute, & sapientia pol-
lens.

15 *Intus*] Id est, Apud animum suum:
Græce, κατ' ἐντὸς. *Manut.*

16 *Quæ præcepta*] Id est, Sapientissi-
me familiam suam ad honestam disci-
plinam erudiebat. *Wolf.*

17 *Notitia antiquitatis*] Hoc non tan-
tum de historis in literas relatis acci-
piendum est, sed etiam de veteribus in-
stitutis, & moribus civitatis. *Idem.*

18 *Juris augurii*] Ea disciplina in
tanto

multæ etiam, ² ut in homine Romano, literæ: omnia moria tenebat, non ³ domestica solum, sed etiam ⁴ exte- bella: cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam vinarem id, quod evenit, illo extincto, ⁵ fore, unde di- rem, neminem.

5. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia secundo videtis nefas esse dictu, miseram fuisse ⁶ talem senectem. Nec tamen omnes possunt esse ⁷ Scipiones, aut Mami, ut urbium expugnationes, ut pedestres, navalese nas, ut bella à se gesta, ut triumphos recorderentur: ⁸ est et ⁹ quiete, & ¹⁰ pure, & eleganter actæ ætatis placida, ac- nis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno, & o- gésimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui- librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto, & nonag- mo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium post- cujus magister, Leontinus Gorgias, centum, & septem o- plevit annos: neque unquam ¹¹ in suo studio, atque o- cessavit: qui, cum ex eo quæreretur, ¹² cur tamdiu vi- esse in vita? Nihil habeo, inquit, quod inculem senec- tem. Præclarum responsum, & docto homine dignum: enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem o- ferant: quod non faciebat is, cujus modo mentionem ci, Ennius,

tanto honore fuit, ut apud Romanos neque domi, neque foris quicquam rei gravioris inauspicato gereretur. *Idem.*

1. *Multa etiam litera.* Id est, Multæ lectionis, atque eruditus fuit. *Idem.*

2. *Ut in homine Romano.* Literarum enim laudem Romani Græciæ conce- debant, militarem sibi assimebant. *Ma- nui.*

Quippe magis norat, quam sidera, Ro- mulus arma.

Perinde igitur hoc est, ac si dixerit: Et si eruditione Græcis Fabius compara- ri non potuit, tamen inter Romanos excelluit. *Wolf.*

3. *Domestica.* Gesta à Romanis. *Ma- nu.*

4. *Externæ.* Exterarum nationum, Græ- corum, Persarum, Assyriorum. *Idem.*

5. *Fore, unde discerem, neminem.* Unde, id est, A quo. *Idem.* Hyperbolica lauda- tio est, quasi cura Fabio una etiam sa-

pietia esset mortua. *Wolf.*

6. *Talem senectutem.* Id est, Sæ- co & animi, & corporis vigore ditum. *Idem.*

7. *Scipiones.* Majorem Africanum significat. *Manui.*

8. *Est etiam.* Etiam in privata suaviter consensescere licet. *Wolf.*

9. *Quiete.* Extra occupationes cas. *Idem.*

10. *Pure, & eleganter.* Videtur referenda esse partim ad vitam bu- gitiis exactam, partim ad vitæ non sordidum, quale est opificum Philolophicum. *Idem.*

11. *In suo studio, atque opere.* In- tando, declamando, scribendis o- nibus.

12. *Cur tamdiu vellet esse in vita.* hoc vult, cur libenter adhuc vi- Aut, Cur non necem sibi conscisc- *Wolf.*

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

ui fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem qui-
um probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post
mortem, hi consules, T. Flamininus, & M. Acilius facti
sunt: ille autem, Cæpione, & Philippo iterum consule,
senectus est: cum ego quidem, v & lx annos natus, ³ legem
coniam voce magna, & bonis lateribus suasssem. Anno
senatus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxi-
mè putantur, onera, ⁴ paupertatem, & senectutem, ut eis pe-
delectari videretur. Etenim, cum ⁵ contempler animo,
senio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam,
ad avocet à rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat
senius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus:
quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placet,
quarum quanta, quamque sit iusta unaquæque, videamus.
⁶ A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis,
quæ in juventute geruntur, & viribus? Nullæne igitur res
sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus animo tamen ad-
ministrantur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Pau-
lus, pater tuus, Scipio, focer optimi viri, filii mei? cæteri
que, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum temp. consilio, &
fortitate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii
securum accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum
senectia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum
cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verbis perfe-
ctus est Ennius:

Sicut fortis] Sententia horum ver-
borum est: Se, dum adolefcens fuerit,
la scripsisse: nunc, postquam con-
stitit, latari antea&is laboribus. I-

Vicit Olympia] Synecdoche Attica.
vixit pugnam, certare certamen. Ma-

Legem Voconiam] Ea edicebat, ne
senectus ultra quadrantem legare li-
cet: sapienti consilio, ne verustæ fa-
ctæ, translatis ad alienos opibus, ad
senem redactæ pessum irent. *Wolff.*
Voconius Sexa tribunus plebis, hanc

legem tulit de coercendis mulierum
hæreditatibus.

⁴ *Paupertatem*] *Paupertas* sic intelli-
genda est, non ut rebus necessariis ca-
ruerit (id enim Scipiones, in quorum
monumentis sepultus est, passi nequa-
quam essent) sed quod opibus non a-
bundavit. *Wolff.*

⁵ *Contempler*] *Contemplari* verbum au-
gurale eorum, qui, templo capto, qua-
visus patet, circumspiciunt. Unde ele-
gantèr ad animum transfertur. *Græter.*

⁶ *Res seniles*] Quæ senectute gerun-
tur, & sine viribus corporum. *Wolff.*

*Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antebas, dementes sese flexere via?*

cæteraque gravissime: notum enim vobis carmen est: tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum, cum inter consulatus anni decem interfuissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhilo² grandem sane fuisse: & tamen sic à patribus acceptum³ Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt iis, qui gubernatorem in navigare nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per⁴ficursum, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenuerit quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ juvenes: at multo majora, & meliora facit. Non viribus, aut⁵ velutatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non bari, sed etiam⁶ augeri senectus solet: nisi forte ego vos qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus⁷ in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum benon gero. At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, & modo: Carthagini male jam diu cogitanti bellum multo te denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illexcisam esse cognovero: quam palmam utinam Dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut⁸ avi reliquias persequar⁹ cujus à morte hic tertius, & tricesimus est annus: sed meriam illius viri excipient omnes anni consequentes. A

¹ Flexere via] Via flectere pro, de-
flectere, hoc est, aberrare. *Guilielm.*

² Grandem] Longævum, ætate pro-
vestum.

³ Nihil afferunt] Nugas agunt, nulla
firma ratione utuntur, ab ipsa experi-
entia coarguuntur. *Mann.* Id est, Ni-
hil probant, vel affirmant id, quod fal-
sum est. *Welf.*

⁴ Foras] Fori sunt tabulata navium,
vel locus in navi aptior, qui iter na-
vem perambulantiibus præbet: ab eo,
quod incessus ferant, inquit Festus cum
Servio.

⁵ Velocitatibus] Græca imitatione plu-

rali numero etiam alibi læpe
Welf.

⁶ Augeri] Videlicet propter
multarum rerum, & maturitate
decernendo, animique moderatio-
Idem.

⁷ In vario genere bellorum] *Præ-*
in Hispania. Livius, Plutarch. M.

⁸ Avi] Scipio, qui in hoc De-
loquitur, fuit Pauli Æmilii filius
adoptatus est à P. Scipionis Afric-
lio, qui nullam sobolem fulceper-
igitur Scipio, qui victo Hannibale
thaginem tributariam fecit, avus
fuit per adoptionem. *Welf.*

me cenforem mortuus est, novem annis post meum
 consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset.
 in igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis
 suæ poeniteret? nec enim excurfione, nec saltu, nec
 ius hastis, aut cominus gladiis uteretur, sed consilio, ra-
 tione, sententia : quæ nisi essent in senibus, non summum
 consilium majores nostri appellassent Senatam. Apud Lace-
 monios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt,
 sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut au-
 dire voletis ¹ externa, maximas resp. ab adolescentibus la-
 ctas, à senibus sustentatas, & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam cito?

enim percontantur, ut est in Nævii ludo : respondentur
 alia, & hæc in primis :

Proveniebant oratores ¹ novi, Stulti, adolescentuli.

meritas est videlicet florentis ætatis, ³ prudentia senes-

7. At memoria minuitur : credo, nisi eam exerceas, aut
 is natura tardior. Themistocles omnium civium nomina
 reperat : num igitur censeris eum, cum ætate processisset,
 i Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem
 a modo eos novi, qui sunt ; sed eorum patres etiam, &
 os : nec sepulcra legens vereor (quod aiunt) ne memo-
 iam perdam : his enim ipsis legendis redeo in memoriam
 uttiorum : nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo
 thesurum obruisset : omnia, quæ curant, meminerunt :
 adimonia constituta : qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid

¹ *Extrema*] Scilicet exempla, seu hi-
² *us* aliarum nationum. *Idem.*
³ *Novi*] Rerum imperiti : sive, no-
 dum rerum cupidi. *Manut.*
⁴ *Prudentia senescentis*] Quia cupidi-
 um fervor, & iracundiæ ætus defla-
 unt, minuique iudicium mentis, &
 omnis impediunt. *Wolf.*
⁵ *Nec sepulcra legens vereor, ne memo-*

riam perdam] Legendis enim multo-
 rum nominibus perturbatur, & con-
 funditur memoria. *Manut.* Vulgo puta-
 batur officere memoriæ, si quis legeret
 inscriptiones sepulcrorum, *Erasm.*
⁵ *Vadimonium*] *Vadimonium* est sponsio
 ad certum diem sistendi se in iudicio,
 id est, comparandi per se, vel per ad-
 vocatos.

juris.

jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia nobis, modo permaneat studium, & industria: nec ea solus in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, quieta. Sophocles ad summam senectutem tragedias fecit, quod propter studium cum rem familiarem negligere deretur, ² à filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more ³ male rem gerentibus ⁴ patribus bonis terdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari moverent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, ⁵ Oedipum Coloneum, recitasse iudicibus, quæsisseque, num illud carum desipientis videretur: quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num ⁶ Simonidem, num Stesichorum, num, quos ait dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principum Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem etiam Romæ vidisti, Diogenem Stoicum, coegit in suis diis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiis agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ⁷ ista divina studia ornemus, possum nominare ex agro Sabino ⁸ rusticos Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam

¹ *Quod propter studium* Id est, *Propter quod studium*. *Avaregypti. Lambin.*

² *A filiis in iudicium vocatus est* Lucianus in Macrobiis Sophantem filium nominat, eumque lege talionis infantis iudices damnasie memorat. Actio est Græcis τῆς πνευματίας. *Betul.*

³ *Male rem gerentibus patribus* Ideoque iisdem actio rei uxoris in dote filie nomine repetenda non dabatur; quod periculum esset, ne accepta consumerent. *Gulielm.*

⁴ *Patribus bonis interdicti* Omnibus quidem prodigis interdicebatur bonis, sed in primis patribus, uti videre licet apud Paulum lib. 3. sentent. 4. *Quando tua bona paterna, avitæque nequitia tua disperdis, libero que tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea res, commerciorum interdicto. Grav.*

⁵ *Oedipum Coloneum* Qua sola fabula omnium ejusdem studii poetarum præ-

ripere gloriam potuit. Val. Max.

⁶ *Simonidem* Simonides poeta ægum anno & docuisse se carminum in eorum certamen descendisse, gloriatur. Val. Max.

⁷ *Ista divina studia* Pertinet hoc theton potissimum ad Philosophiarum poësin; quarum altera Divinarum rum investigationem profectur: a Divino quodam afflatu constare, ac farum, & Apollinis donum esse autur. *wolf.*

⁸ *Rusticos Romanos* Olim proci Romani in agris morabantur, & consilium publicum desiderabant, illis arcescebantur in Senatum. Inde nectum nomen plebeii ordinis, *Romani*. Cicero pro Sextio in optium, hoc est, qui consilia sua opti cuque probari vellent, secta coluntur. *municipales, rusticosque Romanos. nov.*

ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non perendis, non condendis fructibus: quamquam in illis minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt, nil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri sæculo profint,

ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitat agricultura, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: ¹ Diis mortalibus, qui me non accipere modo hæc à majoribusauerunt, sed etiam ² posteris prodere.

8. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, am illud idem:

*Fidepol seneſtus, ſi nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id ſat eſt,
Quod⁴ diu vivendo multa, quæ non volt, videt.*

multa fortasse, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vit, sæpe etiam ³ adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

*Tum equidem in ſeneſta hoc deſuto miſerrimum,
Senire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.*

tandem potius, quam odioſum: ut enim adolescentibus, in indole prædixis sapientes fenes delectantur, leviorque fit

[Diis immortalibus] Non utique, sed a poma Diis usui futura sint (est enim vitæ frugum, & fructuum Diis officiuntur, sed hoc vult: Deorum immortalium ius, & voluntate hoc à seque pietatis quoddam officium, & cultum Numinis ea re præstat. ^{Wolff.} ³ Posteris prodere] Hoc est, Propagare posteris. ^{Manut.}

[Fidepol seneſtus] Tractatus est hic de copiose à Juvenale Sat. 10. ubi vitium mortalium exagitat, quod aduitem, & alia optent; quæ mag-

num cumuloque miseriarum plerumque secum afferant. ^{Wolff.} Hi versus sunt ex Plotio Cæcili; quæ sequuntur paulo post, ex ejusdem Hephæstione. ^{Lang.}

⁴ Diu vivendo, multa, quæ non volt, videt] Longa ætas multis molestiis, & incommodis est obnoxia. ^{Wolff.} Hi versus leguntur per allocutionem ad Senecam, in quorum tertio figurate personam mutat. ^{Lang.}

⁵ Adolescentia incurrit] Scilicet temeritate sua, & æstu libidinum impulla. ^{Wolff.}

eorum

eorum senectus, qui à juventute ¹ coluntur, & ² diligunt sic adolēscētes senum praeceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur: nec minus intelligo me vobis, quos vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non mori languida, atque iners non sit, verum etiam sit operosa, semper agens aliquid, & moliens; tale scilicet, quale cupi- que studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam discunt aliquid? ut Solonem ³ versibus gloriantem videmus qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ego feci, qui ⁴ Græcas literas senex didici: quas quidem avide arripui, quasi diurnam sitim explorare cupiens, ut ipsa mihi nota essent, quibus me nunc ⁶ exemplis uti videtis: quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, ¹ vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in- teris certe elaboravi.

9. Nec nunc quidem vires desidero adolēscētis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolēscens tauri, aut elephanti desiderabam: ⁸ quod est, eo de- nunti: & quicquid agas, agere ⁹ pro viribus. Quæ enim potest esse contemptior, quam ¹⁰ Milonis ¹¹ Crotoniatæ? cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercere videret, adspexisse lacertos suos dicitur, ¹² illacrymans dixisse, At ¹³ hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam

¹ Coluntur] Propter virtutem, & dignitatem, atque etiam ætatis reverentiam. *Manut.*

² Diliguntur] Propter facilitatem, & morum suavitatem. *Idem.*

³ Versibus gloriantem] Solonis versus est

Ἦγρότα δὲ τοῦ ἀνθρώπου διδασκόμενος.
¹⁰ *Ursin.*

⁴ Græcæ literas senex didici] Ennio poeta docente, quem secum in provinciam duxit. Quintil. lib. 12. cap. 11.

⁵ Ea ipsa] Res gestæ, & apophthegmata illustrium Græcorum.

⁶ Exemplis] Pro, vice exemplorum. *wolf.*

⁷ Vellem equidem & illud] Scilicet me fecisse, & fidibus didicisse. *Idem.*

⁸ Quod est, eo deces uti] Elegans dictum. Sic in Paradox. *Satis esse putant, quod est: nihil appetunt. Iterum: Cui*

nec satis est, quod est. Lang. Senus Suas quemque dotes collocare, & fuitates suas ad eos unus conferre de- ad quos divinitus destinata sunt: Naturæ liberalitate acquiescere, quicquam amplius desiderare.

⁹ Pro viribus] Quas quælibet exigit. *Manut.*

¹⁰ Milonis] Maximis quondam viribus præditi, ut sublarum in humanum bovem per stadium ferret. *Idem.*

¹¹ Crotoniatæ] Crotone, Italia oriundi.

¹² Illacrymans] Recordatione vir- riarum, & pristinae gloriæ deficiente. *Manut.*

¹³ Hi quidem jam mortui] Non quidem, ut non robore multos adolēscētes vinceret (alioqui enim bis arborem quomodo diduxisset?) quod vires ad decertandum, putres versariis, non haberet. *wolf.*

um tu ipse, ¹nugator : neque enim ex te unquam es nominatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil ²Sextilius tale, nihil multis annis ante ³T. Coruncanus : nihil modo ⁴P. Crassus : à quibus jura civibus præscribebant : quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute : est enim unus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & viget. Omnino canorum illud in voce splendet etiam nescio quo pacto in senectute : quod equidem adhuc non amittit : & videtis annos : sed tamen est decorus sermo senis iustus, & remissus, ⁵facitque persæpe ipsa sibi audientiam ferri senis compta, & mitis oratio : ⁶quod si ipse exequereas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipata studiis juventutis ? An eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulus doceat, instituat, ad omne officii munus instruat ? quod eundem opere quid potest esse præclarius ? Mihi vero ⁷Cn. P. Scipiones, & ⁸ævi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur : nec illi bonarum artium magistrum non beati putandi, ⁹quamvis consenserint vires, atque defecerint : etsi ista ipsa defectio in adolescentiæ vitis efficitur sapius, quam senectutis. Vidinosa etenim, & ¹⁰intemperans adolescentia ¹¹effortum

¹ Nugator] Qui naturam tanquam veritatem, falso male gratus infirmulas.

² Sextilius] Is librum populo Romano dedit, jus Ælium inscriptum.

³ T. Coruncanus] Primus Romæ jus cre, & profiteri cepit, cum antea tantum consulentibus responderet jurisconsulti. Grav.

⁴ P. Crassus] Fuit hic cum Scipione Africano seniore consul. Idem.

⁵ Facit sibi audientiam] Attentionem sibi conciliat. Sic Plautus : Surge, fac populo audientiam.

⁶ Quod si ipse exequereas] Ut compta, & miti utaris oratione. Manut.

⁷ Cn. & P. Scipiones] Duo fratres, in Hispania ceciderunt. Silius : Dum Capua infaustam luit hand sine sanguine culpam,

læta geminos terga crudelis Ibera

Fortuna absterat, permiscens tristitia læti,
Scipiadæ, magnumque decus, magnumque dolorem.

Hos Virgilius vocat, duo fulmina belli, Scipiadæ. Publius est majoris Africani, & Asiatici pater : Cnæus eorum patruus, Scipionis Nasicæ genitor. Idem.

⁸ Avi tui duo] Æmilius sanguinis, Africanus, P. filius, adoptionis linea. Idem.

⁹ Quamvis consenserint vires] Id est, Quamvis aliqua senectutis incommoda sentiant. Wolf.

¹⁰ Intemperans adolescentia] Sic contra temperantia juventutis & firmitatem, & longiorem senectutem reddit. Grav.

¹¹ Effortum] Exhaustiunt enim vires ex, quibus sustentari senectutem oportebat. Manut.

corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senectus esset, negat se unquam sensitse, senectutem suam imbecillitatem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellus memini puer (qui, cum quadriennio post alterum consulum pontifex maximus factus esset, viginti, & duos annos ei sacerdotio præsuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quamquam est id quidem civile, ² ætatiq[ue] nostræ ³ conceditur.

10. Viderisne, ut ⁴ apud Homerum sæpissime Nestor virtutibus suis prædicet? jam enim ⁶ tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne ⁸ vera de se prædicationis videretur aut insolens, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex ejus ⁹ lingua melle dulcior fluebat oratio: quam suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen ¹⁰ durior

1 Senile] Usitatum senibus, atque in more positum. *Wolff.*

2 *Ætati nostræ*] Propter auctoritatem opinionem prudentiæ, & multi usus rerum partam. *Manut.*

3 *Conceditur*] Non vitio vertitur. *Id.*

4 *Apud Homerum*] *Iliad.* 1. & 23. potissimum, & alibi passim. *Wolff.*

5 *De virtutibus suis prædicet*] Sic apud Virgil. *Ænead.* 8. Evander:

*Qualis eram, cum primam ætatem præ-
neffe sub ipsa*

Stravi, scutorumque incendiis victor æ-
cervos,

Et regem hac Herilum dextra sub Tar-
sara missi.

Vide ibi plura. Itaque Horatio senex dicitur

*Laudator temporis acti
Se puero. Grav.*

Virtus non dicitur tantum de recto animi habitu, cum apud bonos scriptores legamus, *virtus militum, virtus imperatoris, virtus equi, virtus bovis, virtus arboris*, & similia sexcenta. Itaque cum dicit Tullius Nestorem apud Homerum de virtutibus suis predicare, simile est, ut si diceret, de suis fortibus factis. *Lambin.*

6 *Tertiam ætatem*] Τριτάτω γενέσθαι

--- μετὰ δὲ τριτάτῳ αἰώνῳ. *Homer.*
Et Ovidius:

--- vixi
Annos bis centum, nunc tertia vi-
atæ. Manut.

7 *Nec erat ei verendum*] Tacitus cat, ne sibi quidem id verendum *Wolff.*

8 *Vera de se prædicans*] Præteritam causam, ut non suas decemades, sed ut auctoritatem sibi concederet. *Manut.*

9 *Lingua melle dulcior*] Versus mericus hic est:

Τῷ Ε δὲ τὸ γλῶσσος μέλιτ' ἔ-
κιν' ἔσεν αὐδῆ.

Eundemque Nestorem appellat per *αὐτὸν ἀγορεύει. Wolff.*

10 *Dux ille Græciæ*] Agamemnon Versus Homericus ex *Iliad.* 2. hi sunt

Αἰ γὰρ, Ζεῦ τε πάτερ, ἔγ' Ἀγαμέμνων,
Τοῖσ' αὖτις δίδωμι, συμφορὰν μὲν ἔσσομαι.

Τῷ κὲ πατρὶς ἡμέτεροι πόλις Πριάμειον ἔσσομαι,

Χερσὶν ὅθ' ἡμετέρησιν αἰχμασίησιν, ὀρμήν τε.

præcæ nusquam optat, ut Ajaxis similes habeat decem, at Nestoris: quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Tro- sit peritura. Sed redeo ad me: quartum annum ago, & octogimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod prius: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse similes, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul¹ in Hispania fuerim, aut quadriennio post² in³ tribunus militaris depugnavi apud⁴ Thermopylas, M. Cicerio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non me me⁵ enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires res desiderat, non rostra, non amici, non⁶ clientes, non⁷ aspitantes: nec enim unquam sum assensus veteri illi, laudatæque proverbio, quod monet, ⁸ mature fieri senem, si diu huius esse senex. Ego vero me minus diu senem esse malle, quam⁹ esse senem ante, quam¹⁰ essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, ¹¹ cui fuerim occupatus. ¹² At minus habeo virum, quam vestrum utervis. Nec vos quidem ¹³ T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille præ-

guisat, bellum magis consilio, quam
geri debere. *Manut.*

¹ In Hispania] In qua plura oppida
erant, quam dies fuit, teste Plutarcho.

² Tribunus militaris] Memoriz vi-

rum in Cicerone deprehenditur. Le-
gitur enim in Annalibus, Catonem non
tantum militem, sed legatum apud
Thermopylas M. Acilio cos. depugna-
lisse. Quod Livius lib. 36. perspicue do-
cet. Neminem enim post consulatum
tantum militum fuisse constat. *Idem.*

Itaque Plutarchus etiam Catonem
legatum profectum esse cum M. A-
ntiocho contra Antiochum prodit, hoc est,
venerunt; verius tamen Livius docuit
eum fuisse legatum consularem, ut
dum viri docti observant. *Græv.*

³ Thermopylas] Angustias montis Oe-

thæ in Thessalia.

⁴ Enervavit] Robore destituit. Nam
enervatus est in nervis situm. Hinc omni-
bus Clientes] Litigatores, quorum cau-
sas agimus: qui se in alterius tutelam,
amicitiæque dederunt.

⁶ Mature fieri senem] Parcendum esse
valetudini, nec nimia contentione la-
borum vires vel corporis, vel animi
esse atterendas. *Wolf.* Mature sibi par-
cere, & juvenilia opera intermittere.
Manut.

⁷ Esse senem ante, quam essem] Igna-
vo otio torpescere, dum & animi, &
sensuum integritate valeam. *Idem.*

⁸ Cui fuerim occupatus] Respexit ad
illud Plauti in Mercatore: Non sum oc-
cupatus unquam amico operam dare. *Græ-
ver.* Occupatus dicitur, qui, ante negotio
aliquo detentus, non potest negotio al-
terius operam dare. Sensus igitur est:
Cui causer me quibusdam aliis nego-
tiis præventum, & impeditum.

⁹ At minus habeo] Sententia objectio-
nis est; Ut concedam, senectutem non
ita destitui viribus, ut otio torpescat,
juveniles tamen vires non habet. *Wolf.*

¹⁰ T. Pontii centurionis] Fortasse Pon-
tium intelligit, qui, cum Capitolium à
Gallis esset obsestum, Tiberim transna-
vit. Plutarch. in Camillo. Liv. lib. 5.
Ait Vegetius, centuriones non, nisi pro-
cero, & robusto corpore, esse lectos,
Manut.

stantior? ¹ moderatio modo virium adfit, & tantum, quantum potest quique, nitatur; næ ille non magno desidetenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo citur, cum humeris sustineret bovem vivum: utrum igitur corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dati? denique isto bono utare, dum adfit: cum absit, ne requiras: nisi foadolescentes pueritiam, ³ paulum ætate progressi adolescantiam debeant requirere. ⁴ Cursus est certus ætatis, & via naturæ, eaque simplex: suaque cuique parti ætatis pestivitas est data; ut & infirmitas puerorum, & ferocijuvenum, & ⁶ gravitas jam constantis ætatis, & ¹ senectumaturitas naturale quiddam habeat, quod suo temporecipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, ⁸ hospes tuus aturus ⁹ Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non addere: cum equo, ex equo non descendere: nullo in nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam inesse corporis ¹⁰ siccitatem: itaque exequi ¹¹ omnia te officia, & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam ¹² senectuti conservare aliquid pristini roboris.

I I. ¹³ Non sunt in senectute vires: ne postulantur quid-

¹ *Moderatio virium*] Hoc est, Vires moderatæ. *Græv.* Mediocritas inter robur, & imbecillitatem interjecta. *Wolff.*

² *Isto bono*] Corporis commoda vocat bona, communi loquendi modo, non Stoicorum dogmate. *Manut.*

³ *Paulum ætate progressi*] Scilicet ultra adolescentiam. *Wolff.*

⁴ *Cursus est certus ætatis*] Sententia elegantem metaphoram continens, à cursoribus sumptam; qui ubi ad metam perventum est, sistunt, & quiescunt. *Idem.*

⁵ *Tempestivitas est data*] *Tempestivitas* est cussilbet ætatis naturalis proprietates; sicut in ordine anni veris tempestivitati flores, æstatis messes, autumni maturitas, hyemis frigus est datum, & assignatum à Natura. *Græv.*

⁶ *Gravitas*] Quæ omnia dicta, & facta certo consilio gubernat. *Wolff.*

⁷ *Senectutis maturitas naturale quiddam habeat*] Id est, Ipsa Natura assert maturitatem senectuti, sicut tempus po-

mis. *Idem.*

⁸ *Hospes tuus avium*] Africani majoris hospes fuit, ut ex Scipio Somnio licet videre. *Lang.*

⁹ *Masinissa*] Numidarum Rex, ria Fortuna regno pulsus bello post secundo, Africani superioris bene in regnum restitutus.

¹⁰ *Siccitatem*] Humor alius naturalis est, & utilis: alius supervacua naturæ inimicus. Eodemque modo plex est siccitas. Hic opponendipituitæ, quæ senes infestare solet. Vox denotat firmitatem, inter Nonio.

¹¹ *Omnia regis officia, & munera* Mulca quidem illa sunt, sed hæc quæcipua, tueri pacem, honestam dictionam, & civium concordiam. *Wolff.*

¹² *Senectuti*] Hoc est, Senectus nono, & commodo. *Græv.*

¹³ *Non sunt in senectute vires*] Argumentum à parte opponentis.

à senectute: ergo & legibus, & institutis vacat ætas
 12 muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustine-
 ri: quæque non modo, quod non possumus, sed ne quan-
 tum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli
 13, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi pos-
 sint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed
 commune² valetudinis. Quam fuit imbecillus³ P. Africa-
 nus is, qui te⁴ adoptavit? quam tenui, aut nulla potius
 14 tudine? quod ni ita fuisset, alterum ille extitisset lumen
 15: ad paternam enim magnitudinem animi⁶ doctri-
 16 berior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si in-
 17 i sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effu-
 18 possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est,
 19 quæ vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum,
 20 quam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda
 21 valetudinis: ⁸ utendum exercitationibus modicis: tan-
 22 cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non
 23 primantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed
 24 menti, atque animo multo magis: nam¹⁰ hæc quoque, nisi
 25 quam lumini oleum insilles, extinguuntur senecture: &
 26 tota quidem¹¹ defatigatione, & exercitatione ingraves-
 27 cit: animi autem¹² exercitando levantur: nam, quos ait
 28 Cilius ---¹³ comicos stultos senes, hos significat credulos,

12 *muneribus iis*] Bellicis, & senatori-
 13 *bus*. *Manut.*

14 *valentibus*] Constitutionis natura-
 15 *rum firmæ. Wolf.* Languoris, &
 16 *calidis.*

17 *Africani*] Majoris, fratris Cor-
 18 *neliorum matris. Manut.*

19 *Adoptavit*] Ex Æmiliana familia
 20 *Scipionem transtulit. Wolf.*

21 *Alterum extitisset lumen*] Ubertio-
 22 *rum comparaverat, quam ip-
 23 *se, qui Hannibalem devicit, Ro-
 24 *que ab excidii metu liberavit.***

25 *Idem uberior*] De eodem Scipio-
 26 *loquitur Tullius in Bruto: Si
 27 *valuisset, in primis habitus esset**

28 *is vitia diligentia compensanda*].

29 *Atque cura valetudinis sunt com-
 30 *pendia, & resarcienda illa vitia, qui-
 31 *bus vitia est senectus. Diligentia &
 32 *que in hac notione usus est Tul-****

lius. *Vires, quas detrahit nobis quasi
 senectus, pensat diligentia.* Quæ illa
 sit, proxime secuturis verbis ostendit.
 Grav.

8 *Utendum exercitationibus modicis*]
 Id est, Modus servandus, ne vel per-
 petuo desideamus, aut decumbamus ig-
 navi; vel contentione, & assidue
 laboris, sive animorum, sive corporum,
 vires magis etiam atteramus. *Wolf.*

9 *Opprimantur*] Metaphora à navibus
 10 *nimum onustis, aut lychnis olei co-
 pia suffocatis. Idem.*

10 *Hæc quoque*] Mens, atque animus.
 Manut.

11 *Defatigatione, & exercitatione*] *Ex
 sua sua, pro exercitatione defatiga-
 te. Grav.*

12 *Exercitando*] Dum exercentur. Sic
 --- *utique videndo Famina. Manut.*

13 *Comicos stultos senes*] *Comici senes
 dicuntur, quales introducuntur à poetis
 Comicis.*

obliviosos, ¹ dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, libido ² magis est adolescentium, quam senum: nec tantum omnium adolescentium, sed non proborum: sed ista senilitutis, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, tantum domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & carum intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, neque succumbebat senectuti: tenebat non modo ³ auctoritatem, sed etiam ⁴ imperium in suos: metuebant servi, rebanantur liberi, carum omnes habebant: vigeat in illa domus patris mos, & disciplina. Ita enim senectus ⁵ honesta est se ipsa ⁶ defendit, si ⁷ jus suum retinet, si nemini ⁸ emancipatum est, si usque ad extremum spiritum ⁹ vindicet jus suum: enim adolescentem, in quo ¹⁰ senile aliquid; sic senem,

Comiciis, creduli, deliri, leves, amatorum, fulti, qui facile decipiuntur à servis, ridiculi denique. *Lambin.*

¹ *Dissolutos*] Qui verecundiz fines transierint. *Manut.*

² *Magis est adolescentium*] In causa est fervor ætatis, & temeritas. *wolf.*

³ *Auctoritatem*] Quam aut virtus, aut sapientia, aut potentia parit, sæpe etiam amor. *Manut.*

⁴ *Imperium*] *Auctoritas* habere videtur aliquid voluntarium: *Imperium* aliquid coactum, & violentum; ut, nisi quid ex præscripto fiat, poena sequatur. *wolf.*

⁵ *Patrius mos*] Intelligit patrum suorum instituta, præscriptorum Romanorum mores.

⁶ *Honestas*] Honore digna, & honorata. *Manut.*

⁷ *Defendit*] Antea facta vita parta auctoritate, & de diligentia nihil remittendo. *Idem.*

⁸ *Jus suum retinet*] Ne ex arbitrio liberorum pendeat, neve ad agnatos, & gentiles, id est, in tutelam, & quasi mancipationem deducatur. Eo enim Cicerone respectu videtur, ne senex bis puer, rei suæ administrandæ parum idoneus, inverso Naturæ ordine, quasi in liberorum sacra recidat. *Idem.*

⁹ *Emancipata est*] *Emancipare* est, alteri in manum tradere. *Emancipatum*

interpretatur Nonius, subnixum dicitur. *Lambin.* *Mancipio* est, mutatio, *emancipatio*, è potestate meo mancipio dimitto. Liber homo è potestate: iraque cum se emancipatur, intelligitur, è potestate sua se, non amplius suus esse, alienus desinere sui juris, & mancipii *Gronov.*

¹⁰ *Vindicet jus suum*] Est certum Ciceronis manus. *Vindicet* jus suum (ut paulo ante dixit) retineat jus suum seu auctoritatem, & imperium in metuant servi, vereatur liberi, sit emancipata; si non est sub suorum liberorum, aut cognatorum. Sic *jure suo agere* dicuntur, qui illi agunt, nemine impediante. *Dominus in suos* (quod apud editores non cos legitur) est verborum illorum, male ejecerunt, interpretatio; scilicet, *dominus* temporum. *Dominari in suos* sub Rep. libera tribuebat tum Tyrannis, cum de hominibus querentur. Notum enim est, quam visum fuerit vocabulum *Dominus domini* in libertate. Inde nec *dominus*, nec *Tiberius domini* volebantur. *Grav.*

¹¹ *Senile aliquid*] *Matutitas* senilis, & minus studium voluptatum, & garum, & cura quædam rerum horum, & utilium intelligenda est. *wolf.*

12. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam re dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si dem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem chytæ Tarentini, magni in primis & præclari viri: quæ tradita est, cum essem adolescens.³ Tarenti cum Q. Manlio.⁴ Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem minibus dicebat à natura datam: cujus voluptatis avidæ dines temere, & effrænate⁶ ad potiundum incitantur. patriæ⁷ proditioes, hinc rerumpub. eversioes, hinc cum stibus clandestina colloquia nasci: nullum denique le- nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non do voluptatis impelleret: stupra vero, & adulteria, & tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptas. Cumque homini siue natura, siue quis Deus nihil præstabilius dedisset; huic divino muneri, ac dono⁹ nihil tam ininicum, quam voluptatem. Nec enim libidine minante temperantiæ locum esse, neque omnino in volutis regno virtutem posse consistere: quod quo magis ligi posset, fingere animo jubebat, tanta incitatum aliqui voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nec censebat fore dubium, quin tandem, dum ita gauderet, agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi

1 *Archyta*] Qui Mathematicis & Mechanicis artibus excellens columbam ligneam, libramentis suspensam & pura spiritus inclusa, atque occulta concitavit, fecerat volanem, teste Gellio lib. 10. cap. 12. Cubum prius invenit, teste Platone in *Repub.*

2 *Tradita est*] In manus, nimirum scripta. *Manut.*

3 *Tarenti*] Urbis in extrema Italia à Tarante, Neptuni filio, conditæ, & nominatæ.

4 *Nullam capitaliorem pestem*] Sic Silius:

Quippe nec ira Deum tantum, nec tela, nec hostes,

Quantum sola nocet animis illapsa voluptas.

5 *Capitaliorem*] Nocentiorum potius hoc loco intelligo, ut quæ principem corporis partem caput petat, ipique

vitzæ infidietur, quam capitali beneficio digniorem. *Wolf.*

6 *Ad potiundum incitantur*] Impense cupiunt, consulunt pro ait Comicus. Illud tantum spectat ut voti compotes fiant, suamque diem expleant. *Item.*

7 *Proditioes*] Notæ sunt poetæ fabulæ de Medea, Ariadne, Scylla tres libidinis explendæ gratia potibus. Fertur & Tarentum receptibus à præfidii præfecto puellam dam, qua alia ratione potiri non potuit adamante.

8 *Libido*] Sicis, appetitus, desiderium & cupiditas vehemens.

9 *Nihil esse tam ininicum*] Nihil æque nocere menti, nec ei ejus obundere, ac studium voluntum corporis, gula, & inguini ferim. *Wolf.*

quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem : si quidem ea, cum major esset, atque major, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontianite, patre ejus, à quo, ¹Caudino prælio Sp. Postumius, T. Veturius, consules, ²superari sunt, locutum Archy-Neareus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia cum Romani permanerat, se à majoribus natu accepisset, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis : quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc ? ut intelligatis, voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possemus, quam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id liberet, quod non oporteret : ³impedit enim consilium aptas, ⁴rationi inimica est, ac ⁵mentis (ut ira dicam) præcipit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Itaque quidem feci, ut fortissimi viri ⁶T. Flaminini fratrem Flaminium è senatu ejicerem, septem annis post, quam sol fuisset : sed notandam putavi libidinem. Ille enim esset consul in Gallia ⁷exoratus ⁸in convivio à ⁹scorto ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent annati rei capitalis : hic Tito fratre suo censore, qui proxime ante me fuerat, elapsus est : mihi vero, & Flacco nequam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, & cum probro privato conjungeret ¹⁰imperii dedecus.

13. Sæpe audiivi à majoribus natu, qui se porro pueros à

[Caudino] De furculis Caudinis vide am lib. 9.

[Superari] Sub jugum missi. *Manut.*

[Impedit consilium voluptas] Id est, impie incitatus animus, aut ad viciem propensus, prudenter, atque per suis rebus consulere non potest.

[Rationi inimica] Quia voluptas ad viciem incitat, & ad libidinem excitat : ratio vero ad decus, & honestatem revocat. *Idem.*

[Mentis præstringit oculos] Id est, Cæcitate facit, ut nec dectis, nec delectum, nec emolumentum, nec delectum ad se rediitum perspiciat.

[I. Flaminini] Vide Notam 10.

cap. 1. hujusce Dialogi.

⁷ Exoratus] Aliis subinde, atque aliis blandimentis impulsus. *Manut.*

⁸ In convivio] Cum vino incaluit sent. *Idem.*

⁹ Scorto] Philippo Pæno, carò, ac nobili scorto, teste Livio. Eum autem adeo deperibat, ut, sive exercitus ductus, sive provincias administraret, ab ejus lare nunquam discederet, juxta Plutarchum. *Idem.*

¹⁰ Imperii dedecus] Cum id flagitium consul Gallias admisisset. *Idem.* Magistratum autem decet, potestate sua non ad suam, aut ad alterius libidinem uti, sed ex æquitate, & Reip. dignitate : sed que præbere exemplum continentiar, moderationis, & omnis officii. *Wolf.*

D d fenibus

senibus audisse dicebant; mirari solitum C. Fabricium cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, esse² quandam Athenis, qui se sapientem fiteretur, eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad tatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium T. Coruncanium, optare solitos, ut id Samnitibus, Pyrrho persuaderetur: quo³ facilius vincì possent, voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum⁴ P. D. qui quinquennio ante eum consulem se pro rep. consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius: ⁵ norat runcanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem P. Decii factò, judicabant esse profecto aliquid naturalium, atque præclarum, quod⁶ sua sponte peteretur, quæ spreta, & contempta voluptate optimus quisque se retur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret enim extructisque mensis, & frequentibus poculis? ⁷ caret etiam vinolentia, & cruditate, & insomniis. Sed si aliud est voluptati, quoniam ejus blanditiis⁸ non fruissemus (divine enim Plato eicam malorum voluptatum appellat, quod ea videlicet homines⁹ capiantur, ut b

¹ *Thessalo Cynea*] Demosthenis audire imitatoreque, tantæ eloquentiæ viro, ut plures civitates sua facundia, quam Pyrrhus armis, superasse creditus sit, atque ob hoc à Pyrrho in magno pretio habitus. Hic ille Cyneas est, qui Romanorum Senatuum regum consensum, vel (ut Justinus inquit) regum urbem, (vel ut Florus) urbem templum, senatum vero regnum sibi visum respondit. *Manut.*

² *Quendam*] Epicurum intelligit, qui summum bonum in voluptate constituit. *Wolf.*

³ *Facilius vincì possent, cum se voluptatibus dedissent*] Exemplo sit Hannibal, cujus exercitus olim invictus, postquam Campaniæ deliciis enervatus est, à pristina virtute multum degeneravit, & facilem Scipioni victoriam præbuit.

⁴ *P. Decio*] Qui, cum adversus Samnites, Gallosque pugnaretur, Romanique exercitus in maximo esset discrimine, secutus exemplum patris, in

confertissimos hostes irruit, & in strage edita, tandem cæcis moribus victoriam populo Romano dedidit. *Manut.*
⁵ *Norat eundem Fabricius, Curium*
A cujus devotione 16 annis illi fuit, alter ad Pyrrhum legatus fuit.

⁶ *Sua sponte*] Sine ullo alio prelo & fructu. *Idem.*

⁷ *Caret vinolentia, cruditate, insomniis*
Neque enim vel in ebrietatis modum delabitur, vel ferculorum rate valetudinem corrumpit, verum in somniis infestatur. *Manut.*
Arctius autem dormire solent. Arctius autem dormire quam sobrios, nemo est (opinor) quæget. *Suffred. Petr.* Plinius inter ebrietatis incommoda etiam somnos, & inquietem nocturnam censet. *Manut.*

⁸ *Non facile*] Sed cum labore, cultura, molestia. *Wolf.*

⁹ *Capiantur*] Per imprudenciam

quam immoderatis epulis careat senectus, motamen¹ conviviis delectari potest. C. Duillium, M. n, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœnem sæpe videbam puer: delectabatur² crebro funali, & ine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumperat: tantum tiz dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam artar. Primum habui semper³ sodales: ⁴ sodalitates aut me quæstore constitutæ sunt, ⁵ sacris Idæis Magnæ Mæ acceptis: epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia sent es mitiora: neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, ermonibus metiebar: bene enim majores nostri⁶ accutionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem habet, convivium nominarunt: melius, quam Græci; qui idem tum⁷ comotationem, tum concœnationem vocat: ut, quod⁸ in eo genere minimum est, id maxime prode videantur.

14. Ego vero propter sermonis delectationem⁹ tempestivoque conviviis delector, nec cum æqualibus solum (qui ci admodum restant) sed cum vestra etiam ætate, atque

ant enim suavitatem mox perit, noxam diu duraturam non vit, Manut.

Conviviis] Convivium honestum est, vitium sonat. Lang.
[Cœtu funali] id est, Multis facibus. de est fax, seu tæda, quæ fit ex fune circumdato. De eodem Duillio sic Silius:

hi nocturnus honor, funalia clara, sacæque epulas tibicen adest.

Sodales] Sodalit proprie dicitur in us levioribus, ac sæpe voluptuosis. Sodalitates] Convivia. Vocabantur tæis [sodales] θιαώται. Collegium ejus, seu societas instituta in honorem quæque Dei, & ad sacra ejus celebranda vocabatur θιασος. & θιασώται societatis ejus consortes. Differebant θιασώται à χοοίτοις. Hi semper una vescuntur, illi certis tantum diebus, cum in sacrent. Salmas.

5 Sacris Idæis Magnæ Mætri] Cybeles, Deorum omnium matris. Sacra dicuntur Idæa ab Ida, Phrygiæ monte, ubi Dea colebatur: unde etiam ipsa Idæa mater dicitur. Quomodo Magnæ Mætris idolum Romam advectum sit, vide Livium lib. 29.

6 Accœnationem] Vox exprimit solum epulandi apud Romanos receptum.

7 Comotationem, concœnationem] Συμποσίον; σύνδινον. οὐσιον.

8 In eo genere minimum] Vina, & epulas. Wolf.

9 Tempestivis quoque conviviis] Tempestiva convivia sunt, quæ & ante legitimam conviviorum horam ineuntur, & in multam noctem protrahuntur. Salmas. Tempestivis ad modum temporis pertinet. Quæ nec ante incipit, nec serius desinere, quam opus erat: laxa quidem, sed moderata, quibus Cætonem Censorium, gravem, & sapientem virum, extrema senectute accumbere turpe non esset. Manut.

D d 2

vobis-

i: quam non caret is, qui non desiderat. Ego non desiderare dico esse jucundius. Quod si istis impoluptaribus ¹ bona ætas fruitur libentius: primum ² par- is fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, non abunde potitur, non omnino caret: ut ³ Turpione ⁴ magis delectatur, qui in ⁵ prima cavea spectat: de- ctatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia volup- s prope intuens magis spectans tantum, quantum sat est. m senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est. illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendiis li- tis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupidita- nomium, ⁶ secum esse, secumque (ut dicitur) vivere! ero habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctri- nihil est otiosa senecture jucundius. Mori videbamus in- dio dimetiendi pene cœli, atque terræ ⁷ C. Gallum, fami- rem ⁸ patris tui, Scipio: quoties illum lux, noctu aliquid scribere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane co- set! quam delectabat eum defectiones solis, & lunæ mul- ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed ta- en acutis? quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam- culento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem- ium: qui, cum sex annos ante, quam ego natus sum,-ulam docuisset, Centhone Tuditanoque consulibus, us- e ad adolescentiam meam ⁹ processit ætate. quid de P. cini Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut- lupus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maxi-

lata etas] Adolescentia. *Idem* Con-
tula etas senectus dicitur ab Afra-
a illo versu:

Actu nulla delinimenta invenit Ur̄sin.

epula rebus] Sic appellat epulas
etque mentas, & frequentia po-
tula. *Ambrosio*] Histione cele-
sti, vel (ut alii volunt) Comœdia-
striptore, Terentio coevo.

luna cavea] Theatrum Romanum
in sedes, sive *caveas* divitum est,
quæ hic *prima* dicitur, mediam,
tertiam, unde spectabantur ludii,
etiam *esse*, *secumque vivere*] Hoc est,

Se, & suam mentem curare, negligis
inanius studiis, & voluptatibus populi;
quod Persio est, *secum habitare*. Sat. 4.

*Tecum habita, & noris, quam sit tibi
curta supplex. Grav.*

6 C. Gallum] Intelligit Sulpicium
Gallum, qui deprehensam noctu Eclip-
sin Lunæ mirantibus militibus enarra-
vit. Vide Offic. Lib. 1. cap. 6.

7 *Patria tui*] Pauli Æmilii: cujus in
exercitu, bello Macedonico, tribunus
militum fuit.

8 *Livium*] Andronicum, poetam Co-
micum.

9 *Processit ætate*] Vitam produxit.

mus

tio (quæ hoc efficit) nominata est: deinde repesfactum ore, & compressu suo ¹ diffindit, & elicit herbescentem viriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, atque erecta ² geniculato vaginis jam quasi pubescens innotuit; è quibus cum emerferit, fundit frugem spici ordine stam, & contra avium minorum morsus munitur vallo armorum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis quietem, ⁴ oblectamenta pernoscat. Omitto enim ipsam omnium, quæ generantur è terra: quæ ex ficiulo grano, aut ex ⁵ acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, raque procreat: ⁶ malleoli, ⁷ plantæ, ⁸ sarmenta, ⁹ viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admittone delectent? Vitis quidem, quæ natura ¹⁰ caduca est, nulli sulca sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, ¹¹ clavis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complexit, quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro armis coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ¹² ineunte vere in iis,

quæ id efficitur, dici M. Tullius vobis senectute. Est autem occidere, que terra. Occidere nihil aliud est, quam glebas confringere, & committere, ut pulvere regatur semen. Grav. Diffinit] Veram hanc esse lectionem non diffundit, convincit id, quod credit, compressu. Et norunt, qui in stria non plane hospites sunt, gradatim primo diffindi, tum culmen ejicere. Gualth.

[Geniculato] Genicula sunt nodi in stribus, & culmis, quibus distinguuntur.

[Requiem] Hac inflexione sæpe acceruo usus est. Lang.

[Oblectamenta pernoscat] Hoc est, Ut in senectutis meæ oblectamenta.

[Acino vinaceo] Acinum esse ipsam vinam, sive granum uvæ; pro nucleo uti quoque, sed mutata vetere Latine, testatur Isaacus Casaubonus.

[Malleoli] Novelli palmites. Manut. Plantæ] Surculi recens confiti. Id. Sarmenta] Inutilia putamina, &c.

quæ à vitibus, tanquam superflua ligna, secantur. Idem.

⁹ Viviradices] Id est, Plantulæ cum sua radice in aliud solum translatæ. Idem.

¹⁰ Caduca] Ad casum prona. Idem.

¹¹ Clavicularis] Capreolis, sive pampinis, quibus innixæ vites se sustinent, & diffundunt.

¹² Ineunte vere] Virgil. Georg. 2.

Parturit almus ager, Zephyrique tepentibus ævis

Laxant arva sinus, superat tener omni-
bus humor,

Inque novos soles audent se gramina
tuto

Credere, nec metuit surgentes pampinus
Austros,

Aut altum cælo magnis Aquilonibus
imbrem:

Sed trudit gemmas, & frondes explicat
omnes.

Ovid. Fast. lib. 1.

Omnia

quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos farmentis ea, quæ gemma dicitur: à quo oriens uva sese ostendit: & succo terræ, & calore solis augescens primo est perba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampis nec modico tepore caret, & nimios solis¹ defendit ardua quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu chrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordicapitum² jugatio, ³ religatio, & propagatio vitium; sanctorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum missio. Quid ego irrigationes? quid⁴ fossiones agri, pascinationesque proferam, quibus fit multo terra fecundior? Quid de utilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro quod de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne vestigium fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus qui⁷ multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, ⁸ Laertem nientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agri & eum stercoreantem facit. Nec vero segetibus solum pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lætæ sunt; sed et

*Omnia tunc florent, tunc est nova tem-
poris ætas,
Et nova de gravido palmitis gemma
tumet.*

Et lib. 4.

*Nec Veneri tempus, quam ver erat, ap-
tius ullum:*

Vere nitent terra, vere remissus ager.

*Nunc herba rupta tellure cacumina tol-
lunt,*

*Nunc tumido gemmas cortice palmes
agit.*

¹ *Defendit*] *Defendere* hoc loco valet,
propulsare, arcere. Sic Horat. Sat. 3. l. 1.

--- *Et toga, quæ defendere frigus
Quamvis crassa queat.*

Cæsar lib. 1. de bello Gall. quod non bel-
lum intulerit, sed defenderit. Cicero de
Offic. lib. 3. qui non defendit injuriam,
neque propulsat. Lambin.

² *Jugatio*] Hinc jugata vinea, jugata
vites, in jugo erectæ. Jugum enim in
vineis dicebantur perticæ humi defixæ,

quibus aliæ imponebantur super
transversæ, ad instar jugi militaris
quo vide Varro nem 1. de re rust.
cap. 8. & Columellam lib. 4. cap.
& 19. Grav.

³ *Religatio*] Alligatio. Manut.

⁴ *Inmissio*] Insertio.

⁵ *Fossiones*] Hoc est, Scrobes, &
laqueationes. Manut.

⁶ *Repasinationes*] *Repasinari* dice-
batur veteres agros, qui refodiebantur.

⁷ *Multis ante sæculis fuit*] Est in
aliqua controversia. Plutarchus in
vita consolatatoria Hesiodum Homerus
ut existimatione, ita ætate posteriorem
facit. Manut.

⁸ *Laertem*] Ulyssis patrem.

⁹ *Eum stercoreantem facit*] Verba
quæ respicit Cato, sunt apud Ovid.
Æ. v. 225.

--- *πατρί' εὔρεν ἐν κρηδίῃ ἰδὲ
Ἀσπιδόνα φυτόν.*

Sed vox *ἀσπίδος* non significat
scutum, sed purgantem. Hunc locum
peram à Cicerone intellectum apud
vitæ Eruditissimus Barnetius.

hor

is, & pomariis: tum pecudum pastu, apium examini-
florum omnium varietate. Nec ¹conditiones modo de-
ant, sed etiam initiones: quibus nihil invenit agricul-
soletius.

6. Possū persequi multa oblectamenta rerum rustica-
: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignos-
s autem: nam & studio rerum rusticarum provectus sum,
senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis
et ²vindicare. Ergo ³in hac vita M. Curius, cum de
mitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consump-
tremum tempus ætatis: ⁴cujus quidem villam ego con-
plans (abest enim non longe à me) admirari satis non
sum vel ⁵hominis ipsius continentiam, vel ⁶temporum
iplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus
amites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim au-
n habere præclarum sibi videri dixit, sed iis, qui habe-
t aurum, imperare. Poteratne tantus animus non iucun-
n efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me-
o recedam. In agris erant tum senatores, & iidem senes:
videm aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum
torem esse factum: cuius dictatoris jussu magister equi-
n C. Servilius Ahala Sp. Mælium, regnum appetentem,
cupatum interemit: à villa in senatum arcessebantur &
ius, & cæteri senes: ex quo, qui eos arcessebant, via-
es nominati sunt: num igitur horum senectus miserabilis
i, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sen-

[*conditiones, initiones*] Conserere idem
quod plantare, *seminare*: *inserere*
aut, cum scisso trunco furculus u-
tor aboris alteri adhibetur: quod
dum *inoculationem* vocant.

[*Vindicare*] Liberare. *Manut.*

[*In hac vita*] Rustica, in agris, vi-
que colendis occupata.

[*Scius villam*] Quæ nullo sumptu,
do ornata extructa erat. *Manut.*

[*Hominis continentiam*] Cum enim
Pyrrhum exegisset, nihil ex re-
puda attigit. *Idem.* Ingentes porro
uos oculo irretorto spectavit, &
mulum aurea dona remisit.

[*Temporum disciplinam*] Cum ex im-
moribus agri colebantur, gaudente

terra vomere laureato, & triumphali
aratore, teste Plinio. *Manut.* Hoc est,
Temporum illorum rationem, consue-
tudinem, & quasi legem, quæ ab omni-
bus servabatur. Sic & Iustinus loqui-
tur de Judæis, ab aliorum consortio
abhorrentibus: *quod, ex causa factum,*
paulatim in disciplinam verit. Hoc est,
Quod, propter morbum factum, paula-
tim in legem, & rationem vivendi,
quam sequebantur, & tenebant omnes
Judæi, fuit conversum. *Græv.*

[*7 Occupatum*] Oppressum ante, quam
perficeret id, quod cogitabat. Elegans,
nec tamen satis notum, loquendi ge-
nus. *Occupare* est, præripere, prævenire.
Manut.

E e tentia

tentia haud scio, an ulla beator esse possit: neque officio, quod hominum generi universo cultura agrorum salutaris: sed & delectatione, quam dixi, & saturitate piaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad tum etiam Deorum pertinent: ut, quoniam hæc quid desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Super enim boni, assidue domini referta cella vinaria, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abut porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam tum ipsi agricolæ² succidiam alteram appellant. Condit facit hæc³ supervacanei operis aucupium, atque venæ Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, annearum, olivetorumque specie dicam? ⁴ Brevis præcidiam Agros bene cultos nil potest esse nec usu uberius, nec speciosius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allecat senectus. Ubi enim potest ætas aut calefcere vel apricatione melius, vel igni? aut cissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, ⁶ pilam, sibi natationes, & cursus: nobis⁷ senibus ex libris multis talos relinquant, & tesseras: id ipsum ut lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest.

17.⁸ Multas ad res peritiles Xenophontis libri sunt: quos gite, quæso, studiose, ut facitis: quam copiose ab eo agricul-

1 *Ad cultum Deorum* Nam primitias profert, & victimas suppeditat. *Idem.*

2 *Succidiam* Suillæ carnis frustum, ut perna, petalo, teste Varrone. Sic dicitur à suis cadendis, vel concidendis.

3 *Supervacanei operis aucupium* Est, cui servimus tempore quasi subsecivo, cum iusto, & legitimo sumus defuncti opere, seu labore, quem agri cultura polcit. Nam opus per excellentiam notare laborem rusticum, quem agrestes impendunt exercendæ terræ, quis in tanta literarum luce ignorare potest? Ovid. lib. 4. de Trist. El. 1.

Hoc est, cur cantet vincitæ quoque compe de fofor,

Indocilis numero cum grave molit opus. Grav.

4 *Brevi præcidiam* Longiorem senem amputabo. *Manut.*

5 *Clavam* Militaris genus exercitionis commemorari existimo, quod ad palum gravi clava numerosos armaturæ implentes exercebant. Ita milites Romani servos clavigeros bebant. Grav.

6 *Pilam* Militarem quidam imungunt, quidam luforiam. *Manut.*

7 *Senibus talos relinquant* Hinc gustus apud Suetonium in epistola dam talis ludere vocat, *repositæ ludæ & hodie.* Grav.

8 *Multas ad res peritiles* Continuum enim historica, ethica, œconomica, lirica, rei militaris tum præcepta, exempla, *Wolf.*

latur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque ut intelligatis, nihil ei tam re-
videri, quam studium agri colendi. Socrates in eo libro
nitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum,
stantem ingenio, atque imperii gloria, cum Lyfander La-
monius, ¹ vir summæ virtutis, venisset ad eum ² Sardis,
ne dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus ³ commu-
nerga Lyfandrum, atque humanum fuisse, & ei quandam
septum agrum, diligenter constitum, ostendisse: cum au-
admiraretur Lyfander & proceritates arborum, & ⁴ di-
tos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque
tam, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum
isse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam
à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum
pondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei
ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum
a manu sunt factæ. Tum Lyfandrum intuentem ejus pur-
tam, & ⁵ nitorem corporis, ornatumque Persicum multo
to, multisque gemmis, dixisse: Recte vero te, Cyre, bea-

[Vir summæ virtutis] Si res bello ge-
& luccessus, atque victorias con-
tes: cætera vir malus, callidus ver-
ellus, & perfidus fuit. *Wolf.* Dixit,
et Iuliano, *pueros nuctibus, viros jure-
do fallendos esse.*

[Sardis] Lydiæ oppido, ad Tmoli
tus radices.

[Communis] Communis est, comis,
manus, benignus, facilis erga se in-
ores. Sueton. in Claud. cap. 21.
ne ullo spectu oculi genere communior,
missor erat: id est, magis familia-
& comis. Et in Vespas. cap. 22.
ne tenam autem, & semper alias com-
missus multa joco transigebat. Ser-
in hac verba,

Communemque vocate Deum ---

nam interpretatur, humanum, be-
tam, ἀνθρωπίνου unde & communes
huius diximus. Cicero lib. 4. ad Fam.
9. Eum magis communem consensum
vitæ futurum fuisse, quam incertis
fuisse. Sic & Græcis κοινός. Ilocra-
ad Demonicum: φιλόκομος τε ἦν, &
καταπραΰς, καὶ τοῖς φίλοις κοινός. Erat

elegans, & splendidus, & erga amicos com-
munis. *Græv.*

⁴ Directos in quincuncem ordines] Ar-
bores in quincuncem recto ordine dis-
positæ, figuram quincuncialem referunt,
sic, ut ea figura, quamcunque in par-
tem spectaveris, oculis occurrat. Quo
quidem ordine speciosius, & gratus esse
nihil potest. Hodieque hujus genetis
exempla, ad antiquitatis imitationem
à peritis hominibus elaborata, cernun-
tur. Plinius lib. 17. ait, in disponendis
arboribus, arbutis, ac vineis quincun-
cialem proportionem utilem esse, &
ad spectu gratam. Virgilius de eo Georg.

2. Indulge ordinibus, ne secius omnis in

unguem

Arboribus positis secto via limite qua-
drat.

Cæsar quoque de bello Gallic. lib. 7.
Ante hos, obliquis ordinibus in quincun-
cem dispositis, scrobes trium in altitudi-
nem pedum infodiebantur. Manut.

⁵ Nitorem corporis] Hoc est, Elegan-
tiam in cultu. Sic Horatius rusticum
opponit nitido: Ex vitido sit Rusticus.
Græv.

E e 2

tum

num dixi: miseram esse senectutem, ¹ quæ se oratione defenderet: non cani, non rugæ repente auctoritatem parere possunt: sed honeste acta superior ætas fructus auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt ² honorabiles, quæ videntur levia, atque communia, ³ salutari, ⁴ appropinquanti, ⁵ decedi, ⁶ assurgere, ⁷ deduci, reduci, consuli: quæ & ad nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, diligentissime observantur. Lyfandrum Lacedæmonium, quod modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmonie esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratur: quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ⁸ lustrum quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno tumultu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum legati essent, certum loco confederant, confurrexerunt omnes, & senem illum recepisse: quibus cum à cuncto consensu plausus esset, multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, recta essent, sed facere nolle. Multa in ⁹ nostro colloquio præclara: sed hoc, de quo agimus, inprimis, quod, ut quæque ætate antecedit, ita ¹⁰ senectutis principatum tenet: quæque solum ¹¹ honore antecedentibus, sed iis etiam, ¹² qui imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ut igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis

¹ *Quæ se oratione defenderet*] Ut si quis ætas, se tot annos vixisse, tot ærumnas præsum esse; si monstret rugas, & infirmum, atque effectum corporis. Qui autem se magni fieri potestus gerendis cum virtute, & laudis certus est, is suo præconio non eget, sed ab omnibus bonis viris laudatur & defenditur, & laudatur et senectus. *Idem.*

² *Honorabilia*] Significationem honoris habent. *Idem.*

³ *Solutari*] Mane visitari; aut gratulationibus affici.

⁴ *Appetere*] Appetitur, cujus consuetudo & colloquium vehementer desideratur.

⁵ *Decedi*] Deceditur, cui datur locus.

⁶ *Assurgere*] Sic Juvenalis Sat. 13.

Credebant hoc grande nefas, & morte piandum.

Si juvenis vetulo non assurrexerat.

⁷ *Deduci, reduci*] Nam juvenes deducebant ad curiam aliquem senatorum; quem expectabant, ut domum reducerent. Hunc morem Romanos à Lacedæmoniis accepisse scribit A. Gelius lib. 2. cap. 15. *Manut.*

⁸ *Ludis*] Panathenæicis. *Idem.*

⁹ *Nostro collegio*] Augurum. *Idem.*

¹⁰ *Sententia principatum tenet*] Vel, Primus ante alios sententiam dicit. *Id.*

¹¹ *Honore antecedentibus*] Majore magistratu functis. *Wolf.*

¹² *Qui cum imperio sunt*] Id est, Imperatoribus, qui exercitus tenent; vel (ut alii volunt) iis, qui adhuc magistratu funguntur. *Idem.*

com-

comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videtur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati striones, ¹ in extremo actu corruisse. At sunt ² morosi, anxii, & iracundi, & difficiles senes; si quærimus, etiam avari: sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morosas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse videtur: contemni se putant, despici, illudi. Præterea in ³ corpore odiosa ⁴ omnis offensio est: quæ tamen omnia ⁵ dicitur sunt & moribus bonis, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in ⁶ Adelphi sunt: quanta in altero ⁷ duritas, in altero comitas! Sic se habet: ut enim non omne vinum, sic ⁸ non omnis ætas tustate coacescit: severitatem in senectute probo, sed ea (sicut alia) modicam, acerbiter nullo modo: avaritia ve-

¹ *In extremo actu*] Sic Epist. i. lib. i. ad Q. fratrem: *Illud te ad extremum & oro, & hortor, ut tanquam poete boni, & actores industrii solent, sic tu in extremo parte, & conclusionem muneris, ac negotii tui diligentissimus sis.*

² *Morosi, anxii, difficiles*] Eodem modo depingit Horatius de arte poetica:

Multa senem circumveniunt incommoda: vel quod

Quærit, & inventis miser abstinet, ac timet ui:

Vel quod res omnes timide, gelideque ministrat,

Dilator, spe longus, iners, avidusque futuri,

Difficilis, querulus, laudator temporis acti

Se puero, censor, castigatoremque minorum.

Morosi sunt, qui nimis exacte, nimis ad unguera fieri omnia postulant, ut aliquando ob id indignantur, ac irascantur: anxii, qui suis diffidunt: *difficiles*, duri ad ignoscendum.

³ *Avari*] Sic Terentius Adelphi.

Solum hoc unum vitium affert senectus hominibus:

Attentiores sumus ad rem omnes, quam sat est.

⁴ *Fragili corpore*] Cujus imbecillitas

tem animi quoque imbecillitas fereminiatur. *Manut.*

⁵ *Omnis offensio*] Quantumvis levis.

⁶ *Dulciora sunt*] Hoc est, vitia senum mitigantur. *Idem.*

⁷ *Adelphi*] Terentii Comœdia, quam inducuntur duo fratres senes Mitio, & Demea.

⁸ *Duritas*] *Duritas* edendum cur

Langius. Mihi longe magis placet *duritas*; quæ recte opponitur comitati: item *duritas*. Præterea parciores, & leniores in filios patres duri, & leniores dicuntur, non duri. *Lambin.* Magnam patrem convenit *duritas*, quam dicitur duri enim est, qui sævit in aliquo

& ad sævitiam est natura propensum quod ad patrem non pertinet, qui multa quidem negat, in eum tamen non adducitur ut sæviat: cum vero gat, & nihil indulget, in eo durius

Manut. Sic Ovid. lib. 9. *Metamorph.*

Nec nos aut durus pater, aut revocatus,

Aut timor impedit.

Et lib. i. *Amorum:*

Dum fallax servus, durus pater.

⁹ *Non omnis ætas vetustate coarctata,*

Non omnis senectus est morosa, & cerba.

sen-

illis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quidquam absurdius, quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici parare?

19. Quarta restat causa, quæ maxime angere, atque solam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis: quæ certe à senectute non potest longe abesse. O miserem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino contingit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deiciat, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil iniri potest. ² Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est in stultus, quamvis sit adolescens, ³ cui sit exploratum, se desperum esse victurum? quin etiam ætas illa multo plurius, quam nostra, mortis casus habet: ⁵ facilius in morbos incidunt adolescentes, ⁶ gravius ægrotant, ⁷ tristius curantur: quæ ⁸ pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius, & prudentius viveretur: mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, ⁹ nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescente commune? sensi ego cum in optimo filio meo, tum

Si aliquo enim deducit] Si mors deiciat animum in locum aliquem. Poetam Elysium, interitum Fortunæ insulas animis piorum assignant. Seneca, & Philosophi, in cælis eosdem locant. Nonnulli in puro aëre, aut stellis sedes illis attribuerunt. Ob id in varietatem opinionum dicit nonnulli aliquo. Wolf.

Quid igitur timeam] Timentur etiam ea, quæ incommodant, vitando ea, quæ iuvant, vel imitando, quæ nocent. Idem.

Cui sit exploratum] Id est, Qui certum scilicet habeat. Idem.

Ad vespertinum] Hinc illud J. Cæsaris: Calende Mariæ venere. Cui respondet: Sed nondum præterierit. Et illud Varonis: Nescis, quid serus vespertinus. Manut.

Facilius in morbos incidunt] Propter

caloris vehementiam, & redundantiam humorum. Wolf.

6 Gravius] Id est, Periculosius. Idem.

7 Tristius] Vel, difficilius (ut Nonius Marcellus interpretatur) ob morbi vehementiam, cui extrema remedia sunt adhibenda: vel, majore cum molestia & ægrotantis, & domesticorum, ob adolescentis iacturam, à quo sperari possunt plurima. Manut.

8 Pauci veniunt ad senectutem] Propter casus mortis plures, morborumque vehementiam. Idem.

9 Nulla ciuitates essent] Nam adolescentes viribus freti vim potius, quam ius, spectant, invitiue se legibus adstringunt. Wolf. Adolescentes enim ferocia, & temeritate præditi nihil constituisse, omnia potius evertissent. Ciuitates intelligendæ sunt, hominum consociationes. Manut.

in ¹ expectatis ad amplissimam dignitatem ² fratribus Scipio, omni ætati mortem esse communem. At speratulescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non test. Insuper sperat: quid enim stultius, quam incertis certis habere, falsa pro veris? Senex ne, quod speredem, habet. At est eo meliore conditione, quam ad cens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. le vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquam, ô Diini! ³ quid est in hominis vita diu? da enim supremum tpus: expectemus ⁴ Tartessiorum regis ætatem: fuit enim scriptum video). Arganthonius quidam Gadibus, qui oginta regnavit annos, ⁵ centum, & viginti vixit. Sed ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est alioextremum: cum enim id advenit, tunc illud, quod praerit, effluxit: tantum remanet, quod virtute, & recte factosecutus sis: horæ quidem ⁶ cedunt, & dies, & menses anni: nec præteritum tempus unquam revertitur, nec, quæquatur, sciri potest: ⁷ quod cuique temporis ad vivendatur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut ceat, peragenda est fabula, modo, in quocunque fuerit aprobeur: neque sapienti ⁸ usque ad Plaudite vivendum: ve enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honeste vivendum: ⁹ sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse: ver enim quam adulescentiam significat, ostenditque fructus futuri

¹ Expectatis ad amplissimam dignitatem] Pueris etiamnum magnam spem de se præbentibus. Idem.

² Fratribus suis] Pauli Æmilii filiis, qui adhuc pueri sunt extincti. Idem.

³ Quid est in hominis vita diu] Sic Mezentius Virgilianus:

--- Viximus ambo,

Rhæbe, diu; res si qua diu mortalibus ulla est.

⁴ Tartessiorum] Tartessi incolarum, Hispaniæ Bæticæ urbibus, in ora freti Herculei, seu Gaditani.

⁵ Centum, & viginti] Huic annos centum, & quinquaginta tribuit Herodotus,

& Lucianus: trecentos Silius Ital

Arganthoniacos armat Cartia ne
Rex proavus fuit humani ditissima
Ter denos decies emensus belligena

6 Cedunt] Paulatim prætercun
imprudenticibus, nec animadverten
elabuntur. Wolf.

7 Quod temporis] Pro, quod ten
sive, quantum temporis. Erasim.

8 Usque ad Plaudite] Usque ad
premiu tempus ætatis. Vox à Co
diarum fine traducta. Vide Plau
& Terentium.

9 Sin processeris longius] Id est
diutius vixeris. Lambin.

reliq

qua tempora demerendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) ut patiorum bonorum memoria, & copia. Omnia vero, secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis: ² quid autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod contingit adolescentibus, adversante, & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum multitudine vis flammæ opprimatur: senes autem, si sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur: & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelantur; si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas: ³ quæ mihi quidem tamanda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque ⁴ in portum ex longa navigatione esse venturus.

20. ⁵ Omnium ætatum certus est terminus: ⁶ senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quominus officii exequi, & tueri possis, & tamen mortem temnere: ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, etiam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistratyl tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Quam spe fretus, sibi tam ⁸ audaciter obisteret: respon-

[*ante parturum bonorum*] Non hic diligendæ sunt bona Fortunæ, sed bona, & recte facta; quæ summa, si quæcitis, sin Stoicis credimus, sola, & unica bona sunt. *wolf.*

[*Quid est tam secundum naturam*] Variati hujus veritas constanti Naturæ ordine declaratur. Omnia enim ea inerte videmus, maturitatem ætatem suam consecuta. Apparet hoc etiam in hominibus, tum in brutis animalibus, & stirpibus. *Idem.*

[*Quæ*] Vel ipsa senectus, vel senectutis maturitas, id est, appropinquatio ætatis, intelligi potest. *Idem.*

[*In portum ex longa navigatione*] Eadem similitudine utitur Seneca ad Paulinam: *In hoc tam procelloso mari navigans nullus portus, nisi mortis, est.* [*Omnium ætatum*] Ætatum terminus aliter constituunt. Varro 5 ætatem fecit, Hippocrates 7. Solon autem, Staleas Peripateticus 12. *Græv.*

[*6 Senectutis nullus certus est terminus*] Staleas Peripateticus spatium plenæ vitæ, seu consummatæ senectutis statuit esse annorum 84. Davides rex in Psalmis ait, terminum vitæ humanæ septuagesimum annum esse; si longissimum sit, octogesimum. Multi tamen hunc terminum longe sunt supergressi. Quin & insularum Americanarum incolæ, qui ad legitimam senectutem perveniunt, sunt annorum 150. Quod spatium egrediuntur ii, qui decrepiti ad senectutem processerunt. Erat nuper in urbe Trajectina ad Rhenum Anglus, qui 14 supra 100 annos erat natus. Sed hoc nostro sæculo fuit in Scotia, qui centesimum, & quadragesimum annum erat egressus. *Græv.*

7 Tyranno]. Vox hic respicit libertatem Atheniensem oppressam, non barbaram Pisistrati crudelitatem.

8 Audaciter] Sic à sagax, pernix, sagaciter, perneciter, *Guilielm.*

disse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, qui integra mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum eade quæ² coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ad cium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit: j omnis conglutinatio recens ægre, inveterata facile dicitur: ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appet dum senibus, nec sine causa deferendum sit: vetatque thagoras injussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio, statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogi est, quo se³ negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed ha scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas sequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, ique

1 *Integra mente*] Antequam deficientibus sensibus deliraveris. Manut.

2 *Coagmentavit*] Pro, conjunxit, sive, conglutinavit. Erasim.

3 *Nec sine causa deferendum sit*] Ultimam diem nec metuendam, nec optandam, nec temere arcesendam esse, sapientes omnium fecerant sciverunt. Peccare, qui aut metu mortis, aut servitutis, aut paupertatis, aut alius mali, aut impatentia dolorum sibi mortem consciscant. Hoc ipsi Stoici, qui ætæxælar non improbabant, sentiebant. Causas tamen iustas esse, propter quas sapiens deferat vitam, plerorumque Philosophorum quoque dogma est, etiam illorum, qui ætæxælar damnabant. Sic Catonem iustam moriendi causam natum esse Cicero lib. 1. Tusc. Quæst. ostendit: Cato sic abiit è vita, ut causam moriendi natum se esse gauderet. Verat enim dominans ille nobis Deus injussu hinc nos suo demigrare. Cum vero causam iustam Deus ipse dederit, ut tunc Sorati, nunc Catoni, saepe multis: na ille medius fidius vir sapiens latus ex his tenebris in lucem illam excesserit, nec ta-

men illa vincula carceris ruperit: enim vetans: sed, tanquam a magistro aut aliqua potestate legitima, se advocatus, atque emissus exierit. Græc.

4 *De præsidio, & statione*] His intelligatur suum cuiusque vitæ geatque officii munus, sive in Republica in re privata. Wolf. Metaphora à relitari traducta.

5 *Negat velle suam mortem dolorum vacare*] Sic legimus apud Tarchum:

Μυθὶ μοι ἀχλὺς ἵκνται
λαί, ἀλλὰ φιλύπ
Ποινήμεν θανάτῳ ἄλγος, ἢ
ζῆσι.

Quod Cicero lib. 1. Tusc. Quæst. vertit:

Mors mea ne careat lacrymis: lin
mus amicis
Mærorem, ut celebrent funera
gemitu.

6 *Funera fletu faxit*] Novum est esse funus, pro, agere exequias. En
exiguit.

ignum tempus, præferim seni: post mortem quidem ¹sen-
as aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab ado-
scentia debet esse, ²mortem ut negligamus: sine qua me-
itatione tranquillo esse animo potest: moriendum
anim certe est; & id incertum, an eo ipso die: mortem igitur
omnibus horis impendentem timens, qui poterit ³animo
consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse vi-
dentur, cum recorder, non solum ⁴Brutum, qui in liberanda
patria est interfectus: non duo Decios, qui ad voluntariam
mortem cursum equorum incitaverunt: non ⁵M. Atilium,
qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam con-
servaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus
suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui
morte luit ⁶collegæ in Cannensi ignominia temeritatem:
non M. Marcellum, cujus interitum ne ⁷crudelissimus qui-
dem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones
nostras (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum pro-
fectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras
arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non
solum indocti, sed etiam ⁸rustici contemnunt, id docti se-
nes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) stu-
diorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pue-
ritiæ ⁹certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes?
sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea ¹⁰constans jam requi-
rit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis: nec
ea quidem quæruntur à senectute: sunt extrema quædam

¹ Sensus aut optandus, aut nullus.] Quia
ut vivit animus, aut moritur cum cor-
pore. Si vivit, optandus est sensus;
quia ad locum proficiscitur, ubi ævo
mutatur sempiterno: si moritur, non est
miser, quia non sentit dolorem post
mortem. Grav.

² Mortem ut negligamus.] Hoc fiet, si
consideremus, quid mors sit, & quod
cetera mors sit, tempus vero mortis in-
certum. Hinc Pythagoras, alique secu-
ti eum Philosophi dixerunt, Philoso-
phiam esse meditationem mortis. Non
tamen cujusvis est, mortem æquo animo
accipere. Idem.

³ Animo consistere.] Consistanti, &
tranquillo esse animo. Wolf.

⁴ Brutum.] L. Junium Brutum, qui
Tarquinium Superbum expulit, & ab
Arunte, Tyranni filio, occisus est.

⁵ M. Atilium.] Regulum, quem Car-
thaginienes relictis palpebris vigilan-
do necaverunt.

⁶ Collegæ.] Terentii Varronis.

⁷ Crudelissimus hostis.] Hannibal, &
Carthaginienes.

⁸ Rustici.] Ex agris enim in militiam
proficiscebantur. Manut.

⁹ Certa studia.] Non tam occupationes,
quam propensiones animorum, & de-
lectiones. Wolf.

¹⁰ Consans ætas.] Cum nulla virium
accessio expectatur, homoque firmissi-
mus est. Idem.

studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia dunt, sic ¹ occidunt etiam senectutis: quod cum eventus tias vitæ tempus maturum mortis affert.

21. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte non audeam ² vobis dicere: quod eo melius mihi cen- videor, quo ab ea ³ propius absum. Ego vestros patres Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mibique amicos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ est vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi corporibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi operis perfungimur: est enim animus ⁴ coelestis ex altissimo micilio depressus, & quasi demersus in terram, locum dæ naturæ, æternitatisque contrarium. Sed credo Deos mortales ⁵ sparsisse animos in corpora ⁶ humana, ut esset qui terras ⁷ tuerentur, quique, ⁸ coelestium ordinem contem- plantes, imitarentur eum vitæ modo, atque constantia: me solum ratio, ac ⁹ disputatio impulit, ut ita crederem sed ¹⁰ nobilitas etiam summorum philosophorum, & au- ritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, ¹¹ incolam pene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divi- ¹² delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi pite- rea, quæ ¹³ Socrates supremo vitæ die de immortalitate

¹ *Occidunt*] Metaphora à cadente Sole.

² *Vobis*] Adolefcentibus generosis, liberaliter institutis, acutis, præclare de me sentientibus, quique nihil in malam partem sitis accepturi. *Manut.*

³ *Propius absum*] Pro, minus disto. Sic locutus est Epist. 1. ad Atticum: *Illam manum tu mihi cura ut preses, quoniam tu propius abes, Pompeii nostri.* Alii: *Loca, quæ à Brundisio propius absum, quam tu.* *Manut.*

⁴ *Coelestis*] Sic Lucretius:

--- *Coelesti sumus omnes semine oriundi.*

⁵ *Sparsisse animos*] Id est, Distribuisse æthereas quasdam particulas, & coelestes. *Wolff.*

⁶ *Humana*] Id est, Ex humo orta. *Idem.*

⁷ *Tuerentur*] Id est, Excolerent, & gubernarent. *Idem.*

⁸ *Coelestium ordinem contemplantes*] Id-

que faciendum olim præceperunt Pythagorei. Itaque Anaxagoras quem in finem natus esset, respondit: *Εἰς θεοεὐστὴν ἡλὴν, καὶ σελήνην, καὶ ὕδωρ.* *Græc.*

⁹ *Disputatio*] Colloquium veteri inquirendæ, & explicandæ, falsique futandi causâ institutum. *Wolff.*

¹⁰ *Nobilitas summorum philosophorum auctoritas*] Id est, Testimonia philosophorum, quos sapientia sua notavit.

¹¹ *Incolas pene nostros*] Tenuerunt enim Italiam partem, quæ Magna Græci vocabatur. *Manut.*

¹² *Delibatos*] Decerptos, derivatos. *Idem.* Id est, Nostros autem quasi guttam quandam, aut micam divinitatis. Unde Horatius mentem *vine particulam auræ nominavit.* *Wolff.*

¹³ *Socrates*] Apud Platonem in Platone. *Manut.*

mortu

differvisset, is, qui esset omnium sapientissimus ¹orator Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sentio, cum ²tanta celeritas animorum sit, tanta memoria, futurorumque ³prudencia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res continet, esse mortalem: cumque ⁴semper agitur animi, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse relinquitur: & ⁵cum simplex animi natura esset, neque esset in se quidquam admistum dispar sui, atque diffimile: non posse eum dividi: quod si non possit, non posse inter: magnoque esse argumento ⁶homines scire pleraque, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles erant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non a primum ⁷accipere videantur, sed ⁸reminisci, & recordari. Hæc ⁹Plato noster.

21. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc ait: Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filii, me, cum à deis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis: eundem igitur esse creditore, etiam si nullum videbitis. Nec clarorum virorum post mortem honores permanent, nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius ¹⁰memoriam sui tuerentur. Mihi quidem nunquam persuaderi

Oraculo Apollini] Oraculi verba

ὅτι Σοφικλῆς, πατριάρχης Εὐγενίου δ' ἀπὸ τῶν Σαυροῦς σφύρας.

Tanta celeritas animorum] Arguitur quatuor ad probandam animi immortalitatem ex Platone sumptum. Prima ratio, cur animus talis esse videatur, sumitur ab eadem admirabili, atque effectibus. *Wolff.* Prudentia.] Quæ virtus nomen hoc videndo nata est, idemque cum Mentia hoc loco significat.

Semper agitur animus] Arguendum pro immortalitate animi, à metu animi perpetuo ductum.

⁵ Cum simplex] Ratio tertia, quæ probat animum esse immortalem, sumitur ex ejusdem simplici substantia.

⁶ Homines scire pleraque] Quarta hæc ratio ducitur ex pueritiæ docilitate. Idem hoc docet fufius in Tusc. I. ex Menone, & Phædone Platonis.

⁷ Accipere] Id est, Edoceri à præceptore, & discere ante incognitas. *Wolff.*

⁸ Reminisci, & recordari] Id est, Revocare in memoriam cognitæ jam olim, & perceptas. *Idem.*

⁹ Plato noster] Quia Platonem admirabatur, & magni faciebat. Sic ad Attic. Deus ille noster Plato in *œnætidæ* Grav.

¹⁰ Memoriam sui tuerentur] Ob eorum merita. *Manut.* Nihil Ciceroni frequentius, quam tueri, pro, conservare. *Grav.*

potuit,

potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vi cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse pientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum, admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cōpium esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura dissolvitur,² cæterarum rerum perspicuum est quo quaque cedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. vero videtis,³ nihil esse morti tam simile, quam somni. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem: multa enim,⁴ cum remissi, & liberi sunt, futura spiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se ne corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sic me colitote, ut Deum: si una est interiturus animus corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem chritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, lateque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (scet) nostra videamus.

23. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patuum Paulum, aut duos avos, Paulum, & Africanum, aut fricani patrem, aut patruum, aut multos præstantes quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quopositeratis memoriam pertinenter, nisi animo cernerent

1 *Insipientem*] Sensus expertem.

2 *Cæterarum rerum*] Pro, Ex cæteris rebus: vel, quoad res cæteras.

3 *Nihil esse morti tam simile, quam somnum* Ovid. lib. 2. Amorum:

Stultee, quid est somnus, gelida nisi mortis imago?

Gorgias extrema ætate, cum in somnum se delabi animadverteret, *Somnus*, inquit, *fratri suo me traditurus est. Manut.*

4 *Cum remissi, & liberi sunt*] Id est, Cum quam minimum commercii cum corporibus suis habent. *Wolff.*

5 *Sic me colitote, ut Deum*] Sapientissimus rex Cyrus, postquam multa cum filiis suis de regni administratione egisset, eos ad perpetuam inter se pacem, concordiamque cohortatus, tandem eos rogat, uti vel animum ipsius, tanquam immortalē, reveriti ea omnia, quæ

admonuerat, observarent; &, ut etiam vita functum, eam rem per ostenderet, animorum immortalitatem, quo verbo usus est ibi Xenophon, *quod venerari est, & honore afficere. Quod tem* Cyro tribuat tam barbaram opinionem, ut se velit pro Deum atque eo loco esse, quo qui hominum summa omnia dare potest? Sed Cicero locutus est, ut in somnionis: *Deum te igitur scito esse, immortalē. Lang.* Verba Cynici, *Τὸν ἐμὸν ψυχὴν καὶ τὰς ἄλλων πνεύματων ὁμοῦ. Vos animam meam cœlestem qua rogo. Ii autem liberi parentum colunt, qui ipsius præceptulo obsequuntur.*

6 *Hanc omnem pulchritudinem*] dum universum. *Manut.*

7 *Africani patrem, aut patruum*] que perit in Hispania. *Idem.*

steriti

ratem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid
 e senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnos-
 domi, militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus
 iam meam, quibus vitam essem terminaturus? nonne
 us multo fuisset, otiosam ætatem, & quietam sine ullo
 ore, & contentione traducere? sed nescio quomodo ani-
 rigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi,
 excessisset è vita, tum denique victurus esset: quod qui-
 ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud op-
 i cuiusque animus maxime ad immortalitatis gloriam ni-
 git. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo ani-
 moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur
 mus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad melio-
 proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre?
 idem effertor studio patres vestros, quos colui, & dilexi,
 endi; neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse
 novi; sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse
 ascripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis
 ile retraxerit, neque, tanquam Peliam, recoxerit. Quod
 is Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, &
 cunis vagiam, valde recusem: nec vero velim, quasi de-
 so spatio, ad carceres à calce revocari: 2 quid enim ha-
 i vita commodi? 3 quid non potius laboris? sed habeat
 re: habet certe tamen aut fatietatem, aut 4 modum: non
 et enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti
 pefecerunt: neque me vixisse poenitet; quoniam ita vixi,

1 Neque, tanquam Peliam, recoxerit]

2 Nil Cato dicere: Non facile pas-

sum se, ubi de vita migrandum sit,

quam quicquam de via reducat, etiam-

venturum reddere possit. Tanquam

3 Nemadmodum, frequens est. Er-

tanquam Peliam est, quemadmodum

ita fuit recoctus. Fabulam refert

adonius lib. 4. Non admodum diver-

sa de Ælone, Jalonis parte, quem

ita decoctum juveniui reddidit.

4 Pelias fuit Ælonis frater, quem

aditais aquis decoctum interfecisse

eam, dum integræ arati se rektu-

am simulavit, fingunt poetæ.

5 Quid habet vita commoda] Sic Vir-

gili:

Optima quaque dies miseris mortalibus
 avi

Prima fugit: subeunt morbi, tristisque
 senectus,

Et labor, & dura rapit inclementia
 mortu.

3 Quid non laboris] Unde Homerus:

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα εἴσθαι ἀν-
 θρώποι

Πέντην, ὅσον τι γαῖαν ἐμπιπείη π,
 καὶ ἐρεε.

4 Modum] Id est, Certum quasi limi-
 tem, & terminum, ultra quem pro-
 grediendum non sit. Wolf.

ut non frustra me natum existimem: & ex vita ita discedam
 tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: ² communem
 di enim natura diversorium nobis, ³ non habitandi de-
 O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum co-
 cilium, coetumque proficiscar, cumque ex hac turba,
⁴ colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos sol-
 viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad ⁵ Catonem meum
 quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstanti-
 us, cujus à me corpus crematum est: (⁶ quod contra decuit ab-
 solvo meum:) ⁷ animus vero non me deserens, sed respectans
 ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse ve-
 endum: quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non
 quod æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, exi-
 mans, non longinquum inter nos digressum, & discessum
 fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio
 mirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non me-
 lesta, sed etiam ⁸ jucunda: quod si in hoc erro, quod a-
 mos hominum immortales esse credam, ⁹ lubenter erro: non
 mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri
 lo: si mortuus (ut quidam ¹⁰ minuti philosophi cense-
 nihil sentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mor-
 philosophi irrideant: quod si non sumus immortales sum-
 tamen extinguui homini suo tempore optabile est. Nam
 bet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum

¹ *Discedo*] Ultro, & volens ab eo, non vi expellus, aut extractus. *Idem.*

² *Commorandi*] Pausisper morandi, & recreandi gratia.

³ *Non habitandi*] Cum Natura nobis dederit usuram vitæ, quasi diversorium, cur velimus esse perpetuum, quod ad tempus datum est? Commoramur enim, non habitamus in diversoriis. *Manut.*

⁴ *Colluvione*] Cloacæ, & sentinæ promiscuam hominum multitudinem comparat, quæ sit omnibus vitiorum sordibus inquinata. *Wolf.*

⁵ *Catonem meum*] Filium, optimum adolescentem, qui periiit, dum bellum Reip. causa gereret. Vide Plurarchum in vita Catonis.

⁶ *Quod contra decuit ab illo meum*]

Pro, Cum contra deceret ab illo meum. Sic locus in Lælio: *Pecasse se anguntur: obijurgari moleste ferunt: contra oportebat delicta dolere, obijugare gaudere. Manut.* Natura enim ita ut juvenes supersint, senes decedant, quod hic neglectum fuisse queritur. *to. Wolf.*

⁷ *Animus*] Catonis filii è vita cedentis. *Manut.*

⁸ *Jucunda*] Propter conscientiam & factorum, bene actæ vitæ, & mortalitatis spem. *Idem.*

⁹ *Lubenter erro*] Sic alibi dicit Cato, Se cum Platone errare malle, quod cum aliis recte sentire.

¹⁰ *Minuti philosophi*] Cyrenaici, Epicurei, minorum gentium. *Manut.*

DE SENECTUTE.

233

medus autem peractio ætatis est, 'tanquam fabulæ: cujus
investigationem fugere debemus, præsertim adjuncta sarietate.
Hæc habui, de senectute quæ dicerem: ad quam uti-
perveniat! ut ea, quæ ex me audistis, re experti pro-
re possitis.

[*Tanquam fabulæ*] Plurimi sane Phi-
lophi vitam fabulæ compararunt.
Minimum vitæ suæ bene transegiſ-

se lætatur Augustus. Ad hæc rem pul-
cherrime loquitur M. Antoninus in *ſe-*
lib. 12. τὰν τὴν ἐκείνου. Grav.

Gg

M. T.

M. T. CICERONIS

LÆLIUS

S I V E

De AMICITIA Dialogus

Ad T. POMPONIUM Atticum.

I. **Q**uintus² Mucius³ augur multa narrare de C. Lelio,⁴ socero suo, memoriter, & jucunde solebat, nec dubitare illum⁵ in omni sermone⁶ appere sapientem. Ego autem à patre ita eram⁷ deductus Scævola, ⁸ sumpta virili toga, ut, ⁹ quoad possem, & li-

¹ Atticum] Vide Not. 2. libri præcedentis.

² Q. Mucius] Cicero hoc totum exordium ex Platoni exordio, quod præfixit Theæto, imitatus est, quod confitentibus non potest esse obicium. Grav.

³ Augur] Vox facta videtur ab avium garritu. Augurum enim collegium religioni præfuit; imprimis vero divinationi, quæ ex avium sive volatu, sive garritu petebatur. Wolf.

⁴ Socero suo] Duxerat enim ejus filiam Læliam, de qua Fabius, & Cicero multis locis. Eam patris tinctam elegantia fuisse Cicero est auctor. Hæc fuit fortis Crassi oratoris, reddidisseque fertur paternam eloquentiam in dicendo elegantiores, ut ait Fabius. Grav.

⁵ In omni sermone] Id est, Quotiescunque mentio ejus incidisset. Manut.

⁶ Appellare sapientem] Sapiens Lælius habitus est, quod, videns se res novas sine turbatione Reip. moliri non posse,

ab incepto destiterit. Plutarchus Gracchis. De ejus sapientia lib. 2. Offic. Idem.

⁷ Deductus ad Scævola] Id est, in lae, consilio, atque auctoritati Scævola commendatus. In quo sensu Tacitus Dialog. de Oratoribus: *Apud nostras juvenis ille, qui foro, & eloquio parabatur, imbutus jam domesticæ disciplina, refertus honestis studiis, deductus à patre, vel propinquis ad eum in rem, qui principem locum in civitate nebat.*

⁸ Sumpta virilis toga] Quæ sumebatur in Jovis Capitolini templo. Val. Maximus lib. 5. Manus. Virilis autem toga solebat anno ætatis decimo texta, circiter: idque fiebat solenniter, admoneretur adolescentes, pueri nudas, atque ineptias esse relinquendas; utque ipsius vestis pudore maturescentes, & graviores se præberent.

⁹ Quoad possem, & liceret] Per negotia

tionis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro ex meo arbitratu: ¹ quasi enim ipsos induxi loquentes, ne, quam, &, Inquit, sapius interponerentur: atque ut, tanquam à præsentibus, coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, di mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaris visa est. Itaque feci non invitus, ut ² prodessem multis rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quæ ejus, qui & ³ diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisse: sic, cum accepissemus à patre maxime ⁴ memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælij persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset vola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum terum auctoritate, & eorum illustrum, plus, nescio quod, videtur habere gravitatis. Itaque ipse, mea legens, afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimarem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Catonem, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo dentior: nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus amicitia gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu vero animus à me parumper avertas, Lælium loqui ipsum per C. Fannius, & Q. Mucius ad socerum veniunt: post mortem Africanus: ab his sermo oritur: respondet Lælius: cuius disputatio est de amicitia, ⁶ quam legens tu te ipse nosces.

¹ Quasi] Quod revera non loquentur, cum essent mortui. *Manut.*

² Prodessem multis] Nihil enim utilius, quam ea cognoscere, quæ tum ad instituendam, tum ad conservandam amicitiam pertinent. *Idem.*

³ Diutissime senex] Vixit enim annos octoginta quinque. *Grav.*

⁴ Memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem] Horat. lib. 2. Sat. 1. de Lucilio:

Virtus Scipiadæ, & mitis sapientia Lælij

Nugari cum illo, & discendi libet donec

Decoqueretur olus, soliti.

⁵ Post mortem Africanus] Militem quem à propinquis occisum esse cecio fuit. *Manut.*

⁶ Quam legens tu te ipse cognoscis] perspecturum Atticum in hac vertice Idea se ipsum, & tanquam eplur quoddam intuiturum sui. *Grav.*

2. *Fannius*. ¹ Sunt ista, Læli: nec enim ² melior vir fuit
 sciano quisquam, nec ³ clarior: sed existimare debes,
 omnium oculos in te esse coniectos; unum te sapientem
 appellant, & existimant: tribuebatur hoc modo M. Ca-
 tui: scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse
 sapientem; sed uterque alio quodam modo: [Atilius, quia
 videns esse in iure civili putabatur: Cato, quia multarum
 rerum usum habebat: multa ejus & in senatu, & in foro
 et ¹ provisiva prudenter, vel ⁶ acta constanter, vel ⁷ responsa
 dare ferebantur; propterea ⁸ quasi cognomen jam habebat
 senectute sapientis: ~~te~~ autem alio quodam modo, non so-
 lum ⁹ natura, & moribus, verum etiam ¹⁰ studio, & doctri-
 na esse sapientem: nec ¹¹ sicut vulgus, sed ut eruditi solent
 appellare sapientem, ¹² qualem in tota Græcia neminem: nam
 qui septem appellantur, eos, ¹³ qui ista subtilius quaerunt, in
 numero sapientium non habent. ¹⁴ Athenais unum accepimus,
 eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum ju-
 dicatum: ¹⁵ hanc esse in te sapientiam existimant, ut ¹⁶ omnia

[Sunt ista] Verbum est asserendi vim
 habere, nemo Latine doctus ignorat.
 10 modo locutus est lib. 1. Academic.

[Tunc ego, Sunt, inquam, ista,]
 11 Plautus in Pseudolo: Quanto sa-
 tius est adire blandis verbis, atque exqui-
 ri, sint illa, necne sint, qua tibi remun-
 derentur. Lang. Plato multis in libris:
 12 *Epist.* Manut. Exordium ex abrupto
 in more Comicorum. Probabile enim
 videtur inter colloquendum dixisse Læ-
 lium, Romanam Remp. magnam ja-
 cturam fecisse, amisso Scipione. Cujus
 remanenti annuens respondet Fannius,
 [Sunt ista.]

13 Melior] Virtute praestantior. Manut.

14 Clarior] Rebus gestis illustrior.
 Man.

15 Omnium oculos in te coniectos] Ut
 Republicam defendas. Idem.

16 Provisiva prudenter] Ne vel rei causa
 detrahit, vel Resp. aliquid detrimenti
 caperet. Wolf.

17 Acta constanter] Cum invidiz non
 detrahit, neque periculis ab honesta
 sententia depelleretur. Manut.

18 Responsa acuta] Ingeniosæ, & ad rem
 populatim accommodata. Wolf.

19 Quasi cognomen sapientiu] Ut sem-

per Cato Sapiens diceretur. Vel, ut, si
 quis *Sapiens* diceret, Catonem intellige-
 ret *κατ' ἑξῆς*, Manut.

9 Natura, & moribus] Ingenii boni-
 tate, & quotidiana vitæ consuetudine.
 Idem.

10 Studio, & doctrina] *φύλασσι καὶ
 λόγῳ*. Wolf.

11 Sicut vulgus] Quod calliditatem,
 & ostentationem pro sapientia celebrat.
 Manut.

12 Qualem in tota Græcia neminem]
 Nam, quamvis Platoni, aliique saepe
 Homerus, Sappho, Anacreon, dican-
 tur *σοφοί*, nulli tamen consensu totius
 populi hoc nomen peculiariter fuit da-
 tum, uti Lælio apud Romanos, aut no-
 men Justi Aristidi apud Græcos. Grav.

13 Qui ista subtilius quaerunt] Stoici
 intelliguntur, qui eam fingunt sapien-
 tiam Ideam, quæ inter homines non re-
 peritur. Wolf.

14 Athenais unum accepimus] Unicum
 audivimus Socratem juxta Stoicorum
 normam sapientem extitisse.

15 Hanc] Scilicet Socraticam. Wolf.

16 Ut omnia tua in te posita ducas]
 Desipientiam rerum humanarum sig-
 nificat. Ut nihil admireris, præter vir-
 tutem:

tua in te posita ducas, ¹ humanosque casus virtute inferas putes: itaque ex me quærent, credo item ex te, Scævone, quoniam pacto mortem Africani feras: eoque magis quod proximis ² Nonis, cum in hortos ³ D. Bruti auguris, ⁴ commentandi causa, ut affolet, venissemus, tu non adfueris obire. *Scævola.* Quærent quidem, C. Læli, multi, est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animi verti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum acerbissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non commori, nec fuisse id humanitatis tuæ: quod autem his Nonis nostro collegio non adfuisses, ⁵ invaletudinem causæ, non moestitiam fuisse. *Læli.* Recte tu quidem, Scævola, & venissemus, nec enim ab isto officio, quod semper ⁶ usurpavi, cum viderem, abduci incommodo meo debui: nec ⁷ ullo casu ardeor hoc ⁸ constanti homini posse contingere, ⁹ ut ulla terminatio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego ¹⁰ nec agnosco, ¹¹ nec postulas: facis amice: sed, ut mihi videris, non recte iudicas de

tutem, nihil tuum esse putes, præter animi bona. *Manut.*

¹ *Humanos casus virtute inferiores putes*] Id est, Ut in summis difficultatibus, periculis, atque ærumnis, semper animi constantiam retineas. *WOLF.*

² *Nonis*] Cicero lib. 1. de divinatione ait, Augures Romæ commentandi, atque inter se colloquendi causa Nonis quondam congregari solitos. *ROGER.*

³ *D. Bruti*] Videtur fuisse D. Brutus Callaicus, à Gallæcis in Hispania victis cognominatus. Triumphavit enim è Gallæcia, & Lusitania. *GRAEV.*

⁴ *Commentandi causa*] Ut de rebus ad nostram disciplinam, id est, ad augurandi scientiam pertinentibus loqueremur. *WOLF.*

⁵ *Invaletudinem causa*] Constructio frequens apud Ciceronem nostrum. Philiipp. 8. *Cui legatio ipsa mortis fuisset.* De Oratore lib. 2. *Cum ille se custodia in casu diceret remansisse.* Ad Attic. 9. *Cum ejus saluti, qui mihi fuerat, fuisset.* Sic Varro de re rustica lib. 3. *Hic sonus ha-*

rum fugæ solet esse.

⁶ *Usurpavi*] Pro, Obire solitus sum. Nam hoc verbum consuetudinem significat. Sic lib. 2. de Offic. C. Lælium, *qui sapiens usurpatur. Manut.*

⁷ *Ulla causa*] Loquitur hic non de terna vi, qua corpus impeditur, sed animi perturbatione. *WOLF.*

⁸ *Constanti*] Justo, & tenaci proposito viro, ut loquitur Horatius. *Idem.*

⁹ *Ut ulla intermissio*] Hoc est, Ut solus dolor tantus sit, qui officium impediatur. *Gruter.* *Intermissio* est vacatio aliquo munere per aliquod tempus. *Idem.* alibi noster. *Nec ulla alia fuit causa terminis episcolarum, id est, vacationis à scribendo.*

¹⁰ *Nec agnosco*] Scilicet tantam in me esse sapientiam. *WOLF.*

¹¹ *Nec postulo*] Etsi enim augurans, si plus mihi tribui vellem, quod mererer. *Idem.*

¹² *Facis amice*] Qui hoc amori potius des, quam iudicium sequare. *Manut.*

gi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo vero neget ¹ actum esse præclare? nisi enim (quod ille ² me putabat) ³ immortalitatem optare vellet, quid non adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo addens incredibili virtute superavit: qui consulatum penunquam, factus est consul bis, primum ⁴ ante tempus, ⁵ tum ⁶ sibi suo tempore, ⁷ reip. pene sero: qui, ⁸ duabus ⁹ bus eversis, inimicissimis huic imperio, non modo præseverum etiam futura bella delevit. Quid dicam de mori facillimis? de ⁹ pietate in matrem? ¹⁰ liberalitate in fori ¹¹ bonitate in suos? ¹² iustitia in omnes? nota sunt vobis: quæ

¹ *Actum esse præclare*] Id est, Bene illi evenisse, fortunatum, & felicem eum fuisse. *Welf.*

² *Minime putabat*] Id est, Minime optandum esse, quod huiusmodi votum Dei, & Naturæ ordini repugnaret. *Id.*

³ *Immortalitatem optare vellet*] Scilicet corporis, aut terræ huius vitæ durationem perpetuam. *Id.* *Immortalitas* hic consecrationem significat, qualis Romuli, & postea Cæsarum. Nam animorum immortalitatem ubique Cicero adstruit. *Lang.* Non scopum ferit Langius. *Immortalitatem optare vellet* nihil aliud est, quam *immortalitatem optandam putaret*. Sententia est liquida. Quia Scipio natus mortalis erat, non putabat fas esse immortalitatem in corpore hoc mortali optare; quia id stultum fuisset, cum sciret, quicumque natus homines esset, debere morti. Itaque non loquitur de consecratione, non de immortalitate animi, sed corporis. Omnia consecutus erat Scipio, quæ homo poterat optare: nec quisquam magis poterat optare, quam immortalitatem in hac vita beata, in qua omnia ei ex sententia provenerant. Sed hoc optare est hominis fatui. Hoc enim repugnat naturæ humanæ. *Grev.*

⁴ *Ante tempus*] Lege vel præstanti virtuti, vel Reip. temporibus id concedente. *Welf.* Nam curulem magistratum ante annum tricesimum sex-tum ætatis gerere lege non licuit; & gradatim magistratus petebantur, eratque necesse biennium inter singulos intercedere. *Lang.*

⁵ *Ierum*] Contrafacta per Mancius gravi populo Romano ignota. *Lang.*

⁶ *Sibi suo tempore*] Hoc est, Sibi privilegio, interjectis plus duobus annis a priore consulatu. Nam tum lege Cornelia erat, ne quis magistratum ante annos decem acciperet. De quo Livius lib. 7. *Lang.*

⁷ *Reip. pene sero*] Propter Numæ dedecus. *Lang.* Ortis iam senibus tribuniciis, quæ Remper dederunt. Quod interpretes non affecuti; qui retulerunt ad Numæ dedecus; in quo certe Reliqui periclitabatur, ut in rogationibus tribunicis. *Manut.*

⁸ *Duabus urbibus*] Carthagini Numantia. *Idem.*

⁹ *Pietate in matrem*] Papianum tre ob latentem caulam repudiat. *Idem.*

¹⁰ *Liberalitate in sorore*] Quam nuntatem universa matris hereditatem sublevavit, cuius nulla pars per ad eas pertinebat.

¹¹ *Bonitate in suis*] Lenitate, litate in amicos, & propinquitatibus. Hujus bonitatis in Scipionis ni majoris filias, patris adoptivorum, ut & in Fabium fratrem pla perpulchra, & Scipione de ma vide Polyb. excerpt. Petre 31. *Grev.*

¹² *Iustitia*] Manuscripte avunculi stituit. Gracchum, etsi propinquitate pueri, non alicuius iure cæsum pronuntiavit. *Manut.*

in civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatûm est. Id igitur hunc 'paucorum annorum accessio juvare possit? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini bonem anno ante, quam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam vitiditatem, in qua tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere: moriendum sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis distictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc non vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos vita celeberrimos, lætissimosque viderit, illum diem claudum fuisse, quo, senato dimisso, domum reductus ad senum est a patribus conscriptis, à populi Romani sociis, Latinis, pridie quam excessit à vita: ut ex tam alto dignis gradu ad superos videatur Deos potius, quam ad inferos pervenisse: neque enim assentior iis, qui hæc nuper dicere coeperunt, cum corporibus simul animos interire, quæ omnia morte deleri.

4. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:

[*paucorum annorum*] Mortuus est annis quinquagesimo sexto. *Græv. Viridiatem*] Vigorem appellat vigorem: nam languescit vigor in his, marcescunt. *Erasm.*

[*claudum*] Hinc Cæsar interrogatus, quam mortis genus optimum judicasset, respondit, inopinatum. *Manut.*

[*quo de genere mortis distictu*] Quod de genere mortis distictu est, incertum est, quo casu, aut quali modo extinctus est Scipio.

[*quid homines suspicentur, videtis*] Eum quo propinquo rum manibus esse necem, cum quædam elisærum faucium device repeterentur notæ. In libro primo: Scipio mortetur noctu, in cubili suo oppressus, necatus. *wolf.* Suspicatur Scipionem veneno sublatum Plutarchus hoc in Fulvium conatus, qui eodem die in eum invenit. Plinius in Metellum Macedonem, qui liberis dixerit, *Ire, filii, cequitur exequias: nunquam civis majoris videbitur.* *Manut.* Porro Cornelius, in Gracchorum, in ejus necem conatus putabatur, ne Tib. Gracchi lex cum abrogaretur.

6 Senato] Antiquæ. Sic Livias lib. 3. Si quis memorem libertatis vocem aut in Senato, aut in populo misisset. *Gruter.* Sic Salust. *Senatus consulta.* Et ita locutum Ciceronem testis est Sospater. Vide Nonium. *Lang.*

7 Socii, & Latini] Sic dicebant veteres, pro, sociis Latinis. *Manut.* Kat. ἐκκοινοῖς dicitur. Sic Homerus:

Ἄ ποδὲς τε, καὶ ἄ Εὐρώπῃ.

8 Superos Deos] Sic Horat. lib. i. Od. 10. de Mercurio: *Superis Deorum gratias, & iniis. Gruter.*

9 Iii] Epicureis. *Manut.*

10 Religiosa jura] Jura pro, iusta, dicit Cicero. Obsequia enim, & parentalia intelligit. *Bezul.* Errat. Loquitur enim de jure mortuorum, & sepulchrorum, quæ violare nefas erat, ut Cicero ostendit de legibus. Gravissimam etiam penam in violatores bustorum fuit constituta in Cod. Justiniani. Notatumque illud à Cic. in Antonium, sepulera ipsa, & loca religiosa antiquitate sanctiora fieri, atque dirutis nihilominus religiosum locum esse: quip-

H a

pe

quod non fecissent profecto, si ¹ nihil ad eos pertinere-
birentur: vel eorum, qui in ² hac terra fuerunt, magni-
que Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum flore-
instituta, & præceptis suis ³ erudierunt: vel ejus, qui A-
linis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum
tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, ani-
hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessis-
reditum in cælum patere, optimoque, & justissimo cui
expeditissimum: quod item Scipioni videbatur, qui quid-
⁴ quasi prælagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum
⁵ Philus, & ⁶ Manilius adessent, & alii plures, tuque eu-
Scævola, ⁷ mecum venisses, triduum differuit de republi-
cujus disputationis fuit ⁸ extremum fere de immortalitat-
nimorum: quæ se ⁹ in quiete ¹⁰ per visum ex Africano au-
dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in m-
facillime evolet, tanquam è custodia, vinctulisque corpo-
cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam
pioni? quocirca moerere hoc ejus eventum, vereor, ne in-
magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem
teritus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus man-
ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali: sensu e-
amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tan-

pe sepulcrorum sanctitas in ipso solo
manet. Sed & de aliis, quæ mortuis
tribuebantur jura, vide Cic. lib. 2. de
legibus. *Roger.*

¹ *Nihil ad eos pertinere*] Id est, Nul-
lum animis defunctorum sensum esse,
nullam curam earum rerum, quæ in
terris geruntur. *Wolf.*

² *Hac terra*] Italiam intelligit. Pytha-
goram, & Pythagoreos significat. *Manut.*

³ *Erudierunt*] Ait enim Livius, eo
tempore parvum literarum usum esse
in Italia. *Idem.*

⁴ *Quasi prælagiret*] Se moriturum sci-
licet, & animum ad superos reditu-
rum. *Muret.*

⁵ *Philus*] Fuit is P. Furius Philus,
qui cum S. Atilio Serrano consul fuit
anno V. C. DCXVII. *Græv.*

⁶ *Manilius*] Fuit is M. Manilius, Ju-
risconsultus insignis, cujus memin-
it Pomponius de origine juris. Consul
fuit anno U. C. DCIV cum L. Marcio

Censorino. *Græv.*

⁷ *Mecum venisses*] *Me convenisse*
dicit Langius: quoniam, cum domi-

set eadem Scipionis, & Lælii,
victus, isque communis, ut ex
hoc libro dicitur, officii causa for-

Lælium tum advenisse Scævola
similius est. Sed Langianam con-

ram merito rejicit Manutius.
quod Lælius in eadem domo cum

pione habitaverit, id mutandi ne-
tatem non affert. Scævola enim

tum suum Lælium, foris reperit
ficii causa domum comitatus est. I-

quentem de Rep. Scipionem audi-
⁸ *Extremum*] Vide Somnium

pionis; quæ pars fuit extrema lib-
ti de Repub.

⁹ *In quiete*] Id est, In somno. *M-*
¹⁰ *Per visum*] Id est, Per som-

Visus enim est Africanus ea m-
nepoti suo Scipioni, quæ explic-
in Somnio Scipionis. *Idem.*

et natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætatur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum time est; mecum ¹incommodius: quem fuerat æquius, prius introieram, sic prius exire de vita: sed tamen recollectione nostræ amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixi: ²quocum mihi conjuncta cura re publica, & de privata fuit, quocum & domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiae, votatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, ³falsa præsertim, quam quod amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis ⁴vix tria, et quatuor ⁵nominantur paria amicorum: quo in genere verare videor Scipionis, & Lælii amicitiam notam posteritati fore. *Fann.* ⁶Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, peroratum mihi feceris (spero item Scævola) si quemadmodum tales de cæteris rebus, cum ex te quærantur; sic de amicitia ⁷disputaris, quid sentias, ⁸qualem existimes, ⁹quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi vero pergratum erit: atque idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utique nostrum gratum admodum feceris.

5. Læli. Ego vero ¹⁰non gravarer, ¹¹si mihi ipse confiderem: nam & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius,

¹ *Incommodius*] Quod ejus jucundissimæ consuetudinis fructu careo. *Wolff.*

² *Quocum mihi conjuncta cura*] Ex æquo utrique & Remp. curavit, & aliter de alterius commodis sollicitus fuit. *Idem.*

³ *Falsa præsertim*] Est certe Læliæ modestia, vivum detrectare sapientiam, sicut & Pythagoras eam detrectavit. *Græv.*

⁴ *Vix tria, aut quatuor*] Commemorantur à poetis Theseus, & Pirithous, Phides, & Orestes, Achilles, & Patroclus, Nisus, & Euryalus, item Pythætes, Pythias, & Damon. *Wolff.*

⁵ *Nominantur*] Nomen saepe gloriam, famam, celebritatemque notat. *Græv.*

⁶ *Istud ita necesse est*] Aliter fieri non potest, quin, inter cæteras Scipionis res

gestas, etiam amicitia vestra commoretur. *Wolff.*

⁷ *Disputari*] Id est, Remp ordine, certaque methodo explicaris, confirmando vera, & refutando contraria. *Idem.*

⁸ *Qualem existimes*] Quam rationem putes ejus esse oportere: cuiusmodi personæ ad eam sint idoneæ. *Manut.*

⁹ *Qua præcepta des*] Quo modo colendam censeas, & quatenus. *Idem.*

¹⁰ *Non gravarer*] Non molestum existimarem vobis obsequi, & votis vestris respondere.

¹¹ *Si mihi ipse confiderem*] Id est, Si eam disserendi facultatem in me esse putarem, ut ex tempore rem tantam expedire possem. *Wolff.*

otiosi: sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? ¹ doctorum est ista consuetudo, ² eaque Græcorum, ut iis naturæ de quo disputent quamvis subito. ⁴ Magnum opus egetque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista possidentur: ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponaritis: nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. hoc primum sentio, nisi ⁵ in bonis, ⁶ amicitiam esse non posse: neque id ad vivum refeco, ut illi, ⁷ qui hæc subtiliter differunt, fortasse vere, sed ⁸ ad communem utilitatem: nam: negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quæ adhuc mortalis nemo est consecutus: nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus: nunquam ego dicam, C. Fabricium M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare si habeant sapientiæ nomen & invidiosum, & ⁹ obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur ¹⁰ pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt

¹ *Doctorum est ista consuetudo*] Academicorum, quorum patrum, & peculiararem hunc morem fuisse, alibi testatur. Quem morem in lib. 3. de Orat. ad Gorgiam refert. *Manut.*

² *Eaque Græcorum*] Sensus est: Ne doctorum quidem omnium est ista consuetudo, sed tantum Græcorum. *Erasm.*

³ *Ponatur*] Pro, proponatur. In quo sensu sæpe alibi hoc verbo utitur Cicero Lib. 1. Tusc. Quæst. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet. Et: *Quæstionem* ponere. Lib. 1. de Orat. *Quantam satis iis, qui aderant, ad id, quod erat postum, dictum videbatur.* Et *Epist.* Fam. lib. 9. *Quod tu unum & itaque Dioni philosopho posuisti.*

⁴ *Magnum opus est*] Id est, Requirit magnum ingenium, multiplicem doctrinam, exquisitam methodum. *Wolf.*

⁵ *In bonis*] Græco more, pro, inter bonos. *Manut.*

⁶ *Amicitiam esse non posse*] Plato in

Lyside huius rei rationem reddit: quod soli boni sunt similes inter se, & ob id amici: mali autem inter se dissimiles: mali igitur in se ipsos, & in alios, atque instabiles. Mali igitur consentiunt, non est amicitia, sed solum ut in oratione Memmii ostendit. *Sextus*: *Eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere, inter bonas amicitias, inter malos factio.* *Græv.*

⁷ *Qui hac subtilius disserunt*] Alii nimis Stoicæ, alii populariter vii boni appellantur. *Wolf.*

⁸ *Ad communem utilitatem parum*] Præceptorum enim de moribus finis actio. Frustra autem præcipiuntur, si naturæ humane sunt negata. *Wolf.*

⁹ *Obscurum*] Cujus nulla exempla

tant. *Wolf.*

¹⁰ *Pingui Minerva*] Non exquisitis argumentis, rudius, planius, æquius

eorum probetur fides, ¹ integritas, ² æqualitas, liberalitas; et sit in illis ulla ³ cupiditas, vel ⁴ libido, vel ⁵ audacia; quæ magna ⁶ constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellamus; quia sequantur (quantum homines possunt) naturam, optimam bene vivendi ducem: sic enim mihi peragere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proxime ⁷ accederet: quæ cives potiores, quam ⁸ peregrini; & ⁹ propinqui, quam ¹⁰ alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed "non satis habet firmitatis: namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest: ex amicitia non potest: sublata enim benevolentia amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest: quod infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut ¹² inter duos, aut inter paucos jungeretur. 6. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarumque rerum cum ¹³ benevolentia, & caritate sum-

1 *Integritas*] Integri sunt, qui se cor-
rupti non sinunt. *Idem.*

2 *Æqualitas*] Aut est illa virtus, ut alter *civilitas*, & *æquitas* dicitur, in quo quisque jure cum cæteris civibus, amicis vivit, nec se supra illos, aut ea effert: aut quæ *æqualitas* dicitur 3. de Offic. cum quis sibi in omni semper similis est, cum idem semel virtus, eademque fons est. *Gronov.* 4. *Libido*] Virtus tamen puto, quia Lælius hic de virtutibus ad communem locum hominum pertinentibus, *æquitas* intelligi. Quam qui colebant, dicebant cultores æqui; ut ille apud *quæli. servantissimus æqui. Grav.*

5 *Cupiditas*] Avaritia, cupiditas peccata, atque opum. *Manut.* 6 *Libido*] Amores impudici. *Id.* Immoderata cupido cujuscuque rei. *Wolff.* 7 *Audacia*] Impevus animi à rebus malis perpetrandis non abhorrens. *Idem.*

8 *Constantia*] In virtutis proposito perseverantia. *Constantes* dicuntur, & in honesta sententia perseverant, qui nullis periculis ab honesto pro-

posito deterrentur. Opponitur enim *constantia* & *levitati* sententia, & imbecillitati animi. *Wolff.*

7 *Accederet*] Ad quemque. *Id* est, Ut quisque cuque proximis, & conjunctissimus esset. *Manut.*

8 *Peregrini*] Alterius nationis. *Wolff.* 9 *Propinqui*] Ex eadem oriundi familia. *Manut.*

10 *Alieni*] Nulla necessitudine naturali conjuncti, non cognati. *Wolff.*

11 *Non satis habet firmitatis*] Naturalis necessitudo non satis firma est, quando vel ingenia fratrum, & propinquorum non congruunt, vel pravi affectus vinculum illud rumpunt; cujusmodi sunt, ambitio, avaritia, libidines. Fratrum quoque concordiam esse raram, jam olim cecinit Ovidius: & comprobantur Atreus, & Thyestes, Eteocles, & Polynices, Romulus, & Remus, & alii complures. *Wolff.*

12 *Inter duos, aut paucos*] Vera amicitia inter multos, teste Aristotele, esse non potest. *Græv.*

13 *Benevolentia, & caritate*] Mutuo amore. *Manut.*

ma consensio: qua quidem ¹haud scio, an, ²excepta sapientia quicquam melius homini sit à Diis immortalibus datum: vitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam alii honores, multi etiam voluptates: ³belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora, caduca, & incerta, sita non tam in nostris consiliis, quam in ⁴fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, placeat illi quidem: sed hæc ipsa ⁵virtus amicitiam & gratiam & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest: nam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ⁶ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur; virosque bonos eos, qui habentur, meremur, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est: eos autem omittamus, qui omnem nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitiam: tales opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Præcipio, cui potest esse ⁷vita vitalis, ut ait Ennius, qui non amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, ⁸quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quod esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui æque, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret: denique cæteræ res, quæ expetuntur, ⁹opportunæ sunt singulæ te

¹ *Haud scio, an,*] Ponit, & affirmat dubitando. Id est, Excepta sapientia, existimo nihil esse amicitia melius. *Lambin.*

² *Excepta sapientia*] Quæ virtutem omnem in se complectitur, nec ab ea separari potest. *Manut.*

³ *Belluarum*] Epicureorum. *Id.* Voluptates corporis, quæ à sensibus oriuntur, sunt homini cum pecudibus communes. *Wolf.*

⁴ *Fortuna temeritate*] Quæ cæca, alara, & globo volubili insitens pingitur. De qua Ovidius:

Nempe dat & quodcumque libet Fortuna, rapitque;

Irus & est subito, qui modo Cræsus erat. Manut.

⁵ *Virtus amicitiam & gignit, & continet*] Amicitia ex virtute oritur, & virtute conservatur: virtus & gignit, & nutrix amicitia. *Wolf.* Inde patet ceronem cum iis sensisse, qui se habebant amicitiam non esse virtutem ex virtute provenire. *Grav.*

⁶ *Ut quidam docti*] Intelligit Stoici, qui fictam, & imaginariam quam perfectionem constituunt.

⁷ *Vita vitalis*] Sic Græci: *βίος βιωτικός*. Id est, Vita expetenda, qua homines lætatur, & perfrui cupit. *Wolf.*

⁸ *Quicum omnia audeas*] Id est, cuius fides, & taciturnitate non dubitamus. *Idem.*

⁹ *Opportune sunt singula rebus singulis*] Id est, Earum utilitas non ita patet, non habent usum tam multum, quam amicitia, *Manut.*

re singulis: divitiæ, ut utare; opes, ¹ ut colare; honores, laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore cures, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Ita-que non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia: neque ego nunc ² de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa & delectat, & prodest) sed ³ de vera, & perfecta quor, qualis eorum, ⁴ qui pauci nominantur, fuit: nam & candidas res splendidiore facit amicitia, & adversas patiens, communicantque leviores.

7. Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod ⁵ bonam rem præluceat ⁶ in posterum: nec debilitari animos, aut ⁷ carere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tanquam ⁸ exemplar aliquod intuetur sui: quocirca & ⁹ absentes adsunt, & regentes abundant, & ¹⁰ imbecilles valent, & (quod difficilius

¹ Ut colare] Ut frequentetur domus

² ut multi à te consilium, & auxilium expectant, ut gratum erga te animam obsequendi alacritate testentur.

³ De vulgari] Quam ex utilitate tantam, & jucunditate metimur. Manut.

⁴ De vera & perfecta] Quæ ex munus bonorum consensu constat: cuiusculumque efficiens est mera virtutis admiratio. Idem.

⁵ Qui pauci nominantur] Intelligit eorum parva. Idem.

⁶ Bonam spem præluceat] Omnino mihi salutariter, & pereleganter dictum, propterea ostendit, tanquam lucem quantum præferens. Translatum ab iis, qui alicui præferunt, & lumen præferunt, ut loquitur Lucretius lib. 1.

Una tue possim præparare lumina menti. Lambin.

⁷ In posterum] Non modo præsentium malis medetur; sed etiam, velut excidentis Solis rubefcentes nubes, futurum animorum serenitatem pollicetur. Manut.

⁸ Cadere] Desperare penitus. Wolf.

⁸ Exemplar intuetur suis] Quia amicus est alter ipse. Betul. Secundum illud Pythagoricum: ὁ φίλος ἑαυτοῦ αὐτός.

⁹ Absentes adsunt] Quia amici non minus absentium, quam præsentium, meminerunt: eos amant, colunt, eorumque partes agunt. Manut. Hinc illud, in oculis ferre. Hoc nomine Iocra-tes veros amicos à fictis distare testatur: Οἱ μὲν τῷ φίλῳ παρὸντες μόνον τιμῶνται, οἱ δὲ & μὲν ὄντας ἀπόντες ἀντιτίμωσιν. Betul.

¹⁰ Egentes abundant] Quia ubi amici, ibi opes: amicorum enim omnia com- munita. Manut.

¹¹ Imbecilles valent] Nam amici id præstant, quod illi ipsi per valitudinem non possunt. Wolf. Sic Ovid. lib. 1. ex Ponto ad Rufinum:

Utque Machaonia Paantius artibus He-ros

Lenio medicam vulnere sensit opem:
Sic ego mente jacens, & acerbis saucius ictu,

Admonitu cepi fortior esse tuo.
En! jam deficiens sic ad tua verba re-vixi,

Ut selet infuso vena redire mero.

dictu

dictu est) mortui vivunt : tantos eos honos, memoria, de-
 rium prosequitur amicorum: ex quo² illorum beata mors vi-
 tur, horum³ vita laudabilis: quod si exemeris ex natura re-
 benevolentiae junctionem,⁴ nec domus ulla, nec utbs stare
 terit: ⁵ ne agri quidem cultus permanebit: id si minus il-
 ligitur, quanta vis amicitiae, concordiaeque sit, ⁶ ex disse-
 nibus, atque discordiis percipi potest. Quæ enim domus
 stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis, atque
 sidiis funditus possit everti? ex quo, quantum boni fir-
 micitia, judicari potest. ⁷ Agrigentinum quidem, do-
 quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt,
 in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque me-
 rentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam: at
 hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & ⁸ re prob-
 Itaque, si quando aliquod officium extitit amici in pe-
 aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non mi-
 mis effetat laudibus? qui clamorès tota⁹ cavea nuper
 hospitis, & amici mei, M. Pacuvii, nova fabula, cum,
 norante regè, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem
 esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut
 Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re-
 quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile¹⁰ indica-
 ipsa natura vim suam: cum homines¹¹ quod facere ipsi
 possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus

¹ Mortui vivunt] Quia ab amicis su-
 perstitibus honorantur, desiderantur,
 crebra eorum fit mentio; ut non tam
 esse mortui, quam peregre abiisse vi-
 deantur. Manut.

² Illorum beata mors] Quorum felici-
 tas etiam post obitum duret. Idem.

³ Vita laudabilis] Propter constantem
 amicorum culturam, dempra omni spe
 utilitatis. Unde apparet, honestate il-
 los, non emolumento duci. Wolf.

⁴ Nec domus, nec urbs stare poterit]
 Idem Servator noster dicit Matt. 12. 25.

⁵ Ne agri quidem cultus permanebit] Si-
 ne hominum studiis, mutuisque bene-
 volentiae officiis.

⁶ Ex dissensionibus] Hinc Salustius:
 Concordia parva res crescunt: discordia
 maxima dilabuntur.

⁷ Agrigentinum] Empedoclem
 nat, qui docuit, quatuor esse ele-
 menta, quæ ubi iusta proportionè inter se
 videntur, vitam existere animantium;
 inter sese repugnarent, animalia
 mori, itemque stirpes, & omnia
 corrupta. Wolf.

⁸ Re probant] Quasi dicat, Tanet
 esse, & mores eorum à iudicio di-
 scipant. Idem.

⁹ Cavea] Area in Theatro. Manut.

¹⁰ Indicabat natura vim suam] Si-
 ficat, Naturam conciliatricem esse
 civitatis: quæ si negligatur, id depr-
 ta consuetudine fieri. Idem.

¹¹ Quod facere ipsi non possunt] Si-
 cet propter graviores parvam, & a-
 imbecillitatem. Wolf.

vide

tor, de amicitia quid sentirem, ¹ potuisse dicere: si qua
area sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur,
ista dispuant, quæritote. *Fann.* Nos autem à te potius:
quam etiam ab istis sæpe quæsi, & audi, non invi-
equidem: sed aliud quoddam expetimus ² filum oratio-
nis. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hor-
Scipionis, cum est de rep. disputatum, affuisses: qualis tum
bonus iustitiæ fuit contra ³ accuratam orationem Philii
m. Facile id quidem fuit, ⁴ iustitiam iustissimo viro de-
dere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob
in summa fide, constantia, iustitiaque servatam, maxi-
mā gloriam peperit?

LaL. Vix hoc quidem est asserre: quid enim refert, qua me-
ratione cogatis? ⁵ cogitis certe: ⁶ studiis enim generotum,
selectum in re bona, cum difficile est, tum ne æquum qui-
am, obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti,
exime illud considerandum videri solet, ⁸ num propter im-
militatem, atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis,
capiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse pos-
id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc
idem proprium amicitia; sed ⁹ antiquior, & ¹⁰ pulchrior,
magis à natura ipsa profecta alia causa: amor enim (ex
o amicitia nominata) ¹¹ princeps est ad benevolentiam
iungendam: nam ¹² utilitates quidem etiam ab iis perci-
untur sæpe, qui simulatione amicitia; coluntur, & observan-
causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil
culatum; & quidquid in ea est, id est verum, & volunta-

potuisse dicere] Quæ dixi de amicitia
inquit Lælius, potui dicere sine
reprehensione, tanquam Senator
maius. *Grav.*

filum] Metaphora sumpta à re tex-
ta. *Manut.*

Accuratam] Ingeniose cogitaram.

justitiam iustissimo viro] Rectius
et artifex de artificio tractabit. *Ma-
nut.*
[*scitis certe*] Sententia est: Preci-
tate & laudibus æque coguntur homi-
neque minis, externaque vi. *Wolff.*
[*studiis*] Vehementi cupiditate

⁷ *Obsistere*] Non obsequi, non mo-
rem gerere. *Wolff.*

⁸ *Num propter imbecillitatem, atque
inopiam*] Hoc est, Num propter utili-
tatem, & indigentiam amicitia sit or-
ta. *Grav.*

⁹ *Antiquior*] Hoc est, Nobilior. *E-
rasm.* *Πρεσβύτερη* etiam Græcis non tam
ad ætatem, quam ad pretium, & dig-
nitatem refertur. *Wolff.*

¹⁰ *Pulchrior*] Id est, Honestior. *Idem.*
¹¹ *Princeps est*] Principatum obtinet
in amicitia concilianda. *Manut.*

¹² *Utilitates*] Ex quibus vulgus ami-
citas probat. *Idem.*

rium. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam indigentia, orta amicitia, & applicatione magis animi o quodam ¹sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam bestiis quibusdam animadverti potest: quæ ex se natos amant ²ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, facile ³earum sensus appareat: quod in homine multo evidenti^{us}. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos, parentes: quæ dirimi, ⁴nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, ⁵cum similis sensus exitit amoris, si aliquem natus, cuius cum moribus, & natura congruamus, quod eo quasi lumen aliquid probitatis, & virtutis perspicere deamus: ⁶nihil est enim amabilius virtute; nihil, quod t⁷gis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, ⁷quod modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curi cum caritate aliqua benevola memoriâ usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum qui ⁸Sp. Cassium, ⁹Sp. Mælium non oderit? Cum duobus de imperio in Italia decertatum, Pyrrho, & Hannibale: ab altero propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper civitas oderit.

9. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel (quod majus est) in hoste etiam diligamus, quid mirum, si animi hominum ¹⁰moveantur, &

¹ *Sensu amandi*] Ut uterque amorem mutuum sentiat. *Wolf.*

² *Ad quoddam tempus*] Eousque scilicet, dum catuli, & pulli ipsi se tueri possint. *Idem.*

³ *Earum sensus appareat*] Videlicet Natura illas impelli ad diligendum. *Idem.*

⁴ *Nisi detestabili scelere*] Perduellionis, læsæ majestatis. Ut Sp. Cassius pater filiorum regni affectatorem accusavit. Brutus filios, proditores patriæ, hostes judicavit. Orestes matrem occidit ob id, quod ipsa occiderat patrem. Sic Hippolytus, à Phædra apud Theseum patrem falso incestus delatus, in gravissimum patris odium venit. *Betul.*

⁵ *Cum similis sensus exitit amoris*] Hoc est, Cum mutuo amore aliquem

complectimur. *Wolf.*

⁶ *Nihil amabilius virtute*] Virtus xime omnium rerum benevolentem conciliat. Sola propter se expectat reliqua omnia propter ipsam. *Man.*

⁷ *Quodam modo diligamus*] Nihil Aristoteles hoc esse amicitiam, nesciam, quæ à nobis solum proficiat. Esse autem benevolentiam, quæ nascatur, principiumque esse amicitie. *Græv.*

⁸ *Sp. Cassium*] Quem regnum affectum ipse pater interemit.

⁹ *Sp. Mælium*] Quem novis rebus dentem Q. Servilius Ahala, magni equitum, manu sua occidit.

¹⁰ *Moveantur*] Incitentur ad mutuum amorem. *Manus.*

am, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem, & civitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur hoc & beneficio accepto, & ¹ studio perspecto, & ² consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentia magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque affequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, & minime generosam (ut ita dicam) ortum amicitia, quam ex inopia, atque indigentia natam volunt: quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset apertus: quod longe secus est: ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute, & sapientia munitus est, ut ⁴ nullo egeat, suaque omnia in se ipsa ostendit, ita in amicitias expetendis, colendisque, maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime crede: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe quædam diligendi profectæ. Ut enim benefici, liberalesque sumus, non ut ⁶ exigamus gratiam (neque enim beneficium steneramus) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: & amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab his, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, ⁸ longe diffentiunt; nec mirum: ⁹ nihil enim altum, nihil mag-

¹ Studio] Scilicet bene merendi de vobis. Wolf.

² Consuetudine] Consuetudo est hic, consuetudo, & sympathia; quæ, si congruunt æquæ, confirmat amicitiam; sin disæquant, dirimit. Idem.

³ Minimum in se esse] Scilicet virtutis & prædii: id est, Quo quisque etiam melior foret ad amicitiam. Idem.

⁴ Nullo egeat] Hyperbole Stoica. Solum enim Deus nulla re eget. Idem.

⁵ Maxime excellit] Heroicum enim est gratuito bene mereri de quam plurimis. Idem.

⁶ Exigamus gratiam] Jure quodam remunerationem expectemus, gratiam referri postulemus.

⁷ Steneramus] Verbum stenerari hoc loco significat, ad usuram dare. Nimis subtiliter itaque sic distinguit Valla: Qui stenerat pecuniam, dat ad usuram. Qui steneratur pecuniam, ad usuram accipit.

⁸ Longe diffentiunt] Illis, inquit auctor, quæ de origine amicitia differui, longe diffentiunt Epicurei. Ii enim utilitatis causa amicitias colendas adveherant. Gruter.

⁹ Nihil altum suspicere] Id est, Sunt animalia, I i 2

nificum, ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes rationes abiecerunt in rem tam humilem, tamque contentam: quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeam ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, benevolentiae caritatem, facta significatione probitatis; qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruuntur, & moribus sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter sit ² honesta cœrtatio: sic & utilitates ex amicitia maxime capiuntur: & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior: nam si utilitas amicitias continaret, eadem commutata dissolveret: sed quia ³ natura nati non potest, idcirco ⁴ veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videbis, nisi quid ad hæc forte vis. *Fann.* Tu vero perge, Læli. pro hoc enim, qui mihi est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Recte tu quidem quamobrem audiamus.

10. *Lael.* Audite ergo, optimi viri, ea, quæ sæpissime in me, & Scipionem de amicitia diserebantur: quamquam quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam vel ad extremum vitæ permanere: nam, vel ut ⁵ non idem exiret utrique, incidere sæpe: vel ut ⁶ de rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, adversis rebus, alias ⁷ ætate ingravescere: atque earum rum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quæ summi puerorum amores sæpe una cum ⁸ prætexa ponetur: sin autem ad adulescentiam perduxissent, dirimi tam

animalia, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. *Wolf.*

1 *Sintque pares in amore*] Nam omnis amicitia in æqualitate sua est, etiam falsa, quæ aut voluptatis, aut utilitatis causa ducitur aliquamdiu. *Græv.*

2 *Honestæ cœrtatio*] Ut officiis inter se certent, quibus alter alterum vincat. *Wolf.*

3 *Natura mutari non potest*] Scilicet universa, quam licet expellas furca, tamen usque recurrit, ut loquitur Horatius. *Manut.*

4 *Veræ*] Quas virtus conglutinavit. *Idem.*

5 *Non idem expediret utrique*] Ut emolumentum alterius commodis pugnaret.

6 *De Rep. non idem sentirent*] Dissensissent faverent partibus.

7 *Ætate ingravescere*] Quam plerumque senes efficiuntur. Itaque ad amicitiam non sunt apti, nisi adulescentem, ut Aristoteles ait 8. ad Nichomach. *Roger.*

8 *Prætexa*] Toga puerili. Ad disrentiam virilis, & puræ, quæ sumetur anno ætatis 17.

contentione vel uxoriæ conditionis, vel 2 commo-
 alicuius, quod idem adipisci uterque non posset: quod si
 longius in amicitia prove&ti essent, tamen sæpe labe-
 ai, si 3 in honoris contentionem incidissent: pestem enim
 fore esse nullam in amicitia, quam in plerisque 4 pecu-
 cupiditatem; in optimis quibusque 5 honoris certamen,
 gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissi-
 mos extitisse: magna enim dissidia, & plerumque iusta nas-
 cum aliquid ab amicis, 6 quod rectum non esset, postula-
 ut, ut aut 7 libidinis ministri, aut 8 adjutores essent ad in-
 am: quod qui recusarent, 9 quamvis honeste id facerent,
 tamen amicitia deserere arguerentur ab iis, quibus obse-
 ui nolent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent po-
 lulare, postulatione ipsa profireti, omnia se amici causa esse
 sturos: eorum querela 10 inverteratas non modo familiari-
 res extinguui solere; sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc
 multa, quasi 11 fata, impendere amicitia, ut omnia sub-

1 Contentione uxoriæ conditionis] Condi-
 tionis est, in qua res uxoria agitur,
 ut, quæ ad uxorem ducendam per-
 tinent. Et contentio rei uxoriæ est, cum
 eandem uxorem postulant. Et in re-
 ali hæc erat. usitata verborum for-
 mula, tua conditione non utar. Lambin.
 2 Minus. amicitia adolescentium
 quædam, cum eandem vel virginem,
 vel mulierem uxorem proci perunt.
 3 Conditionem autem in nuptialibus, & me-
 moriis amoris foederibus poni, tam
 omnibus notum, quam Solem luce-
 re. Turneb.

4 Commodi alicuius] Ut postea inter
 Epicurum, & Drusium, trib. pl. ex an-
 tico in auctione inimicitia capere.
 5 Inge.

6 In honoris contentionem incidissent]
 Volui factum sæpe inter æquales ma-
 gistratum competitores, ut inter Scav-
 rum, & Rutilium, dum peterant con-
 sulum, inter Pompeium, & Sulpi-
 cium, antea conjunctissimos. Roger. Ad-
 Pompeium, & Cæsarem. Grav.
 7 Pecunie cupiditatem] Itaque The-
 opylus in oratione de amicitia inter
 præputa, ex quibus cognosci potest
 æquum hominis non esse apum ad

amicitiam colendam, ponit avaritiam.
 Grav.

5 Honoris certamen] Ut ambitio labe-
 faceret amicitias, docet Salustius bello
 Catilinario: Ambitio multos mortales
 falsos fieri subegit, aliud clausum in pesti-
 re, aliud in lingua promptum habere, ami-
 citias, inimicitiasque non ex re, sed ex com-
 modo assumere, magisque vultum, quam
 ingenium bonum habere. Itaque nec ami-
 briosos amicos capiendos esse luadet
 Themistius Orat. de amicitia. Grav.

6 Quod rectum non esset] Quod cum
 officio pugnaret. Manut.

7 Libidinis ministri] In prodenda sub-
 rum, vel violanda aliorum pudicitia.
 Idem.

8 Adjutores ad injuriam] Vel ad op-
 primendos infontes, vel ad opes, & ho-
 nores per fas, & nefas consequendos.
 Wolf.

9 Quamvis honeste] Quod enim in-
 julte petitur, jure negatur. Idem.

10 Inverteratas familiaritates] Hoc est,
 Longo usu firmatas, & stabilitas. Grav.

11 Fata] Interpretamur, æges, inte-
 ritus, pestes. Lambin. Vox amicitiarum
 calamitates, & incommoda exprimit.
 Turneb.

refugere

terfugere non modo sapientia, sed etiam felicitatis dice sibi videri.

11. Quamobrem id primum videamus, si placet, quater amor in amicitia progredi debeat: ¹ num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Corioli debueret? num ² Viscellinum amici regnum appetentem, ³ Sp. Melium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum, rem vexantem, à ⁴ Q. Tuberone, ⁵ æqualibusque amicis delectum videbamus. At ⁶ C. Blossius Cumanus, hospes familiaris, Scævola, cum ad me, qui aderam ⁷ Lænat, & ⁸ P. Blossio consulibus ⁹ in consilio, ¹⁰ deprecatum venisset, habuit ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchi fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum preteret. Tum ego, Eriamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem. ⁹ Sed, si voluisset? Paruissim. Videtis, quam nefaria vox: & hercle fecit, vel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius roris, sed ducem præbuit. Itaque ¹⁰ hac amentia, " quod

1 Num, si Coriolanus] Hic, propter se veritatem suam civium odiis susceptis, exul ad Volscos se contulit; eorumque factus imperator Romam magno cum periculo oppugnavit. Hunc, inquit, & si qui sunt hujus similes, amici juvare non debuerunt. Eodem etiam Sp. Cassi, & Sp. Mælii, & cætera exempla pertinent. *Wolf.*

2 Viscellinum] Est Cassiorum cognomen. Sp. Cassius Viscellinus, post tertium consulatum affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est. *Lang.*

3 Q. Tuberone] Homine Stoico, & austero. *Manut.*

4 Æqualibus amicis] Tuberoni similibus virtute, & animi constantia. Si quis mavult *æquales*, *τῶς ὅμοιους*. *coarctatos* intelligere, non impedio. *Wolf.*

5 C. Blossius] Fuit Antipatri, Tarlensis Philosophi, discipulus.

6 Lænat & Rupilio] P. Popilius Lænat, & P. Rupilius consules fuerunt anno U. C. DCXXI. *Græv.*

7 In consilio] In quo, quid agendum contra socios Ti. Gracchi, deliberaba-

tur. *Manut.*

8 Deprecatum] Deprecari hoc loco à se crimen removere. *Erasm.* Deprecari dicitur caput significationes. In idem idem sonat, ac, valde precari, re, supplicare: interdum significat, testari, execrari, depellere, abominari. In quo sensu usus est Carullus: --- *Quasi non totidemo mori deprecari.*

Affidue.

Significat, abigere, & amoliri, vel ce adhibita, vel quovis alio modo, Gellio. Hoc loco idem valere videtur quod *veniam petere*, *pœnas avertere*.

9 Sed, si voluisset? Paruissim] Interrogationem, ut priora sunt, ultima Blossii. Et verisimile est, ut tale nihil dixisse, sed interrogatio coactum. *Græver.*

10 Hac amentia] Cum ira amens et ut seditiolum amicum pluris faciam quam Reip. concordiam, & tranquillitatem. *Wolf.*

11 Quæstione nova] Intelligitur in consilio eorum, qui Ti. Graccho studio sent. *Idem.*

illi sanctissimi viri fuerint : æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum quebantur ¹C. Carbo, ²C. Cato, & ³minimus tum quid Cajus frater, nunc idem ⁴acerimus.

¹² Hæc igitur lex in amicitia sancitur, ut neque romus res turpes, nec faciamus rogati : turpis enim excus est, & minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos lo⁶ prospicere oporteat futuros casus reipublicæ : deflexit enim jam aliquantulum ⁷de spatio, ⁸curriculoque consuetudine jorum. T. Gracchus regnum occupare conatus est, vel navit is quidem paucos menses. Num quid simile populus Romanus audierat, ⁹aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in ¹⁰P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non quo dicere : nam Catinem, quoque modo potuimus, ¹¹propter recentem peritiam T. Gracchi, ¹²sustinuimus. De C. Gracchi autem tribu-

¹ C. Carbo] Vir eloquentissimus, at sediciosus, qui & vivi, & mortui Tribus factionem perpetuo secutus erat. Interfecto Cajo, non modo jure cælum eum dixit, sed etiam Opimum interfectorem ad populum defendit: ad optimates reversus est: consul etiam factus. Cicer. de oratore. *Lang.*

² C. Cato] Quo modo Ti. partes sit secutus, nihil habeo explorati. Sane, cum Portia gens domestica quadam severitate nobilium impotentia semper sese opposuerit, & velut tollamen quoddam effrenatae eorum libidini injecerit, non alienum videtur C. Catonem Gracchos potius secutum, quam Scipiones totis nifibus legi agrariae adversantes. *Lang.*

³ Minimus tum Cajo] Hoc est, Lenissimus, minime vehemens. Potest etiam ad ætatem respexisse. *Guilhelm.*

⁴ Acerimus] Partium fratris propugnator. *Grav.* In tribunatu plebis, quem gerebat hoc anno, quo hic sermo habuitus à Lælio fingitur. *Manut.* Infra: De C. Gracchi autem tribunatu, quid expectem, non libet augurari.

⁵ Eo loco locati sumus] Magistratum

dignitate honestamur, quorum officium est, cavere, ne quid detrimenti Respublica.

⁶ Prospicere futuros casus] Ex praetorum memoria, & praesentium jecturis futura colligere. *Manut.*

⁷ De spatio] Scilicet virtutis, integritatis: excessivum quasi limitem neque disciplinae à majoribus praefinitum.

⁸ Curriculo] Metaphora à stadiis ruumque certamine. *Manut.*

⁹ Aut viderat] Regnavit enim mo post ejectos reges. *Manut.* Spem alius affectat quidem regnum, se regnavit, uti Gracchus regnavit menses. *Grav.*

¹⁰ P. Nasicam Scipionem] Qui à chana factione per speciem libertationis in exilium actus fuit. *Wolff.*

¹¹ Propter recentem peritiam T. Gracchi] Ne plebs ex recente Gracchi ritu illius cade nitruium exasperaretur. *Grav.*

¹² Sustinuimus] Passi sumus Catinem impune plebem in Senatum citantem.

quid expectem non libet ² auguri : ³ serpit deinde res, et proclivius ad perniciem; cum semel coepit, labitur. Vis in tabella jam ante ⁵ quanta sit facta labe, primo ⁶ Gaia lege, biennio autem post, ⁷ Cassia. Videre jam videor pulum à senatu disjunctum : multitudinisque arbitrio res animas agi. ⁸ plures enim discent, ⁹ quemadmodum hæc fiant, quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc ? quia sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est ut bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo caderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis, magis aliqua re in remp. peccantibus, non discedant : improbis enim poena statuenda est : nec vero minor iis, qui secuti eunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Is clarior in Græcia Themistocle ? quis potentior ? qui, cum imperator bello Persico servitute ¹⁰ Græciam liberaffet, sperque invidiam in exilium pulsus esset, ingratae patriæ suam ¹¹ non tulit, ¹² quam ferre debuit : ¹³ fecit idem, quod annis ante apud nos fecerat ¹⁴ Coriolanus : his adjutor

[*Quid expectem*] An exitum fraternitatem sit habiturus. Cæsus est ab amico consule, cum statum Reip. conare conaretur. *Manut.*

[*Augurari*] Signis quibusdam Reip. eam videre. *Idem.* Innuit C. etiam eadem fore importunitate, licet frater ejus Tiberius. *Wolff.*

[*Sept deinde res*] Malum exemplum eam multis assert, cum id multi conantur. *Idem.*

[*Tabella*] Lex tabellaria lata fuerat, abius inhiheretur : cum candida-

ta non possent, quorum suffragiis

et, aut destituti essent. *Idem.*

[*Quanta sit facta labe*] Sic lib. 3.

epibus : *Qui non sentit auctoritatem*

et optimatum tabellariam legem ab-

est. Improbatur quoque tabellas Plin-

lib. 3. epist. 20. *Est periculum, ne*

et suffragiis impudentia irrepat. Nam

et quæ eadem honestatis cura secreto,

etiam ? Multi famam, conscientiam

erentur. Hac lege tabellaria cau-

et, ut populus non voce, sed pun-

et tabellam facto suffragia ferret.

et Horatius : *Omne tulit punctum,*

et, omnium tribuum suffragium

[*Gabinia lege*] Gabinia tabellaria de

magistratibus lata fuit à Gabinio, tribu-
no plebis, Cn. Calpurnio Pisone, M. Po-
pillio Lanate, consulibus, anno U. C.
DCXIV. *Græv.*

[*Cassia*] Lata fuit à L. Cassio, M. Æ-
milio Lepido Porcina, & C. Hostilio
Mancino, consulibus, anno U. C. DCXVI.
Græv.

[*Plures enim discent*] Quia plures ma-
la exempla imitantur, quam bona. *Wolff.*

[*Quemadmodum hæc fiant*] Id est,
Quibus artibus sit concilianda plebs, &
contra Senatum concilianda. *Manut.*

[*Græciam liberaffet*] Ejus enim vir-
tute, & consiliis Persis navali prælio
devictis, Xerxes, re infecta, pari dam-
no, & ignominia, suo excessu Græciam
belli molestia levavit. *Idem.*

[*Non tulit*] Id est, Non æquo ani-
mo, sed ægre tulit.

[*Quam ferre debuit*] Nam patriæ
caritas injuriæ dolorem superare debet.
Sic Camillus Romam everfam, qua per
injuriam exulabat, in integrum resti-
tuit. *Manut.*

[*Fecit idem, quod*] Ad hostem se
contulit. *Idem.*

[*Coriolanus*] Qui Volscorum dux
electus Romam petteruit.

K k

contra

contra patriam inventus est nemo. Itaque mortem sibi ut
que conficit. Quare talis improborum consensus non
do excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius
supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet
cum vel bellum patriae inferentem sequi: quod quidem,
res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit: mihi
tem non minori curæ est, qualis respub. post mortem me
futura sit, quam qualis hodie sit.

13. Hæc igitur prima lex amicitiae fanciatur, ut ab
cis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus:
expectemus quidem, dum rogemur: studium semper ad
2 cunctatio absit: consilium vero dare gaudeamus 3 libe
plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat
storitas: eaque & 4 adhibeatur ad monendum non mod
perte, sed etiam acriter, si res postulabit: & adhibita
reatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habito
Græcia; placuisse opinor 5 mirabilia quædam: sed nihil
6 quod illi non persequantur suis argutiis: partim 7 fugien
esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum
pro pluribus: satis, superque esse sibi suarum cuique res
alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum
quam laxissimas habenas habere amicitiae; quas vel addu
cum velis, vel remittas: caput enim esse ad beate vivend
8 securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam pa

1 Nec expectemus, dum rogemur] Opti-
mum est antecedere desiderium cuiusque,
proximum sequi: illud melius, occupare,
antequam rogemur: quia, cum homini
probo ad rogandum os concurrat, & suffun-
datur rubor, qui hoc tormentum remiserit,
multiplicat munus suum. Sic Seneca.
2 Cunctatio absit] Sic distichon Græ-
cum:

'Ωκείη ζήλεις γλυκερώτερη. ἐν
ᾧ βροδύνη,
Πᾶσα ζήεις κενὴ, μὲν δὲ λείπει-
το ζήεις.

3 Libere] Μετὰ παρρησίας, sine offen-
sa, aut privati incommodi metu. walf.

4 Adhibeatur ad monendum] Sic Ho-
merus:

--Αἰσὶν ᾧ παρέρφασίς ἐσθ' ἐταίρος.

5 Mirabilia quædam] Παράδοξα Stoi-

corum, Academicorum, & Epi-
quædam dogmata. Manut.

6 Quod illi non persequantur suis
argutiis] Quia & abundant otio, & n
te auditorum fastidiis conatur
rere, aut ambitione, & spe questu
pulsî novi auctores haberi volunt

7 Fugiendas esse nimias amicitias]
loquitur Cicero de παρρησίας, sed de
citiâ nimia, quæ cum uno, aut
bus contrahitur, ut fias quasi alie
& omnia amici bona, malaque tu
cas. De qua loquitur etiam Ma
in trito illo epigrammate:

Si vitare velis acerba quædam,
Et tristes anima cavere morbus,
Nidls te facias nimis sodalem:
Gaudebis minus, & minus dolabis

8 Securitatem] Εὐδωψίαν. Cum

ut unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam humanius (quem locum breviter perstrinxi paulo ante) subsidii, adjumentique causa, non benevolentiae, neque caritatis, amicitias esse expetendas. Itaque ut quisque minimam firmitatis habeat, minimumque virum, ita amicitias optere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicorum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii, qui putentur beati. O præteritam sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, si amicitiam è vita tollunt: qua à Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius: quæ est enim ista secutus? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda: neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut suscipere deponere: quod si curam fugimus, virtus fugienda est: ut necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Errone hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo exitiam humanitatem arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, morum animi blato, non dico inter hominem, & pecudem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis eisdem? neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem adducunt, & quasi ferream esse volunt, quæ quidem est cum multis rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis: ut

que appetat, neque formidet quidquam.

Manut.

3 *Duram, & quasi ferream esse volunt* Ut Stoici, qui sapientem nec misereri, nec ingemiscere aliorum malis, nec gaudere bonis volebant. *Græv.*

4 *Ut & bonis amici quasi diffundantur* Locutio familiaris Ciceroni: Ut homines inter se bonis amici, id est, amico suo obvenientibus, diffundantur, id est, lætitia quasi effundantur animo. *Lang.*

& bonis amici quasi diffundantur, & incommodis¹ con-
hantur. Quamobrem² angor iste, qui pro amico sape-
piundus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitia-
non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas, & m-
stias afferunt, repudiantur.

14 Cum autem contrahat amicitiam (ut supra dixi) si-
gnificatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus ap-
cet, & adjungat; id cum contingit, amor exoritur nec-
est: quid enim tam absurdum, quam delectari multis³ in-
bus rebus, ut⁴ honore, ut⁵ gloria, ut⁶ ædificio, ut vel-
cultuque corporis: ⁷ animo autem virtute prædito, eo,
vel⁸ amare, vel (⁹ ut ita dicam) redamare possit, non ad-
dum delectari? nihil est enim remuneratione benevolen-
nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Qu-
si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil
quod ad se rem ullam tam¹⁰ illicitat, & tam¹¹ attrahat, qu-
ad amicitiam¹² similitudo; concedetur profecto verum
ut bonos boni diligant, ¹³ adsciscantque sibi quasi propin-

In eadem notione *diffundi* est apud O-
vid. lib. 3. *Metamorph.*

Forte forem memorant diffusum necla-
re curas

Soposuisse graves, vacuaque agitare re-
missos

Cum Junone jocos. ---

Et lib. 4.

Postquam epula functi, generosi mune-
re Bacchi

Diffudere animos. --- Græv.

1 *Contrahantur*] Mœrore. *Manut.*

2 *Angor*] In Tusculanis angorem de-
finit, *agritudinem prementem. Wolf.*

3 *Inanibus rebus*] Quarum possessio
neque meliorem reddit, neque beatio-
rem. *Manut.*

4 *Honore*] Qui non tam ejus est, cui
habetur, quam illius, qui habet alteri:
non tam honorati, quam honorantis.
Wolf.

5 *Gloria*] Quæ est fama de præstanti
aliqujus virtute, & sapientia. *Manut.*

6 *Ædificio, vestitu*] Quæ serviunt

necessitati, & commoditati con-
Wolf.

7 *Animo virtute prædito*] Sum-
licet naturæ humanæ in certis
Idem.

8 *Amare*] Nam amicitia ex
nascitur, ut ait Pausanias in con-
Platonis. *Manut.*

9 *Ut ita dicam, redamare*] Ex
verbi novitatem. Nam redamo in-
tum. Græci *ἀρριχναίνω. Idem.*

10 *Illicitat*] Suavitate quadam, &
si blanditiis. *Idem.* Vulgari legunt
ciat: minus bene. Sic Plautus *Al-*
ria: *Is me ad illam illexit. Gruer.*

11 *Attrahat*] Intra quadam N-
vi, cui vel inviti homines patre-
lent. *Wolf.*

12 *Similitudo*] Ingeniorum, mo-
studiorum. Similitudo quoque
narum, & corporum, eadem nat-
civitas, & alia, quæ in benevole-
& beneficentiæ officiis considera-
Manut.

13 *Adsciscant sibi*] Id est, Ex-
consuetudinem, & familiaritatem
petant. *Wolf.*

conjunctos, atque natura: nihil est enim appetentias si-
lium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc
idem, Fanni, & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter-
os quasi necessariam benevolentiam esse: ¹ qui est ami-
iz sors à natura constitutus: sed ² eadem bonitas etiam ad
aliudinem ³ pertinet: non est enim inhumana virtus, ne-
e immunis, neque superba: quæ etiam populos univer-
neri, eisque optime consulere soleat, quod non faceret
sesto, ⁵ si à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam inhi-
idem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, ⁶ a-
bilissimum nodum amicitiz tollere: non enim tam utili-
parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tum-
e illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si
a studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiz
propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis,
umque virtute præditi (in qua plurimum est præsidii)
imine alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentis-
si. Atque ⁷ haud scio, an ne opus sit quidem, nihil un-
am omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra vigui-
at, si nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi,
e militiz Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia,
ad utilitas amicitiam consecuta est.

[*Qui est amicitia sors*] Ut ad bene-
viam referatur. *Manut.*

[*Eadem bonitas*] Quasi dicat: Esti-
am pluribus amicus esse vix potest,
ill tamen prohibet, quo minus om-
ni bene velit, consiliumque capiat.

[*Pertinet*] Extendit sese. Boni viri
am consociationem totius generis
am. *Idem.*

[*Immunis*] Festus: *Immunis aliquan-
improbus.* Plautus: *Immunis est faci-*
Lang. Quo modo fortasse etiam à
horatium accipiendum est Od. 23.

[*Immunis aram si tetigit manus.*
cia. Sed ista significatio vocis im-
mi, si unquam eam habuit, non po-
accommodata esse huic loco. Quis
am sanas dixerit, virtutem improbam
esse? Qui enim, quod improbum
posset dici virtus? *Neque immuni-
plicata, Non est eriosa, & suis tan-
commodis intenta, alios non cu-*

rans: sed negociosa est, & extenditur,
& late diffunditur ad totum populum,
quem benevolentia complectitur, & cu-
jus utilitatibus, quia ei bene cupit, in-
vigilat. *Græv.* Expers munerum civi-
lium, nihil conferens ad communem
utilitatem. *Wolff.* *Immunem* dixit, quod
abhorreat à communi functione vite,
quemadmodum olim Philosophi, & ho-
die Monachi quidam. *Erasm.*

[*Si à caritate vulgi abhorreret*] Id est,
Si virtus non diligeret vulgus homi-
num, sed potius odisset, atque contem-
neret. *Wolff.*

[*Amabilissimum nodum*] Maximum
fructum, amorem scilicet, & benevo-
lentiam. *Idem.* Ab huiusmodi nomini-
bus raro videtur superlativa. *Erasm.*

[*Haud scio, an ne opus sit*] Id est,
Fortassis commodum est, amicos ali-
qua re egere; quia mutuis officiis atti-
citia & declaratur, & augetur. *Wolff.*

15. Non ergo erunt homines deliciis diffidentes aut si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent, cogitam, disputabunt. Nam quis est (pro Deum fidem que hominum!) qui velit, ut neque diligat quemquam, ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque omnium rerum abundantia vivere? hæc enim est tyrannorum vita: in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, in stabilis benevolentia potest esse fiducia: omnia semper preest, atque sollicita: nullus locus amicitia: quis enim eum diligit, quem metuit: aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus: quod forte (ut fit plerumque) ceciderint, tum intelligitur, quod fuerint inopes amicorum: quod Tarquinius dixisse fertur, tum exultantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuit quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset: quam miror illa superbia, & importunitate si quemque habere potuit. Atque ut huius, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere, sic multorum opes præpotentia excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortis cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quod complexa est. Itaque effertur illi fere fastidio,

1 Nec usu] Quia ex animo neque amant quemquam, neque amantur. *Id.*

2 Ratione] Id est, Doctrina, & institutione. *Manut.*

3 Nulla stabiles] Nulla sancta societas, nec fides regni est. *Idem.*

4. Omnia suspecta] Hinc Dionysius Siculus barbam ne filiabus quidem tendendam credere ausus fuit. *Idem.*

5 Duntaxat ad tempus] Dum aut res illis secundæ sunt, aut fructum aliquem ex eorum familiaritate se percepturos esse sperant. *Wolf.*

6 Quam fuerint inopes amicorum] Id est, Quam paucos, ac nullos potius habuerint amicos. *Idem.*

7 Importunitate] A quo nihil æqui posset impetrari, nihil prædii sperari, nisi ipsi collibitum esset. Et si importunitas pro morum peruersitate, & insolentia sæpe usurpatur. *Idem.*

8 Quenquam] Scilicet fidum amicum, cum præ se omnes despiceret, atque injuriis afficeret. *Idem.* Non Tarquinius tantum, & Tyranni, sed & fere reges

omnes, ac principes fidos amicos habent. Vera sunt utique illa inculcæ Detzæ apud Senecam:

*Licet omne tu vulgus in aula
Centum pariter limina pulset,
Cum tot populi stipatus esset,
In tot populi vix una fides. Giv.*

9 Efficit cæcos, quos complexa est] *hil certius. Etenim*

Fortuna, nimirum quem solet, statim facit.

Ut scite P. Syrus Mimusi. *Grev.*

10 Effertur] Superbire incipit. Langius legit, *effertur*: hoc est, Effertur ex eorum animis humanitate feras degenerant, quæ impetu feruunt non ratione gubernantur. *Wolf.*

11 Fastidio] Metaphora à stomacho, plerumque cibos cum nausea quæ rejiciente. Significat morositatem, satisfacere nemo potest, si detestantur. *Manut.*

umacia: neque quidquam insipiente fortunato intolentius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, peris rebus immutari, ³ spernuntque ab iis veteres amicitias, indulgere novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, varietiosa: amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ (ut ita dicam) suppellectilem? etenim cætera cum sint, cui patent, nesciunt, nec cuius causa laborent: ejus in est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum cuique permanet stabilis, & certa possessio: ut, etiam illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vitula, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hæc.

16. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, quasi ⁶ termini diligendi: de quibus tres ⁷ video sententias ferri; quarum nullam probō: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiz pariter, æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti vilique se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus, quam multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, minus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare; tum verbis in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ

1 Contumacia] Dum se solos sapere
2 et, aliorum consilia non audiunt,
3 derident, atque contemnunt: wolf.

4 Probos autem, & arrogantes non ap-
5 pte ad amicitiam colendam, offen-
6 sissimius orat. de amicitia. Græv.

7 Fieri] Dictum videtur pro, esse.
8 eorum more. Erasmi.

9 3 sperni ab iis] Quod sint impares
10 equare. Manut.

11 4 indulgere novis] Ut eorum similes
12 erant, quorum consuetudine utun-
13 tur. Wolf.

14 5 Pulcherrimam vitæ supellectilem]
15 Hæc verus Tragicus:

Οὐκ ἔστιν κτήριος χάρις φίλῳ.

Et rursus:

Φίλος ἔχει νόμιζε ἡσυχὰς ἔχει.

6 Termini diligendi] Pro, undique
eligendi. Erasmi. Hoc est, Amandi ter-
mini, seu amoris. Græv. Quousque di-
lectio, & amor progredi, & quam late
patere debeat. Wolf.

7 Video] E doctorum scriptis cognovi. Manut.

8 Quam multa enim] Rectius hoc,
quam Theologi quidam, qui docent
ordinem caritatis. Erasmi.

in

in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime: multæque res sunt, in quibus de suis commodis boni multa ¹ detrahunt, ² detrahique patiuntur, ut is acci potius, quam ipsi fruatur. ³ Altera sententia est, quæ finit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus: hoc quicquid est nimis exigue, & exiliter ⁴ ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditor mihi, & fluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restituere plus reddat, quam acceperit: ⁵ neque enim verendum ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille determinamus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti faciat amicis: sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior aut spes amplificandæ fortunæ fractior: non est igitur acci, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius est, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, indicat spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia constitutus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, ⁶ edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quam ejus, qui diceret, ⁷ ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus: verò se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset ⁸ unus

¹ Detrahunt] Ultero concedunt amicis ea, quæ ad ipsos potius pertinent. *Manut.*

² Detrahi patiuntur] Scilicet ab iis, qui in partem amicorum sunt propensiores. *Wolf.*

³ Altera sententia] Id est, Alii sentiunt, in amicitia paria officia esse debere. *Idem.*

⁴ Ad calculos vocare] Rationem iniungere, & æstimare. *Manut.*

⁵ Neque enim verendum] Sic Martialis:

Extra Fortunam es, quicquid donatur amico:

Quas dederis, solas semper habebis opes.

⁶ Edixero] Videtur usurpasse pro, dixero. *Erasm.* Expoluoero, præcepero.

Habet enim hoc verbum jubendi auctoritatem: unde *edicta* prætorum principum. *Wolf.*

⁷ Ita amare oportere] Male Cicero à Rogerio reprehenditur, & Biantis sententia laudatur. Cicero enim loquitur de vera, & perfecta amicitia verborum, & virtute prædicatorum, quam sane hæc cadere non possit: nec quicquam accidere, quod odium erere possit: quia sapiens, & vir bonus semper sibi constat. De vulgari autem amicitia, qualis vulgo colitur ab hominibus, si Bias loquitur, recte ut loquitur. Fronii enim nulla est *Græv.*

⁸ Unus è septem] Is tripodas aureas ab Atheniensibus piscatoribus inventum, ad se, tanquam sapientem, deturum repudiatis ad Apollinem deduxit. *Manut.*

septem

rem, sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam modo quicumque amicus esse poterit, cui se putabit inicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sapisime peccet amicus, quo plures det sibi tantum anas ad reprehendendum: rursus autem recte factis, amodique amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitii comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possumus. Quinetiam si minus felices in diligendo fuissetis, præcipiendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus componendum, putabat.

17. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendat mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione communis: ut, etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari

[Impuri] Id est, hominis sordidi, & qui, qui lucro omnia postponat. *Wolf.*
[Ambitiosi] Qui gloriolam, & hominis plus faciat, quam virtutem.

[Ad suam potentiam revocantis] Homines oligarchici, & tyrannici. *Wolf.*
[Optare, ut quam sapisime peccet] Hæc rationis ratio non facit ad Bianthem præcipiendum. Negabit Bias se optare, amicus, quem sic amat, tanquam videre posset, ut odio aliquando prosequatur, peccet, & occasionem habeat reprehendendi: imo hoc non optat, sed ut amicus sic vivat, ut semper cum illo possit amicitiam inire sine querela, & reprehensione: tum semper cogitabit eum, tantum hominem non perfectum, posse emendari: itaque nihil ei committendum esse, quod, si alienetur à re, tibi noxium, aut turpe possit esse. *Græv.*
[Emendari] Ab his vitiis alieni, quæ ad turpem adversantur. Ut perfidia, le-

vitas, avaritia, ambitio, & similes prævi affectus: quos qui extirpare non possunt, moderari saltem, & velare studeant. *Manut.*

6 Consiliorum, voluntatum communitas]. Ut conferant consilia inter se: & ut idem velint, atque idem nolint. *Idem.*

7 Caput agatur, aut fama] Longe aliud dicit, qui ita dicit, agitur caput, res, fortuna, honor: aliud qui, agitur de capite, re, fortunis, honore. Ille significat, caput, rem, fortunas, honorem in discrimen esse adducta: hic, de capite, re, fortunis, honore consulari, aut sermone haberi. *Lambin.*

8 Declinandum sit de via] A summo jure nonnihil recedendum. *Manut.* Sic Cicero declinavit de via, cum Milonem, amicum suum, defendit, quem scibat ea voluntate fuisse, ut Clodium occideret, si se Lanuvium ituro in via offenderet: eum tamen probavit infidias non fecisse. Sic M. Antonius orator C.

venia possit: nec vero ¹negligenda est fama: nec medium ad res gerendas existimare oportet benevolentium: quam ³blanditiis, & assentando colligere turpe. Virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est. sæpe (etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis sermo de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut capras, & oves quot quique habere dicere posset: amicos quot haberet, non posset dicere: in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligere negligentes esse: nec habere ⁴quasi signa quædam, & non quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Scilicet igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est ⁵magna penuria: & judicare difficile est ⁶sane, expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia. Ita percurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem, igitur prudentis, sustinere, ut currum, sic impetum benevolentiae: quo utamur, ⁷quasi equis tentatis, sic amicis aliqua parte ⁸periclitatis moribus amicorum. Quidam pe ⁹in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves; quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna: sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferunt.

Norbanum, qui tribunus plebis seditionem excitarat, contra P. Sulpitium, qui eum accusavit, defendit, quia amicus ejus erat. *Grav.*

¹ *Negligenda est fama*] Propter amicum: non est infamia suscipienda, quam hominum odium sequitur. Nam sic plus tibi nocere, quam amico proficiet. *Manut.*

² *Telum*] Instrumentum. Nam telum assequimur, quod ferimus. *Erasm.*

³ *Blandiriis, & assentando*] Quibus populares populi auram captabant. *Manut.*

⁴ *Quasi signa quædam*] Alludit ad eos, qui vaccas, equos, & alia jumenta cernunt, qui aetatem, bonitatem, aut vitia certis quibusdam signis dignoscunt. *Wolf.* Virgilius generosi pecoris signa enumerat:

--- *Ardua cervix,*

Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga:

Luxuriatque thoræ animosum per hunc

Spadiceis, glaucisque. ---

⁵ *Magna penuria*] Ergo non tenendum. *Manut.*

⁶ *Sane*] Castigantis est. *Lang.*

⁷ *Quasi equis tentatis*] Nam, ut dice tentamus equos prius, quam mus illis frænos ad cursum, ita statim recenti amico per omnia fidendum. *Erasm.* *Equum tentamus*, id est periculum, si cursu valet, si lesa patitur, si ore contumaci non est, si furas faciles præbet, si succussor non & alia ejusmodi, quibus cognita vel utamur, vel ipsum repudietur. *Manut.* amicum mores periclitandi. *Lang.*

⁸ *Periclitatis*] Passive dixit, propteris, experimento probatis. *Erasm.*

⁹ *In parva pecunia perspiciuntur*] avaros non esse amicos diligendos. Aristides in oratione de amicitia. *Grav.*

amicitiæ fordidum existiment, ubi eos inveniemus, qui viros, magistratus, imperia, potestates, opes amicitia non anteponant? ut cum ex altera parte proposita sint, ex altera jus amicitia, non multo illa magis? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, oblatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitia difficillime repetitur in iis, qui in honoribus, reque publica versantur. Minus istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plebsque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inventu, qui descendant. Quanquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

hæc duo levitatis, & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis de-

18. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pene divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaque est ejus, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim est stabile, quod infi-

1 Imbecilla natura est ad contemnendam potentiam.] Hinc & ambiciosos, & nimis cupidos fugiendos esse videtur idem Aristides dicto loco. *Græv.*
2 Obscuratum iri se arbitrantur] Quasi ex Emolumentis magnitudinem facilius obtentui esse futuram acculationi neglectæ amicitia. *Lang.* Putant cultum, potentiam, obscuratura esse, etiam illam extinctionura, quia res magna sit, propter quam amicitiam negligi non haberi indecorum. *Græv.*
3 Vera amicitia difficillime reperitur] Quia in omnis memoria annalibus sunt exempla. Quis ignorat amicitiam & primorum, & secundorum virorum infidam? *Græv.*
4 Calamitatum societates] Nam amicitia omni fortuna servendum. *Græv.*

5 Non est facile inventu, qui descendant] Inventu supinum est, eundem casum regens, quem verbum, unde oritur. Perinde, ac, si dixisset, Non est facile eos inveniri, qui descendant. *Lambin.*
Sic Euripides in Electra:

Ὁ τέκνον, ἐδὲις δυσχῆρτι σοὶ φίλος.

Ovidius, alique quoties de amicorum penuria in rebus adversis queruntur! *Græv.*

6 In re incerta] In periculo. *Manut.* Sic Plautus in re dubia amicum cognoscit. *Dubia res sæpe appellatur, tantum non desperata. Lang.*

7 Si in bonis] Si vel in secundis suis rebus amicos contemnunt, vel in amicorum adversis fidem mutant.

8 Fides] Οὐ γὰρ ἐστὶν ἄνευ πίστεως φιλία. *βέλαια*, auctore Aristotele.

dum est. ¹Simplicem præterea, & ²communem, & ³consentientem, & qui rebus iisdem moveatur, ⁴eligi par est quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum p^{er} test esse multiplex ingenium, & tortuosum : neque veto, q^{ui} non iisdem rebus movetur, naturaque consentit, ⁵aut fid^{us} aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ⁶ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblati : quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, non inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia primum, ⁷ne quid fictum sit, neve simulatum : aperte enim vel odisse magis ingenui est, quam ⁸fronte occultare sententiam : deinde, non solum ab aliquo ⁹allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, sed per aliquid existimantem ab amico esse violatum. ¹⁰Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristis autem, & in omni re severitas, ¹¹habet illa quidem gravitatem : sed amicitia ¹²remissior esse debet, & liberior, & decior, & ad omnem comitatem, facilitatemque proclivior.

19. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdificil

1 *Simplicem*] Ingennum, veritatis, & æquitatis studiosum.

2 *Communem*] Comem, humanum. *WOLF.* *Communis* est, benevolus, & non arrogans, ut superius notatum ad Cætonis cap. 17. *Græv.* Sic Isocrates : *Καὶ τὸν τοῦτο φιλῶτε.*

3 *Consentientem*] Consensum impri-
mis requirit amicitia, quæ Græcis est, *ἡμῶνεια, συμπάθεια.* *WOLF.*

4 *Eligi par est*] Scilicet, si sit facultas, & detur optio. *Idem.*

5 *Aut fidus, aut stabilis*] Itaque Plutarchus *πρὸς ἐὶς ἐὼλῶντας* ostendit non posse, cum multis contrahi amicitiam, quia paucorum consentiat natura, magis-
naque sit ingeniorum diveritas. *Græv.*

6 *Ne criminibus inferendis delectetur*] Nulla gravior pestis est amicitia, quam calumnia; ut elegantissime Aristides præcipit in oratione sapientis laudata de amicitia. *Græv.*

7 *Nequid fictum, neve simulatum*] Si-

ne fucio, & fallacia vera amicitia constituitur. *Græv.*

8 *Fronte occultare sententiam*] Id est, aliud vultu, & verbis præ se ferre, aliud sentire : aliud lingua promissa aliud pectore clausum habere. *WOLF.*

9 *Allatas criminationes repellere*] Itaque Appium, cum hominibus Cicero nem criminantibus faciles præbuit aures, castigat Cicero in Epist. 8. lib. ad familiares. *Græv.*

10 *Accedat suavitas*] Nec morosi, queruli, & *μυρρὶ μῦρα* commodi sui amici. Nec Seneca eos in amicitia admittendos censet de tranquillitate animi cap. 7. *Græv.*

11 *Habet illa gravitatem*] Id est, S^{er}veritas arguit studium rerum honestarum, atque utilium. *WOLF.*

12 *Remissior*] Non rigida, aut interta, sed laxo magis vinculo colligata. *Manut.*

quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint an-
ponendi, ut ¹ equis vetulis teneros anteponere solemus.
digna homine dubitatio: non enim esse debent amicitia-
m, sicut aliarum rerum, fatietates. Veterrima quæque (ut
una, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: ve-
tisque illud est, quod dicitur, ² multos modios salis simul
habendos esse, ³ ut amicitia munus expletum sit. ⁴ Novitates
item, si spem afferunt, ut, tanquam ⁵ in herbis non fallaci-
as, fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: ve-
tibus tamen loco suo conservanda. Maxima est enim vis
consuetudinis. Quin in ipso equo, cuius mo-
tionem feci, si nulla res impediatur, nemo est, qui non
quo consuevit, libentius utatur, quam intructato, & no-
vo. Nec vero in hoc, quod est animal, sed in iis etiam,
quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis ipsis de-
demur ⁶ montuosos etiam, & sylvestribus, in quibus diu-
tis commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, ⁷ su-
periorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quæ-
dam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) gre-
ge. Nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam
Munio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis.

[¹ Equi vetulis] Quos solebant domo
ducere. Virgil. 3. Georg.

[² Hic quoque, ubi aut morbo gravis, aut
jam segnior annis
desit, abde domo. --- Betul.

[³ Horatius Epist. 1. lib. 1.

[⁴ Vive senescentem mature sanus e-
quum, ne
lucet ad extremum ridendus, & ilia
ducatur.

[⁵ Multos modios salis] Proverbium
singulare Græcorum natum esse vi-
detur, qui sale, oleo, & vino sæpe pro
vino sunt usi. Wolf.

[⁶ Ut amicitia munus expletum sit] Ut
amicitia perficiatur; certoque constat,
quæ de fide mutua dubitetur. Manut.
[⁷ Novitates] Scilicet amicitiarum:
ut amicitia: novi amici. Wolf.

[⁵ In herbis] Ovidius in Epistola He-
lenes ad Paridem:

Sed nimium properas, & adhuc tua
missi in herba est. Manut.

[⁶ Montuosos etiam] Ut Ulysses Ichaca
sua, de qua Homerus:

Τρηχέι, ἀπὲρ ἀγροῦ κρυπτοῦσθον
ἐδὲ πέν

[⁷ Hæ patet idus viciis glaucoῖσιν
ἀλλοῖσιν. Wolf.

Hanc causam quoque reddit Florus, cur
Romam potuerit Romulus ad Tiberim,
& in collibus: Ipse fluminis amator, &
montium, apud quos erat educatus.
Græv.

[⁷ Superiorem parem esse inferiori] Nul-
la potest esse amicitia sine æqualitate
quadam. Græv.

Q. vero

¹ Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sine quaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem, colebat; suosque omnes per se esse ampliores vocabat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus: ut, quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sint impertiant eam suis, communicentque cum proximis: si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habent imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eque honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquando propter ignorationem stirpis, & generis in famulatu fuerint cum cogniti sunt, & ² aut Deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multo annos esse ³ duxerunt. Quod quidem est multo profecius magis in veris patribus, certisque faciendum. ⁴ Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus est, cum in proximum quemque conferatur.

20. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia, conjunctionis necessitudine superiores, exequare se cum inferioribus debent; sic ⁵ inferiores non dolere, se à suis aut ingenuis aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique aut ⁶ queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant eoque magis, si habere se putant, quod officiose, & amicis aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobantium: ⁷ quæ memnisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem, ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt

¹ *Q. Maximum fratrem*] Eiusdem Pauli filium, sed à Q. Fabio Maximo adoptatum. *Manut.*

² *Aut Deorum, aut regum filii*] Ut Telephus Hercules, Ægyptus Thyesis; alter à cervâ, alter à capra nutritus, à pastoribus inventi. Ut Romulus, & Remus, à Faustulo educati. Ut Cyrum, regem Medorum, expositum ab Astyage, pastorem Mithridates aluit. Ut Semiramis, diu ab avibus alita, à pastoribus sublata, regia conjux facta fuit. *Idem.*

³ *Duxerunt*] Id est, Existimarunt. *Erasm.*

⁴ *Fructus enim ingenii*] Sic Martialis:

Extra Fortunam est, quicquid donatur amicis.

Et Alexander quoque solebat dicere, nusquam tutius deponi pecuniam, quam apud amicos. *Græv.*

⁵ *Inferiores non dolere*] Quod indignum est, qui alienis rebus marcescere opimis. *Manut.*

⁶ *Queruntur*] Queruli autem homines amicitia idonei non sunt. Proverbium Græcum: Οἱ φίλοι μεμψέας εἰς φίλους ἐνέχουσιν. *Idem.*

⁷ *Quæ meminisse*] Videtur respicere cum

am ipsi se contemni putant: quod non fere contigit, nisi qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adjuves, sustinere. Non enim tu possis, quantumvis licet encellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus iacium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Dominio amicitiæ corroboratis jam, confirmatique & incellis, & ætatibus judicandæ sunt: nec, si qui incunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Non enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter amicitiae stabilis permanere non possunt: dispares enim mores disparia stultæ sequuntur, quorum dissimilitudo diffociat amicitias: nec ullam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici de non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta

vincum proverbium:

ὁμοῖοι λαοὶν μέλονται· διὸς δ' ἐν-
ταύτῃ. Ὑψίστη.

[Qui contemnendos se arbitrantur] Nihil magis de se sentientes. Manut.
[Quantum ipse efficere possis: deinde, ætatibus] Eatenus scilicet, quatenus & vires tuæ sinant, & illorum vires sustinere possint. Nam si in indignum confertur, dignorum movetur indignatio: seditionum, intestinorumque bel- lum causa solet esse. Grav.

[Excellas] Excello certe, & excello Pricanus probat. Lanz.

[Producere] Proprium verbum de quo ad honores extolluntur. Cice- lib. 3. de finibus: Nemo dicit in rebus: Quid est, quod dubitemus, quin eodem articulos, & gradus producen- ti, per quos frater ejus productus fuit? & alibi apud Ciceronem: Produci- tiquitate, eodem modo, ut proveli-

ad honores. Grav.

5 Amicitiae corroboratis ætatibus judicandæ sunt] Nimirum, quia suspiciantur amicitie juvenum volupratis causa.

Ætates autem diversas diversas quoque voluptates sequi; διὸ ταύτας ὁ γυναικὶ φιλοῖ, & ταύτας, docet Aristoteles ad Nicomachum. Grav.

6 Eas habere necessarias] Id est, Pet- suasum habere, non licere ab eorum amicitia discedere, tamen minime sint apti moribus tuis. Wolf.

7 Negligendis non sunt] Propter labores, & molestias, quas tua causa ceperunt, & propter officia, quæ præstiterunt. Idem.

8 Alio quodam modo colendi] Ut scilicet benevolentiam erga illos retineas, & rebus necessariis egere non pararis. Idem.

9 Aliter] Alioqui. Erasmi. Id est, Si vetustatis potius habeatur ratio, quam morum. Wolf.

10 Quanta maxima potest] Hanc loquendi formam nullus auderet sequi, nisi Cice-

maxima potest esse, morum, studiorumque distantia. R etiam præcipi potest in amicitia, ne intemperata quæ benevolentia (quod sæpe fit) impediatur magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam optolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, dire voluisset: & sæpe incidunt magnæ res, ut discedere sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod ² desideret non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & eam ipsam causam in amicitia ³ parum iustus. Atque omni re considerandum est, & quid postules ab amico quid patiari à te impetrari.

21. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitia tendis nonnunquam necessaria: jam enim ⁴ à sapientium miliaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabatur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, in alienos; quorum tamen ad amicos ⁵ redundet infantes igitur amicitia sunt ⁶ remissione usus eluenda, & Catonem dicere audiui) dissuenda magis, quam discenda: nisi quædam ⁷ admodum intolerabilis injuria exaruit neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit non statim alienatio, disjunctioque facienda sit: sit autem aut morum, aut studiorum ⁸ commutatio quædam (ut

Ciceronem auctorem haberemus. *Erasm.*

¹ *Neoptolemus*] Quod de Neoptolemo Lælius ait, omnes de Achille narrant. Itaque vel errat per memoriam Cicero; vel (quod potius credo) de industria Lælio, ut illa atate, Græcarum fabularum ignorationem concedit. Quod etiam in Catone Majore factum videmus; tamen si iste jam senex Græcis lieris sedulam operam navaverit. *Lang.* Non video, cur mutetur hæc lectio. Nam Achilles quidem gener Lycomedis fuit, Pyrrhus, sive Neoptolemus, nepos. Ac probabile est, tenem utrumque apud se retinere cupivisse. Trojam autem cepit non Achilles, sed Neoptolemus, ejus filius. *Wolf.*

² *Desiderium*] Vox significat absentiam: ut Philipp. 2. *Quod desiderium tui ferre non posset. Lang.*

³ *Parum iustus*] Quod plus delectationi suæ tribuit, quam aut utilitati, aut

officio amici. *Manut.*

⁴ *A sapientium*] Nam sapiens Stoico quidem more perpetuum, nec ulla ejus erumpere possunt. *Wolf.*

⁵ *Redundet*] Ab inundatione ripas egressa proxima quequeprehendit, atque involvit. *Erasm.* scilicet tales vulgo perhibentur, his est viciosus eorum amicus. *Wolf.*

⁶ *Remissione usus eluenda*] Satisfactis aperta est: Ab amicitia paulatim esse recedendum, ut autrum appareat alienatio. *Idem.*

⁷ *Admodum intolerabilis*] Ut

famam tuam petere: si bellum aut religioni indicat: si repudiat

tute turpissimus existat. *Idem.*

⁸ *Communitatio quædam*] Non

neque tanti momenti, ut odium

reatur. *Manut.*

facta erit, aut in reip. paribus dissensio intercesserit, non enim jam, ut paulo ante dixi, non de sapientium, de communibus amicitiiis cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitia etiam susceptæ videantur. Ill enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, qui cum illi amicitia vixeris. Ab amicitia Q. Pompei meo nomine amoverat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, erat in republica, alienatus est à collega nostro Metello. Amque egit² graviter, auctoritate, & offensione animi verba. Quamobrem primum danda opera est, neque horum³ discidia fiant: sed tale aliquid evenierit, ut ex hoc potius amicitia, quam oppressa esse videantur. Cadum vero, ne etiam in graves inimicitias convertantur inimicitia: ex quibus jurgia, maledicta, contumelia gignuntur. Quæ tamen, si tolerabilia erunt, ferenda sunt: & hic nos veteri amicitia tribuendas, ut is in culpa sit, qui facit, non qui patitur injuriam. Omnino omnium horum, atque incommodorum una cautio est, atque una ratio, ut ne nimis cito diligere⁴ incipiant, neve non digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis⁶ inest cau-

Allega nostro Metello] Q. Cecili- parum utiliter consulere Reipublicæ.

Thedonicus cum Q. Pompeio Ru-

amicitias acerrimas gessit. Rebus

in Hispania pene a se confectis,

transisset Q. Pompeium successorem

mini, victoriz jam propemodum

et palmam, atque gloriam sibi præ-

stium, omnes comineat, missio-

que petentes demisit, nec causis ex-

ci horreis custodes ademit, arcus

sales frangi, abjicique jussit, ele-

ctis cibaria dari vetuit. Id factum

enem (opinor) offendit, studiosis-

in Reipublicæ, quod privatam si-

stem in necem Reip. derivasset. A

qui vero amicitia rececit Lælii

et ut hic dicitur. Cum esset enim

noni per familiaris, etique promissi-

pro Lælio, consulatus candidato,

stium, pro se ipse prensavit. Id

enem agre tulisse verisimile est.

qui autem & Scipionis, & suum

et Metellum, quia augur erat. Lang.

graviter] Ratione in consilium ad-

ea, quod & Q. Pompeius injuriam

et videretur Lælio, & Q. Metellus

Wolf.

3 Discidia] Nomen est à verbo

discindo natum; ut excidium ab excindendo.

Lambin.

4 Incipiant] Est locutio illa Ciceroni,

& antiquis omnibus admodum usitata,

ut in tertia plurali nomen omittant,

cum de universitate loquantur. Sic Var-

ro: Carcer à coercendo; quod exire prohib-

entur. Lang.

5 Quibus in ipsis] Detrahis scilicet

omnibus Fortunæ ornamenti, atque

subsidiis. Wolf.

6 Inest causa, cur diligantur] Hinc A-

ristoteles ait, ridiculos esse amatores,

qui cum minus amabiles sint, quam

ii, quos ipsi amant, tantopere tamen

postulent ab iis amari, quantum illos

ament. Esse æquam istorum postulatio-

nem, ut æque redamantur, si æque ipsi

amabiles essent, & digni eodem amore

forent. Sed, cum nihil ejusmodi ha-

beant, inique id illos postulare, & me-

rito irrideri. Grav.

M m

fa,

sa, cur diligantur. Rarum genus (& quidem omnia præ rara) nec quidquam difficilius, quam reperire, quod omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique nec in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod duo sum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse tutos: ita pulcherrima illa, & maxime naturali carentia, per se, & propter se expetenda: ¹ nec ipsi sibi explo sunt, hæc vis amicitiae qualis, & quanta sit. ² Ipse enim quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem e gat caritatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est. quoniam nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, curibus, feris, primum ut se diligant ipsæ (id enim par cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animam idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani; quanto id magis in homine sit ³ natura, & se ipse diligit, & alterum anquir, ⁴ cujus animum cum suo misceat, ut efficiat pene unum ex duobus?

22. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicos habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: ⁵ quæ ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est item, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum simili sui quærere. Equidem in talibus ea, quam jam dudum & amamus, stabilitas amicitiae confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, qui cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate, justitiam gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quam unquam, nisi honestum, & rectum alter ab altero

¹ Nec ipsi sibi exemplo sunt] Hoc est, Nec ipsi se intuentes, & considerantes vident, quæ sit vera amicitia. *Græv.*

² Ipse enim se] Nemo enim se amat propter utilitatem, sed per se ipsum. Aristoteles omnia officia, quæ amicus præstat amico, manare ab illo amore, quo Naturæ munere se ipse quisque amat, ostendit. *Græv.*

³ Natura] Non opinione, non ex ino-

pia, aut necessitate, aut spe communi. *Wolf.*

⁴ Cujus animum cum suo misceat] Cum consilia communicet. *Manut.*

⁵ Quæ ipsi non tribuunt amicis, desiderant] Hoc imprimis fit, cum citia colitur utilitatis causa. Verum amicitia magis in eo vertitur amari, quam ametur. *Græv.*

Quali

abit: neque solum colent inter se, ac diligunt, sed etiam crebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumque omnium patere amicitia licentiam. Virtutum amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non esset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta, & confociata cum altera perveniret: quæ si quos inter solitudo aut est, aut futura est, eorum est habendus ad maximum naturæ bonum optimus, beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum, maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus: ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sapius) cum judicaris, diligere oportet: non, cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentia peccatur, tum maxime in amicis & deligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro, & citro vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, tota aliqua offensione, dirumpimus.

23.³ Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessaria tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de qua us utilitate omnes uno ore consentiunt. Namque à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur: multi divitias despiciunt, quos parvo con-

¹ Colent inter se] Elegans est, amare inter se, amplexari inter se. Sic 13. ad Luc. Possuac enim poterimus colere hunc in Tusculano. In Catilinam: Sic fur inter se adspiciabant. De Natura Deorum: Dii inter se diligunt. De divinatione: Nosque inter nos esse complexos.

² Casus experiri cogit] Eidem eorum, qui sibi amicos esse falso putabant. Idem. Tum enim destituerunt ab iis a-

³ Quo etiam magis vituperanda] Ad fugat. Grav.

⁴ Quæ simul intonuit, proxima quoque cura est adhibenda. Grav.

rentos tenuis victus, cultusque delectat: honores¹ quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existime itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, multi sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes autem idem sentiunt, & ii, qui ad rempub. se contulerunt ii, qui rerum cognitione, doctrinaque delectantur: & ii, suum negotium gerunt² otiosi: postremo ii, qui se totos diderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere: serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia, nec ullam³ artis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quineti si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, congestis hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, non anquirat aliquem, apud quem evomat³ virus acerbissimæ suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi se peditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino adspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre potest cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo. Verum ergo illud est, quod, à Tarentino Archyta (ut opinari solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis nobis auditum: Si quis in cælum ascendisset, naturam mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem iam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si quem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium n amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annatur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

24 Sed, cum⁴ tot signis eadem natura declaret, quid sit, anquirat, desideret, obsurdissimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius

¹ Otiosi] Otiosi Latine, qui à republica se removerunt. *Guilielm.*

² Ut non anquirat aliquem] Perinde est, ac si dixisset, Is tamen pati, seu durare non posset, ut non quærat aliquem, in quem evomat acerbissimæ suæ virus. *Græv.*

³ Virus acerbissimæ suæ] Sic appellatur sectationem perpetuam stultitiæ, & probitatis humanæ. *Wolf.*

⁴ Tot signis] Argumentis evidenter. *Manut.*

duplex usus amicitiae, multaeque causae suspicionum, offenduntque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum re, sapientis est. ¹ Una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi sapi sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amice, benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod Andria ⁶ familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Melior veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est verum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod, veritatis indulgens, ² præcipitem amicum ferri finit: maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in eadem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habentio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, unde, ut objurgatio contumelia careat: ¹⁰ in obsequio au-

tem Elevare] Id est, Leviores reddere: ¹¹ et deorsum auctoritas hominis, cuius detrahitur. *Erasm.* Minuere, ex-
tate, parvi ducere. *Wolf.*

[¹² Sapientis] Juxta Naturæ præscrip-
tionem viventis. *Manut.*

[¹³ Una illa sublevanda offensio] Verba paulo obscuriora; sed hæc sententia videtur: Propter admonitiones, & objurgationes amicorum, posse illos non debere. Nam illa offensio, nisi sublevata, id est, sublata, neque utilis in amicitia, neque fides retinebitur. Id est, Amici sine hac libertate monendi, & objurgandi, neque utiles esse possunt, neque fideles. *Wolf.* Illa offensio, quæ necessario suscipienda est in amicitia, cum quis monendi sunt, & objurgandi sunt, qui monitiones tamen ferre possunt, sed iis offenduntur, ut & illam illam capiamus ex amicitia, quæ nobis illa promittit, & ut fideles amici, non adulatores, est minima. Illa autem ut sublevanda, & sublevanda sit, docet non longe post: *Manut.* ¹⁴ *Obsequium amicos, veritas odium parit.* *Grav.*

[¹⁵ Veritas] Sic legit Lambinus. Non enim. Cæteræ, ait, offensiones vitiosæ: una retinenda, quæ ex monitio-

nibus suscipienda erit, ne fides, & utilitas, quæ maxime hac in re consistunt, ab amicitia exulent. Ea tamen sublevanda est, hoc est, mitiganda, &, quoad potest, leniendi comitate quadam. Hæc hujus loci sententia. *Guilielm.* Rectius Lambinus; præsertim cum duo Aldi *Manutii veritas* quoque probent. Nam sine veritate amicitiae nomen valere non potest, quia simulatio est pestis amicitiae veræ. Simulamus vero, si laudamus amicum peccantem, cum aliter animus sentit de ejus factis, ac os præ se fert. *Grav.*

[¹⁶ Accipienda amice] Ab eo scilicet, qui monetur, & objurgatur. *Wolf.*

[¹⁷ Familiaris meus] Adeo Lælii familiaris fuit Terentius, ut ab eo scriptæ mœdiæ circumferuntur. *Manut.*

[¹⁸ Venenum amicitiae] Id est, Sicut venenum vitam, sic odium amicitiam tollit. *Wolf.*

[¹⁹ Peccatis indulgens] Id est, Ea non reprehendens, sed potius approbans, & collaudans. *Idem.*

[²⁰ Præcipitem ferri] In periculum agi. *Manut.* Quasi ex alto, & prærupto loco præcipitari. *Wolf.*

[²¹ In obsequio] Obsequium duplex est: unum, cum ad gratiam & dicuntur, &

tem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) amicitias addit, ³ assentatio, vitiiorum adiutrix, procul amoveat quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: Cujus ter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus tem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum au nequeat, ⁴ hujus salus desperanda est: scitum est enim Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimic mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos vesæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccasse esse non anguntur, oburgari moleste ferunt: quod contra portebat, delicto dolere, correctione gaudere.

25. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae: & alterum libere facere, non asperere; alterum patiens accipere, non repugnante: sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse majorem, quam ⁶ adulationem, blanditiæ assentationem. ⁷ Quamvis enim multis nominibus est hoc tutum notandum, levium hominum, atque fallacium, ad

& sunt omnia, etiam cum perniciæ amici: alterum, quando amico in rebus honestis, aut certe non turpibus mos geritur. *Idem.*

¹ *Terentiano verbo*] Reprehendit Tullium Donatum, quod id verbum tribuat Terentio, tanquam primo ejus auctoritate, cum ante Terentium eo usus sit Plautus, & Nævius. *Grav.*

² *Comitas*] Græce est ὁμιλικὸς ἥπιος. & excluditur rusticitas, atque asperitas. Comitatus egregium exemplum in Mitione, rusticitatis, & asperitatis in Demea suo proponit Terentius. *Wolff.*

³ *Assentatio, vitiiorum adiutrix*] Assentatores dicit Aristides similes esse medicis, qui nimis indulgent ægrotis, & morbum alunt, non curant. *Grav.*

⁴ *Aliter cum tyranno*] Cujus aures non sunt radendæ mordaci vero, ut Sætyricus ait. Hinc non nemo dixi, non, nisi byssinis, verbis apud Regem esse utendum. *Grav.*

⁵ *Hujus salus desperanda est*] Id est, Vix, ac ne vix quidem fieri potest, quin talis homo in exitium suum ruat: cum nec ipse sapiat, animoque mode-

retur, nec amicorum salutaria con- & honestas admonitiones admittat. Videtur accepisse ab Hesiodo, qui *γούρι* de hoc hominum genere pro eadem:

Οὐτ' ἔμ' ἢ παρήμετος, ὅς' αὐτὸς
τα νοήσῃ.

Ἐξ ἧλός ἐστι' αὐτὸς κακῆς, ὅς' ἔστι
ποτὶ πῆχυνται.

Ὅς' δὲ καὶ μὴτ' αὐτὸς νοήῃ, μὴ
λα ἀκέρων

Ἐν θυμῷ βέλλονται, ἰδ' αὐτ' ἐν
εἴνῃ. *Grav.*

⁶ *Adulationem, blanditiæ, assentationem*] Adulatio Græcis est *προφιλαξία*, blanditiæ, & assentatio, *ἐπιφισία*. De utraque vide characteres Theophrasti. *Grav.* Tribus vocabulis rem esse designavit, quo melius intelligere *Adulatio* autem, & *blanditiæ* videtur potius in rebus, & gestibus versari *sentatio* vero in verbis. *Wolff.*

⁷ *Quamvis multa*] Eleganter, admodum multis. *Guiselm.*

tem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (³ tollit enim iurum veri, idque ³ adulterat) tum amicitia repugnat maxime; delet enim veritatem, sine qua nomen amicitia valere potest. Nam, cum amicitia vis sit in eo, ut unus quasi unus fiat ex pluribus; qui id fieri poterit, si ne in uno idem quoque unus animus erit, idemque semper; sed va-riabilis, multiplex? Quid enim potest esse tamabile, tam ⁴ devium, quam animus ejus, qui ad alterius modo sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum, aututem convertitur? 3. *animo2 autē, omnia 2.*

Negat quis? nego: ait ³ aio. postremo imperavi egomet

mibi ⁴ ut simulati in unum 2 cupia. aut ad alterutrum

Omnia assentari: istud ⁴ nulli in unum 2 cupia. aut ad alterutrum

at idem Terentius, sed ille in Gnathonis persona: quod

⁴ i genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem

Gnathonum similes cum sint, ³ loco, fortuna, fama superio-

rum est assentatio ⁶ molesta, cum ad vanitatem acced-

unt auctoritas: secerni autem blandus amicus à veto, & in-

solici tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fusa-

& simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex im-

plex facile cuivis voci possunt quam-

vis affingere notionem. Grav. Forſan

interpretari liceat, erraticum, à recta

via deflectens, à firmo, constanti, sta-

bili proposito alienum.

5 Loco.] Dignitate. Manut. Nalalibus,

genere; ut apud Justin. Erat Lyſima-

chus illuſtri quidem Macedonia loco natus.

Et hinc Cicero lib. 14. epist. 18. Vide-

te, quid alia faciant iſto loco ſamina. Hoc

est, Quæ sunt ejusdem fortis, generis,

& conditionis: quæ sunt ejusdem ordi-

nis: ut apud Terent. Mei loci, atque er-

dinis homo. Livius: Terentius Varro loco

non ſolum humili, ſed etiam ſordido ortus.

Et rursus: Loco obſcuro, tenuique fortu-

na ortus. Grav.

6 Moleſta.] Id est, Periculosa, nocens,

graviter, atque iniquo animo parienda.

Wolf.

peritissimis

[*Omnium rerum simulatio*] Scilicet animi decipiendi causa instituta. Est enim simulatio quædam necessaria, & utilis; qua hominibus parum prudentibus, & contumacibus consultur, & speram, & simplicem veritatem remittunt, atque repudiant. Talis simulatio est nutricum, & medicorum, & pharmaca acerbiora propinquantur pueris. *Idem.*

[*Tollit judicium veri*] Id est, Efficit, veritas à mendacio discerni non potest.

[*Adulterat*] Metaphora à mercibus

absumptis, & corruptis, quæ pro bonis,

agrique venduntur. *Idem.*

[*Devium*] Cum hic de animo in-

stante, & mutabili, qui cum quo-

visento, ut velum, vertitur, loqua-

re Tullius, quid sibi velit *devium*, non

est. Qui interpretantur, tortum, mal-

petitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit in popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & in constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. prius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis? Dissuasimus nos. Sed inde me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa (Dii mortales!) fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut cile ducem populi Romani, non comitem diceret. Sed assitis, & est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragii populi repudiata est. Atque (ut ad me redeam) meministi Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino, consilii quam popularis³ lex de sacerdotibus C. Licinii Crassi videbatur? coopratio enim collegiorum⁴ ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit⁵ in forum venire agere cum populo: tamen illius⁶ vendibilem orationem ligio Deorum immortalium, nobis⁷ defendentibus, fac vincebat. Atque id actum est pratore me, quinquennio

¹ *Tribunus plebis reficiendis.* Scilicet ante justum temporis spatium interjectum: quod Romæ ideo decretum fuit, ne magistratus, & potestatis continuo tyrannidi præberet occasionem. *Walf.* Papirius Carbo, tribunus plebis, rogationem tulit, ut eundem tribunalium plebis, quoties vellet, creari liceret.

² *Q. Maximo* Q. Fabio Maximo Emiliano. *Grav.*

³ *Lex de sacerdotibus* Ut populus sacerdotes crearet, cum ea potestas antea ipsorum sacerdotum fuisset. *Manut.* Cum ante sacerdotes omnes à suis collegiis cooptarentur, lege Licinia ad populi ius hoc beneficium transferrebat. Sed ea lex, Lælio dissiadente, antiquata est, donec Cn. Domitius, Mario iterum, & Fimbria, consulibus, eam resuscitavit. Certe lex ista non solummodo popularis videbatur, sed omnino erat: multa videlicet in superbiam, & tyrannidem nobilium sub specie sacerdotiorum aspiciam omnia, atque in universum reatum statum sibi vindicantium. *Lang.*

⁴ *Ad populi beneficium transferrebat* Hoc est, Potestas eos creandi in Comitibus populo committebatur. Hac vis est in voce *beneficium*. Hinc magistralus dicitur *beneficium populi*. Hinc illud loquendi genus elegans, *beneficii sui* *sa-*

cere functionem, seu *magistratum*, est, potestatem creandi magistratum sibi vindicare. *Justin.* *Inter principes provincias dividit, simul ut & reseraret amulos, & munus imperii bene sui faceret.* Et Sueton. *Comitiatus Senatus peti solitos beneficium sui Idem. Per quosdam beneficium sui censes, hoc est, quos provexerat ad censionatum.* *Grav.*

⁵ *In forum versus* Antiquum est, legans, ad forum versus, ad orientem suum. Varro: *Quæ spectet ad orientem suum.* Tribuitis autem, & curiatis comitiis qui cum populo agebant, hunc ergo ad Senatum, & Comitium veni faciem convertere, spectareque conerant. At Crassus, tribunus plebis, popularis, ad forum, & populum versus constitit. Ita hic Cicertonis locus capiendus. *Lang.* Mihi sane videtur versus participium, non adverbium, aut positionis officio fungi. Sic Plutarchus *Eic τὸ κακὸν μὲν καὶ τὸν σέβας.*

⁶ *Vendibilem* Plausibilem, populum, quæ laudet in vulgus. *Manut.* *7 Defendentibus* Scilicet collegiis sacerdotum, quorum erat coopratio. *Walf.* Dissuaserat Lælius, & morem majorum in sacerdotibus, creandis defendentibus. *Gustelm.*

quam consul sum factus. Itaque rei veritate magis, quam summa auctoritate causa illa defensa est.

26.² Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus his, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet si modo id patefactum, & illustratum est) quid in amicitia veri oportet, ³ quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi ut dicitur) ⁴ apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil sciam, nihil exploratum habeas: ⁵ ne amare quidem, aut amari; cum id quam vere fiat, ignores. Quanquam ista assentatio ⁶ quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ⁷ ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. ⁸ Omnino est a-

1 *Rei veritate*] *Rei veritas* est iustitia valde; quæ magis, quam auctoritate verorum lumorum, ac in Rep. valde spectantur, qui illam causam agebant, nemus, Grav.

2 *Quod si in scena*] Respicit hic ad ea scularum argumenta, quæ supra diximus de iis, qui ignoratone parentum, tam diu in famulatu fuissent, tandem crevniuntur aut regum, aut Deorum fidei: tunc plausus excitari à populo exultare ad veritatem, quam poeta fingit patefactam. Lang.

3 *Qua tota veritate perpenditur*] Quæ veritate constare, aut nomen suum veri non potest. Wolf.

4 *Apertum pectus*] Videtur alludere ad laudem hominis, effusam à Vulcano, in qua Momus id unum reprehendit, quod pectori fallacissimi animam nullam januam, aut fenestram addidisset. Idem.

5 *Ne amare*] Videtur subintelligi, possit, aut vox confimilis.

6 *Quamvis perniciosa sit*] Id est, Valde perniciosa. Cicero lib. 3. de oratore cap. 26. *Quare bene, & præclare quamvis tibi sepe dicatur*. Hoc est, Admodum tibi nobis dicatur bene, & præclare. lib. 1. Tulle. Quæst. c. 21. *Quamvis cõspice hac diceremus, si res posuisset*. Varro de re rustica cap. 5. *Homo / quamvis amarus, ac jocosus*. Virg. Æneid. 7. l. 492.

Ipsè domum sera quamvis se nocte ferebat. Grav.

7 *Qui ipse sibi assentetur*] Qui est valde φαντοσ, & se, & sua omnia miratur, & amat nimis. Eadem ratione sortidus ille dives Athenis, qui à populo sibilis conscindebatur, sibi ipse plaudebat, cum arcam suam nummorum plenam inspiceret, ut ipse ait apud Horatium:

--- *Populus me sibilat: at mihi plaudo
Ipse domi, simul ac nummos contempler
in arca*. Grav.

8 *Omnino est amans sui virtus*] Hinc Aristoteles lib. 9. ad Nicom. cap. 4. docet virum bonum se ipsum maxime amare, quia sibi ipsi ea, quæ sunt bona, & velit, & faciat, & omnia sibi feliciter evenire cupiat. Itaque sic se erga se ipsum habere, ut se habeat erga amicum. Cum amico vero quemlibet optare, ut sibi convivere, atque una esse, & habitare liceat. Virum bonum libenter etiam secum habitare, & secum vivere, propter voluptatem, quam capit ex meditationibus, & agitatione animi, quam bonis rebus impendit. Contra virum improbum nec sibi amicum esse, nec aliis. Sibi, quia sectetur voluptates, quæ illi sunt perniciosa: dein, quia dissensiat à se ipso, & modo hæc, modo illa velit: & quia videat meliora, probetque, deteriora sequatur: & quia conscientia scelerum vitam ei reddat tam acerbam, ut eam odio habeat, & sæpe ejus tadio sibi manus inferat. Præterea non posse secum habitare improbum; sed querere

mans sui virtus: optime enim se ipsa novit, quamque ambilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam in præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire nescit, vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum comœdiis assentatio nobis ¹ faceta videretur, nisi essent lites gloriosi.

² *Magnas vero agere gratias Thais mihi?*

Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. ³ Semper autem assentator id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, ⁴ vult et magnum. Quamobrem, quamquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allebant, & invitant, tamen etiam graves vires, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantes nemo non vidit, nisi qui admodum est excors. Callidus inquit & occultus ne se ⁵ insinuet, studiose cavendum est. Nec enim facillime agnoscitur: quippe qui etiam ⁶ adversando sapientetur: & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusos ⁷ plus vidisse videatur. Quid autem turpius, quam illud? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in ⁸ Epicleris

querere sodales, cum quibus garriat ne solitudo ei memoriam scelerum refriquet. Hinc & Seneca dicit: *Nisi sapienti sua non placent: omnis stultitia laborat scissidio sui.* Qui autem se ipsum non amet, nec alios amare posse. *Græv.*

¹ *Faceta videretur*] Ita delectaret nos. *Wolf.*

² *Magnas vero*] Vide Terentii Eunuch. Act. 3. Scen. 1.

³ *Semper augeat assentator*] Sic Juvenalis de Græcis assentatoribus:

--- Rides? Majore cacinno
Concinitur. Flet, si lacrymas inflexit
amici,

Nec dolet. Igniculum bruma si tempore
poscas,

Accipit endromydem: si dixeris, sudat

Graculas esuriens.

⁴ *Vult esse magnum*] Id est, Magnitudo cit, aliique rebus præfert. *Wolf.*

⁵ *Insinuet*] Irrepat in sinum, penes liaque amicitiaz. *Mann.*

⁶ *Adversando*] Hujus assentationis Æschines Demosthenem in epistola accusat. *Wolf.*

⁷ *Plus vidisse*] Sapiens iudicium Sic Epist. Fam. lib. 7. *Vidisse multum videris.* *Mann.*

⁸ *Epiclero*] *Epiclerus* Cæcilius fuit comœdia, Cæciliique hos versus esse, Cicero in Carone. *Idem.*

Hæc

Hæc enim

Versa

grum, &

illis perfe

no sapienti

is amicitia

27. Quæ

adamus:

Q. Mu

um conv

que cum si

novit quæ

id, quod

amicitia:

quem nisi

ulla indici

brexit e

us adole

ationem,

1 Cimicos

cedis plerum

quantur; ut

Armenia à Sy

ella, qui i

illos, leves

illos, credu

ne sunt, qua

lent, pilæ si

se illos os

2 Hac enix

ditor perfo

li, quam i

3 In homi

imitatis p

ni. Idem.

4 Leves

2, quæ vel

5 In ea es

ma consi

que sunt

avum, n

pod ratio,

*Hodie me ante omnes¹ comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime.*

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvi-
rum, & credulorum senum. Sed, nescio quo pacto, ab ami-
citiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac di-
sapientia, quæ videtur³ in hominem cadere posse) ad⁴ le-
væ amicitias deflexit oratio.

27. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa con-
cludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, &
Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. ⁵ In ea est
nim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia:
cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem adspexit,
propterea in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit il-
ud, quod in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive
amicitia: utrumque enim dictum est ab amando. Amare
enim nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames,
nulla indigentia, nulla utilitate quæsitâ. ⁷ Quæ tamen ipsa ef-
frescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hæc
est adulescentes benevolentia senes illos, ⁸ L. Paulum, ⁹ M.
Catonem, ¹⁰ C. Gallum, ¹¹ P. Nasicam, ¹² T. Gracchum, Sci-

¹ *Comicos senes*] Quod senes in Co-
mediis plerumque à callidis servis de-
scribuntur; ut Simo à Dævo, Demea, &
Demes à Syro. *Wolff.* *Comicos senes* ap-
pellati, qui in Comædiis inducuntur,
stultos, leves, improvidos, faciles, obli-
viones, credulos. *Lambin.* Hi *Comici* se-
næ sunt, quales in Comædiis introduci
sunt, pilæ servorum, à quibus plerum-
que illos os sublinitur. *Græv.*

² *Hæc enim in fabula*] Id est, Nulla
alio persona introduciatur in Comæ-
diis, quam improvidi, & creduli senes.

³ *In hominem*] Nam Stoïca illa Idea
similitatis potius est, quam humani-
tatis. *Idem.*

⁴ *Leves*] Quas etiam vulgares appel-
lant, quæ vel voluptate, vel utilitate con-
ducuntur. *Idem.*

⁵ *In ea est convenientia rerum*] Id est,
omnia consentiunt inter sese, quæ cum
convenire sunt conjuncta. Nihil inest con-
trarium, nihil repugnans: propterea
quod ratio, virtutis gubernatrix, sem-

per sui est similis, & ad eundem sco-
pum perpetuo collimat. *Idem.*

⁶ *Nulla indigentia*] Propter nullam
indigentiam. *Idem.*

⁷ *Quæ tamen ipsa*] Scilicet utilitas,
Idem.

⁸ *L. Paulum*] Fuit is filius Pauli ejus,
qui consul in Cannensi ignominia pe-
riviit. *Roger.*

⁹ *M. Catonem*] Is est familie prin-
ceps, consularis, & censorius vir, cu-
jus collega fuit Flaccus. *Roger.*

¹⁰ *C. Gallum*] C. Sulpicium Gallum,
Astrologum, qui consul fuit cum Mar-
cello, de quo superius. *Roger.*

¹¹ *P. Nasicam*] P. Cornelium Scipio-
nem Nasicam, qui vir optimus est dictus.
Græv.

¹² *T. Gracchum*] Fuit hic pater Grac-
chorum. Pater ejus bis consularum ges-
sit. Duxit Corneliam, minorem Afri-
cani majoris filiam. Semproniam fi-
liam ejus stultam, & deformem Scipio
Æmilianus duxit. *Roger.*

pionis nostri focerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rupiliam, ¹Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestra, ut in ²Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio composita est vitæ, naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibus cum tanquam è carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragilis caducæque sint, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiaque sublata, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, ³quæ extingui non est. Nec mihi soli versatur ⁴ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, & insignis: nemo unquam animo, aut spe majora ⁵suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam preteret. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. ⁶In hac mihi de repub. consensus, in hac re privatarum consilium; in eadem requies plena oblectatio fuit: nunquam illum ⁷ne minima quidem re offendi, qui quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem: in domus erat, idem victus, isque communis: neque solum natiuitia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliqui atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omni ⁸otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordati

¹ Sp. Mummiū] Lucii fratrem. Manut. Sp. autem Mummius fuit doctus ex disciplina Stoicorum. Reger.

² Q. Tuberonis] Q. F. Tubero L. Pauli Macedonici ex filia nepos, vivo avo sui præturam petens, repulsam tulit. Lang.

³ Quæ extincta non est] Vely, quia res ab eo gestæ adhuc profunt Reipublicæ; vel, quia in recenti adhuc hominum memoria versantur. Wolf.

⁴ Ante oculos] Præsens. Nam ex oculis versantur. Manut.

⁵ Suscipiet] Conabitur, Idem.

⁶ In hac mihi] Peste factæ amicitia scriptio. Idem.

⁷ Ne minima quidem re offendi] Hæc veri amici est. Nam

Amicum ledere ne joco licet. Grav.

⁸ Otiosum] A resp. videlicet negotiis. Guilicm. Sic supra: Qui suum gotium gerunt otios.

memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctis-
que amantissimi viri ferre nullo modo possem. sed nec
extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione,
memoria mea: & si illis plane orbatus essem, magnum
men afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam
hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia to-
tabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui, de
amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem
petis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta,
nil amicitia præstabilius puretis.

[*Ha virtutem locetis.*] *Locare mentem,* in quam locetur virtus, video. Vereor,
em, *tempus in aliquid,* leguntur apud ne ex literarum trajectione labes orta
diliam, & alios. Sed *virtutem locare* fir, quæ hunc locum sedavit. Legen-
a nemini quemquam dixisse, nec dum suspicor, *ita virtutem colatis.*
a lenta dici possit, nisi addatur res, *Greæ.*

M. T. CICERONIS

PARADOXA

AD MARCUM BRUTUM.

I. **A** Nimadverte, Brute, sæpe ³ Catonem, avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locum graves ex philosophia tractare, abhorrentes hoc usu forensi, & publico : sed ⁴ dicendo consequi tam ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo ⁵ magis est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos ⁶ ea philosophus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ ⁷ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sententiæ non sane probantur ⁸ in vulgus ; & in ea est ⁹ hære-

¹ *Paradoxa*] Id est, A communi opinione abhorrentia.

² *Brutum*] Scribit Plutarchus hunc Brutum referre genus paternum ad Brutum eum, qui Tarkinios ex urbe ejecit, & maternum ad Servilium Alalam, quo magistro equitum Sp. Mælius occisus est. *Sylvius*.

³ *Catonem*] Fratrem Serviliæ Bruti matris : qui postea, cum se Uticæ occidisset, Uticensis est appellatus. *Manut.*

⁴ *Dicendo consequi*] Oratoriis ornamentis adhibitis efficere. *Walf.*

⁵ *Majus*] Gravius, difficilius. *Manut.*

⁶ *Ea philosophia*] Academia, & Peripatetica. *Sylvius*.

⁷ *Non multum discrepant ab opinione*

populari] Peripatetici, & Academici corporis, & Fortunæ bona esse dicunt. *N.*

⁸ *In vulgus*] Nove dictum, pro vulgo. *Erasm.* Græcismus, pro, apud vulgum. Sic alibi dixit, *frigere ad populum*. pro parvi fieri, & negligi à populo. *Walf.*

⁹ *Hæresis* fit *παρα-ῖς ἀληθείας* à delectu opinionis. *Idem*. Id est, Secta Stoicorum scilicet. *Græv.*

2' nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis 2 interrogatiunculis, quasi 3 punctis, quod proposuit, 4 efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non credendi fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendet oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de 1 magnitudine animi, de continentia, de 7 morte, de 8 omni laude virtutis, de 9 Diis immortalibus, de 10 caritate patriæ, 11 Stoice solet, oratoris namentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, 12 quæ vix gymnasis, & in otio Stoici probant, ludens 13 conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *ἁγίστα* appellantur. Sentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam esset erudita,

1 Nullum sequitur florem] Stoici enim non elegantes; quamquam (ut ait Ciceron de finibus lib. 4.) *scripsit artem latinam Cleanthes, Chrysippus etiam: sed si, ut si quis obmutescere concupierit, non diu legere debeat. Sylvius.* Idem etiam oratoribus dicit Stoicorum opinionem aliquanto contrariorem esse, quam aures populi requirant; Peripateticorum vero, & Academicorum libentem, & latiore, quam patitur ascendo iudiciorum, & fori. *Græv.* 2 Quæ eloquentiæ non dedisse operam dicit Quintilianus lib. 10. *Manut.*

3 Interrogatiunculis] Intelligit arguendi genus, quod interrogando aditum per inductionem colligitur. *Manut.*

4 Punctis] Hoc est, Rebus acutis, & subtilissimis. Punctum enim, quod brevis admodum est, dicitur à pungendo. Quia spinæ pungunt, orationis genus, quod Stoici utuntur, spinosum appellat Cato de finibus lib. 5. *Græv.* Metaphorici Geometris, qui puncta dicunt, pariter ex quibus lineæ conficiuntur ministrant. *Manut.*

5 Efficit] Pro colligit. *Erasm.* Id est, sed vult persuadere, & aliis probare, ut consequitur illis minutis interrogatiunculis. *Græv.*

6 Magnitudine animi] Quæ in despi-

cientia rerum humanarum, & in unius virtutis admiratione maxime cernitur. *Manut.*

6 Continentia] Ne propter voluptatem, aut emolumentum iustitia, & modestia relinquatur. *Wolf.*

7 Morte] Eam viro sapienti non esse metuendam, sed causa honestatis, si necesse sit, fortiter oppetendam. *Idem.*

8 Omni laude virtutis] Virtutem summum bonum esse, & unicum; nec aliud quidquam laudandum. *Manut.*

9 Diis] Eorum providentia mundum regi, & omnibus hominibus consuli. *Idem.*

10 Caritate patriæ] Omnibus commodis, etiam viæ patriam anteponendam esse. *Wolf.*

11 Stoice] Ex sententia Stoicorum. *Idem.*

12 Quæ vix in gymnasis] Quo maior est mea laus, quam Catonis. Ille enim ornat ea, quæ ornari facile possunt: ego autem probanda, laudandaque suscepi, quæ Stoici ipsi, uedum cæteri Philosophi, vix in gymnasiis disputantes probant. *Manut.*

13 Conjeci] Pro, collegi, sed tumultuarie. *Erasm.*

14 Communes locos] Communes sententias, vulgo etiam probabiles. *Latomus.*

alia

alia ¹ popularis oratio : eoque scripti libentius, quod m-
ista *παραδοξα*, quæ appellant, maxime videntur esse Socrati
longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opus-
culum, lucubratum ² his jam contractioribus noctibus : qu-
niam ³ illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine
paruit. Et degustabis genus hoc exercitationum earum, qu-
bus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis ⁴ Sen-
ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. H-
tamen opus ⁵ in acceptum ut referas, nihil postulo. Non
enim, ut in ⁷ arce poni possit, quasi illa Minerva Phid-
sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

P A R A D O X O N I.

⁸ Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

I. **V**ereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum dis-
tationibus, non ex meo sensu deprompta hæ-
deatur oratio : dicam tamen, quod sentio, & dicam b-
vius, quam res tanta dici poscit. Nunquam hercule e-
neque ⁹ pecunias ¹⁰ istorum, neque ¹¹ testia magnifica, ne-
¹² opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstru-
sunt, voluptates in bonis rebus, aut expetendis esse duci-

¹ Popularis] Ad vulgi caput accom-
modata. Latomus.

² His contractioribus noctibus] Æsti-
vis. Manut.

³ Illud majorum vigiliarum munus]
Libri, ut existimo, de finibus bono-
rum, & malorum: est ad eundem &
Tusculanas quaestiones scriptis, librum
epistolarum, de claris oratoribus, &
oratorem. Wolf.

⁴ Apparuit] in apertum prodiiit. E-
rasm.

⁵ Senectus] Id est, Proposita; unde Sé-
eris, quaestio. Latomus. Positiones sunt,
& argumenta disputantium. Erasmi.

⁶ In acceptum ut referas] Quasi dicat,
Tanculum est, ut acceptum ferre non
debeas. Lang. Id est, Ut quicquam te

mihi hoc nomine debere existim-
Quasi dicat, Leve munusculum est, &
nullius momenti. Wolf.

⁷ Arce] Atheniensis, in qua collo-
ta est arca Phidiae Minerva.

⁸ Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν] Græci
utitur inscriptionibus, quod decla-
tionum themata sint hæc, à Græci-
sumpta. Manut. Cicero alibi hoc Pe-
doxum ad Zenonem auctorem refer-
Laetius ad Hecatonem, & Chris-
pum. Grav.

⁹ Pecunias] M. Crassi. Manut.
¹⁰ Istorum] Cum contemptu dictum.
Idem.

¹¹ Testia magnifica] L. Luculli. Man-

¹² Opes, imperia] Cn. Pompeii. Lan-

quippe

quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent: neque enim exple-
tur unquam, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum ea, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amitten-
di metu. In quo equidem continentissimorum hominum, ma-
gnum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc² im-
becilla, & commutabilia pecuniæ membra, verbo bona pu-
terunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter judica-
rent. ³Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest
quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? At-
que ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, &
possint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus
apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque
ego unquam bona perdidisse dicam, si qui pecus, aut supel-
lectilem amiserit: neque non sæpe laudabo sapientem illum
Stantem, ut opinor, qui⁴ numeratur in septem: cujus cum
patriam⁵ Prienen cepisset hostis, cæterique ita fugerent, ut
multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admoni-
tus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego vero, inquit, facio.
Nam⁶ omnia mea porto mecum. Ille hæc⁷ ludibria fortu-
ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona.
Quid est, igitur, quæreret aliquis, bonum? si quid recte sit, &
honeste, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur: & quod
rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor
bonum.

2. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum lentius dispu-

¹ *Rebus his circumfluentibus*] Hoc est, in magna rerum istarum copia. *Græv.*

² *Imbecilla, & commutabilia pecunia membra*] Incertas istas possessiones re-
rum corporalem, quas Fortunæ debe-
mus, quæque facile, ut Fortuna, muta-
ri possunt. Pecuniæ nomine omnia in-
dicantur, quæ in bonis sunt, præci-
pe corporalia, quorum multa sunt
membra. *Græv.*

³ *Potestne bonum cuiquam malo esse*] Et quot perdididerunt divitiæ, honores, terra, nobilitas! *Græv.*

⁴ *Numeratur*] Estimatur, habetur. Sic
lib. 7. ad familiares epist. 1. *Me autem
neque numerat suum.* Hoc est, Existi-
mat me suarum partium esse. *Græv.*

⁵ *Prienen*] Ioniz urbem, Thebarum
coloniam. *Manut.*

⁶ *Omnia mea*] Virtutem, & sapien-
tiam, quæ homini non nisi cum vita
eripi possunt. *Manut.*

⁷ *Ludibria fortuna*] Ludit enim For-
tuna, divitiis nunc tribuendis, nunc
eripiendis. *Ovidius:*

*Nempe dat & quodcumque libet Fortuna,
rapitque:*

*Imo & est subito, qui modo Cræsus
erat.*

Horatius:

Si fortuna volet, spes de Rhetore consul:

*Si volet hac eadem, spes de consule Rhe-
tor.* *Manut.*

tantur. Vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis ¹ subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ² ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc remp. tam præclare fundata nobis reliquerunt, aut ³ argenti ad avaritiam, aut amonitum ad delectationem, aut supellestilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Pönite ante oculos unumquemque vestrum. ⁴ Vultis à Romulo? vultis post liberam civitatem, à iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ⁵ ascendit in cælum? iisne, quæ isti bona appellamus an rebus gestis, atque virtutibus? Quid à Numa Pompiliio minusque gratas Diis immortalibus ⁶ capedines, ac fictilurnulas fuisse, quam ⁷ folicatas aliorum pateras arbitramini? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Spertum. ⁸ Brutum si qui roget, quid egerit in patria liberandæ, si quis item reliquos ejusdem ⁹ consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videantur? Quæ res ad necem Porfennæ ¹⁰ C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis sue? Quæ vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, qui filium devotavit, atque immisit in armatas hostium copias? Quid continencia C. Fabricii? quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quo

¹ *Subtilius*] More Stoicorum. *Manut.*

² *Ullam cogitationem*] Non modo non maximam, ut plerique, sed nec ullam prorsus. *Idem.*

³ *Argenti*] *Argentum* apud antiquos usurpatur pro omni pecunia, sive sit ærea, sive argentea, sive aurea. Terent. Heaut. *Argentum, quod illi ex pollicinus inveniam.* Adelph. *Non tu hoc argentum perdis, sed vitam tuam.* Exempla congere putidum est. *Græv.*

⁴ *Vultu à Romulo*] Scilicet exemplum. *Græv.*

⁵ *Ascendit in cælum*] Quia subito extinctus non apparuit, ascendisse in cælum creditus est. Hinc Ennius:

— *Romulus in cælo cum Diis agit ævum.* *Manut.*

⁶ *Capedines*] *Vasis genus, à Numa sacris adhibitum.* Sic Festus: *Capituli genus, à capiendo dictum.* *Id. Capit. capedo, capula, capeduncula,* dicitur vas anatum ligneum, aut fictile, quo olim in sacris utebantur. Varro.

⁷ *Folicatas*] *Filicata* patera dicta, quæ ad filicis herbæ speciem sit cæla. Festus. *A filice herba, cujus imago in pæculis, & pateris cæleri solita fuerit.* *Manut.*

⁸ *Brutum*] Intelligit L. Junium Brutum, Tarquiniorum expulsores.

⁹ *Consilii socios*] Sp. Lucretium, P. Velerium Tricipitum, Collatium, & alios. *Manut.*

¹⁰ *C. Mucium*] Scæ, olim.

duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum curaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter eorum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus) cogitasse quidquam curamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur?

3. Veniant igitur isti irrisores hujus orationis, ac sententiarum, & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cæato auro, & argento, qui ² Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, esse similes malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, ³ facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent. Illud ⁴ arde tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive Deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium natura, dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius, sic te ipse abicies, atque molternes, ut nihil inter te, atque quadrupedem aliquam putes interesse? ⁵ Quidquam bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriar. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriano se, & prædicatione effert? Atqui, si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est: eaque, quo est major, eo magis mentem è sua sede, & statu dimovet: profecto nihil est aliud bene, & beate vivere, nisi honeste, & recte vivere.

1 Duo propugnacula belli] Virgilius: non esse. Sylv.
--- Scipiadæ, duo fulmina belli.

2 Silius Italicus:

--- Belligeri, Mavortia pectora, fratres.
2 Corinthiis operibus] Ex arte Corinthio post ipsam Corinthum à L. Mummiis everfam. Manut.

3 Facile adduci solent] Id est, Sunt tannulli, qui facile credunt hæc bona

non esse. Sylv.

4 Arde tenent] Metaphora ab iis duabus, qui sibi eripi aliquid, & extorqueri de manibus non patiuntur. Wolf.

5 Quidquam bonum est] Sic Seneca Epist. 87. Quod bonum est, bonos facit: fortuita bonum non faciunt: ergo non sunt bona.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκεις ἢ ἀπὸ τοῦ τοῦ εὐδαιμονίας.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum

I. **N**EC² vero ego M. Regulum ærumnolum, nec infecerem, nec miserum, unquam putavi: non enim manitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animi ipse: qui tot virtutum præsidio, tantoque comitatu, corpus ejus caperetur, capi certe³ ipse⁴ non potuit. C. verum Marium vidimus, qui mihi secundis rebus unus ex fortuntis hominibus,⁵ adversis unus ex summis viris videbatur quo⁶ beatius esse mortali nihil potest. ⁷Nescis, insane, ne quis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis surpas: quid ipsa valeat, ignoras. ⁸Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus⁹ aptus ex sese, quique in se sua ponit omnia: cui spes omnis, & ratio, & cogitatio perdet ex fortuna, huic nihil potest esse certi; nihil, quod exploratum habeat perman surum sibi unum diem. ¹⁰Eum in hominem terreto, si quem eris nactus, istis¹¹ mortis aut ex-

¹ Αὐτάρκεις ἢ ἀπὸ τοῦ τοῦ εὐδαιμονίας] virtutem cum felicitate conjunxit. *Wolff.*

Αὐτάρκεια] sufficientem vulgo interpretantur, & αὐτάρκεια] sufficientiam. Quam tamen vocem Latina puritas respicit.

Est quidem hæc Zenonis, Chrysippi, Heratonis, non tamen omnium Stoicorum sententia. Panætius enim, & Posidonius dissentiunt: qui præter virtutem ad beatam vitam contendunt requiri bonam valetudinem, & vires corporis. *Betul.*

² Nec vero] Ex abrupto, exordio protusus diffinulato. *Manut.*

³ Ipse] Animus Reguli. *Sylv.*

⁴ Non potuit] Quippe qui munitus, sepiusque tot virtutum præsidio corporis cruciatibus non perturbatus est.

⁵ Adversis] Quas constantissime pertulit. *Manut.*

⁶ Beatius esse] Id est, Contingere. Sententia est: Felicitissimum esse eum, qui

virtutem cum felicitate conjunxit. *Wolff.*

⁷ Nescis, insane] Apostrophe, quam M. Antonium invehitur. *Latom.*

⁸ Nemo potest non] Est hoc scint Stoicum tritissimum: Sapiens felicitatem pendere à se ipso, non à rebus ternis, & fortuitis, cumque in se omnia posita habere. *Græv.*

⁹ Aptus] Id est, Junctus ex sese, ut que ex Fortuna, aut aliunde pendet. *Latom.*

¹⁰ Eum] Qui à Fortuna pendet. *Manut.*

¹¹ Mortis, exilii] Vox prior Reguli, non silentio Marii sortem respicit. Manut. nificata est illa vox Theodori Cyrenensis qui Lysimacho regi, sibi crucem mittenti, *Istis, queso, inquit, ista horribilia minitare purpuratis tuis: mea quidem nihil interest, humine, an in sublime purpura-*

minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenierit, non modo non repugnant. ¹ Quid ego enim laboravi, aut quid egi, aut in quo vigilaverunt curæ, & cogitationes meæ, si quidem nihil expeperi tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefaceret inertia? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, ² quorum cum vita omnia extinguntur: non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus: non iis, qui omnem urbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miserix, te zuzunæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris; ⁴ cui et sat est, quod est, &, idipsum ne non sit diuturnum, timentes: te conscientix stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque adexisti, ⁵ ut furix, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te repugnare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & meriti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens & virtutis miser esse non potest. Nec vero, cujus virtus, moreque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porro fu-

¹ Quid ego laboravi? Sententia est: huc esset meum Philosphix studium, illa Reip. saltem defendissem, nisi vixissem esse adversus omnes terrores confirmato. Wolf.

² Quorum cum vita omnia extinguntur illi, Qui nihil unquam in vita gesserunt, quod apud posteritatem ulla laude legum esset: quorum memoria (ut dici licet) perit cum sonitu. Ea autem laus, quod posteritatem permanens, virtute paratur. Inde est illud Virgil. *Æn.* 10. -- Breve, & irreparabile tempus

Omibus est vita, sed famam extendere facili

hac virtutis opus. Sylv.

Minimur iis est mors terribilis, qui vitam silentio transeunt, veluti pecora, ut ait Salustius. *Græv.*

³ Urbem terrarum unam urbem ducunt] U. Socrates, qui cum interrogaretur, quæm se esse diceret, Mundanum, ait. Totius enim mundi se incolam,

& civem arbitrabatur. Sylv. Eodem modo Diogenes interrogatus, unde esset, respondit, Sum Κόσμον αἰτή. Sic Epictetus: Πολεως εἰ τοῦ κόσμου. & μέγας αὐτοῦ. Et rursus: Ο κόσμος ἔστω μία πόλις ἑστῆ. Sic Minucii Octavii: Non possis pulchre gerere rem civilem, nisi cognoveris hanc communem omnium mundi civitatem. *Græv.*

⁴ Cui nec sat est, quod est] Quia

Luxuria desunt multa, avaritia omnia, ut ait P. Syrus Mimus. *Græv.*

⁵ Ut furie] Vide Adagium: Conscientia mille testes. Alludit ad Orellis fabulam, à poetis descriptam, quem fingunt occurru Furiarum exagitari, ardentes faces quatientium. Unde exclamet:

Ἄ, ἄ, τί μοι τὰ δῖα πέσσει.

Hinc Virgilius *Æneid.* 3.

--- Scelerum furis agitatus Orestes.

Et rursus:

Aut Agamemnonius senis agitatus Orestes. Manut.

gienda

gienda vita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si set misera. Quamobrem quidquid est laudabile, idem beatum, & florens, & expetendum videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα, καὶ τὰ εὐπορήματα.

Aequalia esse peccata, & recte facta.

I. **P**ARVA, inquis, res est: at magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, & minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo te verter² unum est. ³Auri navem evertat gubernator, an palææ; re aliquantulum, in gubernatoris inficitia nihil interest. La⁴sa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet quam si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus, si quidem est peccare, tamquam⁴ transilire lineas: quod cum feceris, culpa committitur: quam longe progrediare, cum semel transieris, ad agendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe cet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur⁵ si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus unquam fieri potest (quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccatâ nascitur,

¹ ἴσα τὰ ἀμαρτήματα] Hoc Paradoxum est Stoicorum. Hi enim peccata paria existimant. Nam si verum vero majus non est, nec falsum falso majus erit. Ita nec fraus fraude, nec peccatâ abest à Canope, & qui unum, æque in Canopo non sunt. Itaque & qui minus peccat, & qui amplius, æque in recto opere non sunt. *Sylv.*

² Unum est] Scilicet genere, sed species diversas sub se continet. *Wolf.*

³ Auri navem] Id est, Navem auro onustam.

⁴ Transilire lineas] Quod erat cursorum in stadio. Dux erant in stadio li-

nex. Altera erat in longum cavum in limine stadii, cui cursores insisterant, ut ex æquo limite progredierentur. Si qui ultra lineam vellet evagari, & limitem præcipere, voce præconis vocari solet, βασιλεὺς ἀνείδω, εἰς τὴν πηγήν. lineam redde, ad lineam pedem pone. Inde illæ apud Tertullianum crebræ locutiones, lineæ insistere, ad lineam dimicare, intra lineas gradum colligere, & similes. Erat & alia linea in fine stadium, quæ dicebatur ultima linea, ad quam cursus fieiebatur. *Salmas.* Primam hæc respicit Cicero, quam qui transiliebat ante signum darum, peccabat. *Græv.* 5 Si arguitur] Si ostenditur. *Sylv.*

tul,

æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes nec bono viro meliorem, nec temperantem temperantior, nec forti fortior, nec sapientem sapientior, nec sapientem potest perspicere. An virum bonum dices, si depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri decem reddiderit, si idem in decem millibus pondus non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua ordine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est, ²consistens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic adesse potest, quo magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis non relinquantur. Etenim, si benefacta recte facta sunt, & nihil recto rectius, certe ne bono quidem melius quidquam eveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si eandem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt, recte facta, quando à virtutibus transgrediscuntur, paria esse debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est.

2. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à nobis diceret. Socrates disputabat isto modo. Bene herede narras. Nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoria traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando veteris inter nos contendimus, non pugnis) utrum bonis est quærandum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præserim cum hac sententia non modo rector, sed ne utilior quidem hominum vitæ repetiri ulla possit. Quæ vis enim est, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse delictum? æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus minus adferant? quamcumque in domum stuprum intulerint,

¹ Nec bono viro meliorem] Stoici negant, quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sapientem autem dicunt eum, qui perfectus est, & absolute, ut omnes virtutis numeros habeat: ut sapientiam adhuc mortalis nemo consecutus, ut ait Cicero in Lælio. Idem igitur viri melior esse non potest, si demum bonus est, qui omnes virtutis numeros habet. Nam plures alius habere non potest. Sylv. Scholæ Stoicæ pronuntiant, omnes, qui non sunt sa-

pientes, esse stultos, nihil esse medium: peccata enim non distinguunt, sed esse æqualia. Sapientem autem nulla ex parte esse, nisi qui totus sapiat; quia virtutes se mutuo consequantur, ut qui unam habeat, omnes habere sit necesse, & qui una careat, omnibus nudatum esse necessarium. *Cassaub.*

² Consistens cum ratione, & perpetua constantia] Hoc est, Semper sibi constans nunquam à ratione discedit. *Græv.*

eandem

eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nec hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? ¹ Nihil ista si ponas, judicari, qualia sint, non facile possunt. Igitur vitam privare, si per se scelus est, ² Saguntini, qui patres suos liberos emori, quam servos vivere maluerunt, paritæ scelere potest: & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando ³ utro accedat, id fit propensius; si utroque adjuncta sit, paria fiant scelus est. Illud tamen interest, quod in servo necando, si sit injuria, semel peccatur. In patris vita violanda multiplex peccatur. Violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in republica locavit: multitudine peccatorum præstat, eoque poenâ magis jure dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique poenâ poenâ sit, sed quantum cuique liceat spectare debemus: quidquid non oportet, scelus esse: quidquid non licet, fas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? etiam si quidem ⁴ rerum modum fingere non possumus; ⁵ animi modum tenere possumus. Histrio ⁶ si paulum se modum extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba brevior, aut longior, exilatur, & exploditur: in vita qui omni gestu moderator, omni versu aprior esse debes, ⁷ in syllaba te peccare dices? ⁸ poetam non audio in angustis in vitæ societate audiam civem, ⁹ digitis peccata dimitte-

¹ Nuda] Remota à circumstantiis. De saltationum numeris Persius: *Manut.*

² Saguntini] Sagunti, Hispaniæ oppidi, incolæ, ab Hannibale diu obsessi. Inde proverbium: *Saguntina fames.*

³ Utro] Pro, utrovis. *Manut.*

⁴ Rerum modum fingere] Sententia est: Cum labi semel coeperis, aut ruere, difficile esse consistere, & inhibere gradum, nec longius progredi. *Wolff.*

⁵ Animorum modum tenere] Scilicet, ne incipias, deflectere ab æquitate, & veritate. *Idem.*

⁶ Si paulum se movit extra numerum] Hoc est, Si non commode saltavit, aut in saltando peccavit contra leges Saltationis. Numeri tam ad Musicam pertinent, quam ad saltationem. De Musicis Virgilius:

— Numeros meministi, si verba tenerem.

--- Nec, cum sis cætera Persius:

Tres tantum ad numeros Satyri more Bathylli.

Lucretius lib. 2.

Ludent, in numerumque exultant *guine lati. Casaub.*

⁷ In Syllaba] Figurata dictum, pro aliqua vel minima particula ejus.

⁸ Poetam non audio] Se exculant non ferro, si peccat. *Manut.*

⁹ Digitis peccata dimittentem] Idem qui propterea se excusatum putet, quod peccaverit quidem, sed neque scire, quæ magnis in rebus. *Wolff.* Alludit poetæ carminum pedes digitis metisolicos. Unde Horatius de arte poetica:

Legitimamque sonum digitis callens & arte.

tem sua?
deri, cum
nis, atque
dine, nib

1. E

vincam
toleran

tutibus c

expugna

entim ci

manium

gata uni

tur erat

1 Si vis

qui longe

ritute. W

obvium ei

propter in

syllabarum

2 Næ a

qui etiam

etiam ex

qui multi

dedita op

vi, ut hoc

etiam n

vero, ut o

li, ita st

uit. Ho

probat Ci

ulorum

damnatur

lum non

salutis ne

mi cede

3 Ego

vehemen

te exord

tem sua? quæ¹ si visa sunt breviora, leviora qui possint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis? perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

P A R A D O X O N IV.

Ὅτι τὰς ἀπορρηγνύται.

Omnem stultum insanire.

I. EGO³ vero⁴ te non stultum, ut sæpe: non improbum, ut semper; sed dementem, & insanum⁵ rebus vincam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum,⁶ contempnitione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut moenibus, septus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? quæ est enim civitas? Omnifne conventus etiam ferorum, & immanium? omnifne etiam fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas,⁷ cum leges in ea nihil valebant,

¹ Si visa sunt breviora] Id est, Si minus longe recesseris à medio, id est, à ritute. Wolf. Breve pro exiguo ubique est. Quo vocabulo usus est propter institutam comparisonem de illarum quantitate. Lang.

² τὰς ἀπορρηγνύται] Stultus dicitur, qui etiam leve aliquid crimen admisit, etiam ex imprudentia. Insanus vero, qui multis criminibus vel gravissimis, dedita opera susceptis, ita se implicavit, ut hoc ipsum peccare eum delectet, etiam si nulla peccandi causa sit. Stoici vero, ut omnia peccata existimant æqualia, ita stultitiam insanix parem faciunt. Hoc autem Paradoxon non tam probat Cicero, quam docet P. Clodium insanum esse, eumque, multis legibus damnatum, exulem fuisse, quamvis solus non mutaverit: se vero exulem fuisse negat, quamvis, ut Clodiano fuiti cederet, ex urbe exiverit. Sylu.

³ Ego vero] Propositione aspera, & vehementi irrumpit in hanc causam sine exordio. Manut.

⁴ Te] Clodi: nam in eum invehitur. Idem.

⁵ Rebus vincam necessariis] Hoc est, Evincam invicis argumentis. Nam res sæpe sunt, rationes, argumenta. Cæl.

Aurel. Sed horum deliratio manifestis rebus probatur. Apul. Metamorph. lib. 10. Quibus autem verbis accusator egerit, quibus rebus diluerit rem. Vincere autem, pro, evincere, tritissimum Ciceroni. lib. 11. ad Famil. epist. 28. Perinde ac, si jam vicerint obitum ejus Reip. fuisse uti-lem. Pro Cluentio: incede deinde virum bonum fuisse Oppianicum. Grav.

⁶ Tolerantia rerum humanarum] Hoc est, Patientia earum rerum, quæ adversæ hominibus eveniunt. Sylu.

⁷ Contempnitione] Hanc vocem à Cicero sæpe, contemptum raro dici invenias. Sylu.

⁸ Non erat illa tum civitas] Quia (ut lib. 2. de officiis docuit) civitas est eorum, qui legibus obtemperant. Grav.

⁹ Cum leges in ea nihil valebant] Non hoc solum fecit Clodius eo anno, quo fuit

cum iudicia jacebant, cum mos patrius occiderat, cum, ferro pulsus magistratibus, ¹ senatus nomen in rep. non erant. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in forum constitutum, & reliquæ conjurationis à Catilinæ furis, rum scelus, furoremque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat; arcessitus civitatem sum, cum esset in rep. ² consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum ³ occiderat: ⁴ esset consensus populi liberi: esset juris, & æquitatis (quæ vincla sunt civitatis) repetita memoria. Ac vide, quam ista tui latrocinii tela contempleris. ⁵ Iactam, & immisiam à te nefariam me injuriam semper duxi: ⁶ pervenisse ad me nunquam peravi: nisi forte, ⁶ cum parietes disturbabas, aut cum te sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut desigrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigiliæ consilia, quibus resp. te invitissimo ⁷ stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses; multo etiam magis, si ullam ⁸ mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis; & tum maxime, cum meam salutem senatus

fuit tribunus plebis, ut leges nihil valerent, sed etiam multas leges Reip. perniciosas tulit. *Sylv.* Imaginem ostendit illius temporis, cum à Clodio, tribuno plebis, ejectus est. *Manut.*

¹ *Senatus nomen in Rep. non erat*] Nam auctoritas Senatui detracta erat à tribuno, & consulibus. Quin etiam consul Gabinius in concione dixerat, errare homines, si Senatum aliquid in Rep. posse arbitrantur. *Sylv.* Sic loqui videtur Cicero, ut exaggeret temporis illius iniquitatem; sicut paulo post dicit, *senatus occiderat, civitas non erat, consul non erat. Grav.*

² *Consul*] P. Lentulus, auctor, & princeps in revocando Cicerone. *Manut.*

³ *Occiderat*] Quod nihil ejus valeret auctoritas. *Idem.*

⁴ *Esset consensus populi liberi*] Id est,

Cum populus Romanus, qui, Pilatus, & Gabinio consulibus, liber non fuerat, legem libere tulisset uno consensu de meo reditu. *Sylv.*

⁵ *Pervenisse ad me nunquam*] Est hoc Stoicorum, qui credunt, nihil sapienter nocere, ne fortunam quidem posse. *Manut.*

⁶ *Cum parietes disturbabas*] Quo die Cicero ex urbe discessit, P. Clodius bellum ejus, quæ in palatio erat, incendit, parietes disturbavit, ut in eo loco deæ libertatis templum ædificaret; tum quam Ciceronis exilium Romanæ civitatis libertatem afferret. *Sylv.*

⁷ *Stat*] *Statere* firmitudinem quandam habet. *Manut.*

⁸ *Mentem*] Quam se accepisse à Divi immortalibus dicit. *orat. Catil. 3. Basil.*

extens

teris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu ne
quid quidem: nisi forte idem esse hostis, & civis potest.
tu civem ab hoste natura, ac loco, ¹ non animo, factis-
que distinguis? ² Cædem in foro fecisti, armatis latronibus
templa tenuisti, privatorum domos, ⁴ ædes sacras incendi-
sti. Cur hostis ³ Spartacus, si tu civis? potes autem esse
civis, propter quem aliquando civitas non fuit? & me
quo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse
temp. putent? Nunquamne, homo amentissime, te circum-
spicies? nunquamne, quid facias, considerabis, nec quid
loquare? nescis, exilium scelerum esse poenam? ⁷ meum
illud iter ⁸ ob præclarissimas res à me gestas esse susceptum?
Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse
proferis, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam
⁹ solum non mutarunt. An, cum omnes leges te exulem
esse jubeant, non eris tu exul? ¹⁰ Num appellatur inimicus,
qui cum telo fuerit? ¹² ante senatum tua sica deprehensa
est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. Qui in-

¹ Non animo, factisque] Civis pernicio-
sus hostis potius, quam civis habendus
est. Itaque Cicero in prima investiva-
tum in Catilinam negat eos, qui à Rep.
discedunt, unquam jura civium tenuis-
se. Sylv.

² Cædem in foro fecisti] Cum Clodiani
curiam forum, curiam, comitium oc-
cuparunt, tam multos fuisse ab his oc-
cisos Cicero dixit pro Sestio, ut corpo-
ra civium Tiberis repletus, & cloa-
cæ refertæ fuerint. Sylv.

³ Templa tenuisti] Templum Castoris
intelligit, quod armatis hominibus, &
civis Clodius occupavit, ne lex ferre-
na de Ciceronis reditu. Sylv.

⁴ Ædes sacras] Templum Nympha-
rum. Manut.

⁵ Spartacus] Servorum rebellium dux.
⁶ Quo nomine] Scilicet exulis, quod
a te potius, quam in me convenit.
dicitur. Id est, Quo nomine tu appel-
latus es. Sylv.

⁷ Meum illud iter] Meum discessum.

⁸ Ob præclarissimas res à me gestas] In
commendanda conjuratione, & civitate
defensa. Nam propter conjuratos
exules, de quibus ultimum supplicium

in carcere sumpsit Cicero, abire co-
actus est, quod indemnatos eos fuisse
Clodius diceret. Eos enim populus Ro-
manus non damnaverat, cujus injuria
non licebat lege Sempronia de capite
civis Romani supplicium sumere. Sylv.
⁹ Solum non mutarunt] Urbem non
reliquerunt. Sylv.

¹⁰ Num appellatur inimicus] Argu-
mentatur à minori ad majus. Si ini-
micus est, qui deprehensus alicubi cum
telo; quid tu, cujus sica penetravit in
sanctissimum urbis locum curiam? si
inimicus, qui unicum occidit, quid tu,
qui plurimos? Gruter.

¹¹ Qui cum telo fuerit] Lege Corne-
lia de sicariis teneri eum, qui hominis
occidendi causa cum telo ambulaverit,
Martianus scribit. Auctore autem Caio
jurisconsulto, teli appellatione & fustis,
& ferrum, & lapis, omne denique,
quod nocendi causa habetur, significa-
tur. Gruter.

¹² Ante senatum tua sica deprehensa
est] Auctore Cicero pro Milone, com-
prehensus est in vestibulo curiæ servus
P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium
interficiendum collocarat. Extorta est
consentienti sica de manibus. Gruter.

P p 2 cendum.

cendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagravit qui ¹templa occupaverit? ²in foro castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es eximius? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si ⁴in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur, tot legibus in exilium ejus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Erit tu quidem ⁵in operto fuisti. Non igitur, ubi quisque erit ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

P A R A D O X O N V.

¹Οπ ⁶μῶνος ὁ σοφὸς ἐλευθέρως, ὃ πᾶς ἀφ' ὧν δ' ἔσος.

Solum sapientem liberum esse, & stultum omnem servum.

1. **L** Audetur vero ⁷hic imperator, aut etiam appelletur aut hoc nomine dignus putetur: quomodo, aut orandem hic ⁸libero imperabit, qui ⁹non potest cupidum

¹ *Templa*] Sunt loca sub dio patentia, auspiciis capiundis apta. Varro de lingua Lat. Cicero in Rhetoricis. *Lang.*

² *In foro castra posuisti*] Non solum Castoris templum armatis hominibus occupasti, sed etiam in eo castra posuisti. *Sylv.*

³ *Familiarissimus tuus*] Q. Cornificius. *Grav.* Historia parum diligenter inspecta. Nam de Clodii incestu mentionem quidem fecit à senatu Cornificius, privilegium tamen, id est, rogationem in Clodium ipsius familiarissimus tulit M. Piso consul. *Manut.*

⁴ *In opertum Bonæ Deæ*] In sacrificium quod Bonæ Deæ in domo Cæsaris confusus fiebat. *Sylv.* Hanc Deam Phryges Midæ regis matrem fuisse dicunt. Romani, Nympham *Δωιάδα*, Fauni conjugem. Græci, aliquam ex Liberi matribus, τὴν ἀπ' ἡγασ=quam nominare nefas sit. *Manut.*

⁵ *In operto*] Scilicet Bonæ Deæ. *Lang.*

⁶ *Μῶνος ὁ σοφὸς ἐλευθέρως*] Cato se Uticæ interempturus de hoc Paradoxo fortiter differuit. Vide Plutarchum in ejus vita. *Betul.*

⁷ *Hic imperator*] Contra L. Lucullum qui de Mithridate, & Tigraue triumphavit. *Manut.* In M. Antonium dictum videri potest, Antonius gubernacula Reip. Romanæ sibi sumptis, tum absumit ab imperio, ut non modo non imperator, sed ne liber quidem imo servus insuper turpissimus fuerit. Nisi hæc de Sylla, vel Tarquinio maximo intelligere velis. *Betul.*

⁸ *Libero*] Antiquo jure Romanorum servis militare non licebat. Itaque cum bello Punico, inopia liberorum hominum, octo millia juvenum veterum ex servitiis prius emerunt, libertate donarunt. Auctore Marci Jurisconsulto, ab omni militia se prohibentur, alioqui capite puniantur. Imperator igitur, nisi liberis, non imperat: sed ne ipse quidem imperare esse potest, nisi liber sit. *Sylv.*

⁹ *Non potest cupiditarius imperare* Laëtantius institutionum divinarum lib. 1.

1. Herculæ fuisse fortem negat, quod cupiditatibus suis imperare non poterit. *Sylv.*

tatibus

ibus suis imperare? Refrænet primum libidines, spectat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, caras animi labes repellat; tum incipiat aliis imperare, cum ipse¹ improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, arere deserit. Dum quidem his obediens, non modo imperator, sed² liber habendus omnino non erit. Præclare enim hoc usurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non uter, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. tum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego similem, me, si quid in his studiis operæ soluerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi,⁴ ut velis. Quis igitur vivit, ut nolit, nisi,⁵ qui recta sequitur, qui⁶ gaudet officio,⁷ cui vivendi via considerata, atque provisa est? qui legibus quidem⁸ non propter metum pareat, sed eas sequitur, atque condit, quia id salutare maxime esse iudicat: qui nihil dicit ni-

1 *Improbissimus dominus* Nam vitia, dominorum instar, imperant iis, qui ei sunt dediti. *Græv.*

2 *Non modo imperator* Pro, non modo imperator. Sic Græci: Οὐχ' ὄρας, Μᾶ τῷ ὄρι γῆς. Μᾶ ὄρι δ' ἄ, Μᾶ τῇ, Μᾶ τῇ γῆς. Μᾶ τῇ γῆς δ' ἄ. *Manut.*

3 *Liber habendus non erit* Egregie Clandianus de Honorio;

Tuliet extremas late dominare per Indos, Te Medus, te mollis Arabs, te Seres adorent,

Si metuis, si prava cupis, si ducere ira, Servitii patiere iugum, tolerabis iniquas luterius leges.

Extremam servitutem vocat Boethius. Extrema est servitus, cum anima humana, vitia dedite, rationis propria possessione ceciderunt. *Græv.*

4 *Ut velis* Ut velle debeas, ut ratio præscribit. *Manut.* Non, ut libido suadet, sed ratio dicitur. Nam hac significatione Stoici hoc verbo utuntur. Auctorem habeo ipsi Ciceronem, qui in Tuscul. Quæst. lib. 4. cap. 6. sic scribit: Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. Quæ autem adversus rationem incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata, quæ in omnibus stultis

Latius regnes avidum dando spiritum, quam si Libyam remotis Gadiis jungas, & uterque Pænus Serviat uni. Græv.

6 *Gaudet officio* Id est, Recta non tantum sequitur, sed etiam cum delectatione, ut optimam vivendi rationem iucundissimam reddat consuetudo. *Wolf.*

7 *Cui vivendi via considerata, atque provisa* Id est, Qui non pendet à temeritate Fortunæ. *Idem.* Hoc est, Qui diu cogitavit, & tandem constituit, quod vitæ genus sequatur, ad quem finem, tanquam ad scopum, omnes vitæ suæ actiones dirigat.

8 *Non propter metum* Magistratuum scilicet, & suppliciorum. *Manut.* Tristissimum est Horatius:

Oderunt peccare boni virtutis amore:
Oderunt peccare mali formidine penæ.
Græv.

hil facit, ¹ nihil cogitat denique, nisi ² libenter, ac libere
cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ³ ab ip-
so proficiscuntur, eodemque feruntur: nec est ulla res, qu-
plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas, atque judi-
cium: cui quidem etiam (⁴ quæ vim habere maximam dic-
tur) ⁵ Fortuna ipsa cedit: sicut ⁶ sapiens poeta dixit, ⁷ Soli
ea cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapien-
ti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quo-
etsi ita esse pluribus verbis differendum est, illud tamen
breve, & confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse libe-
rum neminem. Servi igitur omnes improbi. Nec hoc tan-
re est, quam dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim
ita ⁸ dicunt eos esse ⁹ servos, ut mancipia, quæ sunt domi-
norum facta ¹⁰ nexu, aut aliquo jure civili: sed, si servi-
fir, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & ¹¹ ar-
bitrio carentis suo, quis neget, omnes ¹² leves, omnes ¹³ cupi-
dos, omnes denique ¹⁴ improbos, esse servos?

¹ *Nihil cogitat*] Nam bonus vir æque
rationem habet cogitationum, ac dicto-
rum, & factorum. *Græv.*

² *Libenter*] Non muneribus corrup-
tus, non gratia victus, aut odio. *Manut.*

³ *Ab ipso proficiscuntur*] Hoc est, Ab
ipsius animo, non cupiditatibus. *Sylv.*

⁴ *Quæ vim habere maximam dicitur*] *Sylv.*
Fortuna est domina rerum & externa-
rum, & ad corpus pertinentium, ut
ait Cicero Tusc. Quæst. lib. 5. *Sylv.*

⁵ *Fortuna ipsa cedit*] Nihil enim bo-
num, nisi virtutem, sapiens existimat:
virtus autem nullum habet cum Fortu-
na commercium; quin potius virtuti
Fortuna cedit; igitur & sapienti. *Sylv.*

⁶ *Sapiens Poeta*] Hunc arbitror esse
Appium, de quo Salustius in oratione
ad C. Cæsa rem de Rep. ordinanda, *Res,*
inquit, docuit id verum esse, quod in car-
minibus Appius ait, Fabrum esse quemque
Fortuna. *Sylv.*

⁷ *Suis ea cuique fingitur moribus*] Pro-
verbiale dictum, cujus meminit Corne-
lius Nepos in vita Pomponii: *Suam cui-
que mores fingunt Fortunam. Erasim.* Quod
fortasse à Plauto sumptum, qui ait: *Sa-
piens ipse fingit Fortunam sibi. Manut.*
Juvenalis recte dicit, Fortunam nul-
lum esse Numen, sed prudentiam:
stultitia hominum inter Deas referri

Fortunam, Sat. 10.

Nullum Numen abest, si sit prudentia,
sed te

*Nos facimus, Fortuna, Deam, calig-
locamus. Sylv.*

⁸ *Dicunt*] Stoici. *Manut.*

⁹ *Servos*] Servitus est duplex: co-
poris, & animi. *Idem.*

¹⁰ *Nexu*] Hoc est, Quæ mancipio ven-
dita sunt, id est, quæ sic vendita sunt
ut eversionis periculum in se recipere
& præstaret venditor. *Nexus* est, obli-
gatio. Mancipio dationem semper se-
quebatur traditio *nexu*, quæ tradens se
dominum profitebatur, seque obliga-
bat, & nexum faciebat ad eversionem
præstandam. *Græv. Cic. pro Muræna*

*Quod si in rebus repetendas, quæ mancipi
sunt, ut periculum præstare debet, qui se
nexu obligavit. Lex. 12. Tab. Cum nexum
faciet, mancipiumque, uti lingua nuncu-
passit, ita ius esto.*

¹¹ *Arbitrio carentis suo*] Qui non re-

cta sequitur, nec officio gaudet. *Manut.*

¹² *Leves*] Quorum appetitus impera-
menti. *Wolf.*

¹³ *Cupidus* Non tantum pecuniæ, sed
aliarum quoque rerum. *Manut.*

¹⁴ *Improbos*] Virtutes expertes, vitii
quibuscumque præditos, *vide præfatus. Id.*

2. An

2. An ille mihi liber ¹ cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil impuniti negare potest, nihil reculare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum putamus. Atque, ut in magna familia sunt alii lautiores, (ut sibi videntur) servi, sed tamen servi, ²atrienses, ac topiarii; pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælarum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere præcedant. At sumus, inquit, civitatis principes. Vos vero conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, ³ qui tergunt, qui ungunt, qui ventos, ⁴ qui spargunt, non honestissimum locum servitutis ediderunt, ipsius ⁵ servitutis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. ⁶ Echionis tabulæ re stupidum detinet, aut signum aliquod ⁷ Polycleti. O-

[Cui mulier imperat] Uxor is: Græcè, *γυναῖκα ἐπ' αὐτῷ*. *Idem*. Qualis fuit Antoniæ, cum Cleopatraz, & Hercules, cum Omphalæ serviret. *Idem*. Et quantum Cicero Antonii cæcum in Cleopatraz amorem videre non potuit, præterea tamen ante specimen in Fulvia conjuge, quæ Clodio prius nupta fuerat, quæ ut erat imperiosa, ita eum tenuit, ut Cleopatraz jugum facilis ferre possit. *Idem*.

¹ *Atrienſes, topiarii*] Nam, cum in his ponerentur longa serie imagines familiaritatis, statuar, picturæ, & alia ejusmodi (ut Philipp. 2. testatur) ea cura *Atrienſem* spectabat; cujus in familia primus locus erat, ut ex Plauto patet: *Idem* horrorum poliendorum, & variè tumendorum ad *topiarios*. *Lang. Topiarius* est, qui topiaria facit. *Topiarius* vero dicitur, opus ex arbore, aut frutice, herba factum ad decorem; ut sunt tabulæ, naves, aviculæ, & hujusmodi ex buxo, vel hedera, quarum natura sequax est, & flexibilis, fieri conſueverunt. Dicitur *ἀπὸ τοῦ τρέφω*, hoc est, à locis, quæ in his varia conſtituuntur, teste H. Stephano.

³ *Qui tergunt, qui ungunt*] Nimirum signa, ut magis niteant, & ne rubigo, aut ærugo incommodum afferat. *Sylv.* Quod in primis faciebant solennibus, & festis diebus. Possis etiam intelligere de servis, quorum opera utebantur in balneis. *Aliplex* sane, sive *unſores* sunt notissimi. Nec dubito fuisse servos quoque, qui tergerent dominos, sicut erant, qui tonderent. *Græv.*

⁴ *Qui spargunt*] Ut ille apud Phædrum lib. 2.

*Perambulante læta domino viridaria,
Alveolo capiti ligneo conſurgere
Humum æſtuantem. Græv.*

⁵ *Servitutis*] Alii legunt, *civitatis*. Nihil vero certius est hac scriptura. Non enim cum civibus comparat viros nobiles, his cupiditatibus deditos, sed cum servis. Non civilium, sed servorum ultimos illos esse dicit. *Græv.*

⁶ *Echionis*] Pictorem Echionem commemorat Cicero in Bruto. Commemorat & Plinius lib. 35. cap. 10. *Lambin.*

⁷ *Polycleti*] Siquis, sculptoris eximii, diligentia, ac decore supra ceteros facile

mitto, unde sustuleris, & quomodo habeas. Intuentem admirantem, clamores tollentem cum video, servum te ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt ista festi-
Sunt. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed ob-
cro te, ita vetusta habeantur ista, non ut vincula vitorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim cen-
si L. Mummio aliquid istorum videret matellionem Cor-
rinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Cor-
inthum contempsisset: utrum illum civem excellentem, an
triensem diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, au-
rum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum,
nil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem sum-
populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem
de piscina, & pertractantem, & muranarum copia glori-
tein: nonne hunc hominem ita servum iudicet, ut ne in-
milis quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An-
rum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam co-
ditionem recusant durissimæ servitutis? hæreditatis
quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum
cupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntate
quidquid denuntiatur sit, facit: affectatur, assidet, ma-
ratur: quid horum est liberi? quid non denique se-
inertis?

3. Quid? jam illa cupiditas (quæ videtur esse liberali-
honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domi-
nam imperiosa! quam vehemens! Cethego, homini
probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplius

facile vincentis, ut loquitur Quintil. Hinc Statius:

*Quod Polycletem visum est spirare ca-
mini.*

1 Matellionem] Matellio, ut ait Sextus Pompeius, vas urinæ est. Sylv. Arbitror dici, signum præsentans servum porri-
gentem matulam. Erasmi.

2 Totam Corinthum contempsisset] Fuit enim abstinentissimus, & lautitiarum contemptor. Græv.

3 Præter ipsos] Præter eorum animos, Platonico more. Manut.

4 Barbatulos] In labro inferiori. Id.

5 Exceptantem de piscina] Tacite hic capere videtur Cicero Lucullum, &

Hortensium, quos piscinarios vocat. I. ad Atticum.

6 Cupiditate peculii] Hoc est, Patris sui, facultatum augendarum. Græv.

7 Hæreditatis spes quid iniquitatis] hæredipetas, quos Cicero pessimo servorum in numero habet, exigit lepidè Juvenalis, Martialis, & Lucan. Græv.

8 Muneratur] Munera dat famæ conciliandi gratia.

9 Cethego] Non est is, qui cum Cethego conjuravit, sed is, de quo Plinius in Lucullo, Manut.

10 Coegit] Scilicet, cupiditas hoc rum. Notat Lucullum. Lang.

videbantur: munera mittere, noctu venire domum ad eum, necari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc liberis existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus accessit, & alius est dominus, exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini, timentur. Juvenex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam faciens oratio? Eripite nos ex servitute. Quæ est ista servitus cum claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitas, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. Nolite sinere vos cuiquam servire. In libertatem vindicari vult? minime. Quid enim adjungit? Nisi nobis universis. Dominum mutare, non liber esse vult. Quibus & possumus, & debemus. Nos vero, siquidem animo excelso, & alto, & viribus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixis: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæcenus. Ille videat, quomodo imperatur esse possit: cum eum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa convincat.

3, cum Ciliciam provinciam affectam, non solum Cethego, sed ejus amici Precie serviebat. Sylv.

1 Adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum] Quia adolescentes ex magnum virorum accusatione probitatis, eloquentiæ laudem capessere solebant. Sylv.

2 Tanquam domini, timentur] Sic Juvenalis Sat. 3.

Qui nunc diligitur, nisi conscius? & cui serviens

Æstuat occultis animus, semperque tacentis?

Nil tibi se debere putat, nil confert unquam,

Participem qui te secretis fecit honesti.
Carus erit Verri, qui Verrem tempore, quo vult,
Accusare potest. Sylv.

3 Oratio] Qua suavit legem Serviliam, egitque senatus causam, contra judicum, & accusatorum factionem. Manut.

4 Quibus & possumus] Verba sunt ex Crassi oratione, cum antecedentibus illis, nisi vobis universis, connectenda.

5 Exaggerato] Omnimodis virtutibus prægnanti. Exaggerare est, coacervare, in unum quasi aggerem, & acervum cogere.

PARADOXON VI.

"Οπ' ἴμους ὁ σοφὸς παράσσιος.

Solum sapientem esse divitem.

I. **Q**UÆ est ista in commemoranda pecunia² tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? Pro Diis immortalibus! egone me audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne dives? Quid si ne dives quidem? quid pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? opinor³ in eo, cui tantum possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit qui nihil quærat, nihil appetat, ⁴ nihil optet amplius. ⁵ Animus oportet tuus te iudicet divitem, non hominum sermo neque possessiones tuæ: nihil sibi deesse putet, nihil curæ amplius: satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum ⁶ isti ordini ne honestus quidem

¹ *Μῆκος ὁ σοφὸς παράσσιος.* Paradoxum Socraticum est. Socrates enim apud Platonem in Phædro Deos orat, ut sapientem solum divitem existiment. Idem rogatur, an quisquam Crecfo, qui regum omnium opulentissimus erat, beator existet, necire se, quantum haberet virtutis, respondit. Significabat enim ne divitem quidem eum esse, nisi sapiens esset. Auctore Val. Max. Gyges, regno Lydiæ armis, & divitiis abundantissimo infans, Apollinem Pythium seiscitatum venit, an quisquam mortalium se esset felicior. Deus, ex abdita sacrarii caverna voce missa, Aglaum ei prætulit. Is erat Arcadium pauperrimus, sed atate jam senior terminos agelli sui nunquam excefferat, parvuli ruris fructibus contentus. In hoc autem Paradoxo primum probat Cicero eum esse divitem, non qui multa possidet, sed qui suis rebus contentus sit: deinde, eum vere divitem esse, qui virtutem habeat. *Sylv.* In hoc autem Paradoxo M. Crassi avaritia, & L. Luculli luxus perstringi videntur. Constat ex duobus propolitio-

nibus: quarum una est, animi divitiæ, hoc est, virtutem, & eruditionem pecuniæ, & possessionibus præstare: altera, avaros, & luxuriosos non esse divites sed pauperes potius.

² *Tuæ* M. Crasum appellat, omnium Romanorum, excepto Sylla, ditissimum, teste Plinio.

³ *In eo, cui* Definicio divitis philosophica, Naturæque consentanea. *Wils.*

⁴ *Nihil optet* Sic Horatius:

Quod satis est, cui contingit, nihil amplius optet.

⁵ *Animus oportet tuus* Si animo tu dives es, revera dives es, etiam in fortunarum mediocritate. *Græv.*

⁶ *Isti ordini* Senatorio, ex quo tu etiam Auctore Livio lib. 22. *Q. Claudius tribunos plebis legem tulit, ne quis Senator maximam navem, quæ plus, quam 300 amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vestandos.* His verbis significat, mercatum, omnemque alium quæstum Senatori turpem esse. *Sylv.*

possit

possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacificis, auferis, eripis: si socios spoliās, ærarium expilas: si testamenta amicorum ² expectas, aut ³ ne expectas quidem, aique ipse ⁴ supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? ⁵ Animus hominis dives, non arca appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum te ⁶ inanem videbo, divitem non parabo. Etenim ex eo, ⁷ quantum cuique satis est, metuantur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? majore. Plures? majore etiam. Et si (⁸ ut aiunt Danaï) quinquaginta sint filiarum, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipse etiam egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum divites, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere possent suis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Ergo hoc proposito, nunquam

¹ *Ærarium expilas*] M. Crassum suo, & Pompeii consulari terro, rapuisse uno pondō auri è Capitolini Jovis folla, à Camillo ibi condita, Plinius audivit. Ut ne ærario quidem abstinuisse credas, qui tali sacrilegio se obstrinxit. *Syl.*

² *Expectas*] *Expectat testamenta*, qui ea desiderat, isque inhiat: qui est hæredipeta. Sic dicitur *expectare mortem* aliquis, qui mori illum quam primum vellet. *Wolf.* Quod vero scelus est *expectare testamenta amicorum*? Certe vis est in verbo, *expectare*. Odiola est enim illa aviditas. Et fortassis huc facit, quod Lucilius Lupus refert de verbo; *Cum ineluctus filium suum hortaretur, audaciter de rebus suis sumptum faceret, etiam puerum; filiusque respondisset, non esse ea donatione opus; non enim expectare se vult mortem*: Imo vero, inquit te oro, ut expectes. Id est, Ne ante tempus me per insidias occidas. *Lang.* *Expectare testamentum* dicitur hic utique invidiosum, ut *expectare mortem*. Proprium in hac re verbum est, quod usurpant de

iis, qui optant, ut aliquis moriatur. Igitur *expectare testamentum* est, optare, ut quis moriatur, ut tu hæreditatem capias, aut legatum promissum consequaris. *Græv.*

³ *Ne expectas*] Vi, aut fraude antevertis.

⁴ *Supponis*] *Supponere testamentum* est, testamentum fallum fingere, & pro vero substituere: quod est falsarium. *Græv.*

⁵ *Animus hominis dives*] Hoc est, Ille demum dives dicitur, cujus animus iis, quæ possidet, contentus eum divitem esse judicat.

⁶ *Inanem*] Sic Lucanus:

Semper inops, quicunque cupit.

⁷ *Quantum cuique satis*] Sive ad necessitatem, sive ad cupiditatem importunam. *Wolf.*

⁸ *Ut aiunt Danaï*] Id est, Ut fingunt poetæ fuisse Danaï, Argivorum regis, quinquaginta filias. Quæ omnes, excepta unica Hypermetra, maritos suos una nocte occiderunt.

eris dives ante, quam tibi ex tuis possessionibus tantum ¹reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, a peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam ²nunquam obscure tulisti.

2. Nam, ut iis, qui honeste rem quærunt mercaturam faciendis, ³operis dandis, ⁴publicis sumendis, intelligimus ⁵opus esse quæsitum; sic, qui videt domi tuæ partem ⁶accusatorum, atque ⁷judicum ⁸confociatos greges; qui ⁹nocentes, & pecuniosos reos eodem te autem ¹⁰amore corruptelam iudicii molientes; qui tuas ¹¹mercedum pactiones in patrociniis,

¹ Reficiatur] *Rescit* dicitur id, quod capitur: Exemplis intelligitur Lib. 3. in Verrem: *Domus, ignarus incommodi sui, gaudeat, villicoque delektetur, quod tanto sui plus mercedis ex fundo refectum sit.* Dixit etiam Celsus Juriconsultus in Pandectis: *Quantum ex bonis ejus refici potest.* Manut.

² Nunquam obscure tulisti] In apertum protulisti, omnia patet factam exhibuisti.

³ Operis dandis] Mercedis causa inserviando aliis. Manut. Operas suas locando. Sylv. Sed hoc nimis *yunxōe*. Rectius puto *operas dare* hic esse, publicanis servire, aut esse publicanus. Cic. epist. 65. lib. 13. ad Fam. *Curs P. Terentio Hispano, qui operas in scriptura pro magistro dat.* Hoc est, qui vicarius est magistri illius societatis. Orat. 2. in Verrem cap. 10. *Canuleius, qui in portu Syracusis operam dabat.* Hoc est, qui erat inter publicanos, qui Syracusis portorium exigebant. Sic & alibi Cicero. Grav. Hoc autem parum distare videtur ab eo, quod sequitur, *publicū sumenda*. Fortasse igitur *operam dare* hoc loco significat, scribarum, notariorum munere, seu negotio fungi.

⁴ Publicis sumendis] Conducendis ve- & galibus; quod publicanorum erat. Manut.

⁵ Opus esse quæsitum] Id est, Eos non habere satis, non contentos esse re sua

familiari. Wolf.

⁶ Accusatorum] Quos Crassus subornabat ad homines locupletes criminalis. Manut.

⁷ Judicum] Quos corrupti Crassus, & fontes absolverent, innocuos damnaverent.

⁸ Confociatos] Accusatores, & iudices coire flagitiosum est. Iudex enim ne partes facere, nec sequi debet. Conveniebant autem, ut corrumperent iudices ad damnandos reos, quorum bonis inhiabant. Grav.

⁹ Nocentes, & pecuniosos] Utrumque valet ad iudicum corruptelam. Nam qui innocens est, iudices non vult corrumpere: qui pecuniosus non est, non potest. Sylv.

¹⁰ Mercedum pactiones] Sordidum, & legibus interdictum erat, mercede defendere. Wolf. Lege Cincia pena stabatur adversus eos, qui pretio causa oravissent. Sylv.

¹¹ Intercessionem] Hoc est, Sponsiones interposita fide sua, se soluturum pro iis, ni ipsi solverent, quam promittebant pecuniam. Grav. Usitatum est Ciceroni, verbum *intercedere* ad pecuniam accommodare; tum scilicet, cum spondemus nos aliquid pro aliquo soluturos esse. Philipp. 2. *Tantum se pro te intercesse dicebat.* Ad Attic. lib. 1. epist. 14. *Accersivit ad se, promisit, interessit, dedit.* Manut.

coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad² de-
fenerandas, diripiendasque provincias; qui³ expulsionem vi-
ciorum, qui⁴ latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis,
cum clientibus⁵ societates, qui⁶ possessiones vacuas, qui⁷ pro-
scriptiones locupletium, qui⁸ cædes municipiorum, qui illam
Syllani temporis⁹ messem recorderetur, qui testamenta¹⁰ subiecta,
qui sublatis tot homines; qui denique omnia venalia,¹¹ de-

1 *Coitionibus*] *Coitiones* alioqui con-
suetudines sunt, & factiones. Puto
hic significari conventicula candida-
torum; qui & ipsi, ut accusatoria, &
pudicum greges Crassi domum frequen-
tarent, quo facilius magistratus obtine-
rent. *Wolff.*

2 *Defenerandas*] Id est, Fœnore op-
rimendas, & iniquis utiuris oneran-
das. *Idem.*

3 *Expulsiones vicinorum*] Ex agris,
quos occupant potentiores, & opu-
lenciores, aut vi, & calumniarum metu,
aut pretio non iusto, aut usurpatione,
& furto. Hinc illa latifundia Romano-
rum nobilium, de quibus multa multis
in locis apud Plutarchum. Inde Florus
& Græcho: *Depulsam agris suis plebem
sijeratus est. Græv.*

4 *Latrocinia in agris*] Nimirum in-
genitos homines excipiendo, & in er-
gestula conjiciendo, ut instar mancipio-
rum opus facerent. Hinc postea recog-
novit Augustus ergastula. Sueton. Aug.
12. *Rapti per agros viatores sine discrimi-
nibus, servique ergastula possessorum sup-
plicantur.* Sic hunc locum intelli-
gendum existimo. Non enim credibile
est latrocinia exercuisse Romanos pro-
prietes in agris. *Græv.*

5 *Societates*] Negotiationis causa.
Sylv.

6 *Possessiones vacuas*] Unde ejusdæ do-
mini sunt, præcipue in furiosa illa, &
inhumana Syllæ proscriptione. *Sylv.*

7 *Proscriptiones locupletium*] Cum Syl-
la victor proscriberet eos, qui Marianas
partes secuti erant, multos ex locuple-
tibus simul proscripsit, ut eorum bona
publicarentur. Q. Aurelius, nullis se
negotiis implicans, forum ingressus.
proscriptorum nomina legit: in qui-
bus cum seipsum comperisset, Albana,
inquit, villa me proscripsit. Paulum
progreffus jugulatus est. *Sylv.*

8 *Cædes municipiorum*] Non Romanos
solum proscripsit Sylla, sed etiam in
municipia, colonias, præfecturas Italix
fœvit, quæ adversas partes adjuverant.
Aliorum enim oppidorum arces demo-
liebatur, aliorum muros evertibat, a-
liis publicam multam imponebat, a-
lios tributis gravioribus opprimebat.
Aut *cædes municipiorum*, id est, municipi-
pum. *Sylv.*

9 *Messem*] Non segetum, sed civium
Romanorum. *Manut.* Cum Sylla, civi-
um Romanorum bona vendens, suam
se prædam vendere diceret, M. Crassus
ex iis permulta parvo emit. Cum i-
dem Sylla magnam urbis partem in-
cendio vastasset, areas multas earum do-
mini, partim egestate compulsi, par-
tim, nihil audentes petenti negare,
Crasso venderunt exiguæ pretio. Quæ
ratione magnam urbis partem emit.
Servos ad 500 emit fabrilis artis, &
architecturæ peritos, quibus ad domos
in areis vacuis ædificandas uteretur:
quorum operas locabat iis, qui à se a-
reas emerant. Hac ratione grandem
pecuniam sibi comparavit. *Sylv.*

10 *Subiecta*] Falso pro veris suppo-
sita. *Manut.*

11 *Delectum, decretum*] Vox prior in-
nuit ad militiam adscitos, vel non ad-
scitos, prout demeruerant, vel non de-
meruerant præsidem pecunia, donis-
que. *Gruter.* Wolstus accommodat
non tam militum delectui, quam ven-
dicioni earum functionum, quæ lucrosæ
erant. Nihil aliud significat, quam in
delectu habendo, in decretis faciendis
nihil valuisse, nisi pecuniam: ut ii mi-
litum numeris non adscriberentur, aut
ordinibus infererentur honestioribus
quibus erant indigni: urque decreta
iniqua in eorum gratiam interpone-
rentur, qui plus obulissent pecuniar.
Græv.

lectum,

lectum, decretum, ¹ alienam, suam sententiam, ² forum domum, ³ vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc vere dixerit divitem? Erenim divitiarum fructu in copia est: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, ⁴ nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me silebo de re loquar. Si censenda nobis, atque æstimanda res sit, utrum tandem pluri æstimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an ⁵ continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an ⁶ responsum M. Cicerii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis ⁷ Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluri æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita divitissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti pluri, quam virtus æstimanda est.

3. O Dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Caput ille ex suis pradiis sexcenta sestertia: ego centena ex meis: illi aurata testæ in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas suppellectilem, & vestem infinite concupiscenti, ⁸ non modo

¹ Alienam] Crassi vel gratia, vel auctoritate, vel largitione corruptis Senatoribus, & judicibus. *wolf.*

² Forum, domum] Id est, Et domi, & publice pecuniæ causa omnia facta esse à Crasso. *Idem.*

³ Vocem, silentium] Cum quidam apud Demosthenem gloriantur, se dicendo talentum esse lucratum, respondisse fertur: At ego quinque tacendo. *Idem.*

⁴ Nunquam es futurus dives] Nemo enim dives, nisi qui est sua sorte contentus. *Idem.* Qui cupi, dives non est. *Manut.*

⁵ Continentiam] A repetundis abstinentiam, auri contemptum.

⁶ Responsum M. Cicerii] Respondit: Non aurum habere præclarum sibi videri, sed ista, qui haberent aurum, imperare.

⁷ Q. Maximo fratri] Scipio Africanus minor, L. Pauli filius, à P. Scipione, Africani majoris filio, adoptatus est, quemadmodum ejus frater Q. Fabius Maximus appellatus est, quod in Fabiorum familiam adoptatus sit. *Sylv.*

⁸ Non modo ad fructum] Quidam vitæ non indoctus sic explicat hunc locum: Sumptus pecuniæ his rebus impendunt non tantum reddit domino, quantum redderet pecunia, si fecerit oblocare: tantum abest, ut fructum, qualis ex prædio percipi solet, reddat. Hactenus ille.

ad fructum ille est sumptus, sed etiam ad fœnus, exiguus. Ex quo tenui vestigali, ¹ detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam: an quæ ² suis se vitius sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus sæculi errore verſer? ³ M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & ⁴ Luscinos loquamur) pauper tantum fuit. Habuit enim ædiculas in ⁵ Carinis, & fundum in ⁶ Labicano. Nos igitur divitiores, qui plura habemus? utinam quidem! sed non æstimatione census, verum ⁷ victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est: ⁸ non esse emacem, vestigal est. Contentum vero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Et inquit, si isti ⁹ callidi rerum æstimatores prata, & ¹⁰ areas quasdam magno æstimant, quod ei generi possessionum minime ¹¹ quasi noceri potest; quanti est æstimanda virtus, quæ

ad ego hanc esse puto Ciceronis sententiam: Reditus illos adeo non sufficiunt ad tuendam rem familiarem, & sumptus necessarios tolerandos, ut ne laboras quidem dissolvendas sit satis. *Wol.* Hoc vult: Tantum abesse, ut 600 illa lesteria sufficiant ad sumptus domesticos, ut ne quidem satis sint ad dissolvendum fœnus. *Grater.*

[*Detractis sumptibus cupiditatis*] Sui generacis, luxuriosis. Si quis vero non vult intelligi, ultra sumptus necessarios, nihil impedio. *Wol.*

[*Suis se viribus sustinent*] Agricultura, & prædia suis proventibus sese sustentant: id est, refici, & conservari possunt. *Idem.*

[³ M. Manilius] Is est, qui cum Africano minore, Lælio, Philo, Scævola, aliisque disputat in libris, quos de Rep. Cæro conscripsit, qui temporis injuria non exant. *Sylv.*

[⁴ Luscinos] C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis quo nominavit. *Manut.*

[⁵ Carinis] Carinæ Romæ dicebantur ædificia facta in modum carinarum, quæ erant intra templum Telluris. *Virg.* *Æneid.* 8. v. 361.

--- *Passimque armenta videbant*

Romanoque foro, & lautis mugire Carinis.
Horat. lib. 1. Epist. 7. v. 48.

--- *Foro nimium disflare Carinas*

jam grandia natu queritur.

[⁶ Labicano] Ponitur pro prædio Labicano; ut Tusculanum, Pompeianum, Formianum, aliæque ejusdem generis. *Sylv.* Labicum est Italæ oppidum prope Tusculum, non procul ab urbe Romana. De quo Silius:

--- *Campos ingressus, & arva Labici.*
Et rursus:

--- *Veterem bellare Labicum.*

[⁷ Victu, atque cultu] Id est, Dives est, cui tantum suppedit, quantum est opus ad vivendum liberaliter. *Wol.*

[⁸ Non esse emacem] Sumptibus, impenſis parcere. Quia, judice Plinio, malo emptio semper exprobrat stultitiam.

[⁹ Callidi rerum æstimatores] Hoc est, Qui optime norunt, & intelligunt quærendi artes. *Græv.*

[¹⁰ Areas quasdam] Id est, Urbanas, & in urbis nobilioribus locis: ne quis de areis omnibus acciperet. *Manut.*

[¹¹ Quasi] Pro, fere. Ut in *Acad. Sol.* *mihi quasi pedalis videtur.* Et ibidem: *Illæ exponunt duo, quæ quasi continent animam*

nec eripi, nec surripi potest unquam : neque naufragio, neque incendio amittitur : nec tempestatum, nec temporum perturbatione mutatur ? qua præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas folique (quod est proprium divitiarum) contenti rebus suis satis esse putant, quod est : nihil appetunt, nulla re egeni nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Imptobi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis, non modo non copiosi, & divites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

*omnem hanc questionem. In Oratore : quasi 2000 peditum. Sueton. Hora quasi
Est enim quasi in extrema pagina. Terent. septima. Mauret.*

Quasi talenta ad 15 coegi. Salust. Prefatio

M. T. CICERONIS SOMNIUM SCIPIONIS. SCIPIO LOQUITUR.

CUM in Africam venissem, M. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit, quam ut ³ Mafnissam con-venirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque post suspexit in cœlum : &, Grates, inquit, tibi ego, ⁴ summe Sol, vobisque ⁵ reliqui cœlites, quod ante, quam

¹ *Somnium Scipionis*.] Cicero sex libris de Rep. qui injuria temporis hodie desiderantur, justissimæ civitatis statum descripsit. E quorum ultimo libello noster desumptus unica de negotio superest tabula.

² *Scipio loquitur*.] P. Scipio Æmilianus, vir magni nominis, qui Carthaginem delevit, & Numantiam evertit : ad quo sibi Africani minoris nomen accevit. Huic somnianti Africanus avus, & P. Æmilius pater cum reliquis senilibus apparent : qui solita prudentia P. Scipionem hortantur, ut talem in munda Rep. se præstet, quales se sapiores ejus præbuerint. Proponunt remunerationem, futurum, ut illuc ille proficiscatur, quo ipsius majores omnia virtute, & gloria contenderint. Ut autem, quo profecturus sit, habeat, debent locum beatorum, in quo ipsi cum bonis omnibus ævo fruuntur sempiterno. Hic enim est scopus hujus libelli. *Anonymus*.

³ *Mafnissam*.] Hic Numidarum, & Massylorum rex, à Pœnis expulsus, rec-

stitutus fuit in regnum ab Africano matre, ex eoque hunc Scipionem nepotem amavit. adeo ut, cum anno 97 moretensium, relicis 44 filiis, hunc inter eos divitem, tutoremque esse voluerit. *Comment.*

⁴ *Summe Sol*.] Sic Virgil.

Summe Deum, sancti cussos Sorastis, Apollo.

Summum intelligi debet non modo dispositione loci, verum etiam naturæ dignitate. Sol enim, quamquam longe quidem abest à terra, tamen non *summam* cœli obtinet regionem. Sed is cum sit dux, princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, cuncta lustrans sua luce, & completus, ex hoc potius dictus esse *summus* videtur. Aut forsan Solem Mafnissa *summum* non alia ratione dixerit, quam quod unusquisque *summum* putat eum, quem colit. *Græv.*

⁵ *Reliqui cœlites*.] Lunam, cæteros planetas & quotquot in supremo cœlo stellæ sunt, veterum plerique Deos esse crediderunt. *Vinet.*

R r

ex

ex hac vita migro, conspicio in meo regno; & his testibus P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreari ita nunquam ex animo meo descendit illius optimi, atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno ille me de nostra rep. percontatus est. Multisque verbis ultrocitraque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatus accepti, sermonem in multam noctem perduximus, cum senex nihil, nisi de Africano, loqueretur omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta meminisse deinde, ut cubitum discessimus, me & de via, & qui multam noctem vigilassem, ¹ arctior, quam solebat, somni complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod erimus locuti: ² fit enim fere, ut cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale ³ de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi

¹ *Arctior somnus complexus est*] Dux arctioris somni commemorantur causa, labor itineris. & vigilie. Lucret. lib. 4.

--- Multo sopor ille gravissimus extat,
Quem satur, aut lassus capias, quia plurima tum se Corpora conturbant, magno confusa labore.

Dicitur autem somnus *complexus* homines, quia membra somno pene contracta tenentur, quia munia nulla obire possunt. Inde Catullus.

--- *dulci devinctam lamina somno. Græc.*

² *Fit enim fere, ut cogitationes*] Hoc egregie Lucretius explicat lib. 4.

Et cui quisque fere studio devinctus adhæret,

Aut quibus in rebus multum sumus ante morati,

Atque in qua ratione fuit contenta magis mens,

In somnis eadem plerumque videmur obire.

Causas causas agere, & componere leges,

Induperatores pugnare, & prælia obire.

& Claudianus:

Omnia, quæ sensu voluntur vota dium Pectoreposito reddit amica quies.

Venator deserta toto cum membra reperiens Mens tamen ad sylvas, & sua loca redit.

Judicibus lites, auriga somnia curus Vanaque nocturnis meta cavetur quis. Lambin.

³ *De Homero scribit Ennius*] Cum enim Ennius Homeri versus legeret, mimitaretur, ediceret, totumque se ad illius imitationem componeret, somnavit se Homerum esse factum, animamque Homeri juxta Pythagoricum dogma nimum. Hinc illud Horatii:

Ennius & sapiens, & sortis, & alii Homerus,

Ut Critici dicunt, leviter curare videtur

Ut promissa cadant, & somnia Pythagoræ.

Idem Persius notavit:

Cor jubet hoc Enni, postquam deservisse

Maonides Quintus pavone ex Pythagore

Locus autem Ennii, ubi somnium illud narrabatur videtur illo hemistichio significari, quod in Lucullo Ciceronis est

--- *visus Homerus adesse poeta. Ram-*

ex imaginibus, novi, equi, mittit tri-
2. *Visionem*
coacta p-
solende
num, illu-
dam num-
us; 'er-
adhuc à
leveris,
patus *Æ-*
conful 7
excinde
des ?rem-
care, o-

1 *Ex in-*
res imagi-
in artibus
pompis fu-
reant, ad
militarem,
illud juve-
Ita licet
Africa,
visi-
2 *Quar-*
nificat, (se-
ficantum
no fuisse v-
orum, 8
urni in p-
no exilio
tribuit
3 *Parer-*
4 *Pen-*
se paulo
militia p-
banatus n-
binorum
apparet,
militum
5 *Erit-*
rebus tibi
quod ad
pro tuo
lius Sci-
cundo, p-
bus nom-
latus, l-

ex imagine ejus² quam ex ipso, erat notior, quem ut agnovi, equidem cohorruui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omite timorem, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ.

2. Videsne illam urbem, quæ,³ parere populo Romano cæcta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? ostendebat autem Carthaginem de excelsa, & pleno stellatum, illustri, & clato quodam loco) ad quam tu oppugnam nunc venis⁴ pene miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc à nobis hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, &⁶ obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligere iterum consul⁷ absens, bellumque maximum conficies, Numantiam excindes. Sed⁸ cum eris curru Capitolium invehctus ostendes⁹ remp. perturbatam consiliis¹⁰ nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ¹¹ lumen animi, ingenii, con-

1 Ex imagine ejus] Romani proceres imagines majorum suorum cereas à aris collocabant, eademque in campis funebribus, aliisque circumferbant, ad ostentandam familiæ suæ vultuatem, & generis nobilitatem. Hinc illud Juvenalis:

Tota licet veteres exornent undique cera
Arria, nobilitas sola est, atque unica
virtus. *Wol.*

2 Quam ex ipso, erat notior] Aut significat, se adolescentulo, imo puero, Africanum fuisse mortuum; aut, à le habuisse visum, cum calumnias inimicorum, & ingrati populi perosus Lintini in prædio suo, tanquam voluntario exilio, postremam ætatem exegisse tributar major Africanus. *Wol.*

3 Parere] Tributum pendere. *Manut.*
4 Pene miles] Tribunus militum, & sic paulo major militie. *Vinet.* Nam in militia primus est honoris gradus tribunatus militum. *Manut.* Potestatem tribunorum militum exiguam fuisse inde apparet, quod Livius scribit, tribunos militum virgis à legato cæsos. *Passerat.*

5 Eritque cognomen] Paries & compatis tibi tua virtute cognomen, quod ad hoc usque tempus habes à me tuo hæreditarium. P. enim Cornelius Scipio, confecto bello Punico secundo, primus ex Romanis imperatoribus nomine victor à se gentis est nobilitatus. *Vinet.*

6 Obieris legatus Ægyptum] Videtur sane missus fuisse in Ægyptum, cum magnis motibus jactaretur, pulso propter incesctus, atque parricidia ab Alexandrinis Ptolemæo Evergete rege. *Grav.*
7 Absens] Absentem dicit Cicero, qui consularum non petiit, nec in campum Maritum candidatus cum aliis descendit. *Vinet.*

8 Cum eris curru Capitolium invehctus] Postquam triumphaveris. *Vin.* Sic Virg.

--- Capitolia ad alta
Vistoraget currum.

9 Remp. perturbatam] Quo tempore Scipio bellum gerebat Numantinum, Tib. Gracchus, tribunus plebis, cum legem agrariam invitis patribus promulgare veller, interfecctus à Scipione Nasica, maximos excitavit tumultus: nec tamen ejus morte factiones commotæ sunt, sed iterum ingens seditio exorta est; Carbone legem ferente, ut cuique, quoties liberet, tribunum fieri liceret: qua lege lara, Tiberii uicem ulcisci statuit. Itaque coacti tam patres, quam plebs, ad Scipionem, tanquam ad tutissimum propugnaculum, confugere, orantes, ne urbem in tanto periculo desereret. Scipio, Romam reversus, Carbonis legem dissuasiit. *Anonymus.*

10 Nepotis mei] Tib. Gracchi, Cornelia nati, Africani majoris filia. *Manut.*

11 Lumen animi, ingentis, consilii] Id est,

filiique tui. Sed ¹ ejus temporis ancipitem video quasi fatum viam. Nam ² cum ætas tua septenos oñies solis ³ ætatis, redituque converterit, duoque hi numeri, quorum ⁴ uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturalis ⁵ summam tibi fatalem confecerint, in te unum, atque in tuum nomen, se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu, eris unus in quo nitatur civitatis salus; ac, ne multa, dictator tempus constituas oportet, ⁶ si impias propinquorum manus effugeris. Hic, cum exclamasset Lælius, ingemuisseque ⁷ cæteris vehementius, leniter aridens Scipio, Quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & ⁸ parum rebus: audite cætera.

3. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum temp. si

Splendidam animum, magnum, excelsum, invictum, qui nullo periculo, & vitæ discrimine à patriæ defensione deterreretur: Natura insitam prudentiam, & usu rerum comparatam. *Wolf.*

¹ *Ejus temporis ancipitem*] Eo tempore quo fata vergant, nescio. Involutis verborum futuram mortem tegit ex arte. Futura enim obscuris verbis ab oraculis, & vatibus denuntiantur. *Græv.*

² *Cum ætas tua*] Periphrasis est ætatis 56, quem Astrologi climactericum vocant, in quo periculum mortis, aut aliqui gravem Fortunæ commutationem denuntiant. *Wolf.*

³ *Anfractus, reditusque*] *Anfractus* Solis nominatur propter obliquitatem orbis Zodiaci, per quem Sol modo ad Septentrionem inflectitur, modo rebitur ad meridiem. Sinuosas enim, & flexuosas vias, *anfractus* appellamus, ut fluminum, & littorum solent esse. *Ramus.* Solis *anfractum*, & *reditum*, annum vocat: *anfractum*, propter Zodiaci obliqui circuli ambitum, quem Sol 365 diebus cum quadrante conficit; quod tempus annum vocant: *reditum* vero, ait Macrobius, quia eadem signa per annos singulos certa lege Sol metitur. *Vinæt.*

⁴ *Uterque plenus*] Numerus 7 plenus, seu perfectus, dicitur à Pythagoreis, quia constat ex 1, & 6; ex 2, & 5: ex 3, & 4: quarum partium perfectionem

omnem volunt septenario contineri. Oſtoparium, justitiae numerum vocant, quia par sit pariter par, & in parte particulaque pares dividatur. Adde Macrobius aliam plenitudinis causam ⁸, quia cubus sit, & solidus. *Ramus.* ⁵ *Summam tibi fatalem*] Significat non plures, quam 56 annos vitæ in terris agendæ fato esse Scipioni decreto. *Wolf.*

⁶ *Si impias propinquorum manus effugeris*] Non effugit. Mortuus enim in cubiculo inventus est, cum pridie optimi valuisset. Creditum est ab uxore Senpronie, Gracchorum forore, veneno necatum. *Manut.*

⁷ *Ceteri*] Qui per hos libros de Republica disputaverant.

⁸ *Ne me è somno excitetis*] Fingit se dormire, quia somnium recitat. Festus admodum locutio est. Quasi dicat Quid vos somnium ita movet, ut exclaimetis, & ingemiscatis, quasi res vera sit? *Wolf.* Somnium meminertis me non historiam vobis narrare. *Ramus.*

⁹ *Parum rebus*] Hoc est, Date, concedite aliquid temporis, & otii, rebus tam arduis cognoscendis. Hoc enim rei appellatione venit. Sic Martialis:

*Posse Deum rebus pariter, Musisque
vacare
Sedulus.*

Sic dictator rei gerunda, Lang.

habeto:

habeto: Omnibus, qui patriam ¹ conservarint, ² adjuverint, ³ auxerint, certum esse in coelo ⁴ definitum locum, ubi beati ⁵ suo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, coetusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conservatores, hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etsi etiam perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum à meis, quævisi tamen, viveretne ⁶ ipse, & Paulus ⁷ pater, & alii, quos nos extinctos arbitramur. Imo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam è carcere, evolaverunt: vestra vero, quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ubi vidi, equidem ⁸ vim lacrymarum ipsius. Ille autem me complexus, atque osculans flere prohibebat. Arque ego, ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quoniam hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin hinc ad vos venire propèro? Non ista, inquit ille. Nisi Depsis, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in ¹⁰ hoc templo ¹¹ medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus est ex illis ¹² sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas

¹ *Conservarint*] Vel hostibus propulsi, vel seditionibus sedatis, vel alijs modis profugatis. *wolf.*

² *Adjuverint*] Re, opera, consilio.

idem.

³ *Auxerint*] Non tantum finibus impetu propagatis, sed etiam bonis legibus, & honesta disciplina. *Idem.*

⁴ *Definitum*] Preparatum, destinatum, circumscriptum. *Suffrid.* Crediderunt Romani viam laetæam sedem esse virtutum. *Ramus.*

⁵ *Hinc profecti*] Cicero cum Platone sentiens dicit omnes eos, qui Rebus publicis præfuerint, post suum ex hac vita discessum, recta in cælum, veluti domicilium, germanamque suam patriam, redire, ex qua in hoc miserum orbis theatrum, tanquam in exilium, missi sunt. Est siquidem animorum origo celestis (secundum eos) non ex

terra: quos procreator ille mundi. (ut dicit Cicero) è sua mente, & divinitate genuit: *Vossius.*

⁶ *Ipsè*] Scilicet Africanus major, cum quo colloquebatur. *wolf.*

⁷ *Pater*] Scilicet naturalis Scipionis minoris, qui cum P. Scipione, Africani majoris filio, adoptandum dederat. *Id.*

⁸ *Vim lacrymarum profusi*] Id est, Vehementer lacrymans, præ læticia scilicet, ob patrem iniperato visum. *Idem.*

⁹ *Non est ita*] Id est, Non ista ratione reditur in cælum, nec tui arbitrii hoc est, sed voluntatis divinæ. *Idem.*

¹⁰ *Hoc templo*] Univerſo mundo.

Manut.

¹¹ *Medium*] Terra centrum statuitur totius mundi. *wolf.*

¹² *Sempiternis ignibus*] *Sempiternis ignes* dicuntur, quod semper luceant, & perpetuo moveantur. *Vinet.*

vocatis.

vocatis. Quæ globosæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus circos suos, orbisque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus ex hominum vita migrandum est, ne¹ munus humanum assignatum à Deo defuisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, & pietatem: quæ, cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: ea vita via est in cœlum, & in hunc cœterum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illuc incolunt locum, quem vides. Erat autem in splendidissimo candore inter flammæ circos elucens, quem vos, ut a Grajæ accepistis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia militum contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus, ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, & citima terræ² luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva videtur, ut⁴ me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, poeniteret.

4. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adspicis, quæ in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia: quorum⁶ unus est cœlestis, extimus qui⁷ reliquos omnes complectitur, & summus ipse Deus

¹ Munus humanum.] Sic appellat, quicquid in quovis genere vitæ cuique efficiendum est, Wolf.

² Citima.] Id est, Proxima, respectu superiorum planetarum. Idem.

³ Luce lucebat aliena.] Lunam significat lucem à Sole mutuantem. Manut.

⁴ Me imperii nostri poenitet.] Id est, Ut mihi perperisillum Romanum imperium videretur. Wolf.

⁵ Nonne adspicis, quæ in templa veneris.] Quasi dicat: Perabsurde facis, qui, cum in loco tam illustri veriseris, terras sordes potius intuearis. Wolf. *Templa Deorum* appellantur regiones cœlestes.

⁶ Unus est cœlestis.] Octava sphaera, cœli ipsum propriè dictum, tot stellis

cœlatum, & ornatum. Vinet.

⁷ Reliquos omnes complectitur.] Major & exterior orbis minores, & inferior continet, ac ambit. Vinet.

⁸ Summus ipse Deus.] Supremus, ultimus: quia supra octavum orbem aliam non ponebant sphaeram antiqui Deum autem non solum appellasse videtur propter excellentiam inter reliquos globos, ut sit metaphora; sed etiam quod Deum quidem dixerint, esse crediderint. Vinet. Duo genera Deorum veteres coluere: unum æternum ut cœlum, & stellæ: alterum ab hominibus consecratum, partim magnitudinis beneficiorum, ut Herculem, Romulum partim excellentia, ut mentem, vitam

arcens, & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui solvantur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro ² contrario motu, atque cœlum, ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris ³ Saturnam nominant. Deinde est hominum generi prosperus, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum ⁴ rutilus, horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam terre regionem Sol obtinet ⁵ dux, & ⁶ princeps, & ⁷ moderator luminum reliquorum, ⁸ mens mundi, & ⁹ tempestatio tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret, & compleat: hunc, ut comites, consequuntur, alter Veneris, alter Mercurius: in infimoque orbe Luna, radiis solis accensa, convertitur: infra autem jam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere Deorum datos. supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea, quæ est ¹⁰ media, & nona, Tellus, ¹¹ neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia ¹² suo nutu pondera.

5. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quid? hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dul-

cis, victoriam; partim ratione physica, ut Cicerem, Neptunum, Bacchum. 4. aternis igitur Diis stellifer orbis princeps, & summus habitus est. Ramus.

1. Arcens] Arcere hic est, coercere: ut in Tuscul. lib. 2. Hos quidem, ut similes, vincula, ac custodias arcemus. Sic Virgil.

temas arcebant vincula palmas. Grav.

2. Contrario motu, atque cælum] Quam cælestis globus extimus. Atque pro, quam ut. Cœlum hic est octava sphaera, quæ motui Solis, & reliquorum errorum motus contrarius est. Vinet.

3. Saturniam] Saturni stellam, errantissimam. Vinet.

4. Rutilus, horribilisque terris] Horrorem, metumque incutiens, & nocens terris, & hominibus eas incolentibus. Chaldei ζακαριαι Martem vocant, id est, maleficum, quod sit calidæ, & perquam audæ naturæ: sicque putent discordiarum, bellorum, cædium, incendiorum, audaciarum auctorem esse. Vinet. Hac de cæula bellorum Deus habitus est. Hinc pro bello.

-- Martemque accendere cætu, Ramus.

5. Dux] Quia omnia alia lumina majesticate præcedit. Vinet.

6. Princeps] Quia ita eminet, ut proterea quod solus talis appareat, Sol, quasi solus, vocetur. Vinet.

7. Moderator luminum reliquorum] Quia ipse eorum cursus, recursusque certa definitione spatii moderatur. Vinet.

8. Mens mundi] Quod consilio, & sapientia, & rata lege cælestia, terrænaque regere, & moderari videtur. Haradin.

9. Tempestatio] Quod cœlum, & terram suo calore temperat. Vinet.

10. Media] In mundi medio, & centro. Vinet. Hæc tamen sententia jam explosa est ab accuratioribus Philosophis, & Mathematicis; nec magis terra in medio est universi, seu mundi, quam Sol, aut Luna, aut alius erro. Grav.

11. Neque movetur] Fuerunt quondam Philolophi, & nostris temporibus Copernicus, qui confirmarent eam moveri. Vinet.

12. Suo nutu] Sua sponte, & quasi natura. Sic de natura Deorum lib. 2. Suis nutibus in se globata terra. Grav.

cis sonus? Hic est, inquit ille, qui ¹intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsus & ²motu ipsorum orbium conficitur: qui, acuta cum gravibus temperans, ³varios æquabiliter concentus efficit. ⁴Nec enim silentio tanti motus incitari possunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille ⁵cœli stellifer cursus, ejus converso est concitator, acuto, & excitato movetur sono? gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam ⁶Terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est ⁷duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus ⁸rerum omnium fere nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut alii, qui præstaribus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ ⁹aures hominum obsurderunt: nec est ullus

¹ *Intervallis*] Intervallum sonorum definitur Boëtio, *soni acuti, graviſque distantia*: quæ sonorum inæqualitas constituit consonantiam. *Vinet.*

² *Motu orbium*] Non solum Pythagoræ, sed & Platonis opinio erat, circumvolutione orbium cœlestium concentratissima admirandum excitari concentum. *Græv.*

³ *Varios æquabiliter concentus efficit*] Impares soni cum ita conveniunt, & concordant, ex ea inæqualitate æquabilas quædam fieri videtur. *Vinet.*

⁴ *Nec enim silentio*] Sic-ratiocinabatur Pythagoræi. Quæ hic apud nos movetur, ut lapis, funda, sagitta arcu emissâ, sonitum edunt, eumque tanto majorem, quanto illa fuerint majora, & majore vi impellantur. Atque ætherei orbis longe-maximi sunt, & innarrabili celeritate convertuntur. Necesse igitur est, ut motus illi immensum efficiant sonum. *Vinet.*

⁵ *Cœlis stellifer cursus*] Octava sphaera, in qua fixæ sunt stellæ, cujus conversio, & motus est velocior, quo ab oriente ad occidentem illam fieri videmus, acuto sono, excitato, & penetrantiore movetur: gravissimo vero lentior Lunæ cursus, & terræ proximus. *Ninet.*

⁶ *Terra immobilis manens*] Terra soni

est ex pers: quæ immobilis manet apud ipsum universalitatis centrum: aliis orbibus sonitum non aliunde habentibus, quam ex suo motu. *Vinet.* Utrumque falsum esse, terram non moveri, eamque in centro universalitatis sitam, omnes eruditi Mathematici hoc saculo, vi victi, testantur, & credunt. *Græv.*

⁷ *Duorum*] Scilicet sonorum, acuti & gravis. Octo, inquit, sunt sphaeræ quæ moventur, & sonitum edunt: nona est terra, quæ nec movetur, nec sonitum edit. Sed illæ 8 sphaeræ, quæ moventur, in quibus est vis ² hominum sonorum, acuti, & gravis efficiunt horum sonorum temperata ratione illarum mundi harmoniam. *Græv.* Mirum autem modum viri doctissimi hunc locum transferunt, qui hanc vocem *duorum* non ad sonos, sed ad cursus planetarum, Mercurii scilicet, & Veneris, reulerunt.

⁸ *Rerum omnium fere nodus est*] Omnia fere nodat, connectit, continet. *Vinet.*

⁹ *Aures hominum obsurderunt*] Repensio est ad objectionem. Quonian videbatur absurdum, si sonarent sphaeræ, nos eam vocem non exaudire, dicebant Pythagoræi, sonum adesse petretuum, qui ita obidet, ut oppleat aures nostras, ut ipsum à silentio inter noscere non possimus. Vox enim, & silentium

lebetior sensus in vobis : sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea pens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus² sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitativissima conversione sonitus, ut eum³ aures hominum capere non possint : sicut intueri solem adversum nequitis, ejusque radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem.

6. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem⁴ etiam nunc hominum, ac domum contemplari : quæ si tibi parva,⁵ ut est, ita videtur, hæc coelestia semper spectato : illa humana conternito. Tu enim quam celebratam sermonis hominum, aut⁶ quam expetendam gloriam consequi potes ? vides habitari in terra raris, & angustis in locis : & in ipsis quasi matulis, ubi habitat, vastas solitudines interjectas : hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit ; sed partim⁷ obliquos, partim⁸ aversos, partim etiam⁹ aversos stare vobis : à quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Certe his autem eandem terram, quasi quibusdam redimitam, & cir-

culum, inter se comparata, dignoscuntur, discernunturque maxime, sicut montes, & quies. Sed qui perpetuum audit strepitum, quid de silentio judicare potest ? *Vinet.* Pythagoreorum ratio hanc quæstionem ex intimo nature fonte sumitur. Colores, odores, sapores, calores, si valde remissi, languidique, aut contra nimis vehementes, incitari, sensus hominis vel effugiunt, vel heberant : sic soni, si pertenuis fuerint, non sentiuntur, auribus nostris perpetuo quodam susurro conclusis ; si graves, & valde magni, sensum offundunt, atque obruunt, nec percipi possunt. *Ramus.*

1 Catadupa] Sunt ad ultimum catadum : ab iis Nilus incipit, & Ægyptus. Ethiopes etiam, ad Catadupa colentes, dicuntur Catadupi. Vide Plinii Hist. Nat. lib. 9. cap. 9. Herodot. in Euterpe, & Seneca Nat. Quæst. lib. 4. cap. 2. *Græv.* 2 Sensu audiendi caret] Sentus enim habetur ab excellenti sensibili.

3 Aures hominum capere non possint] Quasi sint nimium angustæ. *Vinet.*

4 Etiam nunc] Licet me audias longe præstantiora narrantem. *Manut.*

5 Ut est] Scilicet comparata cum immensis cæli spatii, in quibus Scipio nunc versari flagitur. *Wolf.*

6 Quam expetendam gloriam] Gloriam cupiditatem hoc loco non damnat Africanus ; sed, quia maxima gloria humana angustissimis cogitur finibus, & non modo non æterna est, sed ne diuturna quidem, eam simul cum terrenis rebus jubet contemnere, & coelestia semper spectare. Quam, inquit, potes consequi gloriam, quæ digna sit, quæ expectatur ? *Vinet.*

7 Obliquos] Græci vocant *περίκλις*, qui circum quasi habitare dicuntur. Habent enim nobiscum eundem parallelum, & meridianum. *Ramus.*

8 Aversos] Græcis *ἀντίκλις*, aliter *ἀπώκλις*, quasi oppositis humeris. Sicut enim sunt sub oppositis parallelis, ac diversos respiciunt polos. *Ramus.*

9 Aversos] Adversis vestigiis stantes contra nostra vestigia, unde Antipodes dicti. *Manut.*

S s cumdatam

cumdatam ¹cingulis: è quibus ²duos maxime inter se divi-
 fos, & coeli ³verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, ⁴obri-
 guisse pruina vides: medium autem illum, & maximum, soli
 ardore torreri. Duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in
 quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, ⁵nihil ad ve-
 strum genus: hic autem alter ⁶subjectus aquiloni, quem in
 colitis, cerne, ⁷quam tenui vos parte contingat. Omnis enim
 terra, quæ colitur à vobis, ⁸angusta verticibus, ⁹lateribus
 latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quo
¹⁰Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in
 terris: qui tamen tanto nomine, quam sit parvus, vides. E-
 his ipsis cultis, notisque terris, num aut tuum, aut cuius
 quam nostrum nomen, vel ¹¹Caucasum hunc, quem cernis
 transcendere potuit, vel illum ¹²Gangem transnatare? qui
 in reliquis orientis, aut ¹³obeuntis solis ultimis, aut aquilo-
 nis, austrive partibus tuum nomen audiet? quibus amputa-
 tis, cernis profecto, quantis in angustis vestra gloria se dilata-
 ri velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quamdiu lo-
 quentur?

7. Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum
 deinceps laudes uniuscujusque nostrum, à patribus accepta,

1 *Cingula*] Quinque zonas intelligit: no parcat, & ejus sit ditionis. *Vinet.*
 de quibus Ovid. *Metam.* lib. 4.

2 *Duos inter se diversos*] Circulum ni-
 mirum Arcticum, & Antarcticum. *Græv.*

3 *Verticibus*] Græcis *poli* dicuntur:
 puncta, circa quæ cælum convertitur
 ab oriente ad occidentem. Virgilius
 quoque *vertices* dixit *Georg.* 2. & Cic.
 in *Arato*:

*Extremusque adeo duplici de cardine
 vertex*

Dicitur esse polus. Vinet.

4 *Obriguisset pruina*] Infestari frigore.
Vinet.

5 *Nihil ad vestrum genus*] Non enim
 aut vos ad illos, aut illi ad vos com-
 meandi facultatem habent. Verum hoc
 fuit Ciceronis ætate, non item nostra.
Manut. Ad illos enim à nobis, & ab
 illis ad nos vicissim viæ multiplices a-
 perire sunt. *Ramus.*

6 *Subjectus aquiloni*] Zona septentrion-
 alis temperata. *Vinet.*

7 *Quam tenui vos parte contingat*]
 Quam parva ejus pars imperio Roma-

no parcat, & ejus sit ditionis. *Vinet.*
 8 *Angusta verticibus*] Polo mundi,
 Arctico orbi propinqua. *Vinet.*

9 *Lateribus latior*] Accipitur latinè
 pro spatio ab ortu in occasum; lon-
 tudo vero à polo ad polum. Et fa-
 putabant veteres longitudinem semper
 esse, quæ sit inter vertices mundi. In-
 tera igitur vocabant partes inter ortum
 & occasum sibi oppositas. Et sic Cicero
 hoc loco accepit. *Vossius.*

10 *Atlanticum*] Atlas Mauritaniz in
 Africa & mons, & rex fuit. Hic pro-
 ter Astronomiam à se inventam, illi
 propter altitudinem *stelliger* vocatur. Ab
 eo igitur monte, quem alluit, mare oc-
 citur Atlanticum. *Ramus.*
 11 *Caucasum*] Montem Scythiæ ab-
 simum.

12 *Gangem*] Indiæ fluvium.

13 *Obeuntis*] Occidentis. Sic de na-
 ra Deorum lib. 1. *Luna obit.* Catullus
 de coma Berenices:

*Qui stellarum ortus comparis, atque oc-
 casus.*

postea

posteris prodere, tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo æternam, sed ne diurnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim ² populariter annum tantummodo solis, id est, ³ unius astris reditu metiuntur. Cum autem ⁴ ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius anni ⁵ descriptionem ⁶ longis intervallis retulerint, tum illere ⁷ vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa ⁸ sæcula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere sol hominibus, exringuique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit; ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecet, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revoctis ⁹ expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicissimam partem scito esse conversam. Quocirca, si

¹ Certe meliores] Cum plures, & meliores viri, qui mortui sunt, & extincti,

non laudant, quid laboras, ut pauciores, ac nequiores de te loquantur? *Ratione.*

Hesiodus, & Ovidius ex variis hominum generibus, quæ describunt, antiquissimum optimum faciunt, & Diis. Huius plane par: ultimum pessimum, ælerrimumque. Vinet. Unde Horatius:

Nos nequiores, mox daturos Progeniem vitiosorem.

² Populariter] Secundum vulgi mores, ut ceptusque.

³ Unius astris reditu] Cum ad eundem zodiaci locum, & punctum Sol redierit, annum esse dicimus: quem peragunt Astronomi 365 diebus, & quartate diei parte. *Vinet.*

⁴ Ad idem] Significat, ad eandem partem, locum, punctum. Hujus autem iteris anni multi meminerunt, quem æquum vocant, Macrobius mundanum. *Vinet.*

⁵ Descriptionem] Id est, Figuram, seu

formam, ac situm stellarum. *Wolff.*

⁶ Longis intervallis] Longinquitas temporis intelligatur, non distantia locorum. *Idem.*

⁷ Vertens annus] Id est, Expletus, & ab extremo puncto ad idem initium redeuns. *Wolff.* *Vertens annus* est appellatus, Censorino, & Macrobio auctore, quod id sit temporis spatium, quod peragitur, dum Sol ad id signum denuo vertit, ex quo digressus est. Africanus vero censet annum magnum dici relictus annum vertentem, tanquam vetum, & plenum, quam, qui annus vulgo appellatur, unius astris reditus: cum his omnium astrorum cursus sit perfectus. *Vinet.*

⁸ Sæcula] Sæculum alii 100, alii 300 annis definiunt. *Wolff.* *Sæculum*, inquit, Censorinus, est spatium vite humana longissimum, partu, & morte definitum. *Vinet.*

⁹ Expletum annum habeto] Scito annum esse confectum, & completum, qui vere annus est. *Vinet.*

reditum in hunc locum desperaveris, ¹ in quo omnia sum-
 magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista homi-
 num gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exi-
 guam potest? Igitur ² alte spectare si voles, atque hanc se-
 dem, & æternam domum contueri; ³ neque te sermoni-
 bus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris re-
 rum tuarum; suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad
 verum decus. Quid de te alii loquantur, ⁴ ipsi videant; se-
 loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & angustius cin-
 gitur iis regionum, quas vides; nec unquam de ullo pene-
 nis fuit; & obruitur hominum interitu; & oblivione poste-
 ritatis extinguitur.

8. Quæ cum dixisset, Ego vero inquam, ò Africane, si
 quidem bene meritis de patria quasi ⁵ limes ad cœli aditum
 pater, quanquam à pueritia vestigiis ingressus patriis, & tuis
 decori vestro non defui, nunc tamen, tanto præmio propo-
 sito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, & si
 habeto, non esse te mortalem, ⁶ sed corpus hoc. Nec enim tu

¹ *In quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris*] In quo loco præclara, & excellentia ingenia habent, & reputant omnes spes suas, eo solum spectant, ad eum solum finem aspirant, & illuc pervenire obnixe student. *Vinet.*

² *Alte spectare si voles*] Si animum ad cœlestem vitam, gloriamque illam æternam retuleris. *Ramus.*

³ *Neque te sermonibus vulgi dederis*] Nec sermones vulgi, nec popularem auram sectaberis. *Ramus.* Frequens est, *sermoni dare, honori dare, senectuti dare, pro, aliquid concedere, & largiri. Lang.*

⁴ *Ipsi videant*] Tameñ enim arrogantis est, negligere, quid de se quisque sentiat; fortis tamen animi est, rumoribus vulgi non commoveri. *Ramus.*

⁵ *Limes*] *Limites* dicunt semitas, & vias quadam, quæ agros divisos dirimant. *Vinet.* Fragmentis terminalibus in corpusculo scriptorum rei agrariz sic scriptum legitur: *Omnes limites itineri publico servare debebant, qui dextra, & sinistra fines privatos dividunt, & in medio iter publicum.* *Græv.*

⁶ *Sed corpus hoc*] Cum enim corpus

humana ex discrepantibus inter
 naturis compositum, & coagmentum
 sit, calore igneo, aëreo humore, frigore
 aëreo, terrena siccitate; quorum tem-
 peratio, modera:ioque quandocunque
 dissolvetur; corpus ipsum dissolvi, dis-
 siparique necesse est. Quo ex genere
 hominis natura minime constat. Ne-
 quæ enim homo est ea moles corporis,
 materisque, quam forma coloribus, &
 lineamentis distincta declarat; *sed mens
 cuiusque, is est quisque.* Mens hominis
 vitii si corrupta, depravataque sit, ho-
 minem perversum, vitiosumque dici-
 mus: sit eadem fortitudine, patientia,
 æquitate, prudentia, cæterisque virtu-
 tibus instructa, & ornata, bonum, &
 honestum virum judicamus. Neque
 vero idem est instrumentum, atque
 ipsum, quod instrumento utitur. Ma-
 nibus autem, pedibus, reliquisque cor-
 poris partibus, tanquam instrumentis
 homo utitur. Aliud itaque homo, aliud
 corpus est hominis, recteque homines
 mentem esse confitemur. Ac, cum
 pollinis oraculum monet, *γῶν, οὐκ
 ῖν, non id præcipit, ut membra no-
 stra, aut stauram, figuramve, sed ani-
 mum nostrum nolcamus. Ramus.*

æ, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est qui-
que: non ea figura, quæ digito demonstrari potest. ¹ Deum
te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sen-
sit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, &
mouet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille
princeps Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem
ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mo-
vet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem
motum affert alicui, quodque agitur aliunde, quando finem
habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur,
quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne
moveri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ moventur,
hic fons, hoc principium est movendi: principio autem nulla
est origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
nulla ex re: nec enim esset principium, quod gigneretur a-
liunde: quod si nunquam oritur, ne occidit quidem un-
quam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renas-
cetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à prin-
cipio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit,
quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec
mori: ² vel concidat omne cælum, omnisque natura ³ con-
sistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quæ à primo
impulsu moveatur.

9. Cum pateat igitur æternum id esse, quod à seipso mo-
veatur, quis est, qui ⁴ hanc naturam animis esse tributam
neget? inanimum est enim omne, ⁵ quod pulsu agitur ex-
terno: quod autem animal est, id motu cietur interiore, &
suo. Nam hæc est natura propria animi, atque vis. ⁶ Quæ si
est una ex omnibus, quæ sese moveat, neque nata est certe,

¹ *Deum te scito esse*] Homines enim,
² Dii animalia ratione, consilioque
prædita Philosophis visa sunt, sed im-
mortalitatis excellentia homines à
Diis superari. Ne sint igitur mortales
homines, sed immortales sunt, discri-
men inter homines, Deoque reliquum
nullum erit. *Ramus.*

³ *Vel concidat omne cælum*] Id est, A-
liquis concidat; id est, extincto primo
principio, tota natura rerum, totus
mundus ad nihilum recidet. *Wolff.*

⁴ *Consistat*] Id est, Moveri, & efficax

esse destinat, nihilque porro procreet:
pigra, ignava, mortua sint omnia. *Wolff.*

⁵ *Hanc naturam animi tributam*] Hoc
est, Æternum esse, & immortalem
animum, qui se ipse semper moveat.
Vinet.

⁶ *Quod pulsu agitur externo*] Quod
ab alio moveretur, quam à seipso; ut la-
pis. *Ramus.*

⁷ *Quæ*] Nempe vis animi, pro, ipse
animus.

⁸ *Neque nata est*] Platonium hoc,
non Christianum. *Vinea.*

& æterna est. Hanc tu ¹exerce in optimis rebus: sunt autem optimæ curæ de salute patriæ: quibus agitur, & exercitatus animus velocius in hanc sedem, & domum suam pervolabit: idque ocyus faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, ²eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans quam maxime se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, eorumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violaverunt, corporibus elapsi ³circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum, nisi ⁴multis exagitati sæculis, revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

¹ *Exerce in optimis rebus*] Sublato ex animis omni mortis metu, quid reliquum est, nisi ut iustitiam, pietatem, religionem colamus, ut beati semper vivamus? Exerceatur itaque anima in optimis rebus, in defendenda patria, reddendo unicuique, quod suum est. In augendis, & amplificandis bonis communibus. *Ramus.*

² *Eminebit foras*] Terræ contemnet, expetet cœlestia. *Wolf.*

³ *Circum terram ipsam*] Quam in vitæ initium amaverunt. *Ramus.*

⁴ *Multis exagitati sæculis*] Vexati, atque afflicti. *Wolf.* de his animatum purificationibus Virgil. *Æneid.* 6.

Quisque suas patimur mores: et inde per amplum

Mittimur Elisium, & pauci lata arva tenemus:

*Donec longâ dies, perfecto temporis obitu,
Concertam exemit labem, purumque relinquit*

Æthereum sensum, atque aurai similes ignem.

5 MA 56

I

A

ab 22
abho
ba 28
abje
tat
abro
abfo
tu
abte
abti
nun
ab
abtr
abun
lic
bu
Acad
der
arce
71
mu
12
accip
11
cu
acc
ha
acc
gio
Acci
1000

I N D E X

Rerum, & Verborum.

Numerus Paginam indicat.

A ^{A.} Bdere. abdimus nos, 123.
abduci à rebus gerundis, 11.
abesse à natura ferarum, 24. à
spe consulatus, 161. aberunt
ab hoc, 119. absum propius à morte,
228.
abhorrens à litibus, 107. aurium appro-
batione, 58. ab usu forensi & publico,
286.
abjicere obedientiam, 46. abjecta cunc-
tatione, 34. abjectior animus, 264.
abrogare alicui imperium, 142.
absolvere operis partem, 125. absolu-
tum officium, 127.
abstergere senectutis molestias, 187.
abstinentia, 115. abstinentes oculi, ma-
nus, 65. abstinentes fuit Africanus, 114.
abstinere injuria, 158.
abstrahi à foliitudine, 124.
abundare præceptis philosophiæ, 1. bel-
licis laudibus, 36. rebus, 79. omni-
bus copiis, 133.
Academia, 131. Academici, *ibid.* Aca-
demiciæ quæstiones Tullii, 77.
accedere ad rem gerendam, 34. ad remp.
71. accessit manus, & ars, 79. accedi-
mus proxime, 123. accedit eodem,
125.
accipere injuriam, 18. beneficium,
116. dona, 110. rem, 114. pe-
cuniam, 118. calamitatem, 146.
acceptorum beneficiorum delectus
habendi, 24. accepta rogatione, 179.
accepta lex non est, *ibid.* accepti re-
gio apparatus, 314. acceptus, 317.
Accius, 165.
accommodare se ad, &c. 33. ora-

tionem ad opinionem commuven,
91. tempus orandæ liti, 143. accom-
modamus personam nobilimetipsis,
52. accommodatum ad hominum
confociationem, 46. ad naturam,
ibid. ad obstringendos homines, 108.
accommodatissimæ sibi fabulæ, 51.
accubitio epularis, 211.
acculare aliquem quando oporteat, 98.
acerbus in exigendo, 107. acerbe seve-
rus, 181.
Aclius historicus, 182.
acquiescere in adolescentium caritate,
284.
acriores morsus, 85. acer judex bono-
rum, &c. 51.
acta agere, 275.
actio omnis vacet temeritate, 46.
actionis locus, 64. tempus opportu-
num, 65. actionum ordo, *ibid.* con-
centus, 66. actiones, i. e. orationes,
75. actio rerum cognitioni antepo-
nenda, 70. in omni actione tria te-
nenda, 64.
actum cum illo optime est, 243.
actus extremus, 189.
acutere aliquem, 123.
acutissime videre rationem, 9. cogitare,
71. acutissimus homo, 147.
addere sibi paucos dies ad dictaturam,
81.
addictus morti, 144.
addiscere multa indices, 214.
addubitare in re aliqua, 130. add abira-
ta re, 37.
adducere aliquem in invidiam, 162.
adducuntur plerique, ut &c. 14. ad-
ductus

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

actus temporibus, 20. adducta res in iudicium, 155. adducere habenas amicitiæ, 258. adduci nullo frigore, ut &c. 204. adducta res in angustum, 245.

Adelphi, 222.

adesse animo, 315.

adhærescere iustitiæ, honestati, 39.

adhære tempus, & diligentiam ad, &c. 10. doctos homines ad &c. 67. modum, & ordinem rebus, 10. orationis vanitatem, 150. periculosas curationes morbis, 37. reverentiam optimi cuiusque, 45. dignitatis diligentiam, 62. severitatem, leporem, 61. Deum testem, 144. quædam tormenta, 142. vim alicui, 180. curam, 266. adhibuit sibi in consilium &c. 118. adhibendus auctor Themistocles, 111. adhibita correctione, 125.

adigere aliquem arbitrum, 155.

adimuntur alicui pecuniæ, 175.

adipisci caritatem, 89. gloriam, 95. omnia amplissima, 104. honores, *ibid.* utilitates, 81.

adire pericula, 30. hæreditatem, 170. adjudicavit populo Rom. 17.

adungere res futuras præsentibus, 7. actionem ædibus, 63. animos ad &c. 82. adiuncto vero, ut &c. 94. adjuvare aliquem, 111. reimp. consilio, 56. ad aliquid, 89. in rebus, *ibid.* injuriam, 159. adjuvari pecunia, 117. adiutor consiliorum, 142. sententiæ, 183. adjectores ad injuriam, 253. adjumenta hominum, 81. rerum gerendarum, 83. adjumentum afferre alicui, 2.

adminiculis nullius, 138.

administrare reimp. 39.

admirabilitatem facere, 92. admirantur homines ea omnia, quæ &c. 91. admiratus eorum fidem, 144. admiratione affici, 92. admiratio divitiarum, 111. admirabilia, 287. admittere facinus, 171.

admodum adolefcens, 97.

admonebat merces, ut &c. 109. admonitione desiderare, 66.

admoventur dolorum faces, 96. adolefcentiæ inscientia senum prudentia regenda, 55. a libidinibus arcenda, *ibid.* ei faveat, 96. adolefcens est majores natu veteri, 55.

adversus frumentum Rhodum, 147.

adversus aliquem servare officium, 18. hostem æterna auctoritas, 20. iustos servanda iustitia, 21. homines se gerere, 45.

adversus sol, 321. adversando assentari, 282.

advertere animum, 109.

adulterini nummi, 168. adulterare judicium veri, 279.

advocatus alicui venire in rem præsentem, 17.

adurebat sibi capillum, 86.

Æacus iustus, 44.

ædes pestilentes, male materiæ, 148.

ædificandi descriptio, 62. modus, 64.

ædilitatis prætermissio, 103. splendor, *ibid.* ædilitium maximum munus, *ibid.*

Ægina, 145. Æginetæ, *ibid.*

Ælius S. 201.

Æmilius Papus, 255. Æmilius L. 201.

æquabile genus orationis, 2. jus, 94. æ-

quabilis partitio, 93. æquabilitas ju-

ris, 40. in omni vita, 41. universæ

vixæ, 50. æquabiliter dissipare, 93.

æqualis alicujus, 122. æquatio bonorum,

173.

æquarunt se illis, 2.

æquitas lucet ipsa per se, 16. iustitiæ

maxime propria, 30. belli, 18. judi-

ciorum, & juris, 119.

æquus, 107. æquius, melius, 152.

æritati tenuitas, 113.

ærumnulos, 292.

æs alienum suscipere, 102.

Æsopus, 52.

æstimatores rerum, 311.

ætas ingravescens, 252. quiesce, pure,

eleganter acta, 194. ætatis certus cur-

sus, 204. ætatum omnium terminus,

225.

Ærina, 188.

affabiles sermonis, 97.

afferre adjumentum alicui, 2. in medi-

um communes utilitates, 12. manum

focito, 13. aliquid ad utilitatem con-

munem, 25. consulatum in suam do-

munem, 63. manus alienis bonis, 101.

opinionem populo, 97. consulatus

repulsam, 103. finem tributorum,

115. languorem alicui, 122. utilita-

tem reip. 135. speciem utilitatis,

138. consilium, 146. aliquid contra

alium, 181. causam, 254. vim, 249.

affici incommodo, 13. admiratione, 92.

injuriis, 93. laude, 97. afficere pœna,

82. beneficiis, 102. affectus animo,

31. honore, imperio, 67. ætate,

212. afficiendum corpus ita est, ut

&c. 36. sic affecti erimus, 131. affec-

tio animi, 135.

affirmandi arrogantia, 77. affirmatio

religiosa, 176. affirmare dici, *ibid.*

afflictis

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- afflictis rebus, 182.
Africanus, 35. Africanus dictum, 42. filius imbecillus, 205. liberalitas, 310.
Agamemnon, 170.
ager Arpinas: Tusculanus, 12. Pice-nus: Sabinus, 159. bene cultus, 218. consepitus, diligenter confusus, 219. agri fossiones, repastinationes, 216. agricolarum voluptates, 214. agros fertiles imitari debemus, 24. agricultura, 64. agrestis negligentia, 59. agraria lex, 112. res, 115. agrariae contentiones, 117.
aggreddiar dicere, 74.
Agis Lacedæmoniorum rex, 116.
agratio mentis, 10. studiorum, 198.
agere suum negotium, 15. causam, 65. id, ut &c. 21. vitam in agris, 93. radices, 93. ex occulto: ex insidiis, 49. cum aliquo, 118. sine insidiis, 147. augurium, 154. cuniculos ad locum, 168. triumphum, 315. agar caput, fama, 265. agitur ex fide bona, 152. bene inter bonos, *ibid.* agendum popularibus verbis, 91. actum est vehementer, 119.
Argentiniolorum multitudo, 86.
Ajax, 52.
Albinus Sp. 190.
Aliburius M. 98.
alere familiam, 167. exercitum, 13.
Alexander Phœæus, 86.
alienum à se, 16. ab honestis actionibus, 47. non est &c. 67. alienissimum homine, 21.
alienatio facienda, 272.
aliud agentes, aliud simulantes, 151.
aliorum iudicio multa facienda, 67.
allicere studia hominum ad, 83. multitudinis animos ad, 97. allicit nos ad se, 26.
amare quid sit, 283. amari à subditis, quam metui præstat, 84.
ambitio miserrima est, 39. ambitiosi, quales in repub. 30.
Ambivius Turpio, 213.
amicitia, quæ jucundissima, 28. non, nisi in bonis, potest esse, 244. bonam spem præluet in posterum, 247. contrahit omnia, 248. virtutum adiutrix, 275. secundas res splendidiores facit, adversas leviores, 247. præstat propinquitati, 245. quid sit, *ibid.* nullo loco excluditur: nunquam in tempestiva, nunquam molesta, 247. à natura potius, quam ab indigentia orta, 250. serpit per omnium vitas, 276. amicitiam omnibus rebus
- humanis anteponeere, 244. summa fide, constantia, iustitia servare, 249. amicitiæ deposita, 273. nimia fugiendæ sunt, 258. quare expetendæ, 259. amicitiarum pestis maxima, 253. ejus usus varius, 27. amicitias diffundere, præcidere, 54. de amicitia Tullii liber, 89. amicitia præceptum, 143. amici causa non omnia faciendâ, quæ ipse velit, 144. amicorum esse omnia communia, 25. amicus alter idem, 274. certus in re incerta cernitur, 267. amicum sequi, 258. amicorum paria vix tria, aut quatuor, 243. amici amor delectat, 261.
amittere consuetudinem, 87. remp. 88. agrum, 116. sua, 118. nomen, & splendorem viri boni, 163. socios reip. tuerendæ, 75. amisso priore sacramento, 19. amissio liberorum, 134.
amor in natos naturalis, 7. multitudinis, 90. amoris causæ, *ibid.* amor quomodo confirmatur, 251. quantum in amicitia progredi debeat, 254.
ampla domus, 63. amplissima omnia, 104. amplitudo honorum, *ibid.* amplissima fortuna, 83. familia, 503.
amplificatio rei familiaris, 14. rerum, 82. honoris, & gloriæ, 95.
amputantur membra, quæ reliquis nocent, 137. amputatio sarmentorum, 216.
Andria, 277.
angi timoris cruciatu, 86. amicorum decessu: suis incommotis, 239. angor pro amico sæpe capiendus, 260.
angustus animus, 32.
Anien, fluvius, 161.
animadversio contumelia vacet, 40. excitanda, 47. animadversores vitiorum, 66. animadversiones censorum, 180.
animalia duplicis ordinis sunt, 79. omnibus naturale est se tueri, 7.
animatus in amicum, 263.
animus bene à natura informatus, 8. coelestis, 228. dives, 307. secum vivens, 213. excelsus, altus, virutibus exaggetatus, 305. semper agitur, nec principium motus habet, 229. bene constitutus, 259. animi natura simplex, 229. sapiens, 230. animo cernere, *ibid.* animi hominum divini, 242. ex universa mente divina delibati, 228. immortales, 232. animi magnitudo vera, & sapiens, 30. opera majora

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- majora sunt, quam corporis, 96.
 vis, atque natura duplex, 46. vitia,
 134. animose vivere, 43.
 Annicerii Philosophi, 183.
 anquire aliquid, 76. anquiretur in
 eum, quemadmodum vivat, 96.
 anreire ceteros virtute, 92.
 ante oculos esse, 255.
 antevertere, 243.
 Antigonus, 97.
 Antipater Stoicus, 120. Cassandri pater,
 97.
 Anronius M. Orator, 98.
 antiqua domus, 63. antiquari passus est,
 112.
 Apelles, 126.
 apertus homo, 150. aperire rem fami-
 liarem, 101. aperte odisse, 268. a-
 dulans, 282. apertum pectus, 281.
 apex senectutis, 220.
 apisci, ex quo aptum officium, 28.
 apium examina, 71.
 Apollinis Pythii oraculum, 115.
 ἀποφθίματα à Catone collecta, 57.
 apparatus magnifici, 14. ludorum, ve-
 nationumque, 102. apparatus mun-
 rium, *ibid.* apparatus opipare convi-
 vium, 151.
 apparere, apparuit in tuo nomine mu-
 nus illud, 288.
 appellare aliquem molli nomine, 19.
 milites blandè, 97.
 appetere alienum, 132. appetenter a-
 gere, 17. appetitus rationi obediant,
 46. contrahendi, & sedandi, 47. ap-
 petitus voluptatis, 48. impellit ad
 agendum, 60. appetito alieni, 136.
 applicare se ad philosophiam, 52. ap-
 plicatio animi, 250.
 apponere licitatore, 153.
 aptus ad rem militarem, 34. ad natu-
 ram, 46. ad tuendas opes, 84. apti,
 & accommodati loci, 64. apta inter
 se, 65. apte fieri, 55. aptior ad cla-
 ritate, 33. aptissimum ætati tuæ,
 3. nature hominis, 8. aptus totus
 ex sese, 292.
 aqua hæret, 184. aquarum ductus, 80.
 aqua intercus, 169. aqua uti, 247.
 Aquilius Ciceronis collega, 151. Aquil-
 liana definitio doli mali, *ibid.* Aquil-
 lius M. à Fusio accusatus, 98.
 Aratus Sicyonius, 117.
 arbitrium rei uxoriæ, 152. arbitria, in
 quibus adderetur, ex fide bona, 157.
 arcere aliquem à libidinibus, 55.
 accessere aliquem judicio capitis, 99.
 arcessitus in civitatem, 298.
- archipirata, 93.
 architectura, 69.
 Architas Tarentinus, 208.
 archior somnus, 314.
 arcule muliebres, 86.
 ardor amoris, 23.
 Areopagus, 35.
 Arganthonus Tarseffiorum rex, 224.
 argentariam facere, 150. argentum ca-
 latum, 303.
 Arginusæ, 38.
 Aristippus, 67.
 Aristides, 128.
 Aristo, 4. Chius, 188.
 Aristoteles, 3.
 arma parvi foris, nisi est consilium do-
 mi, 35. cedant togæ, *ibid.* impia, 123.
 senectutis apissima, 191. armis ten-
 tata res est, 119.
 arripere celeriter res innumerabiles,
 229. avide literas, 200. repente au-
 ditoriam, 221.
 arrogantia fugienda in rebus prospe-
 ris, 41.
 artes quæ honestæ, 68. voluptatum mi-
 nistræ, 69. quæ in veri investigatio-
 ne versantur, 11. artium multitudine
 ab hominibus inventa, 80. artes ope-
 rosas, 82.
 ascendere altiore gradum, 106. in e-
 quum, 204.
 ascescere sibi bonos, 160.
 ascribere aliquem ad amicitiam, 14.
 asferentio peniciosa, 281. vitiorum ad-
 jutrix, 278. assecuratoribus non pate-
 faciendæ aures, 42. assentatores po-
 puli, 107.
 assequi licentiam, 67. aliquid boni, 76.
 facultatem, 82. laudem, 98. studia, 0.
 dia hominum, 101. officia, 127.
 assiduitas bellorum, 113.
 assumere sibi aliquid, 2.
 astringere se scelere, 130. astrictus jure-
 jurando, 20. ad astringendam fidem,
 180. attingit perjurium, 182.
 astui non placuerunt veteribus Rom-
 157. astutiæ tollendæ, 157.
 Athenienses, 39. Athenarum onus,
 124.
 Atilius Sex. 179. Calatinus, 220. L. fa-
 piens appellatus, 237. M. Regulus,
 227.
 Atreus, 45.
 atrienses servi, 303.
 attendere animum, 138. attentius cogi-
 tare, 65.
 attingere naturam humanam, 10. vi-
 rum bonum, 23. bellicam rationem, 35.

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

35. cognitionem rerum, 72. attin-
gendus erat locus, 113.

avaritiæ etiam suspicio vitanda, 103. a-
varitia senilis, 222. tetricum vitium

est, præsertim in principibus, 115.

auctoramentum servitutis, 68.

austoritas æterna adversus hostem, 19.
audacia in multis, in paucis facultas,

109.

avellere aliquem ab errore, 144.
avertere animum ab aliquo, 236.

avferre cibum alteri, 135.

avgere se scientia, i. hominum utili-
tates, 71. suum munus verbis, 111.

remp. agris, &c. 119. suum commo-
dum alterius incommodo, 131. suas

opes &c. aliorum spoliis, 132.
augures, 221.

avitus hospes, 204.
avocare a rebus gerendis, 195.

aurata testæ, 310.
aures oppletæ, 320.

auriculæ, 169.

B.

Bajuli, 295.

barbaruli nulli, 304.

Bardylis latro, 93.

Basilius M. Minutius, 158.

beatissimus, 292.

bellua quomodo differat ab homine,

7.

bellum propter pacem suscipiendum,

18. quando iustum, 19. Italicum,

114. Persicum, 257. Punicum, 146.

Pyrrii, 166. Punicum tertium, 36.

bella, quibus imperii gloria propo-
sita, 19. bellorum civilium origo,

39. bellicæ res, 34.

benefacta male locata, malefacta, 106.

beneficentia naturæ humanæ accommo-
data, 21. multas habet cautiones, *ibid.*

eius ratio duplex est, 99.

beneficium in quos potissimum conse-
rendum, 23. beneficia, quæ opera, non

largitione dantur, 107. ultro citro
data accepta, 27. quæ ad temp. peri-
nent, 112. beneficium in amicis, 22.

benevolentia fidelis vel ad perpetua-
tent, 85. sublatæ, 284. intemperata,

272. non ardore amoris judicari de-
bet, 23. ejus officium, *ibid.* ejus tria

præcepta, 90. beneficium capitur, *ibid.*

benignitate quænam reip. utilis, 106 be-
neficiæ natos amant, 250.

Pias, 264.

blanditiæ officiorum, 159. blandus ami-
cus, 279.

Blosius C. Cumanus, 254.

bonitas summi cuiusque perfrugium

omnium, 106. bonus vir quis, 151.

nihil cuiquam detraxet, 160. nihil

cogitabit mali, 161. bonum virum

esse semper est utile, 154. bonis viris

honestæ, non occulta queruntur, 141.

bonos alios, alios sapientes exitima-
re, perniciosus est, 153. boni viri no-

men, & splendor, 163. bona atas, 213.

bona perdere, 289. verbo bona pu-
tare appellanda, *ibid.*

Bonæ Deæ operam, 300.

breve tempus ætatis, 224.

Brutus M. 286.

C.

Cadere in deliberationem, 6. in ratio-
nem utilitatis, *ibid.* in quemquam,

163. in nostram intelligentiam, 129.

Cæcilius poeta, 205. L. Metellus, 220.

Cæsar C. Jul. 14. carpitur, & notatur,
84.

Cæsar C. L. filius, 49.

calamitatum societates, 267.

calculi: ad calculos vocare amicitiam,

264.

calida consilia, 57.

Calliocratidas, Lacedæmoniorum dux, 39.

callida interpretatio juris, 17.

Callipho, 185.

Calpurnius Lanarius P. 155.

Calypso, 51.

Camillus L. 209.

campus Rhetorum, 29. noster, *sc.* Mar-
tius, 48.

cani, 221.

Canus C. 150.

Cannensis calamitas, 146. pugna, 181.

ignominia, 227.

canora vox, 61. splendescit in senectu-
te canorum illud in voce, 201.

cantare in foro, 66.

capedines, 290.

capere ignem ab igne, 25. fructus ex a-
liqua re, 80. consilium, 90. lau-

dem ex aliqua re, 87. festertia ex
prædiis, 310. exemplum ex simili-
tudine ineuntis ætatis, 252. capit eos

oblivio, 14. capi una domo, 26. vo-
luptate, 48. spe largitionis, 84. bene-

volente capitur beneficiis, 90. captus
mente, 43. ui ne propter te &c. cap-
tus siem, 157. capienda consuetudo,

exercitatioque 28.

capitalis

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

capitalis injuria, 21. oratio, 113. Eteocles, 164.

captivi decem, quos ad senatum misit Hannibal, 181.

Capua, 192.

caput est in procuratione negotii, &c. 113. ad beate vivendum, 258. capitulum jugatio, 216.

Carbo C. 256.

carceres. e carceribus emissus, 284. carere, quam frui, fatis iucundius, 212.

Carinæ, 311.

caritas ammonæ, 147. hominum, 70. patriæ, 173. inter natos, & parentes, 250. caritatem quibus rebus adipisci possimus, 89.

Carthago, 18.

Cassia lex, 257. Cassius Sp. 250.

castigare aliquem verbis, 40. castigatio vacet contumelia, & ira, *ibid.*

Cato, 19. Cato Major: liber Ciceronis, 69. Catonis liber de rebus rusticis, 216.

Catulus, 35.

Caudium, 179. prælium Caudinum, 209. cavea, 248.

cavere inemperantiam, 56. in jure, 108. cauponari bellum, 20.

causarum plura genera, 98.

cedere possessionibus, 118. cedant arma togæ, 35.

celare Deos, hominesque si possimus, nihil tamen avare, &c. faciendum, 140. celare differt a tacere, 148. quid sit, 150.

celeberimi dies, 241.

celeritates nimia, 59.

cella vinaria, olearia, penaria, 218.

censores notionum, animadvertitionesque, 180.

Centho, 213.

cernere vitam ferro, 20. animus cernit, 231.

certare cum hoste armis, venenis, 166. certamen honoris, capitis &c. 20.

cetarii, 68.

Cethegus M. 214.

Chremes Terentii, 16.

Chrysippus, 143.

cibus, 205.

Cimbri, 20.

Cimon, 107.

Cincia lex, 192.

Circe, 51.

circuli, 60.

circumfluere omnibus copiis, 262.

circumscriptio adolescentium, 152.

circumsonare auris talibus vocibus debent, 124.

circumspicienda, 28. circumspicere te, 299.

circumveniri potentis opibus, 99. ne circumveniantur tenuiores, 119.

civium ratio habenda, 134. civis bonus quis, 56.

civitates quare constitutæ, 113. civitatibus multa inter se communia, 26.

civitatis divitiarum singulorum facultates sunt, 153.

claret vii gloria, 38. clara sit vox, 60.

claudere rem familiarem, 101.

claudicare in officio, 54.

Claudius C. 103. Appius, 195. Centumalus T. 154.

claviculari aliquid completi, 215.

clavum tenens, 196.

Cleanthes, 198.

clementia nihil laudabilis, 40.

Cleombrotus, 38.

Clodius P. 104.

Clytemnestra, 52.

coactus metu, 17. terrore, 181. coagumentare opus, 226.

Cocles, 29.

coercere aliquos morte, &c. 132.

cortus, & celebrationes, 7.

cogitatio versatur in duobus, 11. Maxime in vero exquirendo, 59. tacita, 124. cogitata injuria, 14.

cognoscere causas, 118. cognitionem rerum, &c. ad beate vivendum necessariam ducimus, 8. ejus cupiditate omnes trahimur, 10. in ea persequenda, duo vitia vitanda, *ibid.*

cohibere motus animi, 82.

colere amicitiam, justitiam, liberalitatem, 4. officium, 3. virtutem, 127.

Collatinus, 142.

colligata inter se, 9. colligatio societatis, 26.

colligere antiquitatis monumenta, 207. benevolentiam civium, 266.

collocare beneficium, 24. se totum in cognitione, & scientia, 72. filiam aliqui, 111. pecuniam, 121. aliquem in concilio coelestium, 133. collocatio filiarum, 102.

colluvio, 232.

color quomodo tuendus, 59.

comes comitem furoris se præbere, 254. comici stulti fenes, 205.

cominus gladiis uti, 197. comitas conciliat animos, 97. sermone, 50.

commemorandi causa, 238.

commissa culpa, 294.

commoda

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- commodari, 25. commode dicta, 235.
 commodis esse moribus, 263.
 commoveretur amor fama, 90. commo-
 vet animos specie sua, *ibid.* commo-
 rus libidine, metu, 47.
 commune animantium, 7. communis
 cum aliquo fortuna, 27. commune
 officium, 6. communitas omnium
 rerum, 25. vitæ, 11. humana, 72.
 communitatis humanæ principia, 24.
 comedia antiqua Aticorum, 47.
 compages corporis, 228.
 comparat similitudines, 7. comparatio
 honestorum, 69. utilitatum, 120. com-
 parata vitæ ratio, 284.
 compendiaria via, 95.
 competitor, 20.
 completi animo, & cogitatione, 53.
 complexus est me somnus, 314.
 complicata notio animi, 160.
 composito membrorum apta, 45.
 comprehendit universas provincias uno
 calamitatis jure, 87.
 comprimere alicujus conatus, 104.
 compra oratio, 201.
 compunctis notis Threiciis, 86.
 conari magna, 42.
 concedere laudem aliis, 33.
 concentus actionum, 66.
 conciliatio generis humani tuenda, 68.
 conciliare animos, 82. inrer se homi-
 nes, 24. hominem homini, 7. conci-
 liatrix amicitiae, 255.
 concilium animorum, 232.
 concipere iusjurandum verbis, 178.
 concludi in exiguum, 26.
 concordiae vis, 248.
 concipere digitis, 159.
 concursus praedonum, 298.
 condimenta amicitiae, 268.
 condita comitate gravitas, 191.
 condonare debitoribus pecunias credi-
 tas, 115.
 conducti mercede, 84.
 continere sermones cum &c. 62. studium
 &c. in aliquid, 10. officia in aliquem,
 24. pecuniam ad, 32. pecuniam in,
 170. consilium ad, 59. se e portu in
 agros, 69. se ad studium, 77. se ex
 homine in bellum, 163. aliquam dis-
 crepantiam in actiones, 51. confere-
 bam omnes meas curas in remp. 75.
 conficere negotium in pauca, 184.
 conficere negotium, 151. benevolentiam,
 93. conficitur communitas ex &c. 27.
 confici fame, 135. confectus angori-
 bus, 75. senectute, 173. confecta res
 est vi, 35. bella suat consilio, 56.
- confectio libri, 187.
 constari: ex quibus rebus constatur ho-
 nestum, 9.
 configere cum aliquo, 37.
 conformari praeceptis, 5.
 confugere ad imperatorum fidem, 18.
 consulum cum virtute, 44. confusio
 temporum, 108.
 congeri in amicitiam, 264.
 congruatio recens, inveterata, 226.
 conjeti in aliquem oculi, 237.
 congruere cum virtute, 127.
 conjugium: prima societas in conjugio
 est, 26.
 conjugare amicitiam, 28.
 conjugere Latina cum Graecis, 1. con-
 junctio hominum, 10. fratrum, 26.
 sanguinis, *ibid.* civium, 132. ordi-
 num, 167. conjunctifamiliaritate, 26.
 conjunctum cum virtute, 4. conjun-
 ctior vanitati, 23. conjunctissimus,
 24. conjunctionis appetitus, 7.
 comiti animo, 124.
 con nubia, 26.
 conquire suavitates, 183.
 confendere naves, 146.
 conscientia labes, 164. conscientia be-
 ne actæ vitæ, 191. peccatorum, 305.
 confusus sibi culpæ, 158.
 conscribere edictum, 162.
 consuetudines voluptatis, 184. conse-
 crari opes &c. 39. benevolentiam,
 100.
 consensio improborum, 258. volunta-
 tum, studiorum, sententiarum, 243.
 consentaneum alicui dicere, 184. non
 est, 31. sibi, 4. hominis excellentiæ,
 44. naturæ, *ibid.*
 consentire sibi, 4. inter se, 45.
 consenserint vires, 201.
 consequi suum institutum, 53. opes, 30.
 gratiam, 116. aliquid commodi, 133.
 potentiam, 163. ingenii praestantiam,
 123.
 conservare constantiam, ordinem, 8.
 honestatem, & decus, 10. fidem, 20.
 officium, 28. multitudinem, 57. æqua-
 bilitatem vitæ, 50. iusjurandum, 173.
 considerare agere, 43. considerata actio,
 73.
 consilium fidele deliberanti dare, 25.
 consensiones, 217.
 consociatio hominum servanda, 68.
 vincit cognitionis studium, 72.
 consociati greges acculatorum, judi-
 cumque, 308.
 constantis est non perturbari, &c. 36.
 constantia discorum, conventorum-
 que,

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

que, 13. in omni re, &c. maxime de-
cet, 57. confans ætas, 227. homo, 238.
constat inter omnes, 91. constare sibi,
33. nobismetipsis in vitæ perpetui-
tate, 54.
constituere te cuiquam advocatum esse
venturum, 17. constituit Areopagi-
tas, 55.
constitutio corporis firma, 183.
consuetudinis depravatio, 156.
consulere paci, 18. iis, quos viceris,
ibid. patri civium, 39. omnibus, *ibid.*
patriæ, 142. vitæ, & saluti, 170.
consultare ad vitæ commoditatem, 6.
consulto facere injuriam, 14.
consumere ætatem in studio, 2.
contagiones malorum, 117.
contaminare se scelere, 140. contemne-
re, & male existimare, 92. contemp-
tio rerum humanarum, 8.
contendere inter se, 39. ad magna, 96.
labore, 124. inter nos verbis, non
pugnis, 295. contra naturam, 50.
contendendum nihil est contra æqui-
tatem, &c. 112.
contentio honorum, 39. causarum, 77.
orationis, 97. vocis, 62.
contentus & suo, & parvo, 33.
continentia conciliat benevolentiam,
115. in victu, cultuque, 120. conti-
nenter vivere, 48.
continere se suis finibus, 42. omnes ea-
dem æquitate, 118. continet temp-
fides, 119.
contrahere aliquid cum altero, 3. con-
trariæ res, rationesque cum multis,
26.
contrariis rebus dolere, 259.
controversa jura Stoicorum, 169.
contumeliose dici de aliquo, 61.
convenienter naturæ vivere, 127. con-
venit mihi cum aliquo, 153. conve-
nientia partium, 8. naturæ, 46. bene
convenientes propinqui, 27.
convertere aliena in rem suam, 22. to-
ros ad se, 92. eloquentiam ad bono-
rum pestem, 99. librum, è Græco in
Latinum, 120. hereditates digitorum
percussione, 161. convertimus omne
studium ad scribendi operam, 124.
convivii dicta, 65. convivium vicino-
rum, 212. tempestivum, 211.
cooptatio collegiorum, 280.
Corinthius, 18. Corinthia opera, 291.
Corinthius matellio, 304.
Coriolanus, 257.
corpus exercendum est, 36. corporis
pulchritudo, 45. cultus, 48. paries

deformes, 57. firma constitutio, 183.
corroboratis ingeniiis, ætæribus, 271.
corrumpere, corruperunt Lacedæmoniorum
opes, 58.
corrumpere pecunia, 100. corrupti sunt
mores, 111.
corruptelam judicii molientes, 308.
Coruncanii, 195.
Crassus M. 15.
Crassus L. 49.
Crassus P. 103.
Cratippus, 1.
crematus corpus, 232.
criminibus inferendis delectari, 268.
crudelitas maxime inimica naturæ, 145.
cultri tonforii, 86.
cumulavit eloquentia belicam gloriam,
53. cumulate perfectum, 128.
cumgando restituit rem, 38.
cunis vagare, 231.
cupiditas imperiorum, pecuniæ, hono-
rum, gloriæ, &c. 14. regnandi, 139.
cupiditatis sitis, 289. cupiditatibus
imperare, 301. cupidi splendoris, &
gloriæ, 22.
cura rerum alienarum, 15. curare to-
tum corpus reip. 38. curatio valtu-
dinis, & pecuniæ, 120.
Curio C. 104.
Curius M. 210.
currere stadium, 143. cursus totius vi-
tæ, 7. vivendi, 53. curricula mentis,
207.
custodia suarum rerum, 113. libera sue
rei, 116.
Cynæas Theffalus, 210.
Cynici non audiendi, 58.
Cyrenaici Philosophi, 183.
Cyrillus Atheniensis, 146.
Cyrus, 81.

D.
Damnati rei capitalis, 209.
Damon Pythagoreus, 144.
Danai filix 50, 307.
dare consilium, 25. alicui laudi, vitio,
33. licentiam ludendi, 47. ope-
ram liberis, 58. fidem alicui, 175. se
jucunditati, 56. iusjurandum alicui,
181. manus, 282. danda opera, 56.
dandis meritis, 249.
debere de bemus servire vobis universis,
305.
decedere de suo jure, 107.
decernendi ratio, 36.
deccrare manu, 37. decertandi gene-
ra duo, 18. decertatur de imperio, 19.
dece-

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- decet id quemque, quod est cuiusque maxime suum, 51.
 Decii, 29.
 decipere, non iudicare, 17. deceptus dolo, *ibid.*
 declinare nociura, 7. de via, 265.
 decorum duplex; utriusque definitio, 43. 44. ab honesto separari nequit, 43. ad omnem honestatem pertinet, 44. Græce *πῆπον*, 43. in quibus certatur, 57. movet approbationem, 45. decori vis, 46. decorum id, quod potest sequi, 44.
 dedicare auctoritatem urbis, 124.
 dedere se angoribus, 75. se doctrine, 33. se languori, 56. dediti hostibus clavi viri, 179.
 debet ad convenientiam, &c. 45. deduci ad parentium morem, 53.
 dedisse sibi, 125.
 defecio virum, 201.
 tendere injuriam, 13. nocentem licet, 99. solis ardores, 216. aliquid accurate, 291. defenditur voluptas, *ibid.* defenso laudabilior accusatione, 98. delectare causas, 55.
 delectare beneficium, 24. rem ad populum, 181.
 delectavit igni fulminis, 170.
 delevit de via, 78. de spatio, curriculum, 256. ab amicis perfectorum ad leves, 283.
 deluere in terram, 264.
 deponere munus assignatum, 318.
 desultare genus exercitationum, 288.
 desubi in turpitudinem, 48. ad vulgares amicitias, 272.
 delectus rerum, 4. acceptorum beneficiorum, 24. bonorum, & malorum, 157.
 delectatus suo studio, 3. re sua familiaris, 32. delectant magnifici apparatus, 14.
 deliberanda non sunt ea, quorum deliberatio ipsa turpis, 140. deliberatio quinquplex est, 8.
 delectare vivere, 48. delectatus sermo, 65. delectare aliquos blande appellando, 95. multitudinem, 102.
 delectatio, 206.
 delectare leges alicujus opibus, 85.
 delectare fructus, 225.
 Demetrius Macedonum rex, 86. Phalaris, 3.
 de migrare ab hominibus, 293.
 Democritus, 198.
 demoliri ædes, 63.
 Demolthenes, 3.
 denunciatum est bellum, 19.
 depellere manu, 143.
 deplorare vitam, 231.
 deponere imperium, 32.
 depositum non semper reddendum, 16.
 deportare triumphum, 36.
 depravatio consuetudinis, 156. depravati sunt mores, 111.
 de prompta oratio, 288.
 de relicto communis utilitatis, 136.
 deripere aliquid alteri, 143.
 derivationes fluminum, 80.
 descendere in rostra, 162. ad calamitatum societates, 267.
 descriptio ædificandi, 62. juris, 80.
 desiderare aliquid, 215. desiderium viri, 285.
 desistere sententia, 128. causa, 181.
 despiciere humana omnia, 173. despicientia rerum externarum, 51.
 desinare diem necis alicui, 141.
 destruere navem, ædificium, 226.
 desudare in re aliqua, 207.
 detorquere animum a virtute, 92.
 detrahere aliquid alteri sui commodi causa, 131. de commodis alterius, 136. de communi utilitate, *ibid.* detraha opinione probitatis, 90.
 detrudere necessitas nos detruat ad ea, &c. 52.
 devincere aliquos vi, 18. devictæ bello civitates. *ibid.*
 devincere societatem hominum inter homines, 12. homines caritate, 26.
 devinciri firma societate, 27. devincitur fides cum hoste, 180.
 Deum adhibere resem, 144. Deum nihil habere negotii &c. 174. nunquam irasci, nec nocere, 175. semper aliquid moliri, 174. Deos placatas pietas efficiet, 79. Dii meliora, 212.
 devovere aliquid numini, 170.
 Dicaarchus, 81.
 dicere diem alicui, 181. de seipso, 202.
 dicendi vis, 2.
 dies celeberrimi, 241.
 differenda in aliud tempus consolatio, 187.
 differentia naturarum, 51.
 diffinile quo difficius, hoc præclarus, 37.
 diffundere luxuria, 48. diffundens delicias, 262.
 diffugere periculo mortis, 182.
 diffundi bonis amici, 260.
 dignis peccata dimittens, 296.
 digladiari inter se de, &c. 15.
 dignitas sapientis, 31. formæ, 49.
 dignus, quicum in tenebris natus, 161.

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- aīlābi finire rem familiarem, 107. di-
 laberetur respub. 117.
 aīlātatum imperium, 35.
 aīlīgētia conservatur res familiaris,
 120.
 aīlīgī. nīhīl aptius ad opes tuendas,
 quam dīlīgī, 84. dīlīgēdi causā gra-
 vissimæ, 90. se dīlīgēre, 274.
 cīmensa, 219.
 dīmīcare cum aliquibus de imperio, 20.
 cum fluctibus, 172.
 dīmītere unam legiōem, 19.
 dīmōvere mentem ē sua sede, 291.
 Dīnemachus, 184.
 Dīogenēs Bābylonius, Stoicus, 147.
 Dīon Syracusius, 71.
 Dīonysius tyrannus, 86.
 dīrīgī officiū utilitate putat, 167. dī-
 rīgēda utilitas honestate, 164. dīrec-
 ti in quīcuncum ordinēs, 219.
 dīmīrere conjūctionem civium, 132.
 societatē, 134. contrōversiam, 185.
 dīrīpere urbes, 57. dīrepūo sociōrum,
 114.
 dīrūmpere amīcīas, 275.
 dīscēdere ab officiō, 17. ex vīta, 232. ab
 aīcījus latere, 235. ā naturæ statu,
 31. a ratione, 36. ā fīde, justītia, 162.
 dīscēssit terra magnīs inībribus, 141.
 dīscere. dīscendo alitur mens, 18. sī dīsc-
 cendi labor est potius, quam volup-
 tas, 124.
 dīscīdia amicōrum fieri, 273.
 dīscīrēpare ab hūmanitate, 66. ab officiō,
ibīd. in ver se, 164.
 dīspāres mores, dīspāria studia sequun-
 tur, 271.
 dīspertīre prādā, 93.
 dīstrūmpti hūmani generis societatē,
 131.
 dīssēnīre cum aliquo, 166. dīssēnsio in-
 ter P. Afrīan. & Q. Metell. 40.
 dīssīdet ā sapīentia, 77. dīssīdentia ā Pe-
 ripatēticis, 2.
 dīssīmīlītudīnes corporum, & animo-
 rum, 49.
 dīssīmūlare appetitum, 48. dīssīmūlatiō
 tollēda, 152.
 dīssociare amīcīas, 271.
 dīssolvēre confortiōem, 134. perju-
 rium, 182.
 dīssuere amīcīas, 54.
 dīstantia mōrum, studiōrumque, 272.
 dīstrahere societatē, 134. dīstrahitur
 animus in contrarias sententias, 6.
 dīstrībui in quīnque partes, 7.
 dīstrīngere glādīum, 181.
 dīvellere comoda civium, 118. res ā
 natura copulatas, 159. dīvelli ā vī-
 tute, 127.
 dīvisiō utipartīta, 125.
 dīvites esse volumus non nobis solum,
 &c. 153. gīvitas amare, angustī ani-
 mi est; contemnere contra, 32. dīvi-
 tiæ quare expetantur, 13. dīvitiarum
 admiratio, 111. modum metiri, 397.
 dītor amīcīas, 264.
 dīurnum, 224.
 dōctī non solum vivī erudiunt, 71. ad
 hominū utilitatē suā pruden-
 tiam conferunt, *ibīd.* docere fabulam,
 213. doctrinæ studiā, 17.
 dolor ne malum quīdem est. 176. do-
 lorem summum malum quī putat,
 apud eum nullum locum habet for-
 titudo, nec aliæ virtutes, 183. dolo-
 rum faces, 91.
 dolus malus quīd sit, 151. legibus erat
 vīdicatus, 152. simūlatione contine-
 tur, *ibīd.* quæ quīs promittit dolo de-
 ceptus, non faciēda, 17.
 domesticæ fortitudines, 36.
 domus hominis honoratī qualis esse de-
 beat, 62. domus domino, non domi-
 nus domo honestandus, 63. domus
 antiqua, &c. 63. domum vendere, 149.
 dormitentiū animi, 230.
 Drusus M. 49.
 dubitatīo cogitaciōnem significat inju-
 riæ, 16. in dubitatione adhibēdi
 sunt doctī homīnes, 67.
 ducere bellum, 162. pro nīlilo, 15. ani-
 mi magni, 31. duci benevolentia, &c.
 84. gloria, 22. delectatione, 48. pre-
 tio, & mercede, 83.
 Duilius C. 211.
 duri hominis est, 98. durius nomen, 19.
 duritas, 222. E.
 Echion, 303.
 efferre plus, 24. se, 56. aliquem laudi-
 bus, 91. fructus, 191. efferri fastidio,
 & contumacia, 262.
 efficiens utilitatis, 127. effectum est, ut,
 &c. 14.
 efflorescit utilitas ex amīcīas, 283.
 effectum corpus, 201.
 effrenatī rebus secundis, 42.
 effugere vitiū, 10. impias manus, 316.
 effundere patrimonīa, 101. effusiones
 pecuniarum, 102.
 ejicere rationem aīcījus, 67. aliquem
 de navi, 168.
ēīdēv. 49.
 elatus animus, 28. principatus nimis
 cupidus est, 30. facile ad res injustas
 impelli-

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

impellitur, 30. elati voluptate, 48. elatio animi, 29.
 elogium Solonis, 226.
 eloqui copiose, &c. melius, quam acutissime cogitare, 71. eloquentia quid præstabilis? 108. à natura ad salutem hominum data, 99. eloquentiæ intermissio, interitus, 109.
 elucere. eluceat animi magnitudo, 10. elucebit iconstantia, 47. prohi ingenui lumen, 46. probabile, 77.
 eluviones terrarum, 323.
 emacem esse, 311.
 emancipari alicui, 206.
 emergere. ex quo magis emergit, &c. 50. emergunt hæc aliquando, 85.
 emeritis stipendiis libidinis, 213.
 eminus hastis urî, 197.
 emptori notum vitium esse debet, quod nosset venditor, 155.
 enervare aliquem, 203.
 Ennius, 25.
 Epaminondas Thebanus, 71.
 Epiclerus, 282.
 Epicurus, 183.
 Epigoni, 51.
 epistola Philippi ad Alexandrum, 100.
 epistolæ trium regum ad filios, 97.
 equo intracato, & novo uti, 269. equi ferocitate exultantes, 42. teneri vetulis anteponuntur, 269.
 eripere aliis, quod aliis largiære, 22.
 erranti comiter viam monstrare, 25.
 non monstrare Athenis execrationibus publicis sanctum est, 149.
 erratico lapsu serpere, 215.
 erumpunt vitia in aliquos, 272.
 esca malorum voluptas, 210.
 esse, non fieri. 180. esse in gratia, & gloria, 165. esse solvendo, 116.
 Eteocles, 164.
 evagantes longius appetitus, 46.
 evertere urbes, 37. societatem, 132. navem auri, paleæ, 294. eversa resp. 124.
 exarsita, 65.
 evolare è custodia corporis, 242.
 evolvere animi complicatam notionem, 160.
 evomere virus acerbitatis apud aliquem, 276.
 Euripides, 164.
 exaggarare rem familiarem, 42. exaggarus virtutibus animus, 305.
 examina apum, 71.
 examinare. te metus legum examinant, 293.
 exardescere. exardescit amor ex aliqua

re, 293. benevolentia magnitudo, 251. nisi exarserit injuria, 272.
 excedere è vita, 70.
 excellere animi magnitudine, 29. in sermone, 61. pulchritudine, & viribus, 133. excellentia animi, 10.
 excelsus animus, 92.
 excerpere ex malis, 123.
 excidere. ne quid excidat, 264.
 excipere memoriam viri, 196.
 excitare amores, 9. aliquem ad legendi studium, 74. studia hominum ad, &c. 83. feras, 156. jacentem animum amici, 164. excitantur plautus, 45. excitanda diligentia est, 47.
 excludere alios sermone, 61. suos ab usu rei familiaris, 42. amicitias, 262.
 excors admodum, 282.
 excusatio turpis, 256. peccati, 255. excusatione utendum est adversus eos, quos invitus offendas, 109.
 exemplum rerum capere ex, &c. 252. sumere, 255. multum mali in exemplo est, 64.
 exercitatio dicendi, 1.
 exhaustire ærarium, 112. benignitatis fontem, 100. sentinam, 196.
 exhibere negotium alicui, 131.
 exigere operam, 21. promissum ab aliquo, 170. gratiam, 251. mercedem caritatis, 274.
 exire de castris, 21. in alias domos, 26.
 in solitudinem, 53.
 existimare bene de se, 136. male de aliquo, 92.
 exortus est rex, 141.
 expedit. eos lædunt, quos non expedit, 109. quoniam expedit, faciam, 148.
 hoc expedit, 159. expectat nihil, quod non iustum, 160. expedire rem, 90.
 expers rationis, & orationis, 25.
 explare sana, 168. ærarium, 307. expilatio sociorum, 111.
 explere partem relictam, 138. sitim, 200.
 explicare rationem, 9. explica intelligentiam tuam, 163. explicata re, 37.
 exploratum habere, 160.
 explosa sententia est, 4.
 expressæ literæ, 60. expressa effigies, 156.
 exprobare officia, 270.
 exquisitum iudicium, 60. supplicium, 173. exquisita nimis munditia, 59.
 excindere urbem, 35. excisam Carthaginem cognoscere, 196.
 execrationibus publicis sanctum, 149.
 exsequi negotia, 36. vitæ munus, 25.
 U u 2

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

regis officia, 204.
 exsolvere id, quod promissit, 125.
 exspectare testamenta amicorum, 307.
 exspectat animos cura, 8.
 extenuare munus verbis, 111.
 exterminantur optimates, 117. extermi-
 nandus ex hominum communi-
 tate, 137.
 exitus globus, 318.
 extinctio senatus, 123. extingui fami-
 liaritatem, 253.
 extirpare humanitas ex alicujus animo,
 259.
 extorqueri alicui errorem, 232.
 extremum tempus ætatis, 202.
 exules omnes impii, 299. exilium pœ-
 na scelerum, *ibid.* exilio affici, *ibid.*
 exultantem juveniliter patientia mollire,
 192. exultantes ferocitate equi, 42. ap-
 petitus, 46.

F.

Fabius Labeo Q. 17. Maximus Q. 38.
 Fabricius, 21.
 fabulam ætatis peragere, 222.
 facere impetum in quempiam, 13. pro-
 missum, 16. injuriam, 30. jacturam
 rei, 38. nomina, 151. pansionem,
 160. alicquem consulem, 162. alicquem
 heredem, 170. pacem cum, 179. sibi
 audientiam, 201. fastidiosi, 30. fasti-
 ta apud majores, 119.
 facetum jocandi genus, 47.
 facilitas exercenda, 40.
 fallax ne sit vir bonus, 30. fallere fidem,
 20. jus, 172. fallaces herbæ, 269.
 fama agitur, 265. non negligenda, 266.
 familiaritates fidas habere, 69.
 Fannius C. 235.
 fastidium fugiendum in rebus prospe-
 ris, 41.

fastidium imponere operi, 137.
 fatigare vinculis, & carcere, 158.
 ferre alicujus mores, 32. res adversas
 immoderate, 41. nomen alicujus 159.
 rogationem, 179. faces in Capitolium,
 254. obscuræ paupertatem, 308. fer-
 ri ad voluptates omni impetu, 48.
 multitudinis iudicio, 53.

fibræ stirpium, 215.
 fides rerum contractarum, 9. quid sit,
 12. justitiæ fundamentum est, *ibid.*
 unde appellata, 13. ut habeatur, qui-
 bus rebus effici potest, 89. in fide
 quid senseris, cogitandum, 41. remp-
 vehementissime continet, 119. alma,
 auræ pinnis, 176. in Capitolio vicina
 Jov. 5 Opt. Max. fuit, *ibid.* sæpe cum

hoste servanda, 177. infideli data, *ibid.*
 cum pirata nulla, 178. ex fide bona
 agitur, 152. fiducia, 152. fidum in-
 genium, 268.
 fidibus discere, 200.
 figura nostra, 57.
 filicitæ paternæ, 290.
 filius patrem sana exilantem, &c. de-
 beatne arguere? 168. filii puberes
 cum parentibus non lavantur, 58.
 Fimbria consularis, 160.
 fingimus sapientem, 147. finxerat sibi
 principatum opinionis errore Cæ-
 sar, 14. fingere favos, 71. rerum
 modum, 296. ficta omnia, tanquam
 flosculi, decidunt, 95.
 finis bonorum, & malorum debet esse
 simplex, 185.

firma corporis constitutio, 183.
 flagrantibus studiis, 214.
 Flaminius T. L. Fr. 209.
 Flaminius C. 193.
 flatus prosperi fortunæ, 83.
 flexibile, 279.
 flosculi, 95.

foeneratorum quæstus improbantur, 68.
 foenerarii, 121. beneficium, 251.
 fons officii, 11. juris, 158. fraudum, &c.
 159. fontes Stoicorum, 5.
 forense dicendi genus, 3. forenses literæ,
 75.

fori. per foros curfare, 196.
 forma. omnis à forma removeatur viro
 non dignus ornatus. 59. formæ dig-
 nitas coloris bonitate tuenda, *ibid.* in
 formis aliis dignitas inest, in aliis ve-
 nustas, 49. forma honesti, 9.
 formula quædam constituenda est, 139.
 formulae de dolo malo, 151.

fortis quid ferat, 20.
 fortis animus duabus rebus cernitur,
 31. in homine non perfectio ferve-
 tior plerumque est, 23. fortis animi
 est, non perturbari in rebus asperis,
 36. fortis vis adhiberi nequit, 179.
 fortis quinam habebat, 30.
 fortitudo utilitate communi impellitur,
 29. nulla est sine justitia, 30. eam in
 feris esse sæpe dicimus, 25. quomodo
 a Stoicis definitur, 29. quomodo
 ab Epicureis, 184.
 fortuito agere, 47.

fortuna cæca cæcos efficit, quos con-
 plexa est, 262. ejus temeritas, 295. vis
 magna, 82. casus rariore, 83.
 fortunatus insipiens, 265.
 frangi meum cupiditate, 31. infamia, 33.
 frangere alicujus opes, 146. frangere

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

est Hannibalis animus, 182. fregisti fidem, 175. fregit Viriatum Lælius, 93. fractior spes, 264. fragile corpus, 222. fraudandi spe sublata, solvendi necessitas consecuta est, 119. fraus adstringit perjurium, 182. vulpeculæ videntur, 21.
fronte occultare sententiam, 268.
fructus divitiarum, 310. fenestris, 225. fructuosa, & frugifera philosophia, 124.
frui, 213.
frumentarius Rhodius, 150.
fucata, 279.
Fusus L. 98.
fundamenta justitiæ, 16. naturæ, 174.
funditus tollere, 18. delere, 27.
fundum habere, 311.
furari aliquid cupiam, 93.

G.

Gabinia lex, 257.
Gades, 224.
Gallicus æger, 193.
Gallus C. 213.
gaza Macedonum, 115.
gemma vitium, 216.
generi cum soceris non lavantur, 58.
genicularis culmus, 215.
geometræ non omnia docent, sed postulant &c. 137.
gerere animum muliebrem, 29. temp. 34. nos debemus tanto summissius, quanto superiores sumus, 41. se adversus homines, 45. personam civitatis, 56. immanitatem bellæ hominis figura, 163. magnas res, & salutare, 81.
germana justitia, 156.
gestire nimia voluptate, 47.
gestus qualis esse debeat, 59.
gigantum modo bellare cum Diis, 189.
gigni odia sempiterna, 253.
gladiatoria munera, 102.
globis connexa, 318.
gloria rerum gestarum merces, 30. summa, & perfecta constat ex tribus, 89. radices agit &c. 95. non acquiritur simulatione, sed officiis justitiæ, *ibid.* ejus cupiditas eripit libertatem, 32. ejus hereditas ad filios pertinet, 36. via ad eam compendiosa, 95. de gloria duo Ciceronis libri, 89.
gloriosum militem imitari, 62.
Gnathonis persona, 279.
Gorgias Leoninus, 194.
Gracchus T. P. fil. 95. ejus filii, *ibid.*

Gracchus Ti. 38. Gracchus C. 111.
Græca cum Latinis conjungere utile, 1.
Græca verba inculcantes jure irridentur, 51. Græcarum literarum perstudiosus, 188. Græciam magnam erudire, 242.
grandis pecunia, 117. natu, 191.
Gratidianus, 155.
gratificari cupiam, 22.
gratiosus apud omnes, 150.
gravari, 243.
gravare ille primo, 151.
gravis societas, 27. grave periculum, 35. graves morbi, 47. res, 47. graviora studia, *ibid.* gravissime dicere, 3. graviter cadere, 34. vivere, 43. gravitas verborum, 62.
gressus cavendum, ne tarditatibus utamur in gressu molioribus, 59.
Gygis annulus, 141.
gytus rationis, 42.
Gytheum, 146.

H

habere amicitiæ, 258.
habere aliquem carum, 8. incognita pro cognitis, 10. benevolentiam erga aliquem, 23. delectum civis, & peregrini, 68. rationem rei alicujus, 57. opes magnas, 33. delectationem, 61. fidem alicui, 83. causam celebritatis, 96. religioni aliquid, 99. temp. quæstui, 115. omnes numeros, 127. gratiam, 110. exploratum, 160. habentur sermones de, 51.
hereditas optima quamam, 55. cupiditatum, 88.
hæreere aqua, 184.
hæresis, 286.
Hamilcar Hannibalis pater, 175.
Hannibal, 49.
hasta cruenta, 88. hastam in foro ponere, 118.
haurire è fontibus Stoicorum, 5.
Hecato Rhodius, 153. Hecatonis liber de officiis, 167.
henicyclia, 235.
herbæ non fallaces, 269.
Hercules Prodicus, 53. Hercules pro hominibus labores suscepit, 133. in concilium coelestium collocatus, *ibid.*
Herillus, 4.
Hernici, 18.
Hesiodi præceptum, 23.
hilaritas multa in aliquo, 49.
Hippolytus, 16.
histrio cui exhibetur, 296. histriones inexter-

INDEX RERUM,

ET VERBORUM.

inexercitati, 222. fabulas sibi accom-
modatas eligunt, 51. histrionum
gestus inepti, 59.

Homerus, 171.

Homo. inter hominem, & belluam quid
interfit, 7. hominis mens discendo
auctur, 48. hominem homini detra-
here maxime contra naturam est, 131.
homo homini plurimum prodest, &
obest, 79. non sibi solum nascitur, &c.
12. non sit ad ludum, & jocum, 47.
homo homini aliquid tribuit propter
aliquam e sex causis, 83. hominum
adjumenta omnis institutio vitæ de-
siderat, 93. homo naturæ obediens
homini non nocet, 133. hominis vi-
ta artibus exculta distat à vitæ fera-
rum, 80. homines naturæ congregati
sunt facit apes, 71. subjiciunt se im-
perio alterius de multis causis, 84. in-
ter homines natura conjuncta socie-
tas est, 148. homo homini consultum
ut vèlit, natura præscribit, 134. ho-
mines quidem sunt, non re, sed no-
mine, 48. homo honoratus, 62. no-
vus, 63.

honestas aut sola expetenda, ut Zenoni
visum est; aut omni pondere gra-
vior, quam reliqua omnia, ut Aristoteli,
139. manat ex quatuor generi-
bus, 28. ex quatuor partibus, 69. cum
voluptate copulari nequit, 185. ho-
nestatis, & utilitatis eadem est regu-
la, 159. honestate dirigenda utilitas
est, 164.

honestum nos movet, 26. quod proprie
dicitur, in sapiencibus est solis, 127.
quomodo summum bonum ex Peri-
pateticorum sententia, 126. nihil esse
potest, quod iustitia vacat, 29. oritur
ex aliqua quatuor partium, 9. totum
est positum in animi cura, & cogita-
tione, 36. cum utili convertitur, 78.
si oculis cerneretur, mirabiles amo-
res excitaret sapientiæ, 9. speciem
utilitatis obscurat, 146. honestorum
contentio, & comparatio, 69. cum
decoro convertitur, 43. cum utili non
comparandum, 129. in factis poni-
tur, 30. animi viribus efficitur, 36.
natura est laudabile, 9. per se nobis
placet, 90. honesta anteponuntur uti-
libus à Peripateticis, & Academicis.
131. secunda honesta, 128. honesta
bonis viris, non occulta, quarun-
tur, 141. honesta oratio, 110. honestan-
da domus domino, 63.

honorable, 221. honores opportuni, 247.

horæ cedunt, 224.

Horrensus Q. 158.

hori Pythii, 150.

hospitalitas à Theophrasto resse lau-
datur, 107. ex hospitio discedere,
232.

hostis olim dicebatur, quem nunc pe-
reginum dicimus, 19. cum hoste
servanda fides, 178.
humani casus, 238.

I.

jacere: valere oppon. 144.

jaçturam facere, 38.

Janus medius, 121.

Jason Phœæus, 49.

Idæa sacra, 211.

idonea persona alicujus, 236.

igni spectatus, 93.

ignoratio stirpis, 270.

imbecillitas rerum humanarum, 42.

valerudinis, 33. consilii, 53.

imbuti præceptis, *ibid.*

imitari agros fertiles, 24. militem glo-
riofum, 62. facta principum, 64. imi-
tatio factorum parentum ad liberos
pertinet, 36.

immanitas belluæ in figura hominis,
137.

immemor beneficii, 106.

immoderate ferre res adversas, 41.

immunis virtus, 261.

impediri occupationibus, 15. discendi
studio, *ibid.*

impelli cupiditate, 29. ad res injustas,
30. ad aliorum studia, 53. in frau-
dem obsequio, 277.

impensæ in temp. optimæ, 105.

imperi laudant non laudanda, 128.

imperium debet esse sultum gloria, 40.

166. imperia non expetenda, 32.

imperator Deus, 226. imperare libe-
ro, 300. cupiditatibus, 301.

impertiendum indigentibus, & quomo-
do, 101. imperiri reip. 42. aliquam
præstantiam suis, 270.

implicari certo genere vitæ, 53. con-
trahendis negotiis, 93. implicita in-
ter se, 9. implicati ultro, & citro,
275.

imponere fastidium operi, 137. leges
alicui, 303. imposuit nobis personam
naturæ, 45.

importari. si quid importetur nobis in-
commodi, 82.

importunitas molesta, 190.

improbi omnes servi, 302. improb. *affi-*
nis

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- mis dominis parere, 301.
 improposito opprimere, 117.
 impunita propiora, vix quicquam
 abstineret injuria, 158.
 in luce, atque in oculis civium magnus,
 193. in manibus est laudatio, *ibid.* in
 ore omnibus erat sermo, 235.
 inanimum quid, 325.
 incensus cupiditate, 151.
 incensu teneat decorum, 58.
 incidere in cupiditatem bonorum, 14.
 in genus iustitiae, 15. in luctus, 16.
 in morositatem, 40. in homines, &c.
 75. in perturbationes, 59. in clades,
 89. incidunt tempora, cum, &c. 16.
 multae causae, 142. incidunt serae, 156.
 incusum carmen in sepulcro, 220.
 incitatus ira, 13. repentino impetu ani-
 mi, 24.
 inclinare ad pacem, 195.
 inclusi in compagibus corporis, 228.
 incredibile, 287.
 inculcare Graeca verba, 51.
 incurrere in injustitiam, 15. in odia
 hominum, 68. in fraudem, 149. in
 domum vitiosam, 156.
 indagatio veri, 9.
 indicare ad pacem, 195.
 indicare fundum, 153.
 indicare bellum, 19. voluptati, 212.
 indigentia, 261.
 indignum. si hoc uno Sol quidquam vi-
 disse indignus, 88.
 indoles virtutis, 128.
 inducere aliquem in spem, 100. aliquem
 in errorem, 149. aliquem dispu-
 tem, 236. seditionem in civitatem, 59.
 induciæ cum hoste pactae, 17.
 inducere annulum, 141. personam ali-
 culus, 143.
 induci duabus personis, 48.
 ineans ætas, 55. ineunte adolescentia,
 53.
 inferiores, 270.
 inferre injuriam, 13. bellum, 36. peti-
 culum capitis multis, 98. sermonem
 delicatum in re severa, 65. intulit
 stuprum regiæ, 141.
 infidum, 267.
 infirmus, 272. infirmas valetudinis, 55.
 inflammatus aviditate, 93. cupiditate
 vincendi, 30.
 influxus opinionibus, 42.
 influxu in hominum animos, 89. in
 aures concionis blanditiis, 280.
 ingenerat amorem naturæ, 7.
 ingenis splendidissimis plerumque exi-
 stit ambitio, 14. ingenium suum quis
 que noscat, 51.
 ingenuus jocus, 47.
 ingravescens ætas, 190.
 ingredi viam vivendi, 53. longam, 190.
 vitam honestam, 124.
 inimicis non est graviter irascendum,
 40.
 inire prælum, 19. gratiam, 23.
 injuria fit duobus modis, 21. injuriosi
 in proximos, 22.
 injustu populi, & senatus, 179.
 injustitia quæ capitalissima, 21.
 innasci in elatione animi, 30.
 innocentem judicio capitis arcescere, 99.
 inopes amicorum, 262.
 inopinatum, 302.
 inquam, & inquit, 236.
 iniquitatum vitis factum, 151. iniqui-
 tatissima ratio, 84.
 inservire alicui, 24. mulieribus, 51. ho-
 noribus, 76.
 insidiose, 156.
 insinuare se, 282.
 insipiens fortunatus, 263.
 insiniones, 217.
 insitum militibus, 182.
 instar mortis putant, 110. vix minimi
 momenti instar habet, 126.
 instillare oleum lumini, 205.
 instructio vitæ, 5. de aliqua re, *ibid.*
 instructus ad injuriam faciendam, 92.
 instructi horri, 151. instruere se ita
 ut &c. 85. adolescentulos ad omne
 officii munus, 201.
 intemperantia libidinum, 56.
 intemperata benevolentia, 272.
 intentum animum habere, 206.
 intercessionem pecuniarum, 308.
 interdici solet bonis patribus male rem
 gerentibus, 198.
 interest permultum, utrum, &c. 14. in-
 ter hominem, & belluam, 7. interesse
 in rebus, 56.
 integra res, 117.
 interjectus inter Philosophos, 42.
 interior societas, 156.
 internosci potest blandus amicus a vero,
 279.
 interrogatunculis minus aliquid effi-
 cere, 287.
 intermissio officii, 238.
 invalerudo, *ibid.*
 invadit in rem. hoc malum, 114.
 invehere pecuniam in ærarium, 115. in-
 vectio rerum, 79. invectus curru Ca-
 pitoliū, 315.
 invenit cognomen, 181.
 investigatio veri, 11.
 inveteravit jam, ut, &c. 103. inveterata
 invidia,

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

invidia, 104.
 invidiæ à labore, 32.
 invidiæ metu nonnulli, quod sentiunt,
 non audent dicere, 38.
 invidior, 90.
 invia Minerva nihil decet, 50.
 jocandi genus duplex, 47. joco quomo-
 do uti liceat, *ibid.*
 Jovis fulgor, 319.
 Iphigeniam immolavit Agamemnon,
 171.
 ira in puniendo prohibenda, 41. cum
 ea nil recte fieri potest, 62.
 iracundiam laudant Peripatetici, 41.
 eam repudiandam censet Cicero, *ibid.*
 iratus Jupiter non metuendus, 175. ira-
 torum ora qualia, 47.
 irrepere nomen suum in testamenta,
 160.
 irrisio audientium, 62.
 Isocrates, 3.
 Italia ornata, 115.
 Italici philosophi, 228.
 Ithaca, 172.
 iudex ponit personam amici, cum in-
 duit iudicia, 143. iudicis rogandi mos,
 144. iudicis est, in causis verum sequi,
 99. judicare, 275.
 iudicia ex accusatione, & defensione
 constant, 98.
 jugatio capitum, 216.
 jugum. sub jugum missæ legiones, 171.
 Jugurtha, 162.
 jurare lingua, 178. quod ita juratum
 est, ut &c. id observandum, 177.
 jus bellicum, 177. feciale, 179. Præto-
 rium, 17. civile, & gentium, quo-
 modo differant, 156. æquabile, 94. ju-
 ris interpretatio callida, 17. æquabili-
 tas, 40. c. gnitio in honore fuit, 108.
 jura belli in rep. maxime conservanda,
 18. jus humanæ societatis, 12. augu-
 rum, pontificum, 207. jurisperiti, 109.
 jusjurandum est affirmatio religiosa, 176.
 arctissime adstringit fidem, 180. ejus
 magna religio apud veteres Rom.
 181. in jurejurando, non qui metus,
 sed quæ vis sit, debet intelligi, 176.
 cum hoste servandum, 177. cum in-
 fideli, *ibid.* non cum pirata, 178.
 justitia voluntaria esse debet, 15. adver-
 sus infimos servanda, 21. maxime
 nos ad se allicit, 26. quomodo diffe-
 rat à vîrecundia, 45. ex ea viri boni
 nominantur, 11. in ea virtutis splen-
 dor est maximus, *ibid.* nullum tem-
 pus ea vacare debet, 30. omni ratio-
 ne colenda est, 94. tria conficit,

93. ejus fundamentum, 12. mi-
 nera, 11. mirifica quædam mul-
 titudini videtur, 92. ad fidem fa-
 ciendam plus pollet, quam pru-
 dentia, 90. fundamentum est per-
 petuæ commendationis, 112. hone-
 stum nihil est, quod ea vacat, 29.
 ejus officia præponenda studiis sci-
 entiar, 70. omnium est domina, &
 regina virtutum, 135.
 justus nemo esse potest, qui mortem,
 &c. timet, 92. nihil cuiquam detra-
 het, 160. justum omne decorum est,
 43. justa præbenda servis, 21. sæpe
 commutantur, sumque contraria,
 16.

K.

Καθ' ἑαυτὰ, quid, 6.
 Κατ' ἑαυτὰ, quid, 6.

L.

labefactare fundamenta reip. 115.
 labes conscientiar, 165. libidinis, 296.
 labi turpe ducimus, 10. lapsa est libido
 in muliere ignota, 294.
 Labicanum, 311.
 Lacedæmone honestissimum domicili-
 um senectutis, 221.
 Lacedæmonii, 30.
 lacerare patriam scelere, 27.
 lacerissus injuria, 11.
 Laciades, 107.
 Lælius C. 41. Tullii liber sic dictus, 39.
 Lænas, 254.
 Lærtēs, 216.
 Lanarius P. Calpurnius, 155.
 languens vox, 60.
 largiri inconsulte, 101. largitio fontem
 benignitatis exhaurit, 100. eam cor-
 ruptelam dixit Philippus, *ibid.* fun-
 dum non habet, 101. eam sequuntur
 rapinæ, *ibid.* ejus causæ 104. genere
 vitiosa, temporibus necessaria est, 105.
 est adscensorum populi, 107.
 largorum duo genera, 101.
 latebra perjurio, 177.
 latronum leges esse dicuntur, 93. latro-
 cinari, 58. latrocinium in foro con-
 situtum, 298.
 laudabile, 294. laudatio, 193.
 laxari vinculis libidinum, 190. laxissi-
 mas habenas habere, 258.
 legere intelligenter voluptates, 183.
 legiones, 227.
 lenis sermo, 61. lenior vîra, 51. lenio-
 res virtutes, 23.
 Lentulus P. 105.

Lepitēs

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- Lepidus* M. 220.
 levari quando adhibendus, 61.
 levari senectutis onere, 187.
Leuctæ, 29. *Leuctica* calamitas, 86.
 lex de pecuniis repetundis à quo lata,
 114. lex *Lætoria*, 152. naturæ, 134.
 leges ad puniendum æquitate ducun-
 tur, 41. quomodo tollant astrictas, 156.
 quid velint, 132. quare constitutæ,
 94. leges xii. tab. sacratæ, 180.
 liber nemo, nisi sapiens, 301.
 liberalitas multas habet cautiones, 21.
 ejus duo genera sunt, 24. duplex ra-
 tio est, 99. hominum naturæ accom-
 modatissima est, 21. nos ad se alli-
 cit, 26.
 liberare se invidia, 104.
 liberis dare operam, 58.
 liberatis proprium, 33. pro ea magna-
 nimis viris omnis debet esse conten-
 tio, 32.
 libidine commotorum ora qualia, 47.
 libidines confectatrices voluptatis.
 libido procreandi, 26.
 liceri contra se, 152. licitatore ap-
 ponere, *ibid.*
Licinius Crassus C. 280.
 limatur veritas in dispuratione, 91.
 lingua maxime conjunguntur homines,
 26.
 litteræ neque expressæ, neque oppressæ,
 60. forenses, & senatoriæ, 75.
 lites vitandæ, 107.
Livius poeta, 213.
 loci vis, 65. locos graves transire,
 286.
 locuples testis, 126. auctor, 173. locu-
 pleres, i. e. divites obligari benefi-
 cio nolunt, 110.
 longinquus digressus, 252.
 loquentes ad voluntatem, 279.
 lubricus locus, 30.
 lubricratum opusculum, 288.
 huculenter, 151.
Lucullus L. 64.
 ludendi licentiam dare, 47. ejus mo-
 dus retinendus, *ibid.* ludo, & joco
 quomodo uti liceat, *ibid.*
 ludibria fortunæ, 239.
 ludorum apparatus, 102. ludus tala-
 rius, 69.
 lumen civitatis, 205.
 Luna radiis solis accensa, 319. lunaris
 cursus, 320.
Luscinus C. 255. *Luscini*, 311.
 lustrare omnia ratione, animoque, 27.
Lutatius Pinthia M. 160.
 luxuria omni ætati turpis, senectuti fœ-
- diffima, 56.
Lycomedes, 272.
Lycurgi leges, 35.
Lyfander, 35. *Lyfandrum Ephorum* ex-
 pulerunt *Lacædemonii*, 116.
Lyfius Pythagoreus, 71.
 M.
Macedones 86.
Mælius Q. 179.
 magisteria inititura, 212.
 magistri bonarum artium, 201.
 magistratus legum similes sunt, 41. iis
 magnificentia, &c. adhibenda, 34. eo-
 rum officium, 56. magistratus adi-
 piscendi iis, qui &c. 34.
Magna Mater, 211. magnas agere gra-
 tias, 282.
 magnanimi qui habendi, 30. magnani-
 mi est, punire fontes &c. 37. mag-
 nus animus duabus rebus cernitur,
 31. ejus opera, 36. cupidus principa-
 tus, & pertinax sæpe est, 30.
 magnifici apparatus, 14. magnificentia
 adhibenda est capessentibus remp. 34.
 magnitudo animi in quibus eluceat, 10.
 majestas in oratione, 280.
 majores natu verendi sunt, 55. ma-
 jorum vitæ genus plerique imi-
 tantur, 52. majores quomodo imi-
 tandi, 55.
 male pugnatum, 179. male materiæ
 ædes, 148.
 malitia, 157. ex malis minima elige-
 re, 123.
 malitiosa interpretatio juris, 17. mali-
 tiolæ blanditiæ officiorum, 159.
Mamercus, 103.
 manare. latissime manat industria, 109.
Mancia Q. *Mutius*, 50.
Mancinus C. 179.
 mancipium, 155. mancipia dumino-
 rum facta nexu, 302. eorum vendi-
 tio, 158.
 mandare aliquid scriptis, 75. literis, 76.
 memoriæ, 236.
Manilius M. 311.
Manlius L. A. F. 180. *Tik. Torquatus*,
 181.
 mansuetudo quatenus probanda, 40.
 mansuetudo morum, 90.
 manu cum hoste confingere, 37. decet
 tate, *ibid.* manuum motus teneant de-
 corum, 56.
Marathon, 29.
Marcellus M. *ibid.*
 mare Atlanticum, 322.
 * *

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- Marius Gratidianus, 155.
 Marius C. 35.
 marmorea sola facere, 310.
 Marte nostro, 138.
 Marius fulgor, 319.
 Masinissa, 313.
 Massilia, 88.
 Matellio Corinthius, 304.
 materiæ ædes, 148.
 mature fieri senem, 203.
 maximam partem, 13.
 Medi, 94.
 medici leviter ægrotantes leniter curant, 37.
 medicina, 69.
 mediocritas, quæ est inter nimium, & parum, recte placet Peripateticis, 41.
 in pierisque rebus optima est, 59.
 medicata, 14.
 medium officium, 6.
 inleius emere, vendere, 152. melius æquius, *ibid.*
 membra quæ reliquis nocent, amputantur, 137.
 meminisse dicta, 314. memoria alicuius, *ibid.*
 Menalippa, 52.
 mendacium ex rebus contrahendis tollendum, 152.
 mens semper aliquid acquirit, aut agit, 48. mentis agitatio, 124. mente nihil divinius dedit Deus, 144. mente captus, 43.
 mercatura quando fordida, 69. mercatura bonarum artium Athenæ, 124.
 mercenarii, 58. merces auctoramentum servitutis, *ibid.*
 Mercurii cursus, 319.
 messis Syllani temporis, 309.
 Metellus Q. 40.
 metiri summum bonum suis commodis, 4. studia naturæ regula, 50. omnia emolumentis, & commodis, 129.
 res expetendas vel voluptate, vel indolentia, 127.
 Metrodori sententia, 183.
 ractu commotorum ora qualia, 47. metus malus diuturnitatis cultos, 85.
 abut, *ibid.* ei nulla vis imperii potest diu obistere, 86. promissa non servanda, quæ quis tacit coactus metu, 17.
 micare. dignus, quicum in tenebris micet, 161. micando victus, 168.
 migrare ea, quæ &c. 16.
 militem gloriosum imitari, 62. sacramento obligare, 19.
 Milo, 104. Milonis Crotoniæ vox, 200.
 Minerva Phidiæ, 288. pingui agere, 241.
 minima de malis, 175.
 minister, 100.
 ministræ voluptatum artes, 68. ministrare victum alicui, 80.
 Minos iustus, 41.
 minuire consuetudinem, 87. minuenda est hæc opinio, 34.
 minuræ interrogatunculæ, 287. minui philosophi, 232.
 missus factus, 19.
 mita modestia gravitas, 98.
 moderatio dictorum, & factorum, 45.
 animi, 187. ex quo eluceat, 46.
 modestia denitur, 65. prima commendatio ab ea proficitur, 97.
 modii falsi, 269.
 modus optimus est, decus tenere, 64.
 modus rerum, 43.
 moles oppositæ fluctibus, 80.
 molestum, 212.
 molientes iudicii corruptelam, 308.
 molliere aliquem exultantem, 192.
 mollis natura, 272. mollem efficere senectutem, 187. molliiter ferendum est sapienti, 189. molli nomine appellare, 19. molliores in dolores, 33.
 molliiter vivere, 48.
 monere, & moneri amicitie proprium, 278. monitio, 277.
 monstrare viam erranti, 25. non monstrare, Athenis execrationibus publicis sanctum est, 149.
 monumenta literarum, 71. ingenii, 123. monumenta, præceptaque, 185.
 morbus animi, 24.
 morosis inutilis, & odiosa, 40.
 mors servituri, turpitudinique anteponenda, 37. contemnenda, negligenda, optanda, 223. omni ætate communis, 224. impendens, 223. mortem timens, 227. mortis appropinquatio, 223.
 moriendi sensus, 226. moriendum est, 227. mortuis religiosa jura tribuere, 241.
 mortuus aciores, 85.
 mos rogandi iudicis, 141. patrius, 298.
 moribus esse commodis, 263. mores dispares, 71. facillimi, 240. morum distantia, 272. vitia, 222. mores hominum, non fortunam sequi, 110.
 mores spectandi, 23. morum similitudo, 28. dissimilitudines, 50.
 motus animi, 46. corporis, *ibid.* palæstrici, 59. motus animorum duplices, *ibid.*
 move re oculos, 45. approbationem, *ibid.* possessiones, 117. veros hæredes, 160. movere

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

moveri sensu, 7. pecunia, 93. desiderio alicujus, 239. moveretur benevolentia benefica voluntate, 90.
Mucii P. domus, 97.
Murtus Q. 103. Murtus Q. Mancina, 50. mulierculæ, 259.
multos barbatulos exceptans, 364.
multiplex ingenium, 268.
multiplicata domus, 63.
multitudinis imperitæ error, 30. multitudinis amor quibus rebus maxime commoveretur, 90.
Mummius L. 115.
munditia qualis adhibenda, 59.
mundificus in dando, 107.
munus proprium magistratus, 56. munusculum alieni facinoris, 158.
murænarum copia gloriari, 301.
misericorum aures vel minima sentiunt, 66.
mutare dominum, 305. mutatio officiorum, 12. morum facienda, 54.

N.

Nævius, 213.
Nasica P. Ti. Gracchum interemit, 35.
Nasica P. Scipio, 50.
natis sepulcro ipse est parens, 44.
natura hominem conciliat homini, 7.
ingenue facit amorem in natos, *ibid.* natura quid aptissimum, 8. personam nobis imposuit, 45. dedit nobis constantæ, moderationis, &c. partes, *ibid.* docet decore nos gerere adversus homines, *ibid.* naturam sequi ducem, 46. naturæ excellentia, & dignitas, 48. duas personas nobis induit, *ibid.* naturæ regula stuitia nostra metimur, 50. naturæ repugnare non attinet, *ibid.* naturam aliorum sequi, suam omittere, *ibid.* naturarum differentia, 51. naturæ ratio maxime habenda in deligendo genere vitæ, 54. natura firmior est, quam fortuna, *ibid.* a natura deducuntur homines, 67. congregati sunt, 71. natura non patitur, ut aliorum spoliis opes augemus, 132. præscribit, ut homo homini consultum velit, 134. violare alterum prohibet, *ibid.* recta desiderat, 139. natura universa, 50. naturæ fabrica, 57. ratio, 132. necessitas, 188.
navis sumpta non domini est, 168.
Neapolitani, 17.
Nearchus Terentinus, 209.
necessitati parere, 57.

necessitudinum gradus, 28.
nefas dictu, 191.
negare, 279.
negligentia omnis actio vacare debet, 46. negligentia agrestis, 59. negligentem agere, 47.
negotium. in omni negotio diligens preparatio adhibenda est, 34. negotium exhibere alicui, 181.
Neoptolemus, 272.
Neprius, 16.
nequissimus servus, 303.
nervosius differere : remissius oppon. 177.
Nestor, 202.
nexu læta dominorum mancipia, 302.
Nicocles tyrannus, 117.
niti alterius consilio, 55. in quo nitatur civitatis salus, 316.
nocentem, modo ne nefarium, defendere licet, 99. nocere alteri, 132.
nodium amabilissimum amicitie tollere, 261.

Nolani, 17.

nomina facere, 151.

Norbanus C. 98.

norma. ad normam istorum esse sapienter, 244.

nota turpis temporum, 159.

notiones censorum, 180. notio complicita animi, 160.

notitia antequitatis, 193.

novus homo, 63.

nugator, 201.

Numa Pompilius, 290.

Numantia, 18.

numeros omnes habet, 127. numero judicari, 116.

Numicius Ti. 179.

nummi adulterini, 168. nummaria res, 162.

nuncupata lingua 154.

nutrices, 271.

nutrum alicujus observare, 304.

Nympharum ædes, 300.

O.

oedire consilio, rationique, 36.
objecta species utilitatis est, 138.
obire Ægyptum, 315. diem, munus, 238. obiri cæcus hominum ab aliquo, 7.
objurgatio qualis esse debeat, 62.
oblectare se, 150.
obligare aliquem sacramento, 90. beneficiis, 27.
obtempescere in studiis, 198.

X x 2

obrepit

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- obrepit adolescentiæ senectus, 189.
 obrigere pruina, 322.
 obruere aliquem lapidibus, 146. thesaurum, 197.
 obſcenitas verborum, 47.
 obſcurare ſpeciem utilitatis, 146.
 obſequium amicos parit, 277.
 obſervare homines bene meritos debemus, 67. nūm alicujus, 304.
 obſideri ab hoſte, 102.
 obſiſtere injuriæ, 13. odiis, 84. vitiis, 92.
 obſoleſcis hiſ, 183.
 obſtringere homines beneficiis, 108. ſepulchro patriciæ, 164.
 obſurdeſcere ſonitu, 320.
 obvinere numerum jure cæſorum, 95.
 teſtamentum, 158. regnum, 165.
 obtingere. quod cuique obigit, 12.
 obruſor actus, 231.
 obvenire. ſi obvenit ejus neceſſitas, 113.
 occæratum ſemen, 214. occæratio, 215.
 occulandi ſpes ex omni deliberatione removenda, 140.
 occupare tyrannidem, 168. occupatio, 12. occupatum aliquem interimere, 217.
 occurritur nobis, 77.
 Oceanus, 322.
 Octavius Cn. 62.
 Octavius M. 112.
 oculi abſtinentes, 65. eruditi, 504. conſiſtunt in eum, 95. oculorum obſtutus, 66.
 oſiis multorum nullæ opes obſiſtere poſſunt, 84. odia hominum multum valent ad peſtem, 85. oderint, dum metuant, 44.
 diſſe aperte, 268.
 Oeconomicus Xenophonis, 219.
 Oedipus Coloneus, 198.
 offenſionis aliquid habet, 176.
 offerre ſe periculis, 37.
 officere auſpiciis, 154.
 officina nihil ingenuum habere poteſt, 68.
 officium duplex, 5. medium, reſum, perfectum, *ibid.* in omni vitæ parte neceſſarium eſt, 5. commutatur, commutatis juſtiæ condimentis, 15. officiū deſcriptio quæ, 46. forma, 47. officium magiſtratus, peregrini, incolæ, 56, 57. officia quæ naturæ aptiora, 69. ſervanda adverſus eos, a quibus injuriam acceperis, 18. juſtiæ præponenda officiis ſcientiæ, 70. quibus officiis plurimum tribuendum, 27. in officio colendo ſtra eſt vitæ honeſtas, in negligendo turpido, 3. officiſtorum malitioſæ blanditiæ, 159.
 Olympia vincere, 195.
 ominari, 113.
 omittere pietatem, & humanitatem, 142. utilitates noſtras, 143.
 onus ætæna gravius ſuſtinere, 188.
 opera benigne ſit, 99. prodeſſe multis licet, 109.
 opertum Bonæ Dææ, 300.
 opes cum infamia non ſunt utiles, 166.
 opportuæ, 246.
 opifices omnes in ſordida arte verſantur, 68.
 opinionis error, 14.
 opipare apparatus convivium, 150.
 optulari alicui, 24.
 oppetere mortem, 27.
 opponere cauſam muri, 142.
 opportunitas temporum, 64. eſt locus actionis, 65.
 oppreſſæ literæ, 60. oppreſſio legum, & ſervitutis, 164. opprimere aliquem improviſo, 117.
 oraculum Apollinis Pythii, 115.
 Orata C. Sergius, 155.
 orationis facultas, 2. contentio, 97. viæ magna, eaque duplex, *ibid.* duplex ratio, *ibid.* oratio vinculum ſocietatis eſt, 24. orationis indicem vocem habemus, 60. oratoris proprium, 2.
 orbatus filio, 16. reip. muneribus, 77.
 orbibus connexa, 318.
 ordo rerum, 64. ordinis definitio, *ibid.*
 ordo actionum qualis adhibendus, 65.
 Oreſtes, 104.
 Originum liber, 207.
opm, 82.
 ornatus virtutibus, 24. ingenui magnitudinem, 54. ornate dicere, 2.
 ornatus viro indignus removeatur, 59.
 oratus noſtri partem patria vendicat, 12.
 ortum amicitie humilem relinquere, 251.
 oſtendere Carthaginem, 355. patriæ lumen animi, *ibid.*
 oſtentatio inſolens, 306.
 otium languorem aſſert, 123. otioſorum vita, 33. nunquam minus otioſus, quam cum otioſus, 123.
 P.
 paci quali ſemper eſt conſulendum, 18.
 pace Quirini dixerim, 145.
 pactæ cum hoſte induciæ, 17. pactum prædonibus pro capite pretium, 178.
 pacta ſemperne ſervanda? 169.
 Pacuvius,

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- Pacuvius, 248.
 Palamedes, 172.
 Pala annuli, 141.
 Palæstrici motus, 59.
 Panæus, 6.
 Panathænaicus, liber Isocratis, 191.
 Papius C. 280.
 Papius 145.
 par ratio acceptorum, & datorum, 264.
 pares eum paubus congregantur, 190.
παρὰ δόξα, 287.
 parare classem, 38. paratus ad periculum, 29. paratus dimicare, 38.
 parcere libertati, 20.
 parenti nonnuquam adimi vita sine scelere potest, 296. *parricidæ, ibid.*
 parentibus plurimum officii tribuendum, 27.
 parere rationi, 46. necessitati, 57. paratioribus exercitus, 35.
 parere sibi laudem, 97. otium civitati, 123.
 parietes extrema scelera metuentes, 88.
 parsimonia augeatur res familiaris, 43.
 parti civium consulere, 39. partes a natura occultatæ ab oculis removendæ sunt, 57. tuis nominibus non appellantur, 58.
 particeps rationis, 7.
 pascere bene maxime expedit in re familiaris, 121. pasci maleficio, & sceleris, 93.
 pateat res familiaris liberalitati, &c. 43.
 patere domos hospitibus decorum est, 107.
 pascificare aures assentatoribus, 42.
 pati injuriam, 273.
 patrum sana expilantem, &c. debeant arguere filius? 168. vici privare? 296.
 patria vendicat ortus nostri partem, 12.
 omnes caritates complexa est, 27.
 præstat omnibus officiis, 168. patriæ primo tribuendum officium, 27. patrioticidium, 164.
 patrociniū orbis terræ, 87. patrociniis plurimorum defenditur voluptas, 291.
 patroni vigilarum civitatum, 18. patrono licet verisimile defendere, 99.
 Paulus Macedonum gaza potius est, 115.
 paupertatem terre, 195.
 Pausanias, 35.
 peccare nunquam est utile, quia semper est turpe, 154. quoque te vereris, utnum est, 294. perturbatio peccatur rationis, 297.
 peculii cupiditas, 304.
 pecuniæ cupiditas insipita, 14. fugien-
 da est, 32. pecuniæ quærendæ, & collocandæ ratio est, 95. pecuniam qui habet, non reddidit. 110. pecuniæ fructus, 107. modus, 311. de pecuniis repetundis lex, 114. pecunia res tentatur, 84.
 Pelias, 231.
 pellere suspicionem, 113. possesores suis sedibus, 115.
 pellicatus suspicio, 86.
 pendere ex errore multitudinis, 30. ex fortuna, 292.
 penitus amittere aliquid, 87.
 Pennus, 145.
 penuria magna alicujus rei, 164.
 pepulit animum species utilitatis, 142.
 percipere fructus, 28. artis præcepta, *ibid.*
 perceptio frugum, 79.
 percrebuisse, 150.
 percussio digitorum, 160.
 perduellis olim, qui nunc hostis, vocabatur, 19.
 peregrisse ætatis fabulam, 222.
 peregrinationes communes, 284.
 peregrini officium, 57. peregrinos urbis usu prohibuerunt Papius, & Pennus, 145.
 perfectum omni ex parte, 274.
 pertuga à Pyrrho pollicitus est, se regem necaturum, 166.
 pertugere ad otium, 32. perfugium, 27. Pericles, 49.
 periculosa consilia, 37. periculosa rationes, *ibid.*
 perimere consilium alicujus, 137.
 Peripatetici, 41. Peripatetica non multum dissident ab Academicis, 2. philosophia antiquissima, & nobilissima, 78.
 perjurare quid sit, 178.
 per lucet decorum ex eis virtutibus, 90.
 permanere in proposito, 51.
 permisso alicujus, 21.
 permovere homines, 92.
 permulcere seueritatem, 189.
 perturbare legum poenas, 140.
 persequi reliquias avi, 196.
 perseverare se esse, &c. 248.
 Periculum bellum, 257.
 persolvere reip. poenas, 255.
 personis duabus a natura induti sumus, 48.
 perspicientia veri, 9.
 perspicuum est, 80.
 persistare in eo persistant, 141.
 persringere breviter locum, 259.
 pertinet dolor ad pauciores, 294.
 perturbare conditiones petrius, 179.
 perturbari

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- perurbari in rebus asperis, 36. perurbatio animi brevis est plerumque, 14. in omni vita fugienda est, 61. quæ cum perturbatione fiunt, constant fieri non possunt, *ibid.* pervenire ad aliquid, 51. pervenit ad unum licentia, 88. ad aliquem nomen alterius, 159. perverse imitari, 182. pervertitas, 66. pervertere officium, 4. jura divina, & humana, 14. fundamenta naturæ, 174. pervidere aliquid, 159. pestilentes ædes, 148. pestis in amicitia, 278. petulantia, 58. Phæthon, 170. Phalaris, 86. Phidiaz Minerva, 288. Philippus Alexandri pater, 41. Philippus L. 49. Philippi capitalis oratio, 112. Philippus Q. fil. 104. philosophia est studium sapientiæ, 76. tota frugifera est, 124. philosophandi scientia, 2. philosophorum vita, 34. philosophi minui, 232. Philus, 242. Phintias Pythagoreus, 144. *Phrynus*, 70. Pistratus tyrannus, 225. Picens ager, 193. pictores suum opus a vulgo considerari volunt, 67. pietas Deos placatos efficit, 79. pingui Minerva agere, 244. pirata communis hostis omnium, 178. Piso L. 114. placabilitas magno viro dignissima, 40. Plateæ, 29. Platonis dictum in philosophos, 15. duo præcepta, 38. dictum in ambitiosos, 39. dictum præclarum, 30. Platonici, 2. Plaudite, 224. plausus multiplex, 221. Plautus joci relictus, 47. plectimur jure, 88. multis in rebus negligentia, 275. pleniore ore laudare, 29. pocula rorantia, 212. poena ne sit major, quam culpa, 41. Poëti scdisragi, 20. pœnitere injuriæ suæ, 18. senectutis suæ, 197. non pœnitebit te, 2. poëta quando decorum servant, 44. opus suum a vulgo considerari volunt, 67. Polybius, 182. Polycleti signum, 303. poma cruda, matura, cocta, 225.
- Pompejus Sex. 10. Cn. 35. Q. 179. Pomponius M. 181. ponderandum est, 24. ponderare res judicio certo, 103. ponere personam, 143. operam in, 110. tabulam, 156. rumores ante salutem, 38. hastam in foro, 118. bonum in voluptate, 183. positus armis, 18. Pontius C. Samnis. 113. Popilius imperator, 19. popularis, 39. popularia verba, 91. mu-
 nera, 102. popularis gratia, 162. populus Romanus, 29. Porfenna, 290. portitorum quæstus, 68. portus, & retugium, 87. Posidonius, 125. possidere res fructuosas, sempiternas, 312. posteritatem prospicere, 231. posteritas memoria, 230. Postumius Sp. 179. potentiam contemnere, 267. potestates amicitia antepondere, 267. potitus est urbe, 117. præ se ferre speciem boni viri, 93. præberi. ut omnia præberentur, 107. præbere se utilem, 42. se spectatores otiosos, 86. præbere, 100. præcidere pollices alicui, 145. amicitias, 54. præcipere futura cogitatione, 36. hostium consilia, 49. alicui, 201. præcepta usum, & exercitationem desiderant, 28. præclare agitur, 23. præconis voci subjicere aliquid, 118. præcurrit amicitia judicium, 266. prædari ex alicujus infcentia, 158. prædicare de seipso, 62. prædicat præco, 149. præfidentes sibi, 42. præfracte defendere, 166. præluet bonam spem amicitia, 247. præmia sunt causa peccandi, 161. præparare res necessarias, 7. præparatio diligens adhibenda in negotiis, 34. præponderari honestate, 129. præposteriori uri consiliis, 275. præripere collegis gratiam, 162. præfragire, 242. præsens in manum quod datur, juctum est, 105. præsens animus, 36. præsidia vitæ quibus maxime debeantur, 27. præstare omnibus, 30. justitiam, fidem, &c.

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- ἐπε. 55. se invictum, 32. aliqua gloria, 52. non omne dictum prestantum est, 149. prestari emptori damnum oportet, 155. prestat editio ædilium, 158. prestantia virtutis, 270. prestingit mentis oculos voluptas, 209.
 prævertere utilitatem, 175.
 pravitates animi, 295.
 precari ab indigno, 263.
 premi ab aliquo, 94. calamitate, 105.
 πρίστων, 43.
 presse loqui, 60.
 Priene, 239.
 prima luce, 181.
 princeps philosophorum, 2. principes sint patria, & parentes, 27. principis domus qualis esse debeat, 62. principum facta plerique imitantur, 64. principium extinctum, 325.
 privati officium, 56. privata nulla sunt natura, 12.
 probabilis ratio, 6. probatio athletarum, 65.
 prohibitis lumen, 250.
 procedere ætate, 197.
 proclivius ad perniciem labi, 257.
 procreandi lubido, 26.
 procuratio reip. 39. negotii, 113.
 proderet memoriam rei posteris, 106.
 patriam, 168. ut prodiderunt poetæ, 165. proitum a Tantalio regnum, 171.
 prodelle sibi, 153.
 prodigi, 101.
 prodire in scenam, 58. extra modum sumptu, 63.
 producere sermonem in multam noctem, 314. convivium vario sermone, 212.
 proferre formulas, 151.
 proficere in aliquo studio, 3.
 proficisci ab ostentatione, 22. a nostra voluntate, 52.
 profugere istinc, 212.
 profundere vitam pro patria, 58. omnia, 47. pecunias in aliquid, 102.
 profusum jocandi genus, 47.
 progredi longe, 294.
 progressio ad virtutem, 129.
 prohibere aqua profuente, 25. aliquem injuria, 94. pererinos usu urbis, 145.
 prohibitus a forensibus negotiis, 123.
 proles futurorum hominum, 322.
 promissa non semper facienda, 16. servanda, *ibid.* promittere aliquid alicui, *ibid.*
 promptus ad periculum, 38.
 ἐπε. 55. pronuntiavit iudex, 155.
 propagatio, 26.
 propensor in aliquem, 105. ad voluptatem, 48.
 propinquitatis nomen, 245.
 propinquorum societas, 26. propinquum potius, quam vicinum, defendas, 28.
 proponere sibi magna, 53. largitiones, 83. præmium alicui, 166.
 propugnacula belli, 291.
 propugnare pro, 29.
 propulare injuriam, 13.
 propylæa, 105.
 proscribere villam, 149.
 prosperis rebus immutari, 263.
 prospicere futura, 90.
 proveci longius in amicitia, 253. provecus ætate, 192. studio rerum rusticarum, 217.
 proverbium sermone tritum, 17. vetustate tritum, 161. in proverbii consuetudinem venire, 101.
 providere, ne, &c. 61. multo ante providendum, 113.
 provisa prudenter, 237.
 provocati beneficio, 23.
 prudentia quid, 70. futurorum, 229. in quibus locata, 157. quot in ea insint, 9. utilis, &c. vera quænam, 90. sine iustitia nil valet ad faciendam fidem, *ibid.* prudentissimus quis, 9.
 Ptolemæus Ægypti rex, 117.
 publica sumere, 308.
 publicare bona civium, 87.
 pueritiæ certa studia, 227.
 Pseudolus, 213.
 pulchritudo corporis, 45. movet oculos, *ibid.* a valetudine secerni nequit, 44.
 pulchritudinis duo genera, 59.
 pulsus in exilium, 257.
 Punicum bellum, 291.
 puniri aliquem, 40.
 putare pro nihilo, 33. non putaram, 36.
 putidum, 60.
 Pylades, 248.
 Pyrrho, 4.
 Pyrrhus Epiri rex, 21.
 Pythagoras, 27.
 Pythagoreorum mos, 207.
 Pythius, 150.
 Q.
 querere rem honeste, 308.
 quæsito opus esse, *ibid.*
 quæstione nova perterritus, 255.
 quæstiones ab Hecatore tractata, 167.
 quæstus qui liberales, qui sordidi, 68.
 quante

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

quanto superiores sumus, tanto nos geramus submissius, 41.
quietum disputandi genus, 3.
quincunx. directi in quincuncem ordinis, 219.
Quirinus, 143.
quoquo te verteris, 247.
quocumque reperietur &c. 158.

R.

rapacius, 261.
rapere hominem huc, & illuc, 46. ad se utilitatem, 134. rapi ad aliquid, 93.
rapine largitionem sequuntur, 101.
rara omnia preclara, 274.
ratio vinculum societatis est, 24. praesit, appetitus obtemperet, 46. ratione longissime absumus a feris, 24. rationis gyros, 42. ratio postulat, ne quid infidelse, &c. 156. ratio fordidissima, & iniquatissima, 84. stabilis, & firmitas, 31. domestica, bellica, 35. re-ratiocinatores officiorum, 28.
raturum esse, 175.
reapse, 259.
recedere a natura, 59. ab officio, 131.
a repub. 33. a sceleratioris hasta, 88.
recessit nomen a peregrino, 19.
recipere se a coetu, 123. se in concilium, 141. civitatem in fidem, 18.
aliquem festum, 221. Tarentum, 191.
ut me recepi, 319. recepit se ad diem, 144.
recondita ratio, 44.
recoquere aliquem, 231.
recta viæ via, 53.
reddere depositum, 16. causam probabilem, 46. pecuniam, 110.
redhibeat mancipium, 169.
redigere aliquem in potestatem, 162.
redire in memoriam mortuorum, 197.
in gratiam, 218.
redundare. redundabit aliquid ex meo tenui vestigali, 311. ad amicos redundet infamia, 272.
referre gratiam officium maxime necessarium, 23. referre, & habere, gratiam, & pecuniam, 110. hoc opus in acceptum ut referas, 288. referri ad &c. 16.
refici. ante, quam ex tuis possessionibus tibi tantum reficiatur, ut &c. 308.
restituit fortuna, 83.
refrigerari umbris, aquisve, 218.
reguare inuile ei, qui id iniuste conse-

cutus est, 164. si violandum est ius, regnandi causa violandum est, 163.
regnum a Tantalos, & Pelope proditum, 171. regni nulla societas, nec fides est, 14. regno iniqui, atque infideles multi, 165.
regula utilitatis, honestatis, 159.
Regulus, 173.
relaxare animos, 56. se corporis vinculis, 230.
relegare aliquem ab hominibus, 181.
religio anteponenda amicitiae, 144.
relinquere obedientiam, 46.
reliqui summa, 28. reliquiae conjunctionis, 298.
remanere in exercitu, 19. remansit nomen in eo, *ibid.*
remisso animo, 47.
removere se a negotiis, 32. aliquid ab oculis, 57. remotus a iustitia, 29.
renumeratio benevolentiae, 260.
repastinationes, 216.
repellere humanitatem, 29. contumeliam, 62. iracundiam, *ibid.* injuriam, 159. criminationes ab aliquo allatas, 268.
repentinus motus, 14.
repetendum alitius, 24.
repetita memoria juris, & aequitatis, 298.
reprimeret ferocitatem alicuius, 94.
repudiare rem, 146. munusculum, 158.
pacem Samnitium, 179.
repuerascere ex aetate quadam, 231.
requies curarum, 76. requiescere a reip. muneribus, 123.
res familiaris bene parata sit, 42. quibus rebus quaerenda, 120. eam dilabere flagitiosum est, 107. res prosperae, & ad voluntatem nostram fluentes, 41. urbanae majores, quam bellicae, 34. secundissimae, 42. adversas, & secundas immoderate ferre, levitatis est, 41. res nummaria, 162.
referare rem familiarem, 101.
resistere angoribus, 75.
respirare, 293.
respondere benevolentiae amicorum erga nos, 263. responsa acute, 237.
respublica. reip. praeturi duo Platonis praecepta teneant, 38. Regum similes sunt, 41. ab iis res maxime geruntur, 42. iis majores animi motus concitantur, 34. reip. causa adhibenda severitas, 40. reip. procuratio quomodo gerenda, 112. reip. capessere quinam debeant, 34. reip. corpus, 38. rerump. origo. 26. fundamenta, 115. cum reip. unicuique carissima societas

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- tas est, 27. de repub. Ciceronis libri, 105.
resistere rem, 38.
restrictus, 106.
retinere pœna constituta est, 154.
retinere modum, 46. gravitatem, 62.
Tummos cum infimis pari jure, 94. alii-
quid in possessione sua, 108. officium,
176. honestatem, 183. nec eum reti-
nuit caritas patriæ, nec suorum, 173.
reineri à ratione, 46. à propinquis,
20.
reuerentia adversus homines adhiben-
da, 45.
revocare rationem ad veritatem, 164.
modum villarum ad modestitatem,
64. revocavit me patria de medio cur-
su, 185. revocetur oratio ad &c. 61.
revocavi ad carceres à calce, 231.
rex. reges bene morati, 94.
rhetorum campus, 29. turba referta
omnia, 60.
Rhodus, 147.
robustus animus, 31.
Romanus pop. animi magnitudine ex-
cellit, 29. præclarissimum factum pu-
tavit occidere tyrannum, 130.
Romulus, 143.
rostra. in rostra descendere, 162.
rudis Græcarum literarum, 2.
Rupilius, 52.
rustici Romani, 198. rusticationes com-
munes, 284.
Rutilius P. 97.
rutilus fulgor Martius, 319.
- S.
- sacra Idæa, 211.
sacramento militiæ obligare, 19.
sacrare, 180.
Saguntini, 296.
Salanitis, 34.
Salinator C. 190.
Salmaci, da spolia &c. 29.
saltare in foro, 160.
Sannites, 217.
sancitur lex, 256. sanciri lege, aut
jure civili, 156. execrationibus pub-
licis sanctum est, 149.
sanctam servare societatem, 14.
sanguinis conjunctio, 26.
sapiens quis non, 129. si hominem vi-
dere non possit, excedat e vita, 70.
si fame conficiatur, urum cibum al-
teri inutili abstulerit? 135. si Gygis
annulum haberet, nihil plus peccet,
141. sapientis est, nihil contra mo-
res &c. facientem, habere rationem
- rei familiaris, 153. nequicquam sapi,
qui sibi ipsi prodesse nequit, *ibid.* qui
sapientes, iidem boni, *ibid.*
70. quid sit, 76. nihil ea optabilius,
&c. *ibid.* ejus studium laudatur, *ibid.*
Sardi, 98.
satiatus questu, 69.
satietas studiorum, vitæ, 227.
satis, superque esse sibi suarum cuique
rerum, 258.
satisfacere feriis rebus, 47.
Satrius M. 159.
Saturnia stella, 319.
Scævola Q. 153.
scelus, 151.
scandere malos, 196.
Scaurus M. 35.
scelus, 296.
scenici sibi accommodatissimas fabulas
elidunt, 51. in scenam sine subliga-
culo non prodeunt, 58.
scientia sine iustitia calliditas appellan-
da est, 29. ad scientiæ cupiditatem
omnes trahimur, 10. in ea quaren-
da duo vitia vitanda, *ibid.*
scio. sciverunt Athenienses, ut, &c. 145.
Scipionis P. dictum, 122. Scipiones duo,
128.
scribere aliquem heredem, 170.
secerni à valetudine, 44. potest blan-
dus amicus à vero, 279.
secum esse, secumque vivere, 213.
secundis rebus maxime utendum est
amicorum consilio, 42.
secundum Deos, 79. naturam, 127.
securitas specie blanda, 259.
sedare calorum molestias, 79. sedatio
perurbationum, 43.
seditiones unde oriantur, 39.
sejungere utilitatem à dignitate, 166.
utilitatem ab honestate, 174.
Seius M. 104.
sempen bellorum civilium, 88. semina-
rium resp. 26.
senatus regum perugium, & portus, 97.
senatores, 217. in senatum accessi,
ibid. senato dimisso, 241.
senecta. in senecta hoc reputo miser-
rimum 199.
senectus peractio ætatis est, 235. natura
loquacior, 217. iners, ignava, somnicu-
losa, 206. operosa, 200. fundamentis
adolecentiæ constituta, 200. auster
viriditatem, 241. senectutis arma ap-
tissima, 191. fructus, 225. senectuti
magnam gratiam habere, 212. ti-
buere multum, 67. senem mature fle-
re, 11.

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

ri, 203. senes studiis flagrantēs, 214.
comici stulti, &c. 205. morosi, anxii,
iracundi, difficiles, avari, 222. fa-
pientes, 139. senibus vitam auferit
maturitas, 225. senilis avaritia, 223.
sensu amisso, 242.
sentiri adpectu, 8.
sepulchra legens, 197.
sequi rectam vitæ viam, 53. mores ho-
minum, non fortunam, 110. natu-
ram ducem, 46.
serere Diis immortalibus, 199.
Sergius C. 155.
Serapius, 191.
sermo ubi locum habeat, 60. qualis esse
debeat, 61. adhibetur in poculis, 212.
quietus, remissus, decorus, 201. com-
munis, 61. sermone uti, 50. sermoni-
bus vulgi se dare, 324. sermones
comitas, affabilesque, 97. sermones
quibus de rebus plerumque habeantur,
61.
serpiti res, 257. per omnium vias ami-
citia, 176.
servare aequitatem, 30. societatem sanc-
tam, 14. officia, 18. leges, instituta,
35. id, quod deceat, 44. præscripta,
43. constantiam, 57. promissa, 169.
amicitiam, 249. memoriam alicujus
pie, 230.
Servilius Aha la C. 217.
servire utilitati communi, 16. personæ,
177. suæ utilitati, 143. serviebant
ædes Sergio, 155.
servorum conditio infima, 21. quomo-
do eis utendum, *ibid.* servus ineptia-
rum, 304. nequissimus, 303. servi
arientes, *ibid.* servitus quid, 302.
severitas quomodo adhibenda, 40.
ficarii, 158.
Sicron, 117.
significatio virtutis, 23. magna signifi-
catio fit, 59.
Silanus, 103.
silvecere sarmentis, 215.
similitudo morum societatem firmat, 26.
Simonides, 198.
simplex, & apertus, 49.
simulacra virtutis, 23.
simulare aliud, aliud agere, 151. simu-
latio, dissimulatioque ex omni vita
tollenda est, 152. simulatio intelli-
gentiæ in malitia vitæ maxima per-
niciēs, 158. simulatio bonitatis in
malitia maxime capitalis injustitia,
21. simulatio liberalitatis vanitati
conjuncta est, 23. simulatum nihil
cuncturnum, 97.

singulorum copiarum divitiarum civitatis sunt,
153.
sita in casu, 52.
sitis cupiditatis, 289.
sobrietas omnium inter omnes, 25. hu-
mana disrumpetur, si quisque propter
suum emolumentum violet alterum,
131. quomodo servari optime possit,
24. ratio, qua continetur, 11. socie-
tis plures gradus, 26. à Diis inter ho-
mines constituta, 134. gravissima est
cum repub. 27. ejus principia, 24.
vinculum, *ibid.* in societate hominum
tuenda versatur honestum, 9. ejus
partes duæ sunt, 11. officium ad eam
tuendam valens anteponendum cog-
nitioni, 72. maxime secundum natu-
ram est, 131. sociati cæcus hominum,
317.
Socrates, 41. Socratici, 2.
socialitates constitutæ, 211.
Sol nil vidit indignius, 88. solem adver-
sum intrare, 321. è mundo tollere, 259.
sola marmorea faciens, 310.
soleria quæ fugienda, 17.
solida effigies justitiæ, 156.
solitaria virtus, 275. solitarius homo, 93.
solitudo languorem affert, 123. tanquam
portus est, *ibid.* solitudinem fugere,
72. in solitudine vivere, 133.
solivaga cognitio, 72.
sollicitam habere ætatem, 223.
Solon, 34.
solvere Alexandria, 147. solvendo esse,
116. solutio rerum creditarum, 119.
solutus jurejurando, 21.
sonnus. in somno parere aliquid, 314.
sonare unum, 164.
sonitus mundi, 321. sonus dulcis, 320.
intervallis conjunctus imparibus, *ibid.*
moveri sono acuto, excitato, gravil-
simo, *ibid.*
σφαις, 70.
Sophocles poeta, 65.
sorte victus, 158.
Sparta avaritia peritura, 115.
Spartacus, 299.
species utilitatis pepulit animum, 142.
species utilitatis falsa, 179. specie
utilitatis peccatur, 145.
spectare ad vitæ institutionem, 5. ad
opes, 13. in aliquem, 27. ad per-
niciem patriæ, 168. alte, 324. mag-
na, 96. spectatus igni, 93. spectandi
sunt mores, 23. non id spectandum,
&c. 184.

INDEX REKUM, ET VERBORUM.

- spes amplificandæ fortunæ, 264. spem auferre imitandi, 126.
 spici frugem fundere, 215.
 splendidissima ingenia, 14.
 spoliare alterum, 131. se patrimonio, 107. aliquem vestito, 135. fama, 166.
 sponsonem facere, 160.
 stabile nihil, quod infidum, 167. stabilitas amicitia, 274.
 stadium currere, 143.
 stare promissis, 17. conventis, 165. suo iudicio, 171. stans resp. 124.
 Status, 199.
 statui ornatu fere militari sunt, 29. in omnibus vicis Mario, 162.
 statuerè voluptatem summum bonum, 4.
 status dies cum hoste, 19.
 stellarum globi, 318.
 stercoreandi utilitas, 216. facere aliquem stercoreantem, *ibid.*
 Stethorant, 198.
 Stigmatis, 86.
 stipatores, 86. stipata senectus studiis juvenutis, 201.
 Stoici, 4. Stoicorum fontes, 5.
 Stomachari Canius, 151.
 studere alicui rei, 60. studet se gratum videri, 110.
 studia hominum quomodo ad nostras utilitates allicere possimus, 83. studia nostra naturæ regula metiamur, 50. doctrinæ, 214. studiorum omnium satietas, 227. studiosi vendendi, pilæ, 271.
 Suadæ medulla, 214.
 suasor conditionis, 179.
 suavitas sermonum, morum, 268. odorum, 219.
 subacta humus, 219. subacto gremio semen excipere, 214.
 subducere classem, 146.
 subesse causas oportet easdem, 19.
 subijcere se imperio alterius, 84. bona civium voci præconis, 118. subiecta testamenta, 309.
 subire nomina viciorum, 150. incommoda, 135. cruciatum voluntarium, 176.
 subligaculum, 58.
 subterfugere militiam, 172.
 subtilitas, 91.
 subvenire tempestati, 37. patriæ, 70. ægris, 80. ei, qui potentis opibus urgetur, 99. necessitati, 103. subveniri recta, 80.
 succidia, 218.
- succumbere homini, fortunæ, &c. 31.
 suffragari alicui ad consulatum, 63.
 Sulpicius, C. 10. Sulpicius P. 235.
 sumere sibi orium, 123. publica, 308.
 summam fatalem conficere, 316.
 summissus se gerere, 41.
 summittere se in amicitia, 270.
 summum jus, summa injuria, 17. summum bonum, 4.
 sumptus ædilitatis, 105. suppeditare necessarios, liberales, 95.
 sunt ista, 237.
 superare spem virtutis, 248.
 superbia in rebus prosperis fugienda, 41.
 Superbus, 290.
 superciliorum remissio, contractio, 66.
 superare amicorum, & reip. temporibus, 76.
 superior vi, 30. quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius, 41.
 supervacuum opus, 218.
 supplantare aliquem, 143.
 supponere testamentum amicorum, 307.
 supremum tempus, 224.
 suscipere inimicitias, laborem, sumptus, 15. nimias celeritates, 59. æs alienum, 102. onus grave, 124. causam, 180.
 suspicere aliquem, 91. nihil altum, 251. in cœlum, 313.
 sustinere expectationem non parvam, 124. dignitatem, & decus civitatis, 56. onus, 183. se suis viribus, 311. currum, impetum benevolentiæ, 266.
 suum quisque noscat ingenium, 51. suæ utilitati quatenus servire liceat, 143. sua cuique tenenda, 50. suum cuique incommo dum ferendum, 136.
 Sylla, 22. Syllani temporis messis, 309. symposium Xenophontis, 212.
 Synephebi, 199.
- T.
- tabulæ novæ, 118.
 talarius ludus, 69. talos senibus relinquere, 218.
 Tantalus, 165.
 tanquam esse, 163.
 tardior ad injuriam, 18. tarditates in gressu molliores, 59.
 Tarentum, 192.
 Tarchonius Collatinus, 142.
 Tarchonius Superbus, 250.
 Tarsellorum rex, 224.
- Y y 2
rectis

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

teſis marmoris abundare, 291.
regenda improborum conſenſio excuſatione amicitiae, 258.
telum mediocre ad res gerendas, 266.
temeritate quadam facere multa, 24.
temeritas à ſapientia diſſidet plarium, 77.
temperans acuta cum gravibus, 320.
temperantia vitae ornatus, 43. libidinum inimica, 184. temperatum genus orationis, 3.
tempeſtatem adverſam in tranquillo optare, 37. tempeſtati ſubvenire, *ibid.*
tempeſtatis conviviis delectari, 211.
tempus actionis opportunitatem, 65. temporis magna vis, *ibid.* incientia, *ibid.*
tempore venit, 150. magnam aliquod tempus reip. 170. temporibus gubernari, 52.
tendere plagas, 156.
tenere provinciam, 19. præcepta, 38. mediocritatem, 41. modum voluptatis fruendæ, 48. populum concionibus, 55. conſtantiam, 54. decorum, 58. animos attentos ad, 59. hominum ſtudia, 82. aliena, 118. tenere aſtutia manu, ratione, & intelligentia, 156. tenebantur omnia dominatu unius, 75. multa hæreditatibus, 117. tenebatur imperium beneficiis, 87. teneri mercede, 84. iurejurando hoſtium, 173. teneri non poſſunt famuli, 85.
tentare rem agrariam, 115. tentatur res pecunia, 84. armis, 119.
Terentius, 68. Terentianus Chremes, 16. tergiverſari, 184.
terminare fines, 17. bona voluptate, mala dolore, 184.
terra immobilis, 320. terram incolere, cenere, 321. videre, 225.
teſtamentarii, 158.
teſtamentum falſum, 158.
teſtis locuples, 126.
Thebe, Alexandri Pheræi uxor, 86.
Themistocles, 35.
Theophrastus, 3.
Thermopylæ, 203.
Theſeus, 56.
Serena, 288.
timelaſta libertas, 85.
timidi periculi fuga, 57.
Timon, 276.
Timotheus, Cononis filius, 56.
Tithonus, 188.
utilitare levitatem multitudinis voluptate, 107.

toga cedant arma, 35. toga dignitatis, 108.
tolerare laborem, 36. tolerabilia, 285.
tolerantia rerum humanarum, 297.
tollere hominem ex homine, 113. civitatem funditus, 18. bellum, adverſarium, 166. clamores, 304. tolli in curum, 170.
tormenta quadam adhibemus, 142.
torquentur ora, 59.
tortuoſum ingenium, 268.
traſſare. cum traſſaretur Atreus, 177.
tradere ſe totum reip. 39. ſe Catari, 51.
ſe totos voluptatibus, 276. aliquid memoria, 315. bellum facile reliquis, 94. Ajax traditur, malle, &c. 51. traditur hæreditas liberis, 55.
traducenda eſt opinio ad eam ſpem, 78.
traducere ad ſe proximi membri valetudinem, 132. otioſam ætatem, 231.
tranquillitas, 32. tranquillum, 37.
tranſſerre ſimilitudinem ab oculis ad animum, 8. copias ſuas ad alienos, 22. tranſlatio pecuniæ à iuſtis dominis ad alienos, *ibid.*
tranſcendere Caucaſum, 322.
tranſſire finem, & modum, 46.
tranſſutare Gangem, 322.
tribuere ſuum cuique, 9. aliquid voluptati, 48. multum temporis philoſophiæ, 76. munus reip. 98. tributum eſt à natura, 7. tribuit hoc mihi, 34. tributum ne ſit conferendum, 213. triſtitia, 268.
tritum ſermone proverbium, 17. vetuſtate proverbium, 161.
Trojæ, 203.
Truculentus, 213.
Tubero Q. 254.
Tuditanus, 192.
turpe quod eſt, honeſtum fieri nullo modo poteſt, 161.
turpificatus animus, 176.
Turpio Ambivius, 213.
turpitude maxime contra naturam eſt, 139. maximum malum eſt, 176. turpitudinis poena acerbiffima, 140.
tutela quomodo gerenda, 39.
tyrannorum omne genus exterminandum, 136. nulla Romanis ſocietas cum tyrannis, 137. tyrannum occidere ſceleſtum non eſt iudicio populi Rom. 130.
tyro, 19.

V.

Vacare iniuſtitia, 15. temeritate, & negligentia, 46. offenſione, 59. vacandum

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- dum est omni perturbatione, 32.
vacui negotiis, curisque, 8. vacuitas
ab angoribus, 34.
vadamonia constituta, 197.
vagari errore, 77.
vagire in cunis, 231.
valeo. valet ad incolumitatem, 85. ver-
bum quid valeat, non vident, 141.
valeat honestas, 144. valebant classe,
145.
Valerius Corvus M. 220.
valetudinis curatio, 102. quomodo su-
stentetur, *ibid.*
vallo aristarum muniri, 215.
vanitate nihil turpius, 68. vanitas o-
rationis, 150.
varietates animorum, & corporum, 49.
vestigales habere socios, 147. vestigal
magnum, 310.
venandi studiosi, 271.
venditatio, 275.
venditor, 149.
venenum amicitia, 277.
venere advocatus cuiuspiam in rem præ-
ferre, 17. in contentionem, 111. in
possessionem, 61. in proverbii con-
suetudinem, 101. in mentem alicui,
102.
Venus Coa ab Apelle inchoata, 126.
venustus muliebris est, 59.
ver, 224.
verborum gravitas acrior, 62.
verecundia retinenda est, 59. verecun-
diæ partes sunt, non offendere, 45.
vereri majores natu, i. e. revereri, 55.
veritas prudentiæ subiecta est, tanquam
materia, quam tractet, 10. molesta,
277. variatæ clausæ aures, 278. ve-
rum naturæ hominis aptissimum, 8.
veri inquisitio hominis propria, *ibid.*
veri studio à rebus gerundis abduci
contra officium est, 11.
versari in veri investigatione, 11. in
consiliis capiendis, *ibid.* in acie, 37.
erroribus, 47. in honestate, 44. in
sordida arte, 68. in clarissima luce, 96.
in hominum ignoratione, *ibid.* versa-
tur mihi ante oculos, 284.
vertere. vertit ad extremum omnia, 38.
vertitur in seipsa cogitatio, 71. in
tribus virtus, 82. quoquo te verteris,
247. vertens annus, 323. versutus, 150.
vertices cœli, 322.
Veseris fluvius, 181.
vestita pampinis uva, 216.
vestitus ratio, 59.
veterator, 182.
Veturius L. 179.
- verustatis vis, 269. vetuli equi, *ibid.*
verustatem terre, *ibid.* veterrima qua-
que suavisissima, *ibid.*
vexatis exteris nationibus, 88.
via ad gloriam compendiaria, 97. via
duæ, una voluptatis, altera virtutis,
53. via vivendi, *ibid.*
viatores unde nominati, 217.
vicinus adjuvandus in fructibus perci-
piendis citius, quam frater, 28.
vicissitudo non iniqua in sermone, 61.
studiorum, officiorum, 260.
victus ad valetudinem referatur, 48.
videri tales esse, quales sumus, 95.
vietum, 189.
vigent consilia in amicitia, 27. vigeat
industria, 56.
vigilare pro re alterius, 109.
vincat utilitas, 167. victis consulendum
est, 18. vinci naturæ bonitate, 4.
voluptate, 32. te insanum rebus vin-
cam necessariis, 297.
vincula viroorum, 304. vincla civitatis,
298.
vindicare conatus, 50. senectutem ab,
217. vindicari in libertatem, 305.
vinum fugiens, 168.
violare jus humanæ societatis, 12. alte-
rum, 133. iusjurandum, fidem, 176.
violatæ æquitas, 162. id, quod vio-
latum est, compensandum, 109.
virago, 29.
Virginus A. 284.
virgula divina, 72.
Virgatus Lusitanus, 93.
viris, equisque decertandum est, 183. vi-
rilitur, 44. viritum, 193.
virtus. virtutis laus in actione consistit,
11. virtus omnis nos ad se allicit, 26.
virtutis primum est, conciliare ani-
mos hominum, 82. in tribus rebus
fere vertitur, *ibid.* virtutis disciplina,
77. splendor, & pulchritudo, 92. in-
doles, 128. virtutes leniores, 23. ex
quibus constitatur honestum, 9. quæ
pertinent ad verecundiam, 65. quæ
ad mansuetudinem morum, & fa-
cilitatem, 90. virtutis famulatus vo-
luptati fervientis miser, 183. virtu-
tum chorus, *ibid.* virtutem ideo lau-
dandam putarunt Annicerii, quod ea
efficiens esset voluptatis, *ibid.*
virus acerbatis suæ apud aliquem evo-
mere, 276.
vis dicendi, 2. vis forti adhiberi nequit,
179. vim lacrymarum profundere,
317. virium moderatio, 204. viribus
vincere, 263.

Vicel-

INDEX RERUM, ET VERBORUM.

- viscissimus, 254.
 viscerationes, 101.
 vitæ cursus, 7. præsidia debentur parentibus, 27. ratio, 284. vita inculca, desertæ ab amicis, 265. vitalis, 246. ex vita discedere, 232. in vita omnia sint inter se apta, & convenientia, 65.
 vitia vitare, 10. in vitio esse, 13.
 vitis caduca, 215. vitium satius, ortus, incrementa, *ibid.*
 vivere in celebritate, in oculis civium, 123. animose, graviter, &c. 43. vitam, 228. cum aliquo coniunctissime, 235. vivitur cum, 23. victurus ad vespertinum, 223. vivendi finis optimus, 226.
 viviradices, 215.
 ulciscendi modus, 18.
 Ulysses, 51.
 umbra iustitiæ uti, 156.
 unguentarii, 68.
 unus de multis, 49.
 vocare aliquem in odium, &c. criminibus falsis, 39. aliquem in iudicium, 98. exister ad calculos amicitiam, 264. vocari in disermen de vita, &c. 38.
 Voconia lex, 195.
 voluptas corporis non satis digna hominis præstantia, 48. ejus appetitum occubant homines propter verecundiam, *ibid.* ejus fruendæ modus tenendus, *ibid.* voluptas omnis honestati contraria, 184. condimenti non nihil, utilitatis nihil habet, 185. eam cum honestate, tanquam cum homine pecudem, copularunt Callipho, & Dinomachus, *ibid.* voluptas ætica malorum, 210. voluptatis regnum, 208. ad voluptatem omnia referre, 251. voluptati serviens, 183. voluptates blandissima domina, 92. agriculturalum, 214.
 vox clara, & suavis esse debet, 60. nec languens, nec canora, *ibid.* orationis index est, *ibid.* magnifica, 122. amicitiæ inimicior, 264. contemptior, 200. nescia, 254.
 urbes nec edificari, nec frequentari possunt sine hominum cœtu, 80. de urbibus eventendis valde considerandum est, 37. urbanæ res, 34.
 urere. ad urendum venire, 62.
 urgere jus, 156. urgeri potentis alicujus opibus, 99. urgens senectus, 187. usura reddere, 214.
 usurpare alicujus memoriam cum caritate benevola, 250. usurpatur sapiens, 93.
 usus, 82. summis populi beneficiis usus, 304.
 utcumque aderunt res, 61.
 uti suo iudicio, 2. liberalitate, 22. excusatione adversus aliquem, 109. alicujus patrocinio, 110. quæ utenda acciperis, majore mensura reddere jubet Hesiodus, 23. de utenda pecunia, 121.
 utile nihil, quod non honestum, & justum, 178. nihil, quod turpe, 162. nunquam utile est peccare, 154. semper est, virum bonum esse, *ibid.* utilitas ad se rapit, 6. cum honestate contendere nunquam potest, 126. eadem sit universique, & universorum, 134. nonnunquam videtur repugnare honestati, 147. honestate dirigenda est, 164. utilitatis specie peccatur, 145. utilitatem ab honestate sejungentes fundamenta naturæ pervertunt, 174. utilitate magis, quam humanitate, officium dirigi putat Hecato, 167. utilitates nostræ nobis omittendæ non sunt, 143.
 uva oriens, 216.
 X.
 Xantippus Lacedæmonius, 173.
 Xenocrates severissimus philosophorum, 50.
 Xenophon Socraticus, 120.
 Xerxes, 146.
 Z.
 Zeno, 139.

5 MA 56

Nomina

NOMINA Eorum, quorum Observationes, & Notæ hac Editione exhibentur.

A

Accius.
Æschines.
Afranius.
Ambrosius.
Anacharsis.
Anacreon.
Anaxagoras.
Antoniinus.
Appianus.
Appianus Poëta.
Apuleius.
Aristides.
Aristoteles.
Asconius Pedianus.

B.

Baldwinus.
Barnesius.
Betuleius.
Boëtius.

C.

Cæcilius.
Cælius Aurelius.
Cælius Calcagninus.
Cæsar.
Canterus.
Cassaubonus Is.
Catullus.
Celsus Jureconsultus.
Celsus Medicus.
Censorinus.
Cicero.
Claudianus.
Claudius Quadrigarius.
Columella.
Commentator Vetus.
Copernicus.
Cornelius Nepos.
Cornificius.

D

Demosthenes.
Diodorus Siculus.
Diogenes Laërtius.
Donatus.

E.

Empedocles.
Ennius.

F.

Fabius.
Fabricius.
Festus Pompeius.
Florus.

G.

Gassendus.
Gellius.
Gisanius.
Gorgias.
Grevius.
Gregorius Nazianzenus.
Gronovius.
Grotius.
Gruterus.
Guilielmus.
Gunterus Ligurinus.

H.

Harduinus.
Herodotus.
Hesiodus.
Hieronymus Rhodi.
Hippocrates.
Homerus.
Horatius.

I.

Isocrates.
Julianus Apostata.
Justinianus Imperator.
Justinus.
Juvenalis.

L.

Lactantius.
Lambinus.
Langius.
Latinius.
Lipsius.
Livius Andronicus.
Livius T.
Lucanus.
Lucianus.
Lucilius.
Lucretius.
Lysias.

M.

M.

Macrobius.
Majoragius M. Ant.
Manutius Aldus.
Manutius Paulus.
Martialis.
Marianus Capella.
Maturantius.
Menander.
Menfius.
Minucius Felix.
Muretus.
N.
Navius.
Nonius Marcellus.
O.
Ovidius.

P.

Pacuvius.
Passeratius.
Paterculus.
Paulus Jure-consultus.
Perfius.
Phædrus.
Plato.
Plaurus.
Plinius Junior.
Plinius Senior.
Plutarchus.
Polybius.
Præcianus.
Prodicus.
Pufendorfius.
Pythagoras.

Q.

Quintilianus.

R.

Rachelius.
Ramus.
Rogerius.
Rutilius Lupus.

S.

Salmasius.

Salustius.
Sappho.
Seneca Philosophus.
Seneca Poëta.
Servius.
Silius Italicus.
Simonides.
Solon.
Sospater.
Staleus.
Statius.
Stephanus Hen.
Strabo.
Suetonius.
Suffridus Petrus.
Sylvius.
Syrus P. Mimius.
T.
Tacitus.
Terentius.
Tertullianus.
Themistius.
Theophrastus.
Thucydides.
Turnebus.

V.

Valerius Maximus.
Valla Laurentius.
Vairo.
Vavasor.
Vegetius.
Verrius.
Vinetus.
Virgilius.
Vossius Ger.
Vossius J.
Vysinus.

W.

Wolffius.

X.

Xenophon.

5 MA 36

F I N I S.

Phacelaria p. 232.

